

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський державний університет харчування та торгівлі

І. Л. Шевчук, Т. О. Ставерська, О. П. Близнюк

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Курс лекцій

для підготовки бакалаврів

за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа

та страхування»

(10 кредитів)

Харків
ХДУХТ
2016

Рецензенти:

доктор екон. наук, проф. А. В. Янчев,
канд. екон. наук, доц. О. А. Кулініч

Рекомендовано до видання вченою радою Харківського державного
університету харчування та торгівлі,
протокол № 12 від 07.07.2016 р.

Гроші та кредит : курс лекцій для підготовки бакалаврів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (10 кредитів). – Електрон. дані. – Х. : ХДУХТ, 2016. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Назва з тит. екрана. : <http://elib.hduht.edu.ua/handle/123456789/153>

Курс лекцій з дисципліни «Гроші та кредит» складений відповідно до програми навчальної дисципліни. У підручнику висвітлені теоретичні аспекти функціонування в ринковій економіці таких економічних категорій, як гроші, кредит, грошовий та валютний ринки, визначені на цій основі методологічні засади формування, розвитку та діяльності банків, банківської, грошової та валютної систем. Проаналізовані процеси розвитку кількісної теорії грошей, сутність кейнсіанських та монетаристських грошових концепцій.

Призначено для студентів економічних спеціальностей вищих закладів освіти, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Гроші та кредит» входить до циклу дисциплін професійного спрямування підготовки бакалаврів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

Метою курсу є вивчення теоретико-методологічних засад і організаційно-правового механізму функціонування у ринковій економіці грошей, кредиту та банківських установ; формування у студентів системи знань з теоретичних та практичних аспектів управління грошово-кредитною системою та аналізу послуг, що надаються на грошово-кредитному та валютному ринках.

Завданням курсу «Гроші та кредит» є формування правильне розуміння закономірностей розвитку грошово-кредитних відносин, механізму їх функціонування і впливу на відтворювальні процеси, ролі грошово-кредитних відносин у ринковій економіці, використання грошово-кредитних інструментів як основних важелів економічної політики в державному регулюванні економіки. На виконання завдання спрямовано знайомство студентів з грошовою та кредитними системами України, розгляд актуальних питань зі стабілізації грошового обігу та удосконаленню кредитного механізму в сучасних економічних умовах.

Опанування матеріалу, представленого у курсі лекцій з дисципліни, надасть можливість студентам набути знань щодо:

- соціально-економічної сутності грошей, їх функції та роль в ринковій економіці;
- механізму функціонування грошової системи та грошового ринку у ринковій економіці;
- закономірностей функціонування валютного ринку та валютної системи;
- скласти уяву про інституційні утворення, що здійснюють свою діяльність в межах грошового і валютного ринків, грошової, банківської та валютної систем;
- сутності кредиту, принципів надання, його форм та видів, а також ознайомлення зі структурою кредитної системи України;
- засвоєння ролі, специфіки та практики використання грошово-кредитної політики центрального банку,
- ознайомлення з напрямки діяльності банків і небанківських фінансово-кредитних інститутів щодо грошово-кредитного обслуговування суб'єктів господарювання та населення в Україні.
- сформуванню теоретичну та методологічну базу, необхідну для наступного оволодіння практикою використання грошово-кредитних та валютних інструментів;
- уміння оцінювати й аналізувати грошово-кредитну політику, що проводиться в країні.

Предметом вивчення курсу є грошова та фінансово-кредитна системи як

центральні ланки інфраструктури грошового ринку.

Вивчення теоретичних аспектів та закономірностей функціонування в ринковій економіці економічних категорій «гроші» та «кредит» необхідно майбутньому спеціалісту для об'єктивної оцінки економічних процесів, розуміння суті та тенденцій розвитку грошово-кредитних відносин у різних сферах діяльності, вирішення актуальних питань розбудови грошово-кредитної політики держави.

Окрім тексту лекцій та контрольних питань наведено список інформаційних джерел, до яких може звернутися студент при необхідності вивчити глибше окремі питання.

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1 Походження і сутність грошей. Гроші як товар.

1.2 Функції грошей.

1.3 Еволюція форм грошей і грошових відносин.

1.1 Походження і сутність грошей. Гроші як товар

Гроші – це одне з найдавніших та важливіших явищ у житті суспільства, які відіграють важливу роль у господарській діяльності людини, тому вони завжди привертали до себе пильну увагу науковців. Вже в працях Платона та Аристотеля є цікаві висловлювання про гроші. Класична політекономія Заходу по суті виросла з дослідження фундаментальних проблем грошей, що були поставлені працях А. Сміта і Д. Рікардо. Багато уваги проблемам грошей приділяється у працях відомих економістів Заходу – К. Маркса, Дж. С. Міля, У. Джевонса, Л. Вальраса, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, П. Самуельсона, М. Фрідмена та інших.

В результаті дослідження природи грошей в економічній теорії сформувалися **дві основні концепції походження грошей**: раціоналістична та еволюційна.

Раціоналістична концепція спирається на постулат, що гроші створені державою в результаті домовленості між людьми, тобто виникли як наслідок певної раціональної угоди через необхідність виділення спеціального інструменту, що забезпечує рух товарів та допомагає при обслуговуванні сфери товарного обігу, полегшуючи процедуру обміну товарами. Таким чином, гроші є умовними знаками, наділеними державною владою певною платіжною силою.

Представники:

1) давньогрецький мислитель Аристотель (384-322 рр. до н. е.) («Нікомахова етика» і «Політика»);

2) німецький статистик і політеконом Г. Кнапп (1842-1926 рр.) («Державна теорія грошей» (*The State Theory of Money*, 1924);

3) сучасні американські вчені:

– П. Самуельсон (1915-2009 рр.) («Економіка: вступний аналіз» (*Economics: An Introductory Analysis*, 1948);

– М. Фрідмен (1912-2006 рр.) («Гроші та економічний розвиток» (*Money and economic development*, 1973);

– Дж. Гелбрейт (1908-2006 рр.) («Гроші: звідки вони приходять, куди йдуть» (*Money: whence it came, where it went*, 1975) та інші.

Еволюційна концепція передбачає, що гроші з'явилися в результаті розвитку товарного виробництва стихійно виділившись із загальної товарної маси, оскільки вони найбільш придатні для виконання функціональної ролі грошового товару. Тобто, представники цієї концепції за основу беруть товарну природу грошей. На їх думку, той чи інший товар стає грошми лише в межах

певної особливої суспільної форми, товарного виробництва та обігу.

Ця концепція підкреслює об'єктивний характер виникнення грошей.

Представники:

1) А. Сміт (1723-1790 pp.) («Дослідження про причини та природу багатства народів» (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776);

2) Д. Рікардо (1772-1823 pp.) (Основи політичної економії та оподаткування (*Principles of political economy and taxation*, 1817);

3) К. Маркс (1818-1883 pp.) («Капітал. Критика політичної економії»; (нім. *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, 1867);

4) К. Менгер (1840-1921 pp.) («Основи політичної економії» (нім. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 1871).

Еволюція грошей тісно пов'язана з розвитком товарного виробництва коли виникають та починають функціонувати гроші. Обмін надлишками продуктів розпочався ще у первісному суспільстві і спочатку був випадковим явищем.

Виникнення грошей було зумовлено труднощами **бартеру** – **безпосереднього обміну продуктами праці**. На найнижчих ступенях економічного розвитку, коли виробники одержали перші надлишки своїх продуктів і вирішили їх обміняти, зробити це було досить складно: бажання двох суб'єктів щодо обміну споживчими вартостями товарів могли не збігатися (наприклад, власник овець хотів обміняти їх на зерно, але власникові зерна потрібна була сокира). Поступово учасники обміну впевнювалися в тому, що серед продуктів, що обмінюються, є **такий, який найчастіше шукають**, тобто який **має найбільшу споживчу вартість**. Цей продукт завжди можна легко обміняти на необхідне у даний момент благо. У такій **ролі загального еквівалента** (або грошей) у різні часи у різних народів виступали худоба, хутра, сіль, зерно, метали та ін.

Товар безпосередньо є споживчою вартістю, проте не для свого власника, а для інших суб'єктів ринку. Для свого власника товар виступає **ВАРТІСТЮ, уречевленням його праці**. Проте суспільне визнання ця вартість одержує тільки шляхом обміну на інші товари. **В акті обміну реалізується споживча вартість товару і виявляється його мінова вартість**.

СПОЖИВЧА ВАРТІСТЬ – це здатність товару задовольняти певну потребу людини. Вона прямо залежить від споживчих властивостей, тобто визначається **КОРИСНІСТЮ ТОВАРУ**, яка визначається його кількістю та інтенсивністю споживання.

Споживчі вартості товарів якісно різномірні та невимірні. Недоцільно, наприклад, ставити питання про те, що важливіше, вода чи одяг, оскільки товар задовольняє відповідну його споживчій вартості потребу.

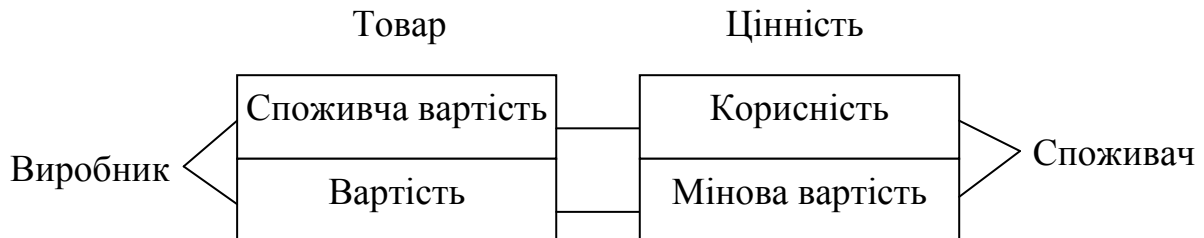
Таким чином, **товар може бути представлений як єдність споживчої вартості та вартості, які по відношенню до споживача проявляються як корисність і мінова вартість**.

Здатність товару обмінюватися у певних пропорціях на інший товар називається **МІНОВОЮ ВАРТІСТЮ**.

А єдність корисності та мінової вартості виступає як **ЦІННІСТЬ**, у якій поєднані суб'єктивна оцінка корисності та кількісне співвідношення благ, що

обмінюються. Наприклад, людина за деяких обставин, може корисність шматочка хліба оцінити вище, ніж діаманти. При цьому присутній не просто вираз корисності блага для людини, а й оцінка цієї корисності у певній кількості інших благ. Це й фіксується у категорії цінності.

З урахуванням цього, відношення виробника до споживача, що опосередковано рухом товару, може бути представлено таким чином:

Рис. 1.1 Взаємозв'язок споживчої та мінової вартості товару

Історично, розвиток обміну відбувався шляхом зміни наступних форм вартості:

1. Випадкова або одинична форма вартості виражалася тільки в одному випадковому товарі, коли на початку розвитку товарного обміну обмін (переважно між общинами) мав одиничний характер.

Наприклад, зустрілися дві людини, у одного є сокири, які він змайстрував, а у іншого – зерно. Випадково зустрілися, випадково обмінялися своїми товарами. Могли зустрітися, але обмін товарами б не відбувся.

2 сокири = 40 кг зерна.

Тут один товар (2 сокири) виражає свою вартість в іншому товарі, грає активну роль і знаходиться у **відносній формі вартості**. Інший товар (40 кг зерна) служить мірилом і знаходиться в **еквівалентній формі вартості**. Остання представляє ту форму, з якої історично виростають гроші.

2. Повна або розгорнута форма вартості пов'язана з розвитком обміну, викликаного першим великим поділом суспільної праці, коли тваринництво відокремилася від землеробства.

Швидко зростав обсяг товарів, що надходили на ринок, і кожний з них міг виразити свою вартість у цілому ряді еквівалентів.

Наприклад,

$$1 \text{ вівця} = \begin{cases} 2 \text{ сокирам,} \\ 40 \text{ кг зерна,} \\ 10 \text{ кг солі,} \\ 4 \text{ шкіркам хутра,} \\ 200 \text{ г срібла і т. і.} \end{cases}$$

Чим ширшим був такий ряд, тим легше було знайти товар-еквівалент.

Проте тут виникають труднощі в обміні. Якщо, наприклад, власникові вівці необхідна сокира, а власникові сокири вівця не потрібна, а необхідне зерно, то прийдеться спочатку обміняти вівцю на зерно, а потім зерно на сокиру. Але може трапитися, що й власникові зерна не знадобиться сокира, тоді ланцюжок обмінів буде продовжений. Це створює великі незручності. Тому поступово з світу товарів виділяється товар, який усіма суб'єктами ринку

визнається за еквівалент і приймається при обміні. Також недоліком цієї форми вартості є те, що у зв'язку з великою кількістю товарів-еквівалентів вартість кожного товару не одержує закінченого виразу.

3. Загальна форма вартості. У міру формування регулярного ринку товаровиробникам дедалі більше часу потрібно було для пошуків товару-еквіваленту. Це зумовило виділення із загального ряду товарів одного, який користувався найбільшим попитом і мав найкращі властивості до збуту. Такий товар (наприклад, сіль) став відігравати роль *загального еквівалента*, а повна форма вартості переросла в загальну.

В результаті на кожному місцевому ринку виділився свій еквівалент. У різних регіонах світу роль еквіваленту виконували різні товари у різні часи, залежно від умов його розвитку та місцезнаходження: у народів, що займалися тваринництвом, це була худоба, у мисливців – хутро, риба – в Ісландії, китові зуби – на Каролінських островах, пресований чай – у Монголії, мушлі молюска каурі – на Мальдівах та островах Океанії, перлини – в Індії, нефрит – у Китаї, коров'ячі черепи – на острові Борнео, людські черепи – на Соломонових островах, мішечки з бобами какао – у Нікарагуа і т. і.

Тому поступово з світу товарів виділяється товар, який усіма визнається за еквівалент і приймається при обміні. Це означає перехід від повної, розгорнутої до загальної форми вартості:

Наприклад, $\left. \begin{array}{l} 2 \text{ сокири,} \\ 40 \text{ кг зерна,} \\ 10 \text{ кг солі,} \\ 4 \text{ шкірки хутра,} \\ 200 \text{ г срібла і т. і.} \end{array} \right\} = 1 \text{ вівці}$

Слід зазначити, що роль загального еквівалента часто переходила від одного товару до іншого.

Новий рівень у розвитку обміну був досягнутий, коли сформувалися міжтериторіальні ринкові зв'язки і на ринку з'явилися суб'єкти, що виробляли продукцію тільки для продажу, саме у них виникла потреба зберігати і нагромаджувати частину створеної вартості. За таких умов стало необхідним міцніше й триваліше закріплення ролі загального еквівалента за одним товаром.

4. Грошова форма вартості.

З часом загальна форма вартості переросла у грошову, а товар, за яким надовго закріпилася роль загального еквівалента, став грошима. З цим переходом затверджується грошова форма вартості.

На місце грошей ринок стихійно висунув метали.

Наприклад, $\left. \begin{array}{l} 2 \text{ сокири} \\ 40 \text{ кг зерна} \\ 10 \text{ кг солі} \\ 4 \text{ шкірки хутра} \\ 1 \text{ вівця} \end{array} \right\} = 200 \text{ г срібла або } 5 \text{ г золота}$

Спочатку металеві гроші виглядали як зливки різноманітної форми та ваги, які з часом трансформувалися у фігурки:

– залізні прутки або оболі (Греція);

- бронзові стріли та дельфіни, які ще називали рибками (грецьке місто-колонія Ольвія);
- залізні наконечники стріл або невеличкі сокири (Африка);
- мідні та бронзові мініатюрні ножі, мотики та дзвіночки (Китай) тощо.

Подальшим ступенем у розвитку грошей стало карбування металевих монет, оскільки інші форми грошей були не дуже зручними у використанні: їх потрібно було зважувати, визначати пробу, ділити на частини. Всілякі види примітивних грошей і металеві зливки на межі VIII-VII століть до н. е. поступилися місцем металевій монеті з клеймом на поверхні.

Вважається, що перші монети, які здебільшого виготовлялись з міді, з'явилися в Китаї та в країнах Близького Сходу. З часом для визначення автентичності монет на них почали витісняти певний малюнок, у вигляді герба або клейма. Таким чином місцевий володар підтверджував точність ваги монети.

Поступово роль загального еквівалента переходить до благородних металів. Спочатку цю роль почало виконувати срібло, потім – золото (як метали, які не дуже часто зустрічаються в природі).

Питання, коли з'явилася перша металева монета, хто був її винахідником, займав ще древніх. Стародавні автори висувають декілька версій. Згідно з однією, першими були монети з електрику (природного сплаву золота і срібла), які згадує грецький історик Геродот, що застосовувалися в обігу на території Лідійського царства, яке розташовувалось у Малій Азії (нині – це територія Туреччини). Друга гіпотеза віддає пальму першості аргоському цареві Фідону, який карбував монети з чистого срібла на острові Егіна. У першому випадку з бобоподібних овальних злиwkів при накладенні неглибокого клейма виходили овальні металеві пластини неправильної форми, у другому випадку з кулястих злиwkів виходили круглі монети з глибоким клеймом.

Срібні гроші почали широко вживатися на рубежі III і II тис. до н. е. в Китаї, Персії та Месопотамії.

На території Київської Русі металеві гроші поширились в обігу приблизно в IX ст. Через існування торгового шляху «із варяг в греки» на її землях з'явилися візантійські монети, які згодом стали зразком для перших монет київських князів – златників та срібників.

Боротьба між сріблом і золотом за панування у товарному світі була довготривалою. Цей етап у розвитку грошей характеризувався паралельним функціонуванням золота та срібла у ролі грошей й називався **золото-срібним біметалізмом**. Закінчився він наприкінці XIX ст. коли врешті-решт роль загального еквівалента закріплюється за золотом й відбувається встановлення **золотого монометалізму**.

На цій стадії розвитку грошей золото виконувало роль грошового еквівалента безпосередньо, але потім в обігу його стали замінювати неповноцінними знаками вартості. Спочатку це були монети, що стерлися або фальсифіковані, які не мали тієї вартості, що на них позначалася, потім білонні (розмінні) монети (мідні або монети зі сплаву певних металів) і, нарешті,

паперові гроші, що взагалі не мають власної, внутрішньої вартості (за винятком витрат на їх друкування), а лише представляють дійсні гроші в обігу.

З витісненням реальних грошей із обігу та заміною їх грошовими знаками відбувається перехід від грошової до **знакової форми вартості**. Її поява обумовлена тим, що у своїй еволюції гроші виступають не тільки у вигляді *металевих* (мідних, срібних, золотих), а й *паперових* – знаків вартості, що замінили в обігу повноцінні металеві гроші. Своєю появою паперові гроші зобов'язані розвитку безготівкових розрахунків.

Перші паперові гроші з'явилися в Стародавньому Китаї у VIII ст., коли купці почали використовувати в обігу боргові розписки на аркушах паперу з печатками, що захищали від підробки, які можна було передавати іншим особам та обмінювати на монети (на той час мідні). А якщо якісь клаптики паперу обмінюються на повноцінні монети, то їх можна вважати першими паперовими грошима. Поступово вони стали загальнопоширеним платіжним засобом, оскільки були більш зручними у використанні порівняно з офіційною грошовою одиницею у вигляді «зв'язки» мідних монет вагою 3 кг. Купцям було дуже незручно перевозити у мішках велику кількість мідних грошей.

Грошова емісія на державному рівні відбулася в Китаї лише у X ст. за часів правління династії Сун, коли в країні стало не вистачати міді для карбування монет. Тоді правителі Китаю заборонили обіг розписок купців між собою і ввели власні векселі, які зобов'язали приймати під загрозою смертної кари. Вони й стали прообразом сучасних паперових грошей.

У XIII ст. Китай завоював Чингізхан, який зазвичай не вносив ніяких змін у функціонування державного апарату на завойованих територіях, тільки обкладав даниною. Вірний цьому принципу він нічого не змінив й у діючій грошовій системі підкореного Китаю. Його нащадки свято зберігали порядок, який був встановлений їх великим предком. А оскільки древні народи не знали законів грошового обігу, то к 1500 року імперію Чингізидів вразила перша у світі інфляція, пов'язана з переповненням каналів обігу паперовими грошима. А к XVII ст. в Китаї повернулися до металевого обігу.

Слід зазначити, що у XIII ст. паперові гроші також були випущені в Персії, а в XIV ст. – в Японії.

В Європі перші паперові гроші з'явилися тільки у XVII ст. в Швеції. У 1661 р. Банк Стокгольма вперше випустив банківські кредитні білети чи банкноти, тобто власне паперові гроші. Вважається, що ідея випуску належала главі банку Юхану Пальмструку. Але банкноти Банку Стокгольма перебували в обігу недовго, оскільки не отримали довіру з боку населення. Починаючи з 1663 р. клієнти банку почали масове вилучення депозитів, що призвело до його банкрутства, тому у 1664 р. банк припинив своє існування.

Широкого розповсюдження та систематичного використання банкноти отримали тільки наприкінці XVII ст. – в Англії. На той час Англія вела дев'яту, останню у цьому столітті війну, яка отримала назву війна за Англійську спадщину або війна Аугсбурзької ліги (1688-1697 рр.). Грошей у казні не вистачало й, заснований у 1694 р., Банк Англії приступив до випуску банкнот, які отримали статус національних грошей, оскільки обсяг їх емісії

регламентувався державою. Паперові гроші банку мали форму векселів на пред'явника, які клерк заповнював від руки, вказуючи, що банк прийняв від клієнта певну кількість золота або срібла та зобов'язується повернути їх пред'явникові на першу вимогу. Ззовні вони були схожі на сучасні банкноти. Купюри стандартних номіналів, що не потребували заповнення, англійці почали випускати тільки з 1855 р.

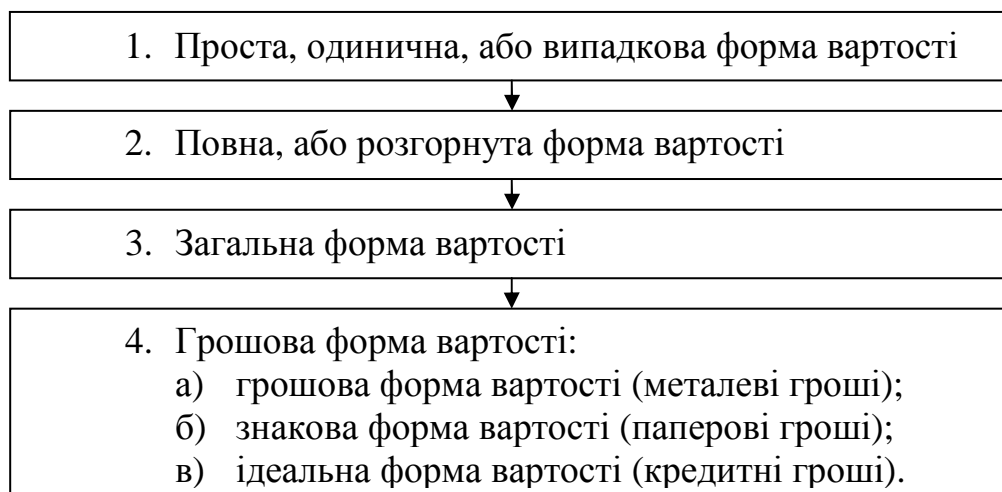
Поступово використання паперових грошей було застосовано у всіх країнах світу, зокрема: в 1701 р. – у Франції, у 1769 р. – в Росії.

Але функціонування паперових грошей та монет, як знаків вартості в обігу, на певному етапі стає гальмом для подальшого розвитку обміну. І на зміну знаковій приходять **ідеальна форма вартості**. Вона є наступним етапом в еволюції грошей і пов'язана з появою у грошовому обігу **кредитних грошей** (банкноти, векселя, чеку) та нових форм кредитних грошей – депозитних та електронних грошей. Причиною появи цих форм грошей є не тільки еволюція грошей, а й подальший розвиток банківської справи.

Гроші еволюціонують й у наш час. Поступово в обігу зникають паперові гроші, а їх місце все більше займають електронні, що функціонують за допомогою електронної системи грошових розрахунків. Зокрема, за прогнозами американських економістів, до 2050 р. у США майже не залишиться в обігу готівки.

Ідеальна форма вартості є вищою формою, в якій гроші як реальність вже зникають, а залишається лише їх ідеальний образ. Які нові форми грошей з'являться незабаром – невідомо, але що це станеться – не викликає сумніву.

Розглянуті нами етапи розвитку обміну і грошей можна стисло виразити наступною схемою:

Рис. 1.2 Еволюція форм вартості в розвитку обміну і грошей

Таким чином, з логічного розгляду процесу історичного розвитку обміну витікає, що **ГРОШІ** виступають як **специфічний товар, що має властивість обмінюватися на будь-які інші товари чи послуги, вироблені у державі, тобто є загальним еквівалентом**.

Особливостями грошей як загального товару є те, що:

1) в них розв'язана суперечність між споживною та міноюю вартістю. **Гроші – це безпосередня кристалізація мінової вартості.** Це робить їх здатними обмінюватися на будь-який інший товар, тобто визначає їх загальну споживну вартість. Дана суперечність виявляється у протистоянні грошей і звичайних товарів: на одному полюсі знаходяться всі товари, на другому – гроші. Обмінявшись на гроші, звичайні товари знімають свої внутрішні суперечності між споживною вартістю і вартістю;

2) вони безпосередньо виступають **втіленням абстрактної суспільної праці**, праці взагалі;

3) будучи безпосереднім втіленням абстрактної суспільно-необхідної праці, **гроші є явищем суспільним. Вони – не річ, а уречевлена форма відносин між людьми, які виникають з приводу обміну продуктами праці у процесі відтворення.** Той факт, що гроші втілюють лише певні відносини між людьми, що ґрунтуються на принципі еквівалентності спричинює їх історичний характер, динамізм і постійний розвиток.

Таким чином, гроші принципово відрізняються від звичайних товарів. Вони є особливим, абсолютним товаром, у якому розв'язуються всі суперечності звичайних товарів і уречевленої в них праці.

Розвиток обміну та створення світового ринку поставили перед грошовим товаром-еквівалентом **особливі якісні вимоги, яким повинні відповідати гроші.** Щоб відповідати цим вимогам, гроші повинні мати цілий спектр специфічних якісних властивостей:

1) стабільність вартостей грошей – базова характеристика, яка полягає у збереженні рівня їхньої купівельної спроможності, оскільки гроші, що знецінюються, не можуть ефективно виконувати свої функції, особливо функції засобу обігу і нагромадження вартості;

2) якісна однорідність грошей – наявні в обороті форми грошей повинні бути взаємозамінними. Особливо гостро питання однорідності вирішувалося, коли носієм грошей виступали звичайні товари (худоба, хутра, дорогоцінності тощо. Проте один товар від іншого може істотно відрізнитися: якщо взяти, наприклад, дві вівці, то одна буде маленькою, інша – великою і т. і.;

3) економічна подільність – зручний розподіл грошової купюри великого номіналу на грошові знаки меншого номіналу для швидкого, без додаткових витрат, здійснення платежів. А при використанні товарних грошей це було не завжди можливо. Так, якщо 1 сокира = 0,5 вівці, то виникають проблеми, адже вівця, неподільна на частини без втрати своєї споживної вартості. Щоб забезпечити таку властивість, гроші виготовляються різних номіналів, що дає можливість при розрахунках розділити грошову одиницю на будь-які частини номіналу;

4) довговічність – здатність добре зберігати свої фізичні властивості. Наприклад, товарні гроші у вигляді вівці такою якістю не володіють, тому гроші завжди виготовлялися з міцного, зносостійкого матеріалу (шкіра, метал, папір високої якості, пластик).

У 2015 р. полімерні гроші використовувались в обігу в 49 країнах світу. У 10 країнах, а саме: Австралії, Брунеї, Канаді, Румунії, В'єтнамі та деяких інших,

всі купюри вже виготовляють зі спеціального супертонкого пластику, хоча паперові банкноти попередніх випусків теж залишаються законним платіжним засобом. В інших країнах або лише частина банкнотного ряду представлена пластиковими банкнотами, або з пластика випускалися тільки пам'ятні банкноти;

5) **пізнаваність** – гроші мають бути легко пізнаваними за характерними ознаками і важкими для підробки. Якість паперу, водяні знаки та інші елементи захисту роблять підробку дуже складною. Наприклад, сьогодні українська гривня має 34 елементи захисту.

б) **висока портативність** тощо, тобто здатність містити у невеликій кількості товару чималу кількість уречевленої праці, що пов'язане із здатністю легко змінювати зовнішній вигляд та приймати зручну форму для користування ними або зберігання вартості. Саме через незручність транспортування

У цьому й полягає сутність грошей, яка виявляється у ряді функцій.

1.2 Функції грошей

Функція грошей – це певна дія або «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення.

Питання щодо функцій грошей є одним з найбільш дискусійних у теорії грошей. Розбіжності стосуються не тільки трактування окремих функцій, а й їхньої кількості. Наукові дискусії ведуться між представниками різних теоретичних шкіл (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльний аналіз підходів щодо визначення кількості функцій грошей

Класики буржуазної економічної теорії та більшість представників марксистської теорії грошей визнавали 5 функцій грошей:	Представники сучасних економічних шкіл Заходу виділяють тільки 3 функції грошей:
1) засіб обігу;	} 1) засіб обігу та платежу; -----
2) засіб платежу;	
3) міра вартості;	2) міра вартості;
4) засіб нагромадження;	3) засіб нагромадження;
5) світові гроші.	-----

1. ЗАСІБ ОБІГУ – це функція, в якій гроші виступають як посередник в обміні товарів і забезпечують їх обіг, тобто використовуються як засіб здійснення оплати за товари та послуги.

Обмін товарів за допомогою грошей в цій функції здійснюються за схемою $T - G - T$ на відміну від бартерного обміну товарів за схемою $T - T$. Участь в обміні грошей надає товарному обороту принципово нову якість: він

розпадається на два самостійних акти – продаж ($T - T$) і купівля ($T - T$), які можуть відокремлюватися в просторі і в часі.

Розрив товарного обороту завдяки грошам на два самостійних акти має велике позитивне значення для розвитку обміну та економіки взагалі:

- відкривається можливість затримувати гроші та нагромаджувати вартість в її абсолютній формі;
- розриваються вузькі межі бартерного обміну;
- власник грошей може перенести купівлю іншого товару на майбутнє або на інший ринок.

Важливою ознакою грошей як засобу обігу є те, що вони виступають реально як втілення мінової вартості: продавець віддає свій товар покупцеві і взамін одержує гроші. **Гроші як засіб обігу забезпечують перебіг товарів від виробника до споживача, після чого товари виходять зі сфери обігу. Проте самі гроші залишаються в обігу, переходячи від одного суб'єкта до іншого.** Функцію засобу обігу гроші виконують миттєво. У сучасних умовах використання грошей як засобу обігу здійснюються переважно у роздрібній торгівлі, при наданні послуг населенню та ін.

У країнах з розвинутою економікою поступово звужується використання функції засобу обігу завдяки проникненню в цю сферу **кредитних відносин**. Проте це вже інша функція грошей – засобу платежу.

Саме із функції грошей як засобу обігу витікає можливість заміни реальних грошей їх знаками, оскільки дану функцію гроші виконують миттєво. У процесі обігу золоті монети поступово зношувалися, їх підробляли фальшивомонетники, у них зменшувався зміст золота, і в обігу почали функціонувати неповноцінні гроші, які держава оголосила законним платіжним засобом. Тому золоті гроші були замінені паперовими – знаками, символами вартості повноцінних грошей, які наділені примусовим курсом і випускаються для витрат держави. Іншими причинами такої заміни є миттєве виконання грошима функції засобу обігу, необхідність зменшення витрат обігу та ін.

Перші власні українські паперові гроші – гривні – були випущені в обіг у 1917 р. з утворенням Української Народної Республіки.

Особливості функції грошей як засобу обігу пов'язані з перевагами товарообміну за допомогою грошей над бартерними операціями та необхідністю участі в обміні не ідеальних, а реальних грошей.

Заміна бартеру грошовим обміном відділяє акт продажу товару від акту покупки (продали, а купили те, що треба, в інший момент часу).

Важливу роль у грошових розрахунках має **попит на гроші для здійснення угод**, який залежить від кількох факторів:

- від обсягу покупок, що здійснюються;
- від частоти виплати заробітної плати (існує така закономірність: чим частіше гроші потрапляють у розпорядження суб'єкта грошових відносин, тим частіше і в більшому обсязі вони витрачаються);
- від часу, що відведений на оплату рахунків, та від регулярності пред'явлення цих рахунків к оплаті;
- від доступності позичкових (кредитних) ресурсів (якщо суб'єкт

грошових відносин впевнений, що за необхідності, він без перешкод отримає позику, він більш вільно витрачає гроші).

У свою чергу обсяг покупок, що здійснюються, залежить від:

- обсягів виробництва товарів та послуг в країні;
- рівня розвитку торгівлі;
- спеціалізації виробництва, розвиток якої дозволяє відійти від натурального господарства (виробляють, що вміють, а купують ті товари, які потрібні).

Гроші, що мають широке розповсюдження, надають їх власникові певну загальну купівельну спроможність, яка є дуже важливою перевагою перед бартером.

2. ЗАСІБ ПЛАТЕЖУ – це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

Історично ця функція походить з товарообігу. Поява її була зумовлена продажем товару в кредит, оскільки при цьому виникав борг, погашення якого здійснювалося грошима. Це вже були істотно інші гроші, відмінні від засобу обігу, що пояснюється дією фактору часу, який **відділяє реалізацію товару (яка здійснювалась в борг) від платежу в рахунок погашення заборгованості**. За цей час можуть змінитися вартість і форма грошей, сам боржник та кредитор, тому вартість платежу не завжди еквівалентна вартості товарів, реалізованих у борг, або вартості грошей, які були віддані в борг.

У міру поглиблення економічних відносин, широкого розвитку кредитних і фінансових зв'язків гроші як засіб платежу поступово вийшли за межі товарного обігу і стали обслуговувати погашення різноманітних зобов'язань у суспільстві, якщо вони виражаються в грошовій формі. **Як платіжний засіб гроші стали здійснювати самостійний рух без прямого зв'язку з обігом товарів, обслуговувати однобічний рух вартості в процесі розширеного відтворення** (при платежах до державного бюджету, наданні та погашенні банківських позик, платежах між підприємствами, виплаті заробітної платні працівникам, різноманітних платежах, пов'язаних зі страхуванням діяльності або майна юридичних та фізичних осіб, інших платежах).

У процесі еволюції товарно-грошових відносин поступово створюються передумови для звуження функції грошей як засобу обігу й водночас для розширення функції грошей як **засобу платежу** (зокрема кредитних грошей). Кредитні гроші – найбільш розвинена форма грошей, яка виконує роль загального еквівалента, забезпечує рух позичкового капіталу та еволюцію кредитних відносин. Тому у багатьох країнах світу виконання грошима функції засобу обігу на сьогодні обмежується переважно купівлею та продажем послуг.

Функцію грошей як засобу платежу необхідно пов'язувати з аналізом їх ролі у підтримуванні безперервності розширеного відтворення та усвідомлення ознак платежу та кредитних грошей, а також впливу на дану функцію кількості грошей в обігу.

Сучасні економічні школи Заходу об'єднують функції засобу обігу та засобу платежу в одну, бо вважають недоцільним розглядати їх окремо. На їх думку, факт відстрочки оплати за товари і послуги не впливає на процес грошових розрахунків, оскільки неважливо коли будуть сплачені гроші – відразу

або через якийсь проміжок часу, – все одне виробник товару або продавець отримає гроші.

3. МІРА ВАРТОСТІ – це функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості усіх товарів, виражену у грошах, надаючи їй форму ціни, що дозволяє за їх допомогою порівнювати вартості різних товарів.

Виконання цієї функції грошима істотно спрощує нам життя, оскільки позбавляє від бартеру.

Двоє призначення цієї функції – відбивати та вимірювати вартість – визначається тим, що вартість товару не може бути виражена інакше, ніж порівнянням її з товаром – загальним еквівалентом. Таким чином, гроші як загальний еквівалент вимірюють вартість усіх товарів.

Гроші, виконуючи функцію міри вартості є однорідними, це дозволяє широко використовувати їх як одиницю рахування, що є важливим для здійснення розрахунків та ведення записів про угоди, які укладено. За їх допомогою можна надати кількісного виразу всім економічним процесам і явищам на мікро- і макрорівнях. Це потрібно для співставлення вартості різних товарів.

Функцію міри вартості гроші частіш за все виконують ідеально, тобто мислено. Виробник заздалегідь, ще до появи з товаром на ринку, визначає ціну, за якою вигідно продати його. Але й при зустрічі з покупцем на ринку, де остаточно вирішується ціна товарів, наявність грошей у будь-якій формі не обов'язкова. Продаж взагалі може відбуватися в борг, під майбутні гроші, але ціна визначається у момент операції купівлі-продажу. Людина таку здібність щодо мисленого порівняння вартостей набуває з часом і досвідом.

Але не гроші роблять товари порівняними, а кількість витраченої суспільно необхідної праці. Це можливе тому, що і на виробництво золота, і на створення товарів витрачається суспільно необхідна праця. А оскільки на виробництво різних товарів витрачалася неоднакова кількість праці, то їхня вартість в умовах панування золотого стандарту виражалася в різній кількості золота.

Найчіткіше подвійне призначення міри вартості виявилось в умовах використання благородних металів як грошового товару. Всі конкретні товари прив'язувалися до золотого чи срібного еквіваленту і одержували **ціну як певну вагову кількість цього металу**. Тобто, металеві гроші виконували функцію міри вартості (виражали вартість товарів) ідеально.

З початком централізованого карбування монет державами виник грошовий масштаб, або **МАСШТАБ ЦІН** – вагова кількість благородного металу, прийнятого за грошову одиницю, оскільки держава юридичним актом закріплювала грошову одиницю.

Спочатку масштаб цін збігався з ваговим. З часом він з певних причин істотно відхилився від вагового (у різних країнах – різною мірою). Наприклад, у США у 1900 р. золотий паритет 1 долару складав 1,50463 г, чистого золота, але при подальших девальваціях зміст золота у ньому знижувався: у 1934 р. – до 0,889 г., у 1971 р. – до 0,818 г., у 1973 р. – до 0,737 г. Ціни, які виражались в національних грошах, почали значно відрізнятись на різних ринках, що

зумовило необхідність застосування спеціальних коефіцієнтів зіставлення валют (валютних курсів).

Ямайська валютна система, введена у 1976-1978 рр., відмінила офіційну ціну на золото, а також золоті паритети, золото перестало бути мірою вартості та базою валютних паритетів, у зв'язку з чим втратив своє значення офіційний масштаб цін.

Отже, виконання грошима функції міри вартості не залежить від держави (тобто, це об'єктивна функція), а масштаб цін – технічна функція, яка залежить від волі держави і встановлюється у законодавчому порядку. Уряд країни може змінювати раніше встановлений масштаб цін – це називається грошовою реформою.

Функція грошей як міри вартості висвітлюється через новітнє поняття *сучасного масштабу цін*, в основі якого нині лежить не вагова цінність грошового металу, а певна частка товарної вартості, пропорційно якій здійснюється вимірювання вартості кожного товару.

У теперішній час офіційний масштаб цін замінено на фактичний, який складається стихійно у процесі ринкового обміну. Більшість держав світу перестала фіксувати золотий вміст грошових одиниць.

У бажанні продати й готовності купити визначається у кінцевому підсумку мінова вартість товару чи та сума грошей, за якою товар оцінюється на ринку та яка задовольняє обох суб'єктів операції. До цього зводиться економічний зміст вираження вартості за допомогою грошей у сучасних умовах.

4. ЗАСІБ НАГРОМАДЖЕННЯ – це функція, в якій гроші обслуговують нагромадження вартості в її загальній абстрактній формі в процесі розширеного відтворення.

Сутність її полягає в тому, що гроші вилучаються з обміну, переривають свій обіг й перетворюються на скарб, засіб нагромадження, бо за них завжди можна купити будь-який товар у майбутньому.

У цій функції – бути засобом нагромадження – гроші є особливого роду активом, який зберігає купівельну функцію після продажу товарів і послуг та забезпечує власникові грошей купівельну спроможність у майбутньому, що дає можливість накопичувати їх.

Історично виникнення функції грошей як засобу нагромадження стало можливим тоді, коли товаровиробник був спроможний частину грошової виручки від продажу своїх товарів відкласти на майбутнє, зберегти. Він не витрачав ці гроші на придбання товарів для виробництва чи особистого споживання. Для цього продуктивність його праці повинна перевищувати його поточні виробничі та споживчі потреби.

Спочатку нагромадження грошей мало лише одну ціль – **збереження вартості**. Для цього достатньо було уречевити вартість у звичайних кусках (брусках) дорогоцінного металу. У такій формі нагромаджувалося абстрактне загальне багатство – *скарб*. Потім примітивним формам скарбу стали надавати форму предметів розкоші – естетична форма скарбу.

Згодом сформувався ще одна ціль нагромадження скарбу – **створення**

резерву платіжних засобів, що надало йому відтворювального характеру і зорієнтувало на **забезпечення зростання прибутку**. Без такого резерву товаровиробник не міг підтримати безперервність та забезпечити розширення свого виробництва, одержання додаткового прибутку у майбутньому. Це докорінно змінило характер скарбу, який не міг довго лишатися без руху і став забезпечувати потреби суспільного відтворення.

Товаровиробники також почали передавати свої скарби в борг, розміщували в банках, цінних паперах, що приносило їм прибуток у вигляді позичкового процента, дивідендів. На відміну від функції нагромадження скарбу її стали називати функцією **нагромадження вартості**. Саме нагромадження грошей перетворилося по суті у **нагромадження позичкового капіталу**.

Разом з тим продовжується класичне нагромадження скарбу у вигляді зливків дорогоцінного металу та золотих монет у державних банках, міжнародних валютно-кредитних центрах або приватних власників. **У центральних банках держав золото зберігається як стратегічний резерв.**

Таким чином, у сучасних умовах **сфера функціонування грошей як засобу нагромадження вартості розподілилася на дві частини:**

– **нагромадження вартості, що зумовлюється потребами розширеного відтворення, оборотом капіталу.** Цю функцію гроші виконують **у формі знаків вартості** (паперових, кредитних, електронних);

– **нагромадження абсолютного багатства (державами)** – носить форму скарбу й **обслуговується дійсними грошима – золотом.**

Державні запаси золота офіційно включаються до золотовалютних резервів країни, вони виконують функцію страхування нагромаджень вартості від інфляційного знецінення нерозмінних грошових знаків.

Гроші – це найбільш ліквідне майно та найбільш зручна форма зберігання багатства. Оскільки для придбання предметів споживання значної цінності (житло, меблі, автомобіль тощо) необхідно попередньо накопичити певну суму грошей, то за стабільної грошової одиниці окремі особи нерідко тримають гроші вдома. Але у цьому випадку гроші не приносять їх власникові дохід (за деякими виключеннями) на відміну від цінних паперів або нерухомості.

Але у період високої інфляції гроші як засіб нагромадження втрачають свою привабливість. Коли гроші є нестабільними, їх намагаються швидко позбутися, щоб вберегти від знецінення. Суб'єкти грошового обороту, і в першу чергу населення, переходять до накопичення інших, можливо менш ліквідних, але більш стабільних активів:

- споживчих товарів;
- продуктів харчування;
- золота та ювелірних прикрас;
- нерухомості;
- антикваріату;
- іноземної валюти тощо.

Нагромадження грошей є необхідним елементом суспільного відтворення. Невиконання паперово-кредитними грошима цієї функції призводить до кризових потрясінь у національній економіці, а дану функцію національних

грошей перебирає певна стабільна іноземна валюта.

5. СВІТОВІ ГРОШІ – це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості у міжнародному економічному обороті та забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

Виділення цієї функції зумовлене особливостями руху вартості на світовому ринку, які визначаються поділом цього ринку державними кордонами. За Паризькою угодою 1867 р. єдиною формою світових грошей було визнано золото (995 проби) у формі зливків.

Світові гроші виконують три функції:

- *загального платіжного засобу* (погашення боргів, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, банківськими та фінансовими позичками);
- *загального купівельного засобу* (купівля товарів чи послуг за кордоном);
- *матеріалізації суспільного багатства* (перенесення багатства з однієї країни в іншу – оплата контрибуцій, репарацій, надання грошових позик чи допомоги).

Тобто, світові гроші – це комплексна функція, що повторює по суті всі функції, властиві грошам на внутрішньому ринку.

Механізм функціонування світових грошей безперервно розвивався в міру розвитку економічних відносин на світовому ринку. Коли ці відносини досягли високого рівня взаємності, виникла можливість погашати вимоги по платежах шляхом заліку чи передачі боргових зобов'язань без пересилання золота за кожним платежем.

Внаслідок світової економічної кризи 1929-1933 рр. золотий стандарт поступово було відмінено в усіх країнах (зокрема, у Великобританії та Японії – в 1931 р., у США – в 1933 р., у Франції – в 1936 р.) і затвердилася система нерозмінного на золото банківського обігу.

Оскільки єдиної світової банкноти не було, місце золота зайняли ведучі національні банкноти країн, які користувалися високою довірою на світовому ринку (головним чином це були англійський фунт стерлінгів і долар США). Отже, у сучасних умовах суб'єкти міжнародних платіжних відносин стали довіряти національним грошам як світовим.

Окрім національних валют найбільш розвинених країн світу, *у якості світових грошей використовуються також міжнародні розрахункові валютні одиниці.*

1. СДР (Special Drawing Rigts) – (спеціальні права запозичення) – це штучна валютна одиниця, випуск якої розпочався з 1 січня 1970 р. У цій одиниці виражаються курси національних валют країн – членів МВФ, оцінюються валютні резерви. СДР виступає у вигляді спеціального запису на рахунках країн – членів МВФ.

2. Євро. В грудні 1991 р. у м. Майстрих (Нідерланди) відбулася зустріч країн – учасниць Європейського валютного союзу, де було прийнято рішення про створення Європейського союзу (ЄС), в основу валютної системи якого покладено єдину європейську валюту названу євро (EURO) та функціонування Європейського центрального банку (ЄЦБ), який розміщується у Франкфурті-на-Майні. ЄЦБ відповідає за стабільність нової валюти, політику процентних

ставок і величину грошової маси у зоні євро.

Для того, щоб євро була введена в обіг, всі країни-члени, що прагнули приєднатися до валютного економічного союзу, повинні були відповідати жорстким критеріям стабільності, закріпленим в Маастрихтських угодах:

- рівень інфляції в країні може перевищувати показники трьох найбільш стабільних держав ЄС не більше ніж на 1,5 %;
- державна заборгованість може становити не більше 60 % від валового внутрішнього продукту (ВВП);
- дефіцит держбюджету не може перевищувати 3 % від ВВП;
- процентні ставки за банківськими кредитами можуть бути всього на 2 % вище за показники трьох найбільш стабільних країн;
- кандидати на вступ до союзу не мали права протягом двох років за власною ініціативою проводити девальвацію національних грошових одиниць.

За цими критеріями приєднання до нової валюти для участі в «зоні євро» Радою ЄС були допущені 11 країн: Бельгія, Фінляндія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Австрія, Португалія, Іспанія та Німеччина.

Дві країни – Великобританія і Швеція – також уклалися в більшість вказаних критеріїв, але відмовилися увійти до «зони євро» як перші її учасники. У Данії виникли конституційні проблеми, а у Греції фінансові показники не відповідали необхідним вимогам (зокрема, державний борг та бюджетний дефіцит були вдвічі вищими, ніж передбачалося закріпленими критеріями).

1 січня 1999 р. країни Європейського економічного і валютного союзу (ЄВС) ввели єдину валюту євро (EUR) і почали використовуватися її спочатку тільки для безготівкових розрахунків.

12-ою країною, що приєдналася до зони євро, стала Греція, яка затвердила на своїй території єдину європейську валюту 1 січня 2001 р. Саме тому всі монети містять на реверсі 12 зірок ЄС і рік випуску.

З 1 січня 2002 р. протягом терміну, який кожна країна визначила самостійно (але не більше 6 місяців), в обіг були введені банкноти і монети в євро. Протягом півроку старі національні банкноти і монети ще могли обертатися нарівні з євро. Проте після 1 червня 2002 р. євро стає єдиним законним платіжним засобом в країнах Єврозони, тобто країнах які здійснили перехід національних грошей на євро.

Але слід зазначити, що євро так і не стала єдиною валютою Європейського Союзу, оскільки не всі країни ЄС перейшли на нього.

Представники сучасних економічних шкіл Заходу не визнають доцільності виділення функції світових грошей. Вони вважають неважливим на якому рівні – національному чи світовому – працюють гроші. Все одно вони виконують ті ж самі функції: є засобом обігу (ними розраховуються за товари і послуги), міри вартості (за їх допомогою вимірюється вартість товарів і послуг), а також гроші є засобом нагромадження вартості (утворення скарбів і резерву платіжних засобів).

1.3 Еволюція форм грошей і грошових відносин

У міру розвитку ринку, розширення і поглиблення грошових відносин ускладнювалися вимоги з боку ринку до грошей. У відповідь на це гроші змінювали свою форму.

Еволюцію форм грошей та їх класифікацію показано на рис. 1.3.

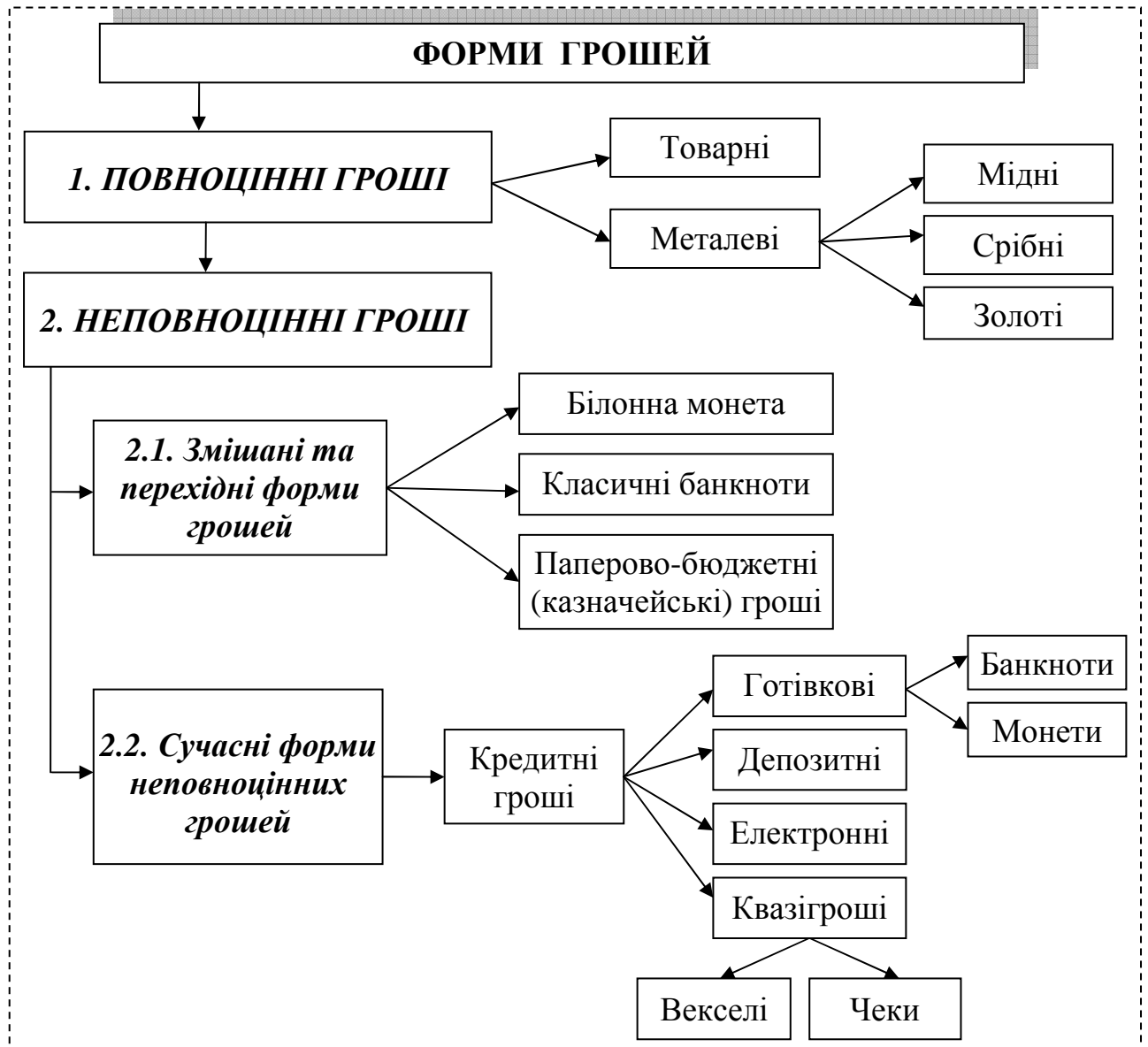

Рис. 1.3 Класифікація форм грошей та їх еволюція

На початку розвитку товарно-грошових відносин у ролі грошей виступали найбільш ходові товари (худоба, сіль, риба тощо), і форма грошей тоді збігалася з формою (споживчою вартістю) цих товарів.

Згодом на роль грошей були висунуті метали, і гроші набули форми зливків металів. Разом з тим форма зливків мала ряд незручностей, які незабаром стала стримувати розвиток грошових відносин.

Першою і самою древньою формою є **ПОВНОЦІННІ ГРОШІ**, до яких перш за все належать монети з дорогоцінних металів.

З розвитком торгівлі виникла потреба таврування зливків державою, яка стала виготовляти їх за встановленою формою, вагою і пробую яких засвідчувала своїм штемпелем. Такі зливки одержали назву **МОНЕТИ**. З часом монета придбала визначену форму, зручну для використання.

Відомо, що слово «монета» походить від латинського дієслова «monere, monetum» – радити. Візантійський історик Свіда (X століття) пояснив, як і коли це слово перейшло до назви карбованих грошей. Нібто римляни, воюючи з Пірром і тарентинцями і не маючи коштів для ведення війни, звернулися за допомогою до богині Юнони. Оракул Юнони відповів, що у них завжди буде достаток у грошах в тому випадку, якщо розпочата війна має справедливий характер. Після вдалого закінчення війни римляни стали почитати Юнону-Монету, інакше Порадницю, а сенат видав указ, щоб усі карбовані гроші – монети – чеканилися в храмі Юнони як порадниці та помічниці в грошових утрудненнях.

Наприкінці VI – початку V століть до н. е. вся Еллада і всі численні грецькі колонії Середземного і Чорного морів почали випускати свої монети в достатній для торгівлі кількості. Причому на монеті обов'язково ставилася символіка того міста, де вона карбувалася. Так, наприклад, кінь-пегас – Коринф, богиня Афіна і сова з оливковою гілкою – Афіни, заєць – Мессала, черепаха – для острова Егіни та ін. Пізніше за імператорських часів на римських монетах містився бюст правителя з написом, а на звороті – символ, або герб міста.

Монета виявилася найдосконалішою формою дійсних грошей. Найбільшого розвитку вона досягла у період золотого монометалізму, формою існування якого був золотомонетний стандарт.

Черговим етапом розвитку монети стала поява **БІЛОННОЇ МОНЕТИ** – розмінної монети з дрібною вартістю для розміну великих монет задля зручності розрахунків. Вона карбувалася з недорогоцінного металу, тому була неповноцінною.

Карбування поряд з повноцінною монетою неповноцінної було реакцією грошей на вимогу економічності обігу:

- Розмінна монета найактивніше використовується в обігу і тому найшвидше стирається.
- Висока вартість дорогоцінного металу робить необхідним карбування розмінної монети меншого номіналу.
- Виготовлення її зі звичайного дешевого металу було об'єктивною необхідністю.

Білонна монета залишилась в обігу і зараз, і широко використовується в усіх країнах.

Наступною формою були **НЕПОВНОЦІННІ ГРОШІ** – якісно новий тип грошей без власної субстанціональної вартості.

Неповноцінні гроші можна класифікувати таким чином.

1. За формами існування виділяють такі їх види:

ГОТІВКОВІ ГРОШІ – це виготовлені з паперу або іншого малоцінного матеріалу (шкіри, тканини, металу, пластику) знаки вартості, що замінили в обігу повноцінні гроші.

Вони уречевлені в обігу у вигляді документів певного зразка, їх можна

побачити, доторкнутися, перерахувати, передати з рук в руки, перевезти та негайно використати як купівельний або платіжний засіб. Сьогодні вони виготовляються у вигляді паперових купюр різної вартості та розмінних монет.

ДЕПОЗИТНІ ГРОШІ – абстрактні грошові суми, які не мають речового виразу та існують у вигляді певних сум на рахунках у банках. Вони представляють собою систему спеціальних розрахунків між банками на основі банківських переказів з одного рахунку на інший.

Виникнення цієї форми грошей стало можливим лише за умов високого рівня розвитку банківської справи, коли кожен суб'єкт грошових відносин може вільно покласти свої гроші в банк, взяти їх звідти, швидко перевести у будь-який пункт ринку та йому гарантується повне їх збереження. Потреба у цій формі виникла з об'єктивної вимоги ринку відносно економічності та зручності грошового обігу.

ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ – різновид депозитних грошей; переказ грошових сум з рахунка на рахунок у банках здійснюється за допомогою комп'ютерних технологій.

Носієм інформації про електронні гроші є електронна картка – іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість оплатити свої покупки і погасити борги шляхом комп'ютерного переказу грошей з рахунку без використання готівки.

КВАЗІГРОШІ, або майже гроші – це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм (векселі, чеки).

2. За статусом емітента та характером обігу:

ПАПЕРОВІ АБО БЮДЖЕТНІ ГРОШІ – це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх бюджетних витрат і наділяються примусовим курсом, визнаються законодавчо обов'язковими до приймання за усіма видами платежів.

По суті це – завершена форма знака вартості, яка відірвалася не тільки від субстанціональної вартості грошей, а й від реальних потреб обігу. Мірилом їх емісії стає не потреба обороту у платіжних засобах, а потреба держави у фінансуванні бюджетного дефіциту. Такі гроші ще називають казначейськими.

Причини виникнення паперових грошей:

- об'єктивна неможливість забезпечити потреби обігу дійсними грошима;
- необхідність мінімізації витрат обігу;
- зростання економічної могутності держави до рівня, що забезпечує їй високий авторитет як суб'єкта економічних відносин.

До випуску паперових грошей державу спонукає передусім необхідність покрити дефіцит державного бюджету.

Важливою ознакою паперових грошей є несталість їх вартості та поступове знецінення. Це зумовлено тим, що розміри їх емісії визначаються не реальними потребами обігу, а масштабами бюджетного дефіциту.

Примусовість курсу паперових грошей встановлюється державою для того, щоб утримати їх в обігу, незважаючи на знецінення, тобто визначається в

кінцевому підсумку їх бюджетним призначенням.

КРЕДИТНІ ГРОШІ – це теж неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин.

Кредитні гроші, як і повноцінні, виникли стихійно із ринкових відносин, але на значно вищому ступені їх розвитку. Коли ринкові зв'язки, а разом з ними і взаємна довіра суб'єктів ринку досягли такого рівня, що один з суб'єктів наважився передати другому товар чи іншу вартість під зобов'язання заплатити в майбутньому, тобто, в кредит, була відкрита можливість виникнення принципово нових грошей – кредитних.

Сам торговий оборот породив так звані **торгові гроші** у формі боргової розписки, або **комерційного векселя**. Використаний як платіжний засіб, він став обертатися. З простої розписки боржника вексель стихійно перетворився у платіжний та купівельний засіб, тобто набув важливих функцій грошей.

ВЕКСЕЛЬ – це письмове боргове зобов'язання, яке дає його власнику (векселеутримувачу) незаперечне право вимагати від боржника (векселедавця) вказану в ньому суму платежу після закінчення встановленого строку.

Вексель має ряд специфічних ознак, які відрізняють його від інших боргових зобов'язань: строго встановлена форма, абстрактність, безспірність, конкретність строку платежу.

З розвитком банківського кредиту і банківської справи загалом банки стали випускати замість комерційних векселів свої зобов'язання – **БАНКІВСЬКІ БЛЕТИ (БАНКНОТИ)**, які поступово перетворилися в універсальний платіжний засіб і стали **основною формою кредитних грошей**.

Спочатку банкноти знаходилися в обігу поряд з повноцінною монетою і розмінювалися на неї. Вони являли собою знак золота, були його представником в обігу. Коли розвиток економічних відносин висунув перед грошима вимоги, що виявилися за межами можливостей дійсних грошей, банкноти остаточно почали виконувати роль загального купівельного й платіжного засобів, витіснивши з обігу повноцінну монету.

Банкнота в класичному її трактуванні є простим векселем емісійного банку.

Особливо чітко виявлялась спорідненість її з векселем на першому етапі розвитку, коли вона мала форму так званої «класичної» банкноти.

Характерними ознаками «класичної» банкноти є:

- випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- обов'язковий обмін на золото за першою вимогою власників;
- подвійне забезпечення: золоте (золотим запасом банку) і товарне (комерційними векселями, що знаходяться в портфелі банку).

Банкноти на відміну від векселів є безстроковим зобов'язанням, не пов'язаним з конкретною торговою операцією. Вони можуть випускатися в будь-яких купюрах і знаходитися в обігу будь-який строк. **Вказані переваги надали банкноті особливої якості – загальної оборотності, якої не має вексель.**

Період «класичної» банкноти закінчився з повним припиненням розміну її на золото після світової економічної кризи 1929-1933 рр. В нових умовах

банкнота втратила золоте забезпечення і свою кінцеву гарантію – розмін на золото. Це значно зблизило сучасні кредитні гроші з паперовими.

Разом з тим банкнота повністю не втрачає своїх специфічних ознак кредитних грошей, зберігає в обігу певні переваги порівняно з паперовими грошима і є найпоширенішою формою готівкових грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Головні її ознаки і перевага в тому, що на покриття витрат держави вона випускається не безпосередньо і безповоротно, а через кредитування під боргові зобов'язання казначейства. У зв'язку з цим важливого значення набуває проблема регулювання державного боргу.

Більшість країн законодавчо встановили чітке розмежування між центральним банком та державним казначейством, вивівши центральний банк з підпорядкування уряду і зробивши його самостійним провідником державної монетарної політики.

Ще одним різновидом кредитних грошей є **ЧЕК** – письмовий наказ банку власника поточного рахунку про виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей.

Чек у своєму історичному розвитку виник, як і банкнота, із депозиту, тобто вкладу власника грошей у банку.

Власник вкладу міг двояко реалізувати своє право на ці гроші:

- узяти розписку банку та використати її для платежу за своїми зобов'язаннями, при цьому розписка перетворювалася в банкноту;
- домовитися з банком, що він надаватиме йому письмові накази про видачу всієї суми вкладу чи її частини певній особі, а банк виконуватиме їх. З таких наказів розвинувся чек.

Чек може бути використаний кількома способами:

- 1) сам чекодавець може одержати по ньому в банку гроші готівкою;
- 2) чекодавець може передати чек іншій особі в оплату товарів чи послуг або погашення своїх боргів, і ця інша особа (чекоутримувач) подає чек у банк для одержання грошей готівкою чи зарахування його суми на її рахунок;
- 3) чекоутримувач може передати чек третій особі і т. ін.

Чек у нас в країні використовується тільки для обслуговування безготівкових розрахунків. В країнах з розвинутою ринковою економікою розрахунки чеками, особливо серед населення, – найбільш поширеніша форма безготівкових розрахунків.

Альтернативою чекової книжки з розвитком електронних платежів у 60-70-х роках ХХ ст. стала **кредитна картка**.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте існуючі концепції походження грошей. Яка з них, на Ваш погляд, більш об'єктивна і чому?
2. У чому полягають основні відмінності між раціоналістичною та еволюційною концепціями походження грошей?

3. У чому полягають переваги та недоліки існуючих у сучасній економічній теорії підходів до визначення сутності грошей?
4. Охарактеризуйте основні етапи розвитку форм вартості.
5. З яким явищем суспільного життя був пов'язаний перехід від випадкової форми вартості до повної?
6. Які товари-еквіваленти використовувались у якості грошей?
7. Які вимоги поставив розвиток ринкових відносин до грошового товару?
8. Охарактеризуйте особливості грошей як загального товару?
9. Що спричинило появу металевих грошей та в яких напрямках відбувалася їх еволюція?
10. Дайте визначення економічної категорії «гроші».
11. У чому полягає необхідність та сутність грошей?
12. Як формується вартість грошей як грошей і вартість грошей як капіталу?
13. Які вимоги до якісних властивостей грошей висувуються у сучасних умовах? Як можна пояснити зміст цих вимог?
14. Охарактеризуйте якісні властивості грошей.
15. Які функції виконують гроші? Дайте їм коротку характеристику.
16. Які особливості мають функції грошей як засобу обігу та платежу?
17. У чому полягає сутність функції грошей як міри вартості?
18. Охарактеризуйте особливості реалізації функції міри вартості грошей у сучасних умовах.
19. Як реалізується функція грошей як засобу платежу? Охарактеризуйте її роль у ринковій економіці.
20. Чим відрізняється функція грошей як засобу обігу від функції грошей як засобу платежу?
21. Як можна охарактеризувати функцію грошей як засобу нагромадження? Які причини призвели до її виникнення?
22. Яким чином еволюціонувала функція грошей як засобу нагромадження?
23. Як характеризується функція світових грошей та які причини обумовлюють її існування?
24. Якими є особливості реалізації функції світових грошей у сучасних умовах? Які види грошей використовуються зараз у якості світових?
25. Назвіть основні етапи в розвитку форм грошей.
26. Чим відрізняються повноцінні та неповноцінні гроші?
27. Дайте визначення повноцінним грошам. Чи використовують повноцінні гроші в сучасному грошовому обігу України?
28. У чому полягає основна відмінність між повноцінними та неповноцінними грошима?
29. Чому розвиток грошового товару не зупинився на золоті? Чим пояснюється формування грошей без внутрішньої субстанціональної вартості?
30. Які види товарних грошей Ви знаєте? Якими факторами була зумовлена їх поява?

31. Які види неповноцінних грошей Ви знаєте? Чому неповноцінні гроші ще називають кредитними?
32. Які види кредитних грошей Ви знаєте?
33. Охарактеризуйте паперові гроші, чим вони відрізняються від кредитних?
34. Які види квазігрошей Вам відомі? Якими особливостями вони характеризуються?
35. Чи використовуються «квазігроші» у сучасному грошовому обігу України?
36. Що таке банкнота, вексель, чек? Дайте їм характеристику.
37. Чим «класична банкнота» відрізнялася від сучасної банкноти?
38. Чим депозитні гроші відрізняються від готівкових грошей?
39. Що таке електронні гроші, якими є перспективи їх розвитку?

ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВІ ПОТОКИ

- 2.1 *Грошовий оборот та його структура.*
- 2.2 *Форми грошового обороту (готівковий та безготівковий).*
- 2.3 *Суть та організація грошового обігу. Закон грошового обігу.*
- 2.4 *Грошова маса та методи її вимірювання.*

2.1 Грошовий оборот та його структура

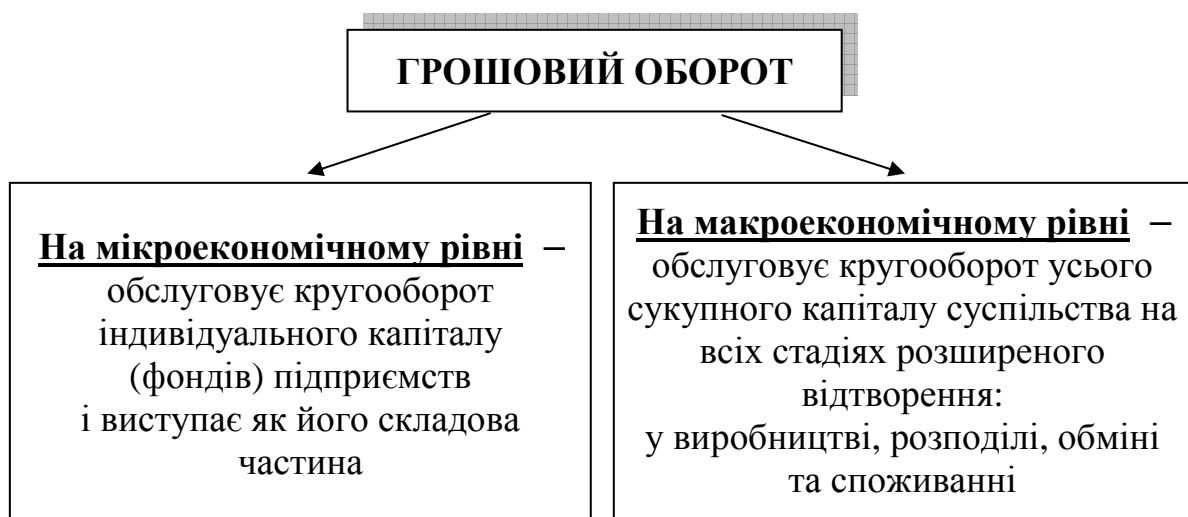
Серед понять, що характеризують грошові відносини, провідне місце займають *грошовий оборот* і *грошовий обіг*. Обидва ці поняття можуть успішно співіснувати, характеризуючи з різних боків один і той же об'єкт – *рух вартості в процесі розширеного відтворення*.

Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, безперервним є і рух грошей, що його обслуговує.

ГРОШОВИЙ ОБОРОТ – сукупність усіх грошових потоків в економіці за певний період, тобто це процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у процесі суспільного відтворення, що здійснюється у безготівковому порядку і за допомогою готівки, як у національній, так і в іноземній валюті.

Грошовий оборот – це рух грошей як капіталу, де гроші є втіленням самозростаючої вартості, що дає додатковий прибуток.

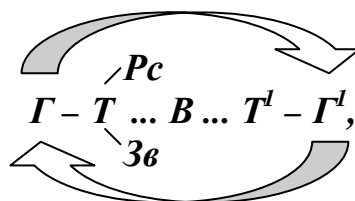
Рух грошей відбувається як на макро-, так і на мікрорівні (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Структура грошового обороту

При цьому на мікроекономічному рівні гроші є індивідуальним капіталом підприємства, вкладеним у виробництво.

Кругооборот індивідуального капіталу підприємства можна виразити формулою:

Її крайні елементи (Γ та Γ^1) виражатимуть **оборот грошей як капіталу**: авансовані у виробництво вони повертаються до вихідного пункту, але в більшій сумі за рахунок частини отриманого підприємством прибутку. Здійснюючи такий оборот, гроші забезпечують розширене відтворення індивідуального капіталу.

В ринкових умовах оборот грошей також може відбуватися у формі позичкового капіталу і приносити власникові дохід, минаючи стадію виробництва. Формула його руху у цьому випадку має вигляд:

$$\Gamma - \Gamma^1.$$

Отже, **ознаками грошового обороту на мікрорівні є**:

- замкненість лінії руху;
- зростання грошової суми при поверненні її на вихідні позиції.

На макроекономічному рівні сукупний грошовий оборот не просто повторює грошовий оборот на мікрорівні, тобто не є механічною сумою індивідуальних капіталів підприємств, а є якісно новим явищем. Він включає деякі нові елементи, які відсутні на мікрорівні.

Суб'єктами грошового обороту на макрорівні є:

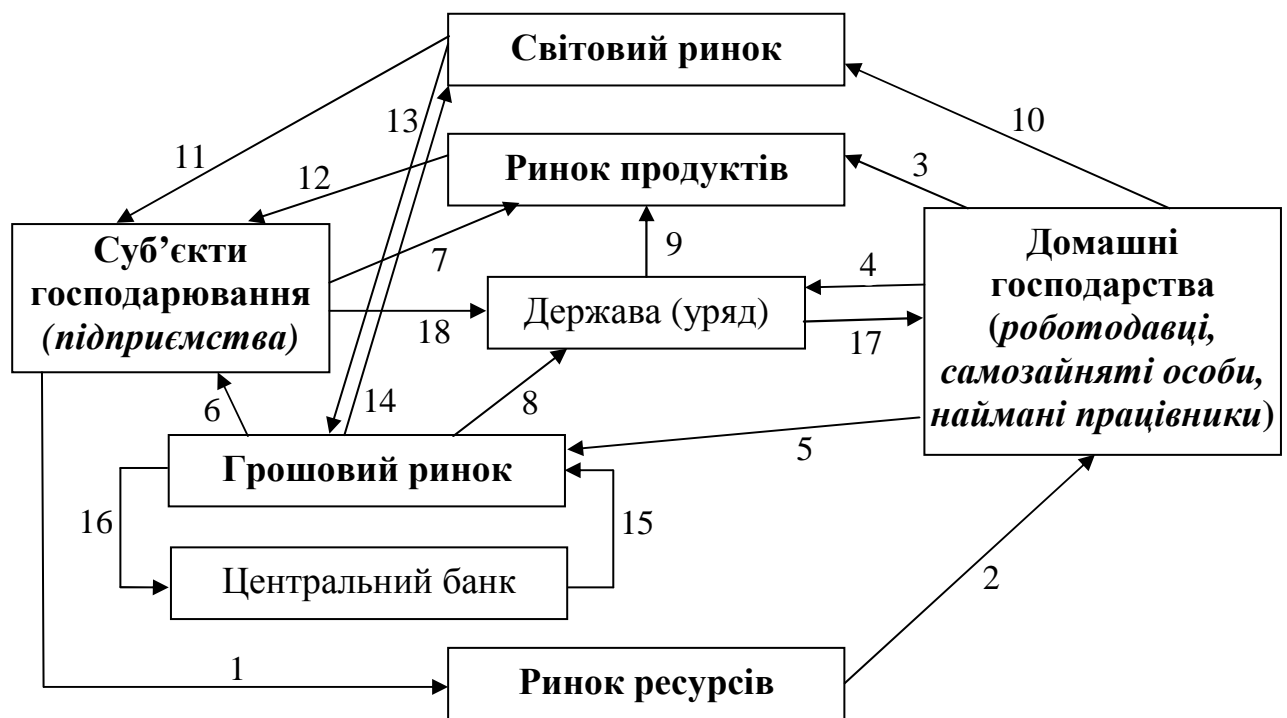
- суб'єкти господарювання (підприємства та підприємці);
- домашні господарства (наймані працівники, роботодавці, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів);
- уряд (державні інституції);
- фінансові посередники.

Схема грошових потоків у спрощеній моделі сукупного грошового обороту зображена на рис. 2.2.

ГРОШОВИЙ ПОТІК – це рух грошей, у вигляді сукупності платежів, який має певний напрям, при обслуговуванні окремого етапу процесу розширеного відтворення, пов'язаного з рухом товарів та послуг.

У межах сукупного грошового обороту функціонують такі **грошові потоки**:

- 1 – купівля підприємствами у домашніх господарств виробничих ресурсів (робочої сили, земельних ділянок, споруд, інших засобів виробництва);
- 2 – грошові доходи домашніх господарств отримані гроші за продані ресурси (заробітна плата, гонорари, виручка від продажу матеріальних цінностей (сільськогосподарської продукції, земельних ділянок, будівель та ін.), виручка від реалізації нематеріальних активів, рента, доходи за акціями, паями тощо);
- 3, 10 – витрати домашніх господарств на споживання, які вони здійснюють на ринку продуктів (як в країні, так і поза її межами);

Рис. 2.2 Модель товарно-грошових потоків в економіці на макрорівні

- 4, 18 – сплата податків державі домашніми господарствами та суб'єктами господарювання;
- 5 – заощадження домашніх господарств, які надходять на грошовий ринок (грошові вклади домашніх господарств на грошовому ринку, зокрема у банківські установи, з метою отримання доходу);
- 6 – позичання фінансових ресурсів підприємствам на грошовому ринку;
- 7 – витрати підприємств для розширення виробництва (інвестиції), тобто придбання основних фондів нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно;
- 8 – позичання урядом фінансових ресурсів на грошовому ринку;
- 9 – витрати уряду на закупівлю товарів на ринку продуктів;
- 12, 11 – виручка, яку отримують підприємства від продажу виготовленої ними продукції (в країні та поза її межами);
- 13 – надходження капіталу зі світового ринку (залучення коштів у формі кредитів іноземних банків та міжнародних фінансово-кредитних установ);
- 14 – позики на світовий ринок у формі надання кредитів та купівлі іноземних фінансових активів;
- 15 – збільшення грошей на внутрішньому ринку шляхом розширення кредитування центральним банком інших депозитних корпорацій (банків);
- 16 – вилучення надлишкових грошових коштів шляхом скорочення або збільшення кредитування центральним банком інших депозитних корпорацій (банків).
- 17 – трансфертні платежі – безповоротні виплати держави домашнім господарствам.

Потоки економічних ресурсів або благ з одного боку, і грошовий потік доходів і споживчих витрат – з іншого, здійснюється одночасно. Будь-які

затримки, крім тих, які викликані продажем товарів у кредит, створюють ситуацію неплатежів, що загрожує дезорганізацію господарського обороту.

Оскільки більшість відносини між економічними суб'єктами здійснюється через ринки, у представленій на рис. 2.2 моделі виділено наступні **види ринків**:

– **ринок ресурсів**, на якому підприємства купують необхідні для забезпечення свого виробництва ресурси (робочу силу, матеріальні та енергетичні ресурси, земельні ділянки, будівлі тощо);

– **ринок продуктів**, на якому реалізується створений підприємствами національний продукт;

– **грошовий ринок**, на якому реалізуються та позичаються вільні грошові кошти.

Грошові потоки пов'язують між собою не тільки групи економічних суб'єктів, а й усі види ринків, забезпечуючи тим самим функціонування єдиного ринкового простору країни.

Всі підприємці беруть гроші (G), щоб авансувати їх для організації виробництва. Вони можуть купити гроші у тих суб'єктів, у кого вони в даний момент є вільними. *Оскільки вільні гроші в кожний даний момент є у переважній більшості суб'єктів економічних відносин, попиту на гроші з боку підприємців протистойть їх масова пропозиція.* Ця сфера економічних відносин називається **ГРОШОВИМ РИНКОМ**, а самі гроші, якими тут торгують, **ПОЗИЧКОВИМ КАПІТАЛОМ**.

Купують гроші як капітал, тобто беруть у борг з виплатою процента, який становить плату за користування позиченими грошима.

Отже, джерелом, з якого всі підприємці черпають гроші для **безперебійного фінансування своєї діяльності**, є грошовий ринок, куди й переміщається вихідний пункт сукупного грошового обороту.

У ринковій економіці гроші повинні приносити дохід, недоцільно тримати вільні гроші у готівковій формі «непрацюючими», їх слід розміщувати на грошовому ринку, тобто у депозитні вклади в банках для отримання доходу.

Підприємець прагне одержати прибуток на авансовані гроші не менший, ніж розмір плати за позиковий капітал, інакше немає сенсу організувати підприємство.

Частина грошей (G^l), які вивільнюються в кожному індивідуальному кругообороті, одразу ж витрачається на **погашення короткострокових кредитів** та **оплату процентів** за ними, тобто повертається на грошовий ринок, звідки й почала свій оборот. Певна частина (G^l) використовується на **відшкодування витрат на засоби виробництва**, і теж повертається на грошовий ринок. Решта грошей із (G^l), що втілюють новостворену вартість, розподіляється між підприємцями та їх працівниками у формі **заробітної плати** та **прибутку**.

Гроші, виплачені у формі заробітної плати, що надходять на грошовий ринок спрямовуються:

- частково на погашення споживчих кредитів;
- на збільшення грошових заощаджень населення;
- на придбання споживчих товарів;

– на оплату послуг, податків та ін.

Гроші, що становлять прибуток підприємств, надходять на їх банківські рахунки, відразу збільшуючи пропозицію на грошовому ринку. Ці гроші будуть використані на:

– розширення виробництва; – сплату податків; – внески до цільових державних фондів; – розвиток соціальної сфери підприємства	}	вони залишаються на грошовому ринку, переходячи від одного суб'єкта до іншого

Отже, на макроекономічному рівні гроші здійснюють також **замкнений рух**, який починається і закінчується **на грошовому ринку**, приносячи туди після кожного кругообігу додаткову суму грошей.

Роль грошового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти усіх економічних суб'єктів в інтересах суспільного нагромадження. Це дозволяє активно впливати на концентрацію та централізацію виробництва та капіталу, забезпечити рух фінансових потоків, перелив вільних грошових коштів (заощаджень) в інвестиції.

Держава пов'язана з товарно-грошовими потоками на макрорівні та грошовим ринком через економічні відносини, що виникають між нею та іншими суб'єктами ринку з приводу створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП та національного доходу країни.

Зв'язок держави з економічною системою та грошовим ринком здійснюється за трьома основними напрямками:

1) **через податкову систему** (сплата податків, зборів та обов'язкових платежів підприємствами та населенням);

2) **через державні закупівлі** (державне споживання), **державні видатки та трансферти** (дотації, субвенції, субсидії);

3) **через державні позики на фінансовому (грошовому) ринку** шляхом випуску та продажу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) – для покриття дефіциту державного бюджету.

Таким чином, окремими **складовими сферами грошового обороту на макрорівні** є:

- **фінансова сфера**, якій притаманний безповоротний і нееквівалентний характер створення і використання грошових фондів цільового призначення; тому що саме в цій сфері відбувається розподіл та перерозподіл національного доходу в грошовій формі між всіма учасниками виробництва;

- **грошовий обіг**, для якого характерним є еквівалентний, але безповоротний рух грошей від покупця до продавця; гроші в своєму русі постійно віддаляються від вихідного пункту;

- **кредитна сфера**, яка характеризується нееквівалентним, але поворотним, платним процесом руху грошей від кредитора до позичальника і навпаки.

Фінанси, грошовий обіг та кредит як складові частини єдиного грошового обороту тісно взаємопов'язані і доповнюють один одного, разом з тим, вони – самостійні економічні категорії, зі своїм специфічним змістом і особливим механізмом впливу на економіку

2.2 Форми грошового обороту (готівковий та безготівковий)

В процесі фінансово-господарської діяльності суб'єктами грошового обороту щодня здійснюються різноманітні платежі, пов'язані з оплатою товарів (робіт, послуг), виплатою заробітної плати, перерахуванням до бюджету податків, зборів, інших обов'язкових платежів тощо.

Залежно від форми грошей, у якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на:

- готівковий;
- безготівковий.

Грошовий оборот у цих двох формах утворює єдиний грошовий оборот країни.

Рівні розвитку безготівкового та готівкового обороту в різних країнах неоднакові. Вони залежать від ступеня розвитку в них товарно-грошових відносин, банківської справи, цілей і методів регулювання грошового обороту тощо.

У країнах з розвинутою ринковою економікою становить **безготівковий оборот** (приблизно 90 % від загального обсягу грошової маси). Він здійснюється шляхом перерахування грошових сум з рахунку на рахунок, що відкриті в банках, для оплати покупок і погашення боргів без використання грошей у готівковій формі (безготівкові розрахунки).

Між готівковим та безготівковим оборотом існує тісний і взаємний зв'язок: гроші постійно переходять з однієї форми в іншу. Цей процес має бути чітко збалансованим, щоб не призвести до небажаних кризових процесів в економіці. Тому Національним банком України здійснюється регулювання як безготівкового, так і готівкового грошового оборотів, а також контроль за їх взаємодією.

Види розрахунків за основними класифікаційними ознаками серед суб'єктів грошового обороту подано на рис. 2.3.

ГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ – платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Організація готівкових розрахунків регламентується Постановою Національного банку України № 637 від 15 грудня 2004 р. «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» із змінами та доповненнями [11].

Рух грошей у формі готівки обслуговують:

- паперові гроші (банкноти та казначейські білети);
- розмінні монети.

В Україні **ДО ГОТІВКИ (ГОТІВКОВИХ КОШТІВ)** відносяться грошові знаки національної валюти України – банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові та пам'ятні монети, які є дійсними платіжними засобами [11].

Рис. 2.3 Класифікація видів розрахунків між суб'єктами грошового обороту

Готівковий оборот здійснюється шляхом:

- оплати товарів і послуг;
- виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги;
- погашення кредитних зобов'язань;
- купівлі цінних паперів;

– виплати дивідендів та страхових відшкодувань тощо.

Таким чином, у сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, обслуговуючи переважно відносини, пов'язані зі сферою особистого споживання населення.

За обсягом готівкові гроші значно поступаються грошовим коштам, що знаходяться на рахунках (в сучасних умовах у розвинених країнах готівка складає приблизно 10 % усіх грошових засобів, в Україні – близько 30 %).

Касове обслуговування клієнтів (господарюючих суб'єктів та населення) здійснюється комерційними банками.

Населення, отримавши гроші у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій або соціальної допомоги, здійснює оплату товарів і послуг готівкою, що забезпечує надходження грошей до каси підприємств, а від них – до каси банків. Цей процес опосередковує зворотне надходження грошової маси до обігу.

Частина отриманої населенням готівки повертається до комерційних банків у вигляді депозитних вкладів, повернених кредитів, купівлі іноземної валюти або цінних паперів, оплати комунальних послуг та інших платежів.

Основною перевагою готівкової форми розрахунків є оперативність її здійснення.

Недоліком готівкових розрахунків є встановлення обмежень щодо суми розрахунків між підприємствами (підприємцями) протягом одного дня. Згідно з Положенням Національного банку України «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» від 15.12.2004 р. № 637 [11] та Постановою Національного банку України «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою» від 06.06.2013 р. № 210 [13] існують певні законодавчі обмеження готівкових розрахунків між суб'єктами грошового обороту. Граничну суму щоденних готівкових розрахунків встановлено для:

- підприємств (підприємців) між собою у розмірі 10 000 гривень;
- фізичної особи з підприємством (підприємцем) за товари (роботи, послуги) у розмірі 150 000 гривень;
- фізичних осіб між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі 150 000 гривень.

Платежі понад встановленого ліміту повинні проводитися лише у безготівковій формі.

ГОТІВКОВУ ВИРУЧКУ – суму фактично одержаних готівкових коштів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – підприємство повинно здати того самого дня до комерційного банку за вирахуванням **КАСОВОГО ЛІМІТУ** – певної її частки, яка залишається в касі підприємства.

Касовий ліміт встановлюється комерційним банком на підставі відповідної заяви господарюючого суб'єкта та його потреб у певному обсязі готівкових коштів. Потреба підприємств у готівці залежить від:

- форми діяльності (наприклад, готівка необхідна торговельним підприємствам для розрахунків з покупцями);

– організації їх роботи (зокрема, здійснення передбачених нормативними актами розрахунків готівкою, умов здавання готівки в банк тощо).

Якщо у господарюючого суб'єкта виникає потреба у збільшенні касового ліміту, наприклад у зв'язку зі зміною обсягів касового обороту, змінами в організації діяльності і т. ін., тоді суб'єкт підприємницької діяльності звертається до банку з обґрунтованою заявою щодо необхідності зміни розміру касового ліміту.

За певних обставин касовий ліміт може бути перевищено на законних підставах, наприклад, в ті дні, коли на підприємстві сплачується заробітна плата, то протягом трьох днів касовий ліміт може бути перевищений.

В окремих випадках його може і не бути взагалі. Це найчастіше має місце в організаціях, які займаються закупівлею певних товарів у населення, наприклад, молока, м'яса, лікарських рослин, грибів та ін.

Принципи та методику інкасації готівки, її транспортування та збереження розробляє і затверджує Національний банк України. Ці правила, регламентовані НБУ, є загальнообов'язковими, але в окремих випадках до них передбачено винятки, наприклад, за термінами здачі готівки, або за самої їх форми. Так, підприємства, що знаходяться на значних відстанях від місцезнаходження банку або його філії (наприклад, у сільській місцевості), можуть здавати виторг раз у декілька днів, а якщо необхідно, не безпосередньо до банку, а до пошти.

Поповнення готівки в обігу відбувається за рахунок використання касових резервів комерційних банків. При нестачі цього резерву, комерційний банк може звернутися до Національного банку і в разі обґрунтованості такого звернення НБУ дає дозвіл на поповнення оборотної каси комерційного банку за рахунок резервних фондів (запасів) грошових знаків, які центробанк має у територіальних управліннях в кожній з областей, виконуючи емісійну функцію.

Переважну частину грошового обороту складає безготівковий грошовий оборот, який у розвинених країнах складає від 75 % до 90 % усієї грошової маси. Він функціонує за допомогою здійснення безготівкових розрахунків.

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів [12].

Таким чином, **безготівкові розрахунки** – це система грошових розрахунків, які здійснюються без участі готівки, тобто перерахуванням банком певної суми з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів або заліком взаємних вимог

Учасниками безготівкових розрахунків є банки та їх філії, підприємства, фізичні особи та інші клієнти банку, з рахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти.

Під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись розрахункові документи як на паперових носіях, так й в електронному вигляді.

Організація безготівкових розрахунків регламентується:

– Законом України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2374-III із змінами та доповненнями [7];

– Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 р. № 2346-III із змінами та доповненнями [10];

– Постановою Національного банку України «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» із змінами та доповненнями від 21 січня 2004 р. № 22 [12];

– іншими нормативно-правовими актами Національного банку України.

Залежно від призначення платежу, безготівкові розрахунки поділяють на дві групи:

– **розрахунки за товарними операціям** – платежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги та виконані роботи, які займають основне місце в загальному обсязі безготівкових розрахунків;

– **розрахунки за нетоварними операціями** – сплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позик, страхових сум тощо.

Залежно від місця проведення безготівкових розрахунків виділяють:

– **внутрішньодержавні** – між господарюючими суб'єктами, які знаходяться на території однієї країни;

– **міждержавні** розрахунки – між господарюючими суб'єктами, які знаходяться на територіях різних держав.

Безготівкові розрахунки організовані за певною системою, яка включає сукупність принципів, способів і форм розрахунків (рис. 2.4).

До основних способів безготівкових розрахунків, що характеризують порядок списання коштів із рахунків платників, відносяться:

1) перерахування коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів;

2) надання банком кредиту шляхом прямого перерахування грошей із кредитного рахунку платника на банківський рахунок постачальника;

3) зарахування взаємних вимог, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів один перед одним погашаються в рівновеликих сумах і лише за різницею здійснюється платіж на загальних підставах. Кожна зі сторін сплачує або одержує лише різницю платіжної суми, яка не покривається зарахуваннями.

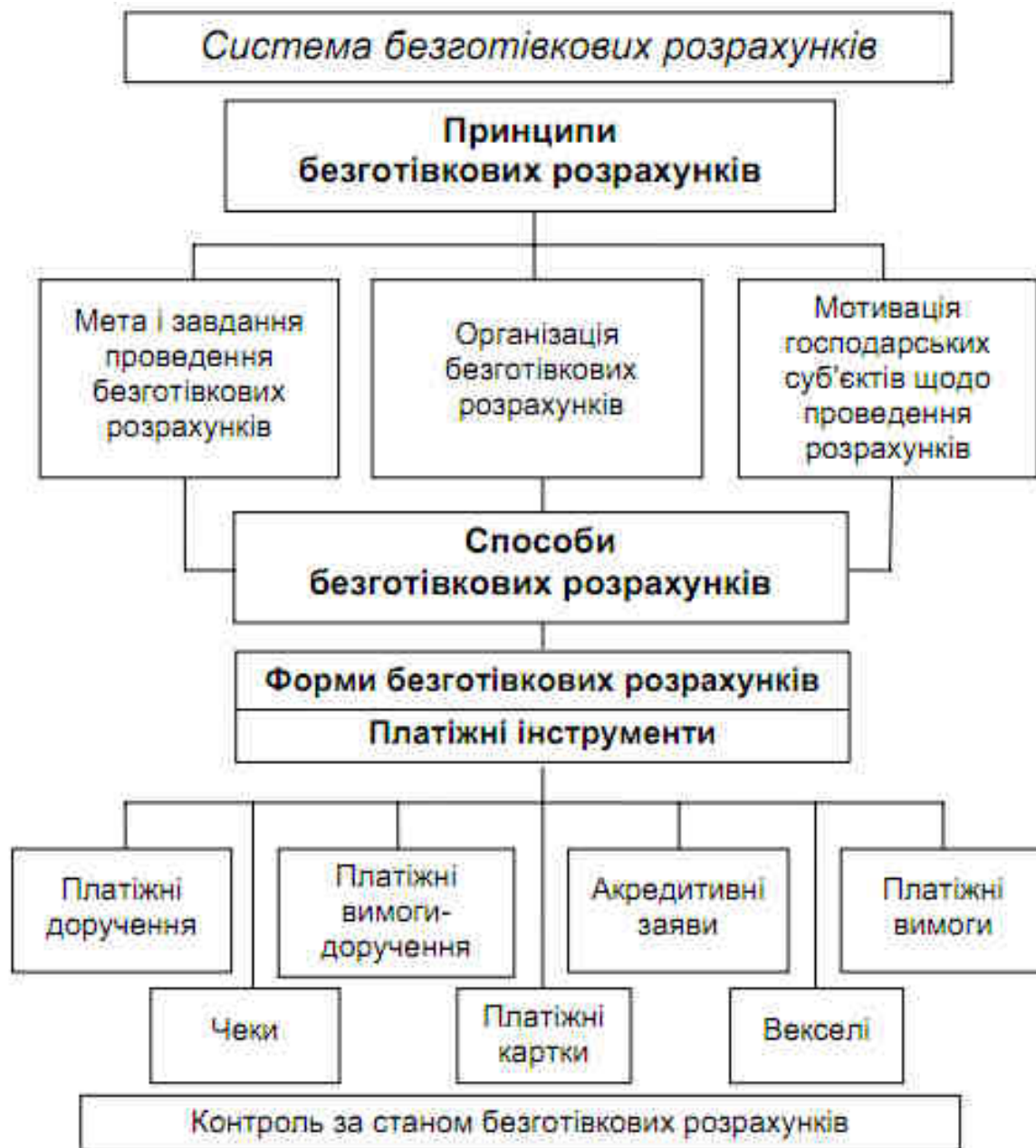
Організація безготівкових розрахунків здійснюється на основі таких принципів:

1. Грошові кошти суб'єктів господарської діяльності (як власні, так і залучені) в обов'язковому порядку зберігаються на рахунках в установах банків.

2. Безготівкові розрахунки здійснюються банками на підставі укладеного договору шляхом перерахування коштів із поточних рахунків платників на поточні рахунки одержувачів коштів.

3. Кошти з рахунків клієнтів банки списують лише за дорученнями власників цих рахунків або з розпорядження стягувачів, що мають право на

виконання примусового списання (стягнення) коштів з рахунків платників передбачене законом України, а також за рішенням суду та виконавчими приписами нотаріусів.

Рис. 2.4 Система організації безготівкових розрахунків

4. Доручення платників та розпорядження стягувачів про списання коштів з рахунків складаються на відповідних бланках розрахункових документів, форма та порядок оформлення яких визначаються «Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні у національній валюті».

5. Форма, види та порядок оформлення розрахункових документів про списання коштів підприємства обирають самостійно та вказують їх при укладенні договору з банком

6. Доручення підприємств на перерахування коштів приймаються банками до виконання тільки в межах наявних коштів на їх рахунках або за

рахунок платіжного кредиту банку.

7. Розрахунки з постачальниками за товарно-матеріальні цінності та послуги проводяться, як правило, після надання послуг але може бути застосована й попередня оплата.

8. За браком або недостатністю коштів на рахунку платника банк не здійснює обліку заборгованості платника та не веде реєстру розрахункових та виконавчих документів, не сплачених в строк.

9. Розрахункові документи на списання або примусове списання (стягнення) коштів з рахунка клієнта, які не виконуються з вини банку за браком або недостатністю коштів на кореспондентському рахунку банку, приймаються банком та обліковуються на позабалансовому рахунку № 9804 «Розрахункові документи, що не сплачені в строк з вини банку, та ті, за якими стягнення зупинено».

10. Банк не несе відповідальності за достовірність змісту розрахункового документа, оформленого його клієнтом, і за повноту та своєчасність оплати ним податків, зборів та обов'язкових платежів.

11. Взаємні претензії за розрахунками між платником та одержувачем коштів розглядаються сторонами в претензійно-позовному порядку без участі банку.

Розрахунки здійснюються у таких формах:

- переказ коштів з рахунку платника на рахунок одержувача коштів;
- інкасо;
- акредитивна форма;
- розрахунки з використанням чеків;
- розрахунки з використанням векселів.

Форма безготівкових розрахунків визначається платіжним інструментом, за допомогою якого здійснюються розрахунки. **ПЛАТІЖНІ ІНСТРУМЕНТИ** – засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунку платника.

Безготівкові розрахунки здійснюються за допомогою **платіжних інструментів** у формі:

- меморіального ордера (внутрішньобанківські перерахування);
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги;
- платіжної вимоги-доручення;
- розрахункового чека;
- акредитива;
- інкасового доручення (розпорядження);
- векселя;
- електронних платіжних засобів, зокрема платіжних карток.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають передбачені платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

МЕМОРІАЛЬНИЙ ОРДЕР – розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій (рис. 2.5).

Рис. 2.5 Меморіальний ордер

Найбільш поширеною формою організації безготівкових розрахунків є платіжне доручення.

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача [12] (рис. 2.7).

Рис. 2.7 Платіжне доручення

За допомогою платіжних доручень здійснюються розрахунки за:

1) товарними операціями:

- за фактично відвантажену продукцію;
- за виконані роботи;
- за надані послуги;
- у порядку попередньої оплати;

2) нетоварними платежами:

- для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості та для перерахування сум, які належать фізичним особам;
- для оплати податків і зборів;
- інші випадки.

Розрахунки платіжними дорученнями передбачають поетапне виконання таких операцій:

- 1) укладання контракту між постачальником товару, робіт або послуг (отримувачем платежу) та покупцем (платником);
- 2) відвантаження товарів, виконання робіт, надання послуг покупцю;
- 3) передача платіжного доручення банку платника (покупця) для списання суми платежу з рахунка платника;
- 4) банк платника (покупця) готує та передає платнику (покупцю) витяг з його розрахункового рахунка про списання коштів;
- 5) банк платника (покупця) пересилає до банку отримувача платежу платіжне доручення про зарахування коштів на розрахунковий рахунок отримувача (постачальника товару, робіт або послуг);
- б) банк отримувача (постачальника товару, робіт або послуг) готує витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу та передає його постачальнику товару, робіт або послуг (отримувачу платежу).

Перевагами розрахунків платіжними дорученнями є зручність, універсальний характер і проста схема документообігу, забезпечення швидкого здійснення платежу, але вони мають і **недоліки** – не гарантують платіж постачальнику, а також у разі попередньої оплати товарних операцій не дають повної гарантії платнику, що продукція, послуги, роботи будуть поставлені/надані своєчасно і належної якості. Для одержувача коштів недоліком є затримання виписки платником платіжного доручення через відсутність коштів на його поточному рахунку.

ПЛАТІЖНА ВИМОГА – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірною списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити **без погодження з платником** переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача [12].

Таким чином, **платіжна вимога** – це розрахунковий документ, за яким кошти списуються з рахунку без згоди його власника.

За допомогою платіжної вимоги здійснюється примусове списання коштів на підставі рішення суду (рис. 2.6).

Ініціаторами примусового списання коштів є стягувачі на підставі виконавчих документів, виданих судами.

ПЛАТІЖНА ВИМОГА № _____		0410007	
від "___" ___ 200__ р.		Одержано банком	
		"___" ___ 200__ р.	
		"___" ___ 200__ р.	
Платник	Код _____	Код банку	ДЕБЕТ рах. № _____
Банк платника	у м. _____	Код банку	СУМА _____
Стягувач	Код _____	КРЕДИТ рах. № _____	
Банк стягувача	у м. _____	Код банку	
Сума словами			
Призначення платежу _____			
			Проведено банком
			"___" ___ 200__ р.
М. П.	Підпис _____	Підпис банку _____	

Рис. 2.6 Платіжна вимога

Розрахунки платіжними вимогами здійснюються за такою схемою:

- 1) стягувач або отримувач коштів виписує і здає в установу банку, що його обслуговує, платіжну вимогу до платника і реєстр платіжних вимог;
- 2) банк отримувача пересилає платіжну вимогу і реєстр банку платника;
- 3) банк платника видає платникові платіжну вимогу і повідомляє про необхідність здійснення платіжу;
- 4) на основі перевіреної платіжної вимоги установа банку списує зазначену суму з рахунка платника;
- 5) з банку платника надходять документи про перерахування коштів у банк отримувача;
- 6) банк отримувача зараховує зазначену суму на рахунок отримувача коштів.

Виконавчий документ, на підставі якого оформлено платіжну вимогу, банку не подається.

Платіжну вимогу стягувач подає до банку, що його обслуговує, разом із двома примірниками реєстру платіжних вимог, реквізити якого заповнюються згідно з вимогами.

Платіжні вимоги на примусове списання коштів з рахунків платників /інкасові доручення (розпорядження) банки приймають незалежно від наявності на них достатнього залишку коштів та виконують їх у межах залишку коштів.

Якщо на час примусового списання коштів на рахунку платника немає коштів або їх недостатньо, то банк виконує ці платіжні вимоги частково з урахуванням сум, що надійдуть на рахунок платника протягом операційного часу (поточні надходження).

У разі відмови виконати платіжну вимогу, оформлену стягувачем або отримувачем (якщо мова йде про договірне списання коштів), банк у день її надходження має:

- зробити на її зворотному боці напис про причину повернення

документа без виконання (з обов'язковим посиланням на статтю закону України, відповідно до якої платіжна вимога не може бути виконана, та/або главу/пункт нормативно-правового акта Національного банку, який порушено);

– зазначити дату повернення (це засвідчується підписами відповідального виконавця і працівника, на якого покладено функції контролера, та відбитком штампа банку);

– не пізніше наступного робочого дня надіслати цю платіжну вимогу до органу Державної казначейської служби України або до банку, від якого вона надійшла.

На вимогу клієнта банк надає довідку про виконання (часткове виконання) платіжної вимоги, що підписується уповноваженою(ими) особою(ами), або примірник підписаної нею(ними) платіжної вимоги, на підставі якої здійснено оплату.

ПЛАТІЖНА ВИМОГА-ДОРУЧЕННЯ – розрахунковий документ, який складається з двох частин:

– верхньої – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

– нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача [12].

Тобто, **платіжна вимога-доручення** – це комбінований розрахунковий документ, який фактично об'єднує два документи: платіжну вимогу та платіжне доручення.

Верхню частину документа – «платіжну вимогу» заповнює отримувач після виконання своїх зобов'язань перед замовником. Це вимога постачальника щодо оплати вартості наданих замовникові послуг, виконаних робіт або поставлених товарів. **Виписана вимога пересилається платникові, минаючи банк**, разом із відвантажувальними транспортними документами. А нижню частину – «доручення» заповнює платник при згоді на оплату (рис. 2.7).

Банк повідомляє платника про надходження платіжної вимоги на примусове списання коштів з його рахунку не пізніше наступного робочого дня, якщо у договорі банківського рахунку передбачене таке повідомлення.

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями включають такі операції:

1) укладення угоди між постачальником товару, робіт або послуг (отримувачем платежу) і покупцем (платником) з встановленням форми розрахунку за допомогою платіжної вимоги-доручення;

2) відвантаження товару покупцеві (замовнику), виконання робіт або надання послуг;

3) відправлення постачальником на адресу покупця документів про відвантаження товарів, виконання робіт або надання послуг із заповненим постачальником вимогою-дорученням;

4) дооформлення покупцем (платником) вимоги-доручення і передача його до свого банку на оплату;

5) витяг з розрахункового рахунку, який надається банком платнику про

здійснення платежу на адресу постачальника;

б) передача банку постачальника документів про право зарахування платежу на розрахунковий рахунок постачальника;

7) витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу на рахунок отримувача платежу (постачальника товару, робіт або послуг).

ПЛАТІЖНА ВИМОГА-ДОРУЧЕННЯ № _____

від _____ 200__ р. Одержано Банком _____ 9410002

Платник

Код _____ Код банку _____

Банк платника _____ у м. _____

Отримувач

Код _____ Код банку _____

Банк отримувача _____ у м. _____

Призначення платежу _____

ДР _____

М.П. _____ Підпис отримувача _____

СУМА ДО ОПЛАТИ СЛОВЕСИ _____

ДЕБЕТ рек. № _____ СУМА ДО ОПЛАТИ _____

КРЕДИТ рек. № _____

М.П. (40) _____ Підпис _____

Проведено Банком _____ 200__ р.

Підпис банку _____

Рис. 2.7 Платіжна вимога-доручення

Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на його рахунку.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем.

Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Перевагами застосування платіжної вимоги-доручення є універсальний характер платежів, підвищення відповідальності суб'єктів розрахункових відносин за організацію розрахунків у зв'язку з тим, що оформлення документів здійснює отримувач платежу – постачальник, а також здійснення платежів за згодою платника після попередньої перевірки розрахункових і товарно-транспортних документів постачальника.

Недоліками – відсутність гарантій платежу.

ЧЕК – грошовий документ встановленого зразка, що містить беззаперечне письмове розпорядження власника рахунка (клієнта) банкові, який його обслуговує, про виплату зазначеної в ньому суми пред'явникові чека (чекодержателю) або іншій вказаній у ньому особі.

Для безготівкових розрахунків використовуються розрахункові чеки за допомогою яких здійснюється перерахування коштів з рахунку чекодавця на рахунок отримувача і не підлягають сплаті готівкою.

РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів (рис. 2.8).

<p>КОРИНЕЦЬ РОЗРАХУНКОВОГО ЧЕКА</p> <p>Серія _____ № _____</p> <p>На _____ (сума цифрами)</p> <p>«__» _____ 20__ р. (дата видані)</p> <p>_____ (ідентифікаційний номер)</p> <p>_____ (прізвище, ім'я, по батькові)</p> <p>Паспорт серії _____ № _____, виданий «__» _____ 20__ р. (сума словами)</p> <p>Виданий філією (відділенням) № _____ банку _____ (назва банку)</p> <p>Чек дійсний до «__» _____ 20__ р.</p> <p>Підпис банку _____ Чек отримав _____</p>	<p>РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК</p> <p>Серія _____ № _____ (назва банку-емітента, код банку)</p> <p>Ідентифікаційний номер _____ на _____ Д-т рах № _____ (сума цифрами) К-т рах. № _____</p> <p>«__» _____ 20__ р. Підпис банку _____</p> <p>Паспорт серії _____ № _____, _____ «__» _____ 20__ р. (прізвище, ім'я, по батькові) (ким та коли виданий)</p> <p>Чек на _____ (сума словами)</p> <p>Виданий філією (відділенням) № _____ банку _____ (назва банку)</p> <p>Чек дійсний до «__» _____ 20__ р. (його місцезнаходження)</p> <p>Підпис банку _____ підпис чекодавця _____ М.П.</p> <p>Дата складання «__» _____ 20__ р.</p> <p>Серійний № _____ X Рахунок № _____ X Сума _____ X Код банку _____ X Текст _____</p>
--	---

зворотний бік чеку

<p>Відмітка банку, підприємства торгівлі або послуг про прийняття розрахункового чека до оплати.</p>	<p>Розрахунковий чек діє на всій території України незалежно від місця його видачі для розрахунків за товари або послуги; обмін чека на готівку підприємством торгівлі або послуг не здійснюється; невикористаний чек його власник може повернути до банку, який його видав, для розрахування суми на свій рахунок або обміняти чек на готівку.</p> <p>РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК ДІЙСНИЙ ТРИ МІСЯЦІ.</p>	<p>Сума _____ а) перерахована в безготівковій формі з рахунку фізичної особи № _____ (сума словами)</p> <p>б) унесена готівкою _____ (сума словами)</p>
<p>Зберігайте чек окремо від паспорта!</p>		
<p>Сума чека _____ Заповнюється під час виплати готівкою (словами)</p>		
<p>Отримав _____ «__» _____ 20__ р. (підпис) (дата)</p> <p>Пред'явлений паспорт серії _____ № _____ Ким та коли виданий _____ Контролер (оператор) _____ Касир _____</p>		

Рис. 2.8 Розрахунковий чек

У чекових розрахунках приймають участь:

Чекодавець – юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекодержатель – особа, яка є одержувачем коштів за чеком.

Банк-емітент – банк, що видає розрахунковий чек (чекову книжку) підприємству або фізичній особі.

В Україні згідно положення про безготівкові розрахунки, чеки використовуються в розрахунках:

- між юридичними особами;
- між фізичною і юридичною особою.

Розрахунки чеками між фізичними особами заборонені.

Чеки виготовляються на спеціальному папері на замовлення банку Банкотно-монетним двором НБУ або іншим спеціалізованим підприємством та брошуруються у розрахункові чекові книжки по 10, 20, 25 аркушів.

Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Для гарантованої оплати чеків чекодавець бронює кошти на окремому рахунку у банку-емітенті. Фізична особа може вносити суму готівкою.

Чекову книжку банк-емітент видає на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця.

Строк дії чекової книжки – 1 рік, а чека, що видається фізичній особі для одноразового розрахунку, – 3 місяці з дати їх видачі. День оформлення чекової книжки або чека не враховується. Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і до оплати не приймаються.

Чек пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписки чека не враховується).

Забороняється передавання власником чека або чекової книжки будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків чека і проставлення на них відбитка печатки юридичними особами.

За бажанням фізичної особи чек може виписуватися на ім'я іншої особи, яка стає його власником. ***Видача чеків на пред'явника не проводиться.***

Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін чека на готівку або отримувати готівкою здачу із суми чека. В той час як фізичні особи можуть обмінювати чек на готівку або отримувати здачу із суми чека готівкою (але не більше ніж 20 % від суми цього чека).

Власник повертає до банку-емітента невикористаний чек разом з платіжним дорученням на перерахування коштів, що заброньовані, для зарахування суми на свій поточний рахунок або обміну його на готівку.

Чекодержатель здає в банк чеки разом з:

- ***трьома примірниками реєстру розрахункових чеків*** – якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в одному банку,
- ***чотирма примірниками*** – якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті у різних банках.

Банк-емітент може відмовитися від оплати чека, якщо:

- чек або реєстр чеків заповнено з порушенням вимог або є виправлення;
- замість підпису стоїть факсиміле;
- чек виписаний чекодавцем на суму, більшу, ніж була заброньована.

Одночасно банк-емітент повідомляє електронною поштою банк чекодержателя про причини неоплати чека. Банк чекодержателя, отримавши чек і повідомлення про причини його неоплати, повертає чек чекодержателю із зазначенням причин його неоплати.

Невикористані чеки після закінчення строку дії чекової книжки або використання ліміту підлягають поверненню до банку-емітента, який їх погашає. За бажанням клієнта банк може продовжити строк дії чекової книжки або клієнт може поповнити її ліміт у разі його використання.

Переваги чекової форми розрахунків:

- постачальник має гарантію оплати, оскільки покупець заздалегідь депонує кошти на окремому рахунку;
- покупець має право й змогу попередньо перевірити якість товару, виконаних робіт чи наданих послуг, оскільки чек виписується та передається в момент здійснення товарної операції;
- поставка товару (виконання робіт, надання послуг) і момент платежу максимально наближені в часі;
- відносна швидкість розрахунків і надходження коштів на рахунок постачальника, що сприяє зменшенню дебіторської заборгованості;
- цю форму розрахунків можуть використовувати як юридичні, так і фізичні особи.

Недоліки чекової форми розрахунків:

- для платника (чекодавця): вилучення коштів з обігу у зв'язку з необхідністю їх депонування;
- для постачальника: не дивлячись на депонування коштів, дана форма розрахунків не є гарантованою через можливу відсутність потрібної суми коштів на рахунку чекодавця, неможливість розрахунків чеками при великих сумах платежів, можливість і простота підробок.

АКРЕДИТИВ (від лат. *accredo* – довіряю) – форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (емітента акредитива) або від свого імені зобов'язаний:

- 1) виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи або надані послуги;
- 2) надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж при дотриманні строків та умов акредитива.

Тобто, акредитивом називають платіжний документ, за яким один банк дає розпорядження іншому банку оплатити товарно-транспортні документи на відвантажений товар за рахунок спеціально депонованих коштів чи виплатити пред'явникові акредитиву зазначену суму грошей (рис. 2.9).

Акредитиви поділяються на:

- грошові (циркулярні);
- товарні (документарні).

Грошовий акредитив – іменний грошовий документ, в якому зазначено розпорядження банку про виплату власнику вказаної суми повністю або частинами.

При міжнародних розрахунках грошові акредитиви сплачуються або в зазначеній у них валюті, або у валюті країни, де акредитиви пред'являються за курсом на день платежу.

[1] ЗАЯВА ПРО ВІДКРИТТЯ АКРЕДИТИВА [2] <u>0410008</u> Одержано Банком	
від "___" [4] _____ 200_ р. "___" [50] _____ 200_ р.	
Заявник акредитива [9] Код [6] _____ Рахунок № [10] _____ Банк-емітент [11] у м. _____ Код банку [12] _____	Бенефіціар [15] Код [16] _____ Рахунок № [17] _____ Банк бенефіціара [13] у м. _____ Код банку [14] _____
Відкриття нам акредитива (вид акредитива) Сума [8], [7] _____ (цифрами і словами) Умови акредитива до виконуючого банку направити: а) спеце'язком; б) коротке повідомлення: електронною поштою; телетайпом. (іншими засобами зв'язку, зазначити, якими саме, зайве закреслити)	Строк дії акредитива до "___" _____ 200_ р. Акредитив в іншому (виконуючому) банку виконати: а) за рахунок коштів платника, депонованих у виконуючому банку; б) інкасацією документів до банку-емітента; в) через кореспондентський рахунок банку-емітента. (зайве закреслити) З акцептом (чийім), без акцепту
Договір № _____ від "___" _____ р. Назва тварів (виконаних робіт, наданих послуг) (Кількість, ціна, сума)	Платіж (чи акцепт) здійснити проти: _____ _____ _____
Додаткові умови	(перелік документів, які додаються до реєстру документів за акредитивом)
[40] _____ [41] _____ М. П. Підписи	Проведено Банком "___" [51] _____ 200_ р. Підпис банку

Рис. 2.9 Заява про відкриття акредитива

Документарний акредитив – документ, в якому імпортер дає доручення банку, який його обслуговує, здійснити оплату документів третій особі.

Документарні акредитиви переважно використовуються у зовнішньоторговельних операціях.

В акредитивній формі розрахунків беруть участь такі суб'єкти:

Заявник акредитива – (імпортер, покупець, платник, апліканд, емітент, наказодавець) особа, за дорученням якої банк-емітент відкриває акредитив.

Бенефіціар – (експортер, продавець) особа, на користь якої відкритий

акредитив.

Банк-емітент – банк платника, що відкриває акредитив за дорученням свого клієнта.

Виконуючий банк – банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Авізуючий банк – банк, який у відповідь на звернення банку-емітента авізує (повідомляє) умови акредитива бенефіціару без зобов'язань виконати платіж, або акцептувати чи неогоціювати переказний вексель (тратту), виписаний відповідно до умов акредитива.

Підтверджуючий банк – банк, уповноважений банком-емітентом, або до якого звернувся банк-емітент з проханням додати своє підтвердження стосовно зобов'язання такого банку здійснити платіж, акцептувати або неогоціювати тратти проти документів, які за зовнішніми ознаками відповідають умовам акредитива, та якому банк-емітент зобов'язується надати відшкодування. Підтверджуючий банк приймає на себе та несе такі ж зобов'язання як і банк-емітент.

Залежно від характеру акредитивної операції, дорученої банком-емітентом виконуючому банку, він може виступати авізуючим або банком-платником.

АВІЗО – офіційне письмове повідомлення про відкриття акредитива.

У заяві до банку для відкриття акредитива платник повинен вказати:

- 1) вид акредитива та його суму;
- 2) строк дії акредитива;
- 3) номери розрахункових рахунків платника і банку;
- 4) документи, за якими здійснюються виплати по акредитиву;
- 5) строк подання документів.

Банк-емітент може відкривати такі **види акредитивів**:

1. За наявністю покриття депонованими грошовими коштами:

Покритий акредитив – акредитив, за яким для здійснення платежів, гроші платника попередньо бронюються в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку.

Відкриття такого акредитива обтяжливо для платника, оскільки відволікає кошти з його поточного обороту. Але він вигідний банку, у якому він відкритий і постачальнику.

Непокритий (гарантований) акредитив – акредитив, оплату за яким у випадку тимчасової відсутності грошей на рахунку платника гарантує банк-емітент за рахунок банківського кредиту.

Банки зазвичай відкривають такі акредитиви тільки надійним, так званим першокласним позичальникам.

Слід враховувати, що і гарантія і кредит надаються банком на платній основі.

2. За ступенем гарантованості оплати:

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього узгодження з бенефіціаром (наприклад, у випадку недотримання умов договору про поставку або дострокової відмови банку-

емітента від подальшого гарантування платежів за акредитивом). Але при цьому треба отримати підтвердження виконуючого банку про те, що до часу зміни умов або анулювання акредитива бенефіціаром не були представлені документи до оплати з акредитива. Якщо так, то, незалежно від повідомлення про зміну умов або анулювання акредитива, вони підлягають оплаті.

Всі розпорядження про зміну умов або про анулювання відкличного акредитива замовник може надавати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній – бенефіціара. Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від замовника акредитива.

Безвідкличний акредитив може бути змінений або анульований тільки у випадку згоди бенефіціара, на користь якого його було відкрито.

Поки бенефіціар не дасть своєї письмової згоди, діють початкові умови (згода на часткові зміни не допускається).

Бенефіціар може достроково відмовитися від використання акредитива, якщо таке передбачено його умовами. Зі своїми пропозиціями про зміну умов акредитива бенефіціар може звернутися до заявника акредитива й у випадку його згоди заявник вносить зміни в акредитив через банк-емітент, що направляє необхідне повідомлення до виконуючого банку.

3. За можливістю переказу іншим бенефіціарам:

Переказний (трансферабельний) – акредитив, який може бути переданий для будь-яких розрахунків іншій особі (іншому власнику).

Непереказний – акредитив, який не може бути переданий іншій особі або іншому власнику.

4. За способом авізування (повідомлення бенефіціара про відкриття акредитиву):

Прямо авізовані акредитиви банк-емітент направляє безпосередньо бенефіціару без втручання іншого банку. Такі акредитиви дуже часто підробляються. Експортер, який бажає захистити себе, повинен вимагати авізований акредитив або підтверджений банком у його власній країні.

Авізований акредитив – це акредитив, за яким банк-емітент звертається з дорученням до іншого банку (авізуючого), щоб сповістити бенефіціара про відкриття акредитиву без будь-якого зобов'язання як із боку авізуючого банку, так і з боку банку-емітента.

5. За валютою платежу:

- у національній валюті бенефіціара;
- у національній валюті імпортера;
- у третій валюті.

Якщо за акредитивом платіж передбачено в іншій валюті, ніж валюта, в якій відкрито акредитив, у його умовах повинен чітко зазначатися курс перерахунку з валюти акредитива у валюту платежу, який необхідно використовувати при здійсненні виплат з акредитива.

6. За способом виконання:

Платіж за пред'явленням здійснюється, як правило, авізуючим або підтверджуючим банком при наданні відповідних фінансових та комерційних

документів. Такий спосіб виконання акредитиву дає змогу отримати платіж одразу після надання відповідних документів до банку-платника.

Акредитиви, які виконуються шляхом акцепту означає, що кошти бенефіціару перераховуються тільки після того, як уповноважений покупеця (зазвичай це особа, яка приймає товар, роботи або послуги) у виконуючому банку на документах, які за умовами акредитива повинні бути акцептовані, робить такий напис:

Акцептований за рахунок акредитива

від «___» _____ 20__ р. №___

уповноваженим _____

(назва заявника акредитива)

Підпис і дата

При акцептуванні акредитива також надається вексель. Незалежно від того, на кого виставлено вексель, банк-емітент, а за необхідності – підтверджуючий банк зобов'язуються акцептувати та здійснити платіж у зазначений строк.

Акредитиви, які виконуються шляхом платежу з відстрочкою. Вибір між відстроченим платежем та акцептом обумовлюється головним чином звичаями та законодавством країни-експортера. Наказодавець, тобто особа, за дорученням якої в банку-емітенті відкривається акредитив, може уникнути оплати мита та митних зборів на цінні папери в ряді країн, якщо обере відстрочений платіж замість акцепту. При цьому способі виконання платежу банк-емітент та підтверджуючий банк (якщо акредитив підтверджений) зобов'язаний здійснити платіж у визначений термін.

Акредитиви, які виконуються шляхом неогоціації.

НЕГОЦІАЦІЯ – купівля та/або врахування неогоціуючим банком переказних векселів (тратт) та/або документів, що становлять належне представлення, передбачених умовами акредитива, шляхом надання авансу або згоди надати аванс бенефіціару не пізніше банківського дня, у який неогоціуючий банк отримує відшкодування

7. Залежно від виду зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарської діяльності:

Акредитиви на імпорт – використовуються для розрахунків за імпортовані іноземними фірмами товари та надані послуг і відкриваються українськими банками за дорученням українських фірм-імпортерів.

Акредитиви на експорт – використовуються для розрахунків за експортовані інофірмами товари та надані послуги і відкриваються іноземними банками за дорученням іноземних фірм імпортерів.

8. Спеціальні форми акредитивів.

Компенсаційний акредитив передбачає використання двох акредитивів. Перший акредитив (основний) за дорученням іноземного покупця виставляється банком покупця, де посередник виступає у ролі бенефіціара. Другий акредитив за дорученням посередника виставляється банком посередника, де справжній постачальник товарів виступає у ролі бенефіціара.

Зустрічний акредитив схожий з компенсаційним за винятком того, що

при зустрічному акредитиві банк-емітент для другого акредитива не приймає перший (основний) акредитив як «забезпечення». Замість цього банк отримує інструкції дебетувати рахунок експортера (посередника) за всіма платежами, які здійснюються за другим акредитивом. Перший (основний) акредитив використовується як потенційне джерело надходження грошових коштів на рахунок експортера (посередника).

Резервний акредитив («стенд-бай»), який інколи ще називають чистим, за своєю суттю більше тяжіє до банківської гарантії. Резервний акредитив може використовуватися:

- як документарний акредитив;
- для додаткового забезпечення платежів на користь експортера (наприклад, при розрахунках у формі інкасо або банківського переказу);
- як аналог авансової гарантії або гарантії виконання може виступати у вигляді забезпечення повернення раніше виплаченого імпортером (замовником) авансу або виплати неустойок та штрафів на користь імпортера при неналежному виконанні експортером контракту;

Таким чином, резервний акредитив (як і банківську гарантію), на відміну від документарного акредитива можна віднести до непрямого забезпечення платежу. Такий акредитив може бути реалізовано лише у тому випадку, якщо наказодавець резервного акредитиву не виконає свої зобов'язання.

Акредитив з «червоним застереженням» – дозволяє експортеру отримати частину коштів по акредитиву в якості авансового платежу до подання всіх товаророзпорядчих документів, який частіш за все призначений для того, щоб фінансувати виробництво товару, що поставляється по акредитиву, а також, іноді, для закупівлі та оплати призначеного для експорту товару (перед відвантаженням його покупцеві).

Револьверний (поновлюваний) акредитив застосовується коли покупець віддає розпорядження поставляти замовлений товар частинами через відповідні проміжки часу (договір про поставки партіями). Оплата за відвантажені товари проводиться по чергово за фактом відвантаження, тобто оплачується лише певна частина партії реально відвантаженого товару від загальної суми поставок, передбачених контрактом.

Розрахунки з використанням акредитива включають такі дії:

- 1) покупець доручає обслуговуючому його банку відкрити акредитив;
- 2) банк покупця повідомляє покупця про відкриття акредитива;
- 3) банк покупця повідомляє банк постачальника про відкриття акредитива постачальникові на певну суму;
- 4) банк постачальника повідомляє постачальника про відкриття акредитива;
- 5) відвантаження товару;
- 6) покупець повідомляє банк про виконання умов акредитива;
- 7) банк покупця перераховує постачальнику суму коштів з акредитива;
- 8) банк постачальника повідомляє про це свого клієнта.

У виконуючому банку за дорученням банку-емітента **акредитиви можуть**

виконуватися за рахунок:

а) депонування коштів, тобто, списання грошей з рахунку «Акредитиви», відкритого у виконуючому банку;

б) надання виконуючому банку права списання коштів з кореспондентського рахунку банку-емітента, відкритого при встановленні кореспондентських відносин між банками (гарантовані акредитиви).

Відносини між банком-емітентом і виконуючим банком регулюються кореспондентськими договорами, у яких передбачається розмір комісійних за авізо та інші видатки, пов'язані з відкриттям і виконанням акредитива.

Кожний акредитив призначений для розрахунків тільки з одним бенефіціаром і не може бути переадресований іншим особам.

Після перевірки виконання всіх умов акредитива банк-емітент відшкодовує виконуючому банку видатки, пов'язані з виконанням акредитива відповідно до умов, передбачених міжбанківською угодою.

Термін дії акредитива в банку-емітенті встановлюється покупцем у межах 15 днів з дати відкриття. Керівник установи банку-емітента має право за поданням заявника акредитива продовжити термін дії акредитива на 10 днів, якщо це обумовлено зміною умов поставки відвантаження продукції. Банк-емітент у свою чергу сповіщає про це виконуючий банк, а останній – бенефіціара.

Акредитив може закриватися з ініціативи заявника або банку-емітента, а також. У цьому випадку акредитив, депонований у банку бенефіціара, закриваються на підставі повідомлення, отриманого від банку-емітента.

Закриття акредитива в банку постачальника здійснюється у зв'язку з:

- розірванням договору між заявником акредитива та бенефіціаром
- відмовою постачальника від подальшого використання акредитива до закінчення терміну його чинності;
- після закінчення терміну чинності акредитива;
- заявою покупця про відкликання акредитива повністю або частково.

Акредитив закривається в день отримання повідомлення від банку-емітента.

Невикористана сума акредитива повертається банку платника для зарахування на рахунок, з якого депонувалися кошти.

Переваги акредитивної форми:

- надійна, відносно проста і приваблива форма розрахунків, оскільки гарантує оплату постачальнику (одержувачу коштів) і дає впевненість, що відвантажений товар буде оплачено своєчасно;
- для постачальників (отримувачів коштів) акредитивна форма розрахунків надійна, відносно проста і приваблива, оскільки гарантує оплату.

Недоліки акредитивної форми оплати:

- розрахунки з використанням акредитива не вигідні для покупця, оскільки у разі відкриття будь-якого з видів акредитивів (крім гарантованого) кошти на певний час вилучаються з господарського обороту і «заморожуються» на окремому рахунку в банку, що погіршує фінансовий стан підприємства-

покупця. Крім того, іноді йому доводиться сплачувати банку проценти за користування кредитом на виставляння акредитива або комісійні за відкриття кредитної лінії;

– у разі затримки з відкриттям акредитива постачальник не відвантажує товар, що також негативно позначається на його фінансовому стані;

– невиконання акредитива через формальну неточність у документах або різночитаннях з боку банків;

– можливість шахрайства на будь-якому етапі.

ІНКАСУВАННЯ (ІНКАСО) – здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою одержання платежу або передавання розрахункових та/чи супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та/чи супровідних документів на інших умовах [12].

Інкасування здійснюється за допомогою інкасового доручення (розпорядження), яке оформляється, не менше ніж у 3-х примірниках (рис. 2.10).

ІНКАСОВЕ ДОРУЧЕННЯ (розпорядження) – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (органу державної податкової служби) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача [12].

0410008

ІНКАСОВЕ ДОРУЧЕННЯ (розпорядження) № _____ Одержано банком

від " ____ " _____ 20__ р. * " ____ " _____ 20__ р.

Платник
Код _____
Банк платника _____ у м. _____ Код банку _____ ДЕБЕТ рах. № _____ СУМА _____

Отримувач
Код _____
Банк отримувача _____ у м. _____ Код банку _____ КРЕДИТ рах. № _____

Сума словами _____

Призначення платежу _____

Стягувач _____ Проведено банком _____

М.П. Підписи _____ Підпис банку: _____

Рис. 2.10 Інкасове доручення (розпорядження)

Таким чином, інкасові доручення (розпорядження) застосовуються у випадках стягнення в безспірному порядку сум фінансових санкцій, недоїмки в бюджет з податків, штрафів, які нараховані державними податковими органами.

Інкасо може бути чистим і документарним.

Чисте інкасо – це інкасо фінансових документів (векселів, чеків та інших

документів, які використовуються для одержання платежів), коли вони не супроводжуються комерційними документами. Іншими словами – це стягування платежу за фінансовими документами.

Документарне інкасо – це інкасо фінансових документів, які супроводжуються комерційними документами (рахунками, транспортними накладними, страховими документами), або інкасо тільки комерційних документів.

Стягувач (орган державної податкової служби) ініціює стягнення коштів з рахунків платників податків/суб'єктів господарювання, на підставі рішення суду, у випадках:

- простроченої заборгованості суб'єкта господарювання перед державою чи територіальною громадою міста;
- за кредитом (позикою), залученим державою чи територіальною громадою міста або під державну (місцеву) гарантію;
- за кредитом з бюджету (включаючи плату за користування такими кредитами (позиками) та пеню.

За необґрунтованість стягнення коштів стягувач несе відповідальність згідно із законом.

Банк, що обслуговує стягувана, приймає інкасові доручення (розпорядження) протягом 10 календарних днів з дати їх складання, а банк платника – протягом 30 календарних днів з дати їх складання.

Інкасове доручення (розпорядження) може бути відкликане *лише в повній сумі* стягувачем у будь-який час *до списання коштів з рахунку платника* шляхом подання листа про відкликання до банку, що обслуговує платника.

У практиці міжнародних розрахунків частіше використовують документарне інкасо.

Інкасо як форма розрахунків за зовнішньоторговельною угодою полягає в тому, що експортер (продавець) доручає своєму банку отримати на основі розрахункових документів певну суму валютних коштів, що йому належать, від імпортера (покупця) при передачі останньому відповідних товарних документів за відвантажені товари чи надані послуги з подальшим зарахуванням цих коштів на рахунок клієнта-експортера.

Для зменшення ризику несплати при інкасовій формі розрахунків експортер повинен наполягати на наданні покупцем гарантії платежу, яку окремо видає банк. Гарантія в цьому разі повинна бути надана на термін, що перевищує термін сплати документів, і на суму, яка відповідає сумі наданих на інкасо документів.

Розрахунки при інкасо мають такий порядок:

- 1) після відвантаження товару, експортер (довіритель) оформлює документи і передає їх у свій банк, доручаючи останньому проведення інкасової операції;
- 2) банк експортера (банк-ремітент) пересилає документи в банк імпортера (інкасуєчий банк);

3) інкасує банк передає документи імпортеру, одночасно отримуючи від нього суму чи право на суму (якщо платежі здійснюються на умовах кредиту, банк забирає термінову тратту);

4) інкасує банк зараховує на кореспондентський рахунок банка-ремітента суму платежу і повідомляє його про це;

5) банк-ремітент розраховується з експортером.

Банки, які беруть участь у розрахунках за документарними інкасо, виконують посередницькі функції і, на відміну від операцій з акредитивами, не несуть відповідальності за платежі та акцент документів. Тому інкасо являє собою тільки інкасування паперів і не гарантує оплату коштів банком експортеру за відвантажений товар чи надані послуги.

Інкасова форма розрахунків, крім примусового стягнення, в Україні майже не використовується, оскільки вимагає надійної репутації та довіри до своїх партнерів. Ця форма менш гарантована, ніж акредитивна, і тому застосовується між учасниками угод, які давно співпрацюють на міжнародному ринку.

Переваги застосування інкасової форми розрахунку:

Для експортера:

– досить недорога форма і тому застосовується для виконання угод на незначні суми. Для малого бізнесу це є доцільним;

– зручність у тому, що спочатку надходить оплата, а тоді передаються документи.

Для імпортера:

– можливість нездійснення платіжу, якщо виникнуть сумніви щодо виконання умов договору;

– за домовленості із продавцем можна сплатити за товар пізніше, ніж обумовлювалося в договорі.

Недоліки застосування інкасової форми розрахунку:

Для експортера:

– виникнення ризиків щодо неоплати за поставлені товари;

– великий розрив часу між поставкою товару і отриманням оплати уповільнює оборотність коштів на підприємстві.

Для імпортера:

– затримка в отриманні документів на товар до проведення повної оплати за нього;

– виникнення судової тяганини у випадку несплати за товар.

ВЕКСЕЛЬ – це вид цінних паперів, що являє собою безумовне письмове боргове зобов'язання юридичної або фізичної особи встановленої законом форми сплатити після настання терміну власникові векселя певну суму грошей, що в ньому вказана.

Векселі класифікуються за різними ознаками:

1) за емітентом (векседавцем):

– казначейські;

– приватні.

Казначейські векселі випускаються для покриття видатків державного бюджету Головним управлінням Державної казначейської служби України, яке являється як векселедавцем, так і платником за ними. Такі векселі можуть бути використані:

- а) для здійснення розрахунків;
- б) для зарахування сплати податків до державного бюджету;
- в) як застава для забезпечення інших платежів та кредитів.

Вони видаються на пред'явника зі строком платежу не більше 1 року.

Приватні векселі емітуються підприємствами або комерційними банками. Спеціального забезпечення ці папери не мають. Гарантією їхньої надійності виступає репутація векселедавця на ринку цінних паперів, його рейтинг та стабільність фінансового стану.

2) *за суб'єктом, що здійснює оплату векселя*, розрізняють два основні види векселів :

- простий (соло-вексель);
- переказний (тратта).

Простий та переказний векселі відрізняються один від одного лише кількістю учасників. У простому векселі їх два – векселедавець та власник векселя (векселедержатель), а у переказному їх три – окрім векселедавця (трасанта) та власника переказного векселя (ремітента), тобто одержувача грошей за векселем, з'являється ще третя особа – платник (боржник) по векселю (трасат).

Простий вексель – письмове безумовне зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити своєму кредитуру вказану суму у точно встановлений час у майбутньому або в час, визначений власником векселя (рис. 2.11).

Тобто, оформляючи простий вексель, векселедавець стає на певний строк боржником особи, вказаної у векселі в якості одержувача грошей (власника векселя).

Рис. 2.11 Простий вексель

Переказний вексель (тратта) – вексель, який містить письмовий наказ однієї особи (кредитора, тобто трасанта) іншій особі – трасату, тобто боржнику векселедавця – сплатити у встановлений строк визначену у векселі суму третій особі (ремітенту) (рис. 2.12).

Рис. 2.12 Переказний вексель

Оскільки переказний вексель (тратту) виписує і підписує кредитор (трасант), то цей вексель повинен бути акцептований платником (трасатом, тобто боржником).

АКЦЕПТ ПЛАТНИКА – письмова згода на оплату векселя. Якщо згода отримана, то на лицьовій стороні векселя робиться надпис «Акцептований» і ставиться підпис.

3) за видами контрактів (угод), які вони обслуговують:

- фінансові;
- товарні (комерційні).

Фінансовий вексель має в своїй основі депозитну природу. Якщо класичний вексель видається за умови проведення реальної товарної угоди, то фінансовий в основному використовується для мобілізації грошових ресурсів.

Товарний (комерційний) вексель використовується для кредитування торговельних операцій. Він визначає умови погашення векселедавцем-боржником зобов'язань (боргів) перед постачальником-кредитором за поставлену продукцію, надані послуги, виконані роботи.

4) за наявністю забезпечення (застави):

- забезпечений;
- незабезпечений;
- бронзовий.

Забезпечений вексель – це вексель, гарантований заставою, яка надається кредиторіві, доки борг не буде сплачено. В якості застави можуть виступати дебіторська заборгованість, товарні запаси, цінні папери, основні виробничі засоби, обладнання.

Незабезпечений вексель – це вексель, який не гарантується заставою.

Бронзовий вексель – фальшивий вексель, який не має реального забезпечення і виписується на вигадану фірму або на свідомо неплатоспроможне підприємство.

5) за порядком здійснення платежу по боргу:

- на пред'явника;
- строковий.

Векселі на пред'явника – це такі векселі, що оплачуються негайно після

прийняття їх дебітором.

Строковий вексель оплачується в строк, указаний в документі.

б) за можливістю передачі іншій особі:

– **індосований** – той, що передається іншій особі з проставленням індосаменту;

– **неіндосований**.

Передача векселя власником іншій особі (з усіма правами щодо отримання боргу) оформлюється **ІНДОСАМЕНТОМ** – передаточним надписом на його зворотному боці.

ІНДОСАТ – особа, яка передала вексель шляхом проставлення індосаменту іншій особі.

Неіндосований вексель не підлягає передачі іншій особі.

Розрізняють такі **види індосаментів**:

– **іменний**, у якому вказується ім'я або найменування того, кому боржник мусить платити за цим векселем. Він може бути виконаний, наприклад, у вигляді такого запису: «*Замість нас заплатіть товариству «XXX»*».

– **бланковий**, коли немає вказівки, кому або за чиїм наказом потрібно платити. Такий індосамент може бути поданий просто у вигляді підпису.

Якщо при іменному індосаменті власником векселя вважається той, на чие ім'я зроблено запис, то при бланковому власником векселя є кожний, у чиїх руках він знаходиться. Вексель із бланковим індосаментом можна передати іншій особі без нового підпису. Його можна також перетворити на іменний, поставивши перед підписом найменування нового векселеутримувача.

– **передовірчий або інкасовий**, за яким власник векселя доручає уповноваженій особі одержати платіж за векселем без передачі вказаній уповноваженій особі права власності на вексель. Індосамент у такому разі виконується у вигляді напису, який чітко визначає доручення векселеутримувача третій особі (як правило банку) отримати гроші за векселем для векселеутримувача. Але найчастіше цей вид індосаменту робиться у вигляді запису: «*На інкасо*», «*Валюта до отримання*».

При значній кількості переказних написів (індосаментів) на звороті векселя може не вистачити місця. У цьому випадку під'єднують додатковий аркуш паперу, який називається **АЛОНЖ** (від фр. *allonge* – надставка), і на ньому продовжують здійснювати передаточні надписи.

7) за місцем платежу:

– **доміцильований**;

– **недоміцильований**.

Доміцильований вексель – це вексель, у якому застережено, що даний вексель підлягає сплаті третьою особою – доміцилянтом і вказано особливе місце платежу, що відрізняється від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем. Конкретне місце платежу вказується на векселі векседавцем і пред'являється до оплати доміцилянту, який не є відповідальною особою за векселем, тобто не несе жодної відповідальності,

якщо платіж не буде здійснено

Недоміцильований – це вексель, у якому не визначено місце платежу. Місце платежу може бути місцем знаходження трасата (в переказному векселі), векседавця (в простому векселі), ремітента (першого одержувача) або місцем видачі векселя.

8) за формою пред'явлення:

- паперовий;
- безпаперовий.

Вексель може існувати або у паперовій, або у безпаперовій формі – як запис на електронному рахунку.

9) за видом одержуваного доходу:

- процентні;
- дисконтні.

Процентні векселі – це вексель, за яким власник отримує дохід у вигляді процентів.

Дисконтний вексель – це вексель, за яким власник отримує дохід у вигляді дисконту, що представляє собою різницю між номінальною ціною (ціною продажу) векселя і ціною його придбання.

У практиці допускається поручительство за векселем третьої особи – **АВАЛЬ**. Аваліст несе за векселем таку ж відповідальність як і особа за яку він дав поручительство. Після оплати векселя аваліст стає його власником і одержує право вимагати з того, за кого він поручився визначену суму грошей.

Головними перевагами векселів є:

Для держателя векселя:

- погашення боргу за векселем є безспірним і не потребує підтвердження в суді;
- векселем можна розраховатися як грошима або перепродати його третій стороні (наприклад, банку)
- простота стягнення коштів за векселем;
- фінансовий інструмент, що дозволяє стягнути заборгованість в судовому порядку;
- погашення боргу за векселем можна вимагати від будь-якого підприємства-держателя цінного паперу.

Для емітента:

- простота організації розміщення (оформлюються на стандартних бланках на будь-яку необхідну суму, мають спрощений порядок передачі права власності шляхом індосаменту);
- надає підприємству-емітенту можливість мінімізувати оподаткування;
- може використовуватися в розрахунках підприємства замість грошових коштів;
- надає підприємству-емітенту можливість відстрочки по платежам за поставлений товар, виконані роботи, надані послуги;
- відсутність нарахування штрафів і пені за контрактом поставки з моменту оформлення векселя.

Недоліками векселя є:

Для держателя векселя:

- цінний папір, який частіш за все не має ніякого забезпечення;
- відсутність гарантії отримання грошей від емітента паперу. В законодавстві є величезна кількість лазівок, що дозволяють боржникові не платити за векселем. Найбільш простий метод уникнути сплати по векселю – оформити його неправильно. Найменша помилка на векселі перетворить документ в нічого не вартий папірець;
- стягнення боргу через суд може затягнутися.

Для емітента:

- вексель може бути не прийнятий контрагентами в рахунок оплати товарів, особливо якщо вони сумніваються в платоспроможності підприємства;
- ризики документообороту векселів (шахрайство, підробка, викрадення тощо).

З розвитком електронної техніки та її активного застосування у банківській справі з'явилась можливість широкого використання у безготівкових розрахунках платіжних карток.

ПЛАТІЖНА КАРТКА – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для:

- ініціювання переказу грошей з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг;
- перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб;
- отримання грошей у готівковій формі в касах банків, фінансових установ, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати;
- здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Пластикова платіжна картка – це персоніфікований платіжний інструмент, що являє собою пластину стандартних розмірів з нанесеною на неї магнітною смужкою чи вмонтованою мікросхемою, що містить зашифровану інформацію (ключ) до спеціального карткового рахунку клієнта у відповідному банку.

Розшифрування (розкодування) інформації, що міститься на картці, дає змогу її власнику здійснювати безготівкові платежі по оплаті за куплені товари чи надані послуги та отримувати у відділеннях банків або у банкоматах готівку у межах її залишку на картковому рахунку чи поповнювати готівковими коштами свій поточний картковий рахунок.

Платіжні картки можна класифікувати за багатьма параметрами:

1) за видом проведених розрахунків:

- **кредитні картки**, які пов'язані з відкриттям кредитної лінії в межах встановленого банком ліміту (овердрафту), яка дає можливість власнику скористатися кредитом при купівлі товарів або одержати аванс у грошово-кредитній формі;
- **дебетові картки** призначені для одержання готівки у банкоматах чи

для одержання товарів з розрахунком через електронні термінали. Гроші при цьому списуються з рахунка власника картки в банку.

2) за характером використання:

– **індивідуальна картка**, яка видається клієнтам банку. Може бути «стандартною» чи «золотою». Остання призначена для осіб з високою кредитоспроможністю і передбачає пільги для користувачів;

– **сімейна картка**, яка видається членам родини особи, що уклала контракт з банком та несе відповідальність за рахунком й дозволяє проводити родичам розрахунки в межах виділених коштів для здійснення поточних платежів. Фактично така картка є анонімно-знеособленою і виконує роль електронного гаманця;

– **корпоративна картка**, що видається організації (фірмі), на основі якої можуть надаватись індивідуальні картки обраним особам. Відповідальність перед банком за корпоративний рахунок несе організація, а не клієнти, що є користувачами індивідуальних корпоративних карток. Корпоративні картки можуть використовуватись для незначних поточних господарських розрахунків, надаватись персоналу у випадках відряджень тощо;

– **чекові гарантійні картки** видаються власнику поточного рахунку в банку для ідентифікації чекодавця і гарантії платежу за чеком. Картка базується на кредитній лінії, що дозволяє власнику рахунку скористатися кредитом за овердрафтом;

– **картки туризму і розваг** (*travel & entertainment cards*) – платіжні картки, які випускаються великими компаніями, що спеціалізуються на обслуговуванні зазначеної сфери (наприклад, American Express). Вони приймаються в усьому світі для оплати товарів чи послуг, а також надають власникам карт різноманітні пільги з бронювання авіаквитків, номерів у готелях, зі страхування, а також одержання цінових знижок за товар.

3) за способом запису інформації на картку:

– **графічний запис** – перша і найбільш проста форма запису інформації, дотепер використовується у всіх картках;

– **ембосування** – нанесення даних на картку у виді рельєфних знаків, що дозволило значно швидше оформляти операцію оплати карткою, роблячи на ній відбиток сліпу;

– **штрих-кодування** – застосовувалося до винаходу магнітної смуги й у платіжних системах поширення не одержало;

– **кодування на магнітній смугі**: картка має на зворотній стороні магнітну смугу, де записані дані, необхідні для ідентифікації особистості власника картки при її використанні в банківських автоматах і електронних терміналах торгових закладів. Коли картка вставлена у відповідний пристрій для зчитування індивідуальні дані власника передаються по комунікаційних мережах для одержання дозволу на здійснення угоди;

– **мікросхема або чіп** вбудована в картку і складається із запам'ятовуючих пристроїв для зберігання інформації (карток пам'яті).

Смарт-картки («розумні» картки або чипові картки) зовні схожі на картки пам'яті, але в їхню мікросхему включений мікропроцесор, що є комп'ютером і здатний обробляти інформацію, записану в картках пам'яті;

– **лазерний запис (оптичні картки)** – мають більшу ємність, ніж картки з мікросхемою, але дані на них можуть бути записані тільки один раз. Запис і зчитування інформації здійснюється спеціальною апаратурою з використанням лазера. У банківських технологіях поки не одержали широкого поширення.

4) за установою-емітентом:

– **банківські картки**, емітентом яких є банк або консорціум банків;
– **комерційні картки**, що випускаються нефінансовими установами;
– **картки, випущені організаціями, чисю діяльністю є безпосередньо емісія пластикових карт і створення інфраструктури з їхнього обслуговування** (American Express, VISA, Euro-Card/Master-Card та ін.).

5) за територіальною приналежністю:

– **міжнародні** – діючі в більшості країн;
– **національні**, діючі в межах якої-небудь країни;
– **локальні**, використовувані на частині території країни;
– **автономні** – картки, що діють в окремій установі.

б) за часом використання:

– **строкові** – обмежені яким-небудь проміжком часу, іноді з правом пролонгації;

– **безстрокові**.

Однією з основних функцій пластикової картки є забезпечення ідентифікації особи, що її використовує, як суб'єкта платіжної системи, а також здійснення перевірки платоспроможності картки при прийомі її до оплати або при видачі готівки. Для цього на пластикову картку наноситься така інформація:

– на лицьовому боці – логотипи банку-емітента і платіжної системи, що обслуговує картку, ім'я власника картки, номер його рахунку, термін дії картки тощо. Іноді – для захисту від підробки – наноситься голограма;

– на зворотному боці – магнітна смуга, власний підпис власника картки. Крім того, на картці може міститися фотографія власника.

Номер картки складається з 16 цифр: перші шість – код банку емітента; наступні дев'ять – банківський номер картки (номер карт-рахунка); остання цифра – контрольна.

Алфавітно-цифрові дані – ім'я, номер рахунку тощо – можуть бути ембосовані, тобто нанесені рельєфним шрифтом. Це дає можливість при обробці даних швидко перенести їх на чек за допомогою спеціального пристрою – імпрінтера, що здійснює «зчитування» картки.

Існує певний розподіл карток на класи, що здійснюється різними платіжними системами. Наприклад, American Express випускає тільки кредитні картки, VISA та Euro-Card/Master-Card – як кредитні, так й дебітові. Менш відомі системи, що працюють на території однієї країни, як правило випускають виключно дебетові картки, не ризикуючи мати справу з

кредитними.

Переваги:

Для користувача:

- не потрібно мати при собі великих грошових сум;
- автоматичне надання кредиту покупцю, без спеціального звертання до банку;
- зручність здійснення операції завдяки наявності широкої мережі торгових підприємств, що приймають картки при покупці товару;
- чіткість оформлення і можливість перевірки операцій;
- швидке відновлення загублених чи украдених карток.

Для емітента:

- збільшення обсягів залучених ресурсів;
- швидке збільшення портфеля споживчих кредитів;
- збільшення прибутковості карткових операцій через стягнення комісійних зборів і процентів, як із власників карток, так і з торговельних організацій.

Недоліки:

Для користувача:

- картки приймають не у всіх магазинах та організаціях сфери обслуговування;
- високий рівень неправомочного користування картками, підробок, шахрайства

Для емітента:

- високі витрати, пов'язані з емісією карток;
- високі витрати, пов'язані з обслуговуванням електронних мереж (банкоматів, імпринтерів і т. і.);
- крадіжки грошей в банкоматах;
- шахрайство.

2.3 Сутність та організація грошового обігу.

Закон грошового обігу

Грошовий обіг має внутрішній зв'язок з грошовим оборотом, є його складовим елементом. Як зазначалося, оборот грошей відбувається по колу і передбачає повернення їх до вихідного пункту.

Грошовий обіг відрізняється тим, що він здійснюється з постійним віддаленням грошей від пункту, з якого вони почали свій рух.

Якщо грошовий оборот здійснюють гроші як капітал при обслуговуванні самозростання вартості у процесі відтворення, то **грошовий обіг – це рух грошей як грошей**, коли вони обслуговують просто **переміщення вартості** між суб'єктами економічних відносин і виконують функцію засобу обігу.

Грошовий обіг опосередковує реалізацію товарів і послуг у процесі суспільного відтворення.

У цьому визначенні вирішальне значення надається не формі грошей, а тим економічним процесам, що обумовили їхній рух, – обміну товарів та послуг. Грошовий обіг чітко пов'язується з визначеною фазою суспільного відтворення – обміном, де відбувається двоєдиний процес обігу товарів і грошей.

Став капіталом, гроші не перестають виконувати й свої власні функції, тобто залишаються грошима.

На першій ($G - T$) та останньої стадіях ($T^I - G^I$) руху вони виконують функцію засобу обігу. При цьому вони здійснюють зовсім інший рух, чим гроші як капітал. На першій стадії гроші (G) зовсім виходять з індивідуального кругообороту капіталу, переходять у розпорядження інших суб'єктів ринку й поступово віддаляються від вихідного пункту.

G^I – це не повернуті на вихідне місце гроші, а вже інші гроші, що надійшли даному підприємству від інших суб'єктів ринку.

Такий рух грошей як грошей, у відмінності від руху їх як капіталу, й називається ГРОШОВИМ ОБІГОМ.

Гроші тут виконують функції засобу обігу чи засобу платежу (залежно від способу оплати за товари чи послуги).

Грошовий обіг теж є процесом безперервним. Раз потрапивши у сферу обігу, гроші, як знаки вартості, по суті назавжди залишаються там. Забезпечивши реалізацію товарів, вони по суті «виштовхують» їх зі сфери обігу, а самі продовжують рух, переходячи у розпорядження іншого суб'єкта ринку.

Гроші, що здійснюють обіг, також виступають у двох формах – готівковій і безготівковій. Одні й ті ж гроші у процесі обігу послідовно переходять з однієї форми в іншу. Так, підприємство реалізує свою продукцію і одержує виручку у безготівковій формі. Проте на оплату праці підприємству потрібна готівка, яку видасть банк, зменшивши на цю суму безготівкові кошти на його рахунку. Свою заробітну плату працівники підприємств значною мірою витрачають на купівлю товарів та послуг, ці гроші надходять до кас торговельних організацій, а звідти – в каси банків, де зараховуються на рахунки підприємств й знов набувають безготівкової форми. Відбувається поступовий перехід грошей від одного учасника ринку до іншого.

Грошовий обіг знаходиться у складному взаємозв'язку з товарним обігом. Базовим в цьому зв'язку є товарний обіг. Історично гроші виникли заради здійснення обміну товарів і тоді розпочався їхній обіг. Тому кількісні характеристики грошового обігу обумовлені насамперед факторами, пов'язаними з виробництвом та обміном товарів. Це стосується маси грошей, швидкості їхнього обертання, а також стійкості грошової одиниці.

Проте грошовий обіг не є простим повторенням обігу товарів. Відмінність між грошовим і товарним обігом виявляється насамперед у схемі їхнього руху:

1) кожний товар після реалізації залишає сферу обігу, а гроші, що забезпечили його реалізацію, залишаються в обігу і продовжують свій рух;

2) маси товарів і грошей, що знаходяться у обігу в кожний даний момент, є неоднаковими, оскільки одна грошова одиниця на відміну від будь-якого товару, постійно залишаючись в обігу, може обслуговувати протягом певного

часу реалізацію багатьох товарів, таким чином маса грошей в обігу може бути значно меншою, ніж маса товарів;

3) гроші можуть призупинити свій рух і вийти з обігу при виконанні функції засобу нагромадження вартості. Товари ж втратять свою споживчу вартість і не виявлять себе як товари взагалі, якщо вони не братимуть участі в обігу.

Все перераховане вище визначає відносну самостійність грошового обігу, підпорядкованість його своїм специфічним законам, знання яких необхідно для забезпечення рівноваги грошової системи.

ЗАКОН ГРОШОВОГО ОБІГУ – економічний закон, відповідно до якого, кожного конкретного моменту часу в обігу може перебувати лише певна, об'єктивно обумовлена сума грошей, величина якої залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників.

Тобто,

$$G\phi = G_n, \quad (2.1)$$

де $G\phi$ – фактична маса грошей в обігу;

G_n – об'єктивно необхідна для обігу маса грошей.

Якщо $G\phi > G_n$ – значить в обігу з'явилися зайві гроші, і навпаки, якщо $G\phi < G_n$ – це свідчить про нестачу грошей.

СУТНІСТЬ ЗАКОНУ ГРОШОВОГО ОБІГУ полягає в тому, що кількість грошей необхідних в обігу визначається кількістю товарів, що вироблені в країні й обертаються на ринку, при даному рівні цін, та середньою швидкістю обігу грошей.

Найвиразніше цю залежність визначено у відомій формулі обміну І. Фішера:

$$MV = PQ, \quad (2.2)$$

де M – маса грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень товарних цін;

Q – маса товарів в обігу, або фізичний обсяг ВВП.

Ліва частина рівняння показує на яку суму грошей може бути реалізовано товарів при даній швидкості обігу грошей. Права частина рівняння являє собою добуток суми цін та кількості товарів, тобто відображає номінальний обсяг ВВП.

Важливо, щоб ліва й права частини знаходилися у рівновазі, тобто у державі повинний дотримуватися **принцип доцільності та рідкості грошей**, що не дозволить виникнути збою у грошовій системі. Оскільки, якщо ліва частина рівняння буде зростатиме, а права – залишатися на місці, то в країні почнуть наростати інфляційні процеси. Якщо ж відбудеться зростання правої

частини рівняння при незбільшенні лівої, то країна зіштовхнеться з іншим дуже неприємним явищем – рідкістю грошей, тобто товари в обігу є, а купити їх нема за що.

Звідси можна визначити, що кількість грошей, необхідних для обігу протягом певного часу (G_n або M), прямо пропорційна масі товарів при даному рівні їх цін та обернено пропорційна середній швидкості обігу грошової одиниці:

$$M = \frac{PQ}{V} . \quad (2.3)$$

Зміна обсягу грошової маси може бути результатом як зміни маси грошей в обігу, так і прискорення їхнього обороту.

Тому особливої уваги заслуговує **ШВИДКІСТЬ ОБІГУ ГРОШЕЙ**, яка представляє собою частоту переходу грошей від одного суб'єкту грошових відносин до іншого при обслуговуванні економічних операцій.

Цей показник характеризує інтенсивність руху грошей при функціонуванні їх як засобів обігу і платежу:

$$V = \frac{PQ}{M} . \quad (2.4)$$

Прихильники кількісної теорії грошей приділяють фактору швидкості обігу грошей пильну увагу. Зміна швидкості обігу грошей (V) впливає на їх масу (M) в обігу **обернено пропорційно** – при її збільшенні маса грошей в обігу відносно зменшується, і навпаки.

Прискорення обігу грошей компенсує їх масу, що має позитивне значення в умовах збільшення обсягів товарообороту, коли зростаюча потреба в грошах задовольняється без додаткового їх випуску.

Проте за умови розбалансованості економіки, коли грошовий попит випереджає товарну пропозицію, прискорення грошового обігу виступає додатковим інфляційним фактором.

Статистично цей показник може бути виражений:

а) числом оборотів (n) однойменної грошової одиниці за певний час:

$$n = \frac{ВНП}{M} , \quad (2.5)$$

де $ВНП$ – валовий національний продукт, або PQ ;

M – грошова маса, що знаходиться в обігу.

б) тривалістю одного обороту грошової маси (t):

$$\text{Тривалість 1 обороту} = \frac{360}{n} \quad (2.6)$$

У розрахунку може використовуватися усереднена кількість днів у році, або їхня точна календарна кількість – 365 днів.

У промислово розвинених країнах, в основному, обчислюються два показники швидкості зростання обігу грошей:

– **показник швидкості обігу в кругообігу доходів** – відношення валового національного продукту (ВНП) або національного доходу до грошової маси, а саме до агрегату $M1$ або $M2$; цей показник розкриває взаємозв'язок між грошовим обігом і процесами економічного розвитку;

– **показник оборотності грошей у платіжному обігу** – відношення суми переведених коштів за банківськими поточними рахунками до середнього розміру грошової маси.

Зміна швидкості обігу грошей і, відповідно, обсягу грошової маси залежить від багатьох чинників, як загальноекономічних, так і суто монетарних.

Чинники, що впливають на швидкість обігу грошей:

1) зміна грошової маси в обігу;
 2) рівень цін (чим вищі ціни, тим вища швидкість обігу грошей);
 3) кількість товарів (якщо вона зростає, то швидкість обігу грошей також зростає);

4) загальноекономічні фактори (циклічний розвиток виробництва, темпи його зростання, ефективність виробництва, рух цін);

5) грошові (монетарні) фактори (структура платіжного обороту: співвідношення готівкових і безготівкових грошей, розвиток кредитних операцій і взаємних розрахунків, рівень процентних ставок за кредит на грошовому ринку (чим вище ставка процента, тим вищою повинна бути швидкість обігу грошей), застосування електронних засобів грошових розрахунків);

б) група інших чинників (періодичність виплати заробітної плати та інших доходів, рівномірність витрат населенням своїх коштів, рівень заощадження і накопичення).

За інших рівних умов **прискорення швидкості обігу грошей рівнозначно збільшенню грошової маси і є одним із факторів інфляції.**

Проте не всі товари, які реалізуються, оплачуються негайно. Частина їх продається в кредит, і для їх реалізації гроші в даний момент не потрібні, що зменшує величину G_n .

Разом з тим в обігу гроші обслуговують не тільки реалізацію товарів чи послуг, виконуючи функцію купівельного засобу, а й забезпечують погашення різних строкових боргових зобов'язань, передусім щодо купівлі товарів у кредит, виконуючи функцію платіжного засобу. Для цього в обігу необхідна додаткова маса грошей понад ту, яка обслуговує реалізацію товарів і послуг.

Однак не всі боргові зобов'язання погашаються реальними грошима. Якщо вони мають зустрічний характер, то можуть взаємно зарахуватися без участі реальних грошей.

Якщо врахувати всі ці додаткові фактори, що діють на грошову масу, то величину Γ_H можна виразити так:

$$\Gamma_H = \frac{\Sigma PQ - \Sigma K + \Sigma П - \Sigma ВЗ}{V}, \quad (2.7)$$

де ΣPQ – сума товарів і послуг, що реалізовані;
 ΣK – сума продажу товарів і послуг у кредит;
 $\Sigma П$ – загальна сума платежів, строк оплати яких наступив;
 $\Sigma ВП$ – сума платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів (взаєморозрахунків);
 V – швидкість обігу грошей.

Але слід зазначити, що *цей різновид закону працює тільки, якщо економіка країни не знаходиться у кризовому стані*. В протилежному ж випадку при нарощуванні інфляції продаж товарів і послуг у кредит припиняється, тоді у формулі показник ΣK буде відсутній, відповідно зникає й наступний показник $\Sigma П$ – загальна сума платежів, строк оплати яких наступив. Крім того, платежі, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів теж зникають, оскільки підприємства переходять до бартерної форми розрахунків, або застосовують 100 %-ну передплату за товари, що постачаються. І тоді формула приймає вигляд, який нам знайомий за загальним рівнянням І. Фішера:

$$\Gamma_H = \frac{\Sigma PQ - \cancel{\Sigma K} + \cancel{\Sigma П} - \Sigma ВЗ}{V} \quad (2.8)$$

В умовах золотого стандарту вирівнювання Γ_f і Γ_H забезпечувалося автоматично. З його відміною автоматичний механізм вирівнювання Γ_f і Γ_H зазнає суттєвих деформацій.

Якщо сферу обігу обслуговують паперові гроші, то порушення закону ($\Gamma_f > \Gamma_H$) стає хронічним, оскільки держава випускає їх у відповідності зі своїми потребами, а не з потребами обігу, які зазначають величину Γ_H . Поступове знецінення грошових знаків, розладнання їх обігу набувають постійного характеру і виступають зовнішнім проявом порушення закону грошового обігу.

При обслуговуванні обігу кредитними грошима розширюються можливості для вирівнювання Γ_f і Γ_H при збереженні сталості грошей. Вони зумовлені тим, що механізм емісії цих грошей містить у собі передумову повернення їх з обігу при погашенні позик.

Розширенням кредитування можна збільшити Γ_f до рівня Γ_H , оскільки обсяг наданих позик певний час буде перевищувати обсяг погашених. Обмеженням кредитування розмір Γ_f зменшується до необхідного рівня, оскільки випереджаюче погашення позичок виключить частину грошей з обігу. Тут діє певний автоматизм пристосування грошової маси до потреб обігу, проте він базується на економічно обґрунтованій кредитній політиці.

Отже, специфікою дії закону грошового обігу в умовах обігу кредитних грошей є те, що вже при випуску таких грошей створюються передумови для вилучення їх з обігу і підтримання грошової маси на об'єктивно необхідному рівні.

2.4 Грошова маса та методи її вимірювання

Розмаїття грошових засобів, які функціонують у сучасній економіці, породжує проблему вимірювання грошової маси. Найважливішим кількісним показником грошового обороту є грошова маса.

Під **ГРОШОВОЮ МАСОЮ** слід розуміти всю сукупність залишків грошей, що забезпечують обіг товарів і послуг, у всіх їх формах, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів грошового обороту у певний момент часу.

Суб'єктами грошового обороту є:

- фізичні особи;
- підприємства;
- громадські організації;
- держава.

Грошовий обіг має кількісні вирази, що знаходять своє відображення у таких показниках, як:

- грошова маса;
- швидкість обігу грошей.

Грошова маса поділяється на такі складові:

1) усі грошові знаки, що перебувають на руках у фізичних осіб та у касових залишках юридичних осіб;

2) усі депозитні гроші короткострокового та довгострокового характеру.

Тобто, сукупна величина грошової маси включає готівкові гроші та гроші безготівкового обороту.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість їх обігу.

Обсяг грошової маси визначається державою – емітентом грошей – в особі її центрального банку. Головна проблема – це недопущення покриття дефіциту бюджету випуском зайвих грошей в обіг, які не підкріплені товарною масою, оскільки така емісія буде супроводжуватися інфляційними процесами в економіці країни. Інший фактор, який впливає на грошову масу, – швидкість обігу грошей, тобто їх інтенсивний рух при виконанні ними функцій обігу і платежу.

Структурний аспект грошової маси охоплює аналіз та групування грошової маси за такими критеріями:

- 1) **за формою грошових засобів** (готівкові, безготівкові);
- 2) **за суб'єктами грошового обороту** (у розпорядженні фізичних осіб та у розпорядженні суб'єктів господарювання);
- 3) **за територіальним розміщенням** серед окремих регіонів країни;
- 4) **за якісною характеристикою** (активна та пасивна частини грошової маси). До активної частини грошової маси належать кошти, що реально

обслуговують господарський оборот. **Пасивна частина** включає грошові нагромадження, які не можна безпосередньо використовувати як купівельний або платіжний засіб, тобто залишки на рахунках, які потенційно можуть слугувати розрахунковими засобами (кошти на строкових рахунках у банках та інших кредитно-фінансових установах, депозитні та інвестиційні сертифікати, емітовані інвестиційними фондами тощо);

5) *за ступенем ліквідності*, тобто властивістю будь-якого активу швидко обертатися у готівку.

Для оцінки величини грошової маси, що знаходиться в обігу, використовують спеціальні коефіцієнти, так звані грошові агрегати (М).

ГРОШОВІ АГРЕГАТИ – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій [61].

Для визначення грошових агрегатів всі сектори національної економіки розподілено на п'ять секторів:

- фінансові корпорації;
- сектор загального державного управління;
- нефінансові корпорації;
- домашні господарства;
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства [61].

Класифікацію інституційних секторів, що використовується в статистиці грошово-кредитної сфери України подано у табл. 2.1.

ФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ – корпорації, основною функцією яких є фінансове посередництво та які емітують зобов'язання у формі депозитів чи інших фінансових інструментів для залучення ресурсів, що включаються до грошових агрегатів:

- 1) *Національний банк України;*
- 2) *інші депозитні корпорації* (банки, що створені і діють на території України);
- 3) *інші фінансові корпорації* (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні компанії та фонди, ломбарди, кредитні спілки, фінансові та лізингові компанії тощо).

СЕКТОР ЗАГАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ об'єднує юридичні особи, основною діяльністю яких є виконання функцій законодавчої, виконавчої або судової влади відносно інших господарських одиниць в межах певної території та розподіляється на такі підсектори:

- 1) центральні органи державного управління;
- 2) регіональні та місцеві органи державного управління;
- 3) фонди соціального страхування.

НЕФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ – корпорації, основним видом діяльності яких є виробництво товарів чи надання нефінансових послуг і які розподіляються на підсектори:

- 1) державні нефінансові корпорації;
- 2) приватні нефінансові корпорації;
- 3) нефінансові корпорації під іноземним контролем.

**Класифікація інституційних секторів економіки
в грошово-кредитній статистиці України за міжнародними стандартами**

ІНСТИТУЦІЙНІ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ В ГРОШОВО-КРЕДИТНІЙ СТАТИСТИЦІ УКРАЇНИ				
СЕКТОРИ-РЕЗИДЕНТИ	Сектори – емітенти коштів	Фінансові корпорації	<i>Депозитні корпорації</i>	<i>Національний банк України</i> <i>Інші депозитні корпорації</i> (<i>банки:</i> державні, приватні, під іноземним контролем)
	Сектори – власники коштів		<i>Інші фінансові корпорації</i>	<i>Страхові корпорації</i> (державні, приватні, під іноземним контролем) <i>та недержавні пенсійні фонди</i> <i>Інші фінансові посередники та допоміжні фінансові організації</i> (державні, приватні, під іноземним контролем)
	Нейтральний сектор	Сектор загального державного управління	Центральні органи державного управління	
				з них: фонди соціального страхування
			Регіональні та місцеві органи державного управління	
				з них: фонди соціального страхування
	Сектори – власники коштів	Нефінансові корпорації (підприємства)	Державні нефінансові корпорації	
			Інші нефінансові корпорації (приватні, під іноземним контролем)	
		Домашні господарства	Роботодавці, самостійно зайняті працівники	
			Наймані працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та трансфертів	
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства				
НЕРЕЗИДЕНТИ	Інший світ			

ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА – наймані працівники, роботодавці, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів.

НЕКОМЕРЦІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО ОБСЛУГОВУЮТЬ ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА, – організації, які надають неринкові товари та послуги домашнім господарствам без оплати або за цінами, що не мають економічного значення: політичні партії та інші громадські організації, благодійні організації й фонди, соціально-культурні підрозділи нефінансових і фінансових корпорацій.

Сучасна методологія, яку НБУ, відповідно до міжнародних стандартів, застосовується з 1993 року та передбачає групування фінансових активів залежно від зниження ступеня ліквідності у чотири групи грошових агрегатів: *M0*, *M1*, *M2* та *M3*.

M0 = готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями.

M1 = *M0* + переказні депозити в національній валюті.

M2 = *M1* + переказні депозити в іноземній валюті + інші депозити.

M3 (грошова маса) = *M2* + цінні папери, крім акцій.

Останній грошовий агрегат – *M3* – і є показником грошової маси в країні.

Складовими грошового агрегату *M0* є фінансові активи у формі готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями.

ГОТІВКОВІ КОШТИ – банкноти і монети, що випущені Національним банком України і мають фіксовану номінальну вартість.

До готівкових коштів в обігу належать банкноти та монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Національного банку України, касах і банкоматах установ Національного банку України [61]. Тобто, це гроші, що знаходяться поза межами банківської системи. Вони не приносять вкладнику ніякого прибутку, але у цій формі гроші у будь-який час можуть вступати в обіг. Це найбільш ліквідні грошові елементи.

Готівкові кошти в іноземній валюті є зобов'язанням центральних банків іноземних держав.

У характеристиці грошової маси важливе місце займає грошовий агрегат *M1*. Він містить гроші поза банками та фінансові активи у формі переказних депозитів суб'єктів грошового обороту в національній валюті, що можуть бути використані як засіб обігу та платежу.

ДЕПОЗИТИ – вимоги до Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків), які підтверджені документом про вкладення.

Вони поділяються на переказні та інші депозити.

ПЕРЕКАЗНІ ДЕПОЗИТИ – фінансові активи, що на першу вимогу можуть бути обміняні на готівкові кошти за номінальною вартістю та безпосередньо використані для здійснення платежу. Їх ще називають

поточними депозитами або депозитами до запитання.

До них належать зобов'язання Національного банку України за:

- 1) коштами на кореспондентських рахунках;
- 2) коштами обов'язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій (банків);
- 3) коштами на рахунках інших фінансових корпорацій (страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів), нефінансових корпорацій (підприємств) у національній валюті в Національному банку України [61].

ІНШІ ДЕПОЗИТИ – непереказні депозити, що в короткий термін можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти, а саме кошти на вимогу, які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозити.

Строкові вклади та ощадні депозити приносять своєму власникові певний дохід у вигляді депозитного процента, їх не можна у будь-який час використати у якості купівельного чи платіжного засобу, оскільки це пасивна частина грошової маси, що певний строк зберігається на рахунках в інших депозитних корпораціях (комерційних банках).

До грошового агрегату *M3* включаються кошти за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства [61].

ЦІННІ ПАПЕРИ, КРІМ АКЦІЙ – фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом.

До них відносяться:

- 1) облігації;
- 2) казначейські зобов'язання;
- 3) векселі;
- 4) ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо.

Приведені грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, але й якісно. Так, агрегати *M0* та *M1* виражають масу грошей, яка знаходиться безпосередньо в грошовому обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу. Вони найбільш тісно пов'язані з товарною масою і безпосередньо впливають на ринкову кон'юнктуру. Саме тому ці агрегати повинні бути об'єктом найактивнішого регулювання.

В інших грошових агрегатах (*M2*, *M3*) враховано нагромадження грошей у різних формах. Ці гроші тимчасово вийшли з обігу, виконуючи функцію засобу нагромадження Вони уособлюють ту частину грошової маси, яка є інвестиційним потенціалом й може бути використана для розвитку національної економіки.

Таким чином, на величину грошової маси в кожному агрегаті впливають різні фактори.

Так, обсяг агрегату *M0* передусім залежить від цілей грошово-кредитної політики центрального емісійного банку.

На обсяг агрегату *M1* впливає:

- обсяг товарообороту;
- швидкість обігу грошей.

На обсяг агрегатів *M2* і *M3*, також впливають два попередні фактори, крім того вони залежать від рівня:

- розвитку кредитних відносин;
- капіталізації грошових доходів суб'єктів грошового обігу тощо.

Кількість агрегатів в різних країнах неоднакова, що пояснюється відмінностями у складі грошової маси, особливостях грошово-кредитного регулювання та ін. Так, у США застосовуються 4 агрегати, в Англії – 5, у Німеччині – 3.

За величиною грошових агрегатів центральний банк країни веде статистичні спостереження, результати яких друкуються у щомісячному аналітично-статистичному виданні – Бюлетені Національного банку України (табл. 2.2). Використання різних показників грошової маси дозволяє диференційовано підійти до аналізу стану грошового обігу.

Таблиця 2.2

Динаміка грошової маси в обігу України, млрд. грн.

Роки	Готівка (<i>M0</i>)	Грошовий агрегат <i>M1</i>	Грошовий агрегат <i>M2</i>	Грошовий агрегат <i>M3</i> (грошова маса)
1993	0,1	0,3	0,5	–
1996	4,0	6,3	9,0	9,4
2000	12,8	20,7	31,5	32,2
2002	26,4	40,2	64,3	64,5
2004	42,3	67,1	125,5	125,8
2006	75,0	123,3	259,4	261,1
2008	154,8	225,1	512,5	515,7
2010	183,0	289,9	596,8	597,9
2012	203,2	323,2	771,1	773,2
2014	282,9	435,5	955,3	956,7
2015	282,7	475,2	993,8	994,1

Динаміка грошових агрегатів показує, що протягом досліджуваного періоду зросли всі грошові агрегати. Аналізуючи дані таблиці, слід зазначити, що за останній рік :

– наявні в обороті готівкові гроші (*M0*) зменшилися на 0,2 млрд. грн. до 282,6 млрд. грн.; оскільки вони не задіяні у механізмі мультиплікації, тобто створенні «нових грошей», їх слід віднести до пасивної частини грошової маси;

– загальний обсяг грошової маси ($M3$) збільшився на 37,4 млрд. грн. або на 3,9 % до 994,1 млрд. грн.

Завжди актуальним питанням для будь-якої країни і, безумовно, у тому числі й для України, є структура грошової маси.

Питома вага готівки у грошовій масі, внаслідок більш швидкого зростання інших агрегатів та грошової маси в цілому, мала позитивну тенденцію до скорочення з 43,2 % у 1996 р. до 29,6 % – у 2015 р. Проте це набагато вище, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою, де вона становить від 5 до 10 % від загального обсягу грошової маси. Так, питома вага готівкових коштів у грошовій масі США не перевищує 10 %, в Європейському союзі він знаходиться на рівні 9 %, Китаї – 6 %, Великобританії – 4 % [52]. У Швеції та Данії цей показник взагалі є меншим за 5 % [67].

Значна частка готівки ($M0$) у загальній масі грошей ($M3$) свідчить про наявність цілої низки проблем, а саме про:

– незадовільну структуру грошової маси через зростання номінальних грошових доходів населення;

– недостатній обсяг довгострокових депозитних ресурсів у загальному обсязі грошової маси через активний відтік депозитів з банківських установ внаслідок стрімкої девальвації гривні, а відтак недостатній обсяг кредитних ресурсів для задоволення потреб економіки;

– великий ступінь банківських ризиків внаслідок високого рівня інфляційних очікувань суб'єктів ринку щодо збереження вартості грошей;

– втрату довіри населення до банківських установ, що пов'язане із загрозою їхнього можливого банкрутства, в результаті чого 29,6 % грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою;

– інвестиційну пасивність населення на фінансовому ринку через фінансову неграмотність та нерозвиненість ринку цінних паперів;

– наявність значного обсягу тіньового сектору економіки, який обслуговується готівковими коштами, що знаходяться поза іншими депозитними корпораціями (банками);

– високий рівень доларизації економіки, що є наслідком невиконання національною грошовою одиницею функцій загального еквівалента на територій країни та єдиного засобу нагромадження.

Крім грошових агрегатів центральний банк країни веде статистичні спостереження за величиною грошової бази.

ГРОШОВА БАЗА (*monetary base*) – сукупність зобов'язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечують зростання грошових агрегатів і кредитування економіки [61].

Вона є показником бази фінансування та основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом.

Грошова база відрізняється і якісно, і кількісно від грошових агрегатів. Вона **являє собою суму зобов'язань центрального банку** перед іншими депозитними корпораціями (банками) та іншими фінансовими і нефінансовими корпораціями. Тобто, це **показник, який характеризує масу грошей в обігу з**

боку її появи на балансі центрального банку, тому його інколи ще називають грошима центрального банку. Центральний банк безпосередньо контролює та регулює її обсяг, впливаючи тим самим в кінцевому підсумку на загальну масу грошей в обігу.

В той час як *безготівкові елементи грошових агрегатів – це зобов’язання фінансових корпорацій перед своїми клієнтами*. Вони формуються як за рахунок коштів, одержаних комерційними банками від центрального банку, так і за рахунок створення грошей самими фінансовими корпораціями в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитної мультиплікації.

Таким чином, *грошова база – це гроші, які не беруть участі в кредитному обороті та грошовому обігу, але створюють базу для їх розширення*.

Грошова база включає готівкові кошти, випущені в обіг НБУ, і переказні депозити в національній валюті в Національному банку України [61].

Величину грошової бази ($MВ$) можна визначити за формулою:

$$MВ = M0 + Dn_{НБУ} \text{ (нац)}, \quad (2.9)$$

де $M0$ – сума готівки, що перебуває поза банками;

$Dn_{НБУ}$ (нац) – переказні депозити в національній валюті, що зберігаються в НБУ.

У розгорнутому вигляді грошова база – це сукупність:

- 1) готівкових коштів, емітованих в обіг Національним банком України;
- 2) коштів в національній валюті в Національному банку України, а саме:
  - коштів обов’язкових резервів;
  - коштів на кореспондентських рахунках та інших коштів на вимогу інших депозитних корпорацій (банків) в Національному банку України;
  - коштів на рахунках інших фінансових корпорацій, нефінансових корпорацій та домашніх господарств (працівників Національного банку).

Динаміку грошової бази в Україні відстежено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка грошової бази в Україні

Роки	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2015
Грошова база, млрд. грн.	4,9	8,6	16,8	30,8	53,8	97,2	186,7	225,7	255,3	333,2	336,0

Загалом, показник приросту грошової бази в Україні підлягає жорсткому контролю. Зокрема, він контролюється в рамках зобов’язань перед Міжнародним валютним фондом в рамках зобов’язань, які Україна взяла на себе при реалізації програми «Стенд-бай» [58].

Слід зауважити, що окреслена тенденція може свідчити про наявність жорсткого державного контролю грошової маси в обігу та, як наслідок, зниження рівня врахувань ринкових механізмів на грошовому ринку. Підтвердженням таких висновків є існуюча структура грошової бази в Україні, яка на 88 % складається з емітованих готівкових коштів.

Використання різних показників грошової маси дозволяє диференційовано підійти до аналізу стану грошового обігу.

Для характеристики відносної забезпеченості обороту грошовою масою використовують показник, який називається коефіцієнтом монетизації ВВП:

$$K_m = \frac{M}{ВВП}, \quad (2.10)$$

де K_m – рівень монетизації;

M – маса грошей на кінець року, взята за агрегатом М3;

$ВВП$ – річний номінальний обсяг валового внутрішнього продукту.

МОНЕТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ – макроекономічний показник, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою [28].

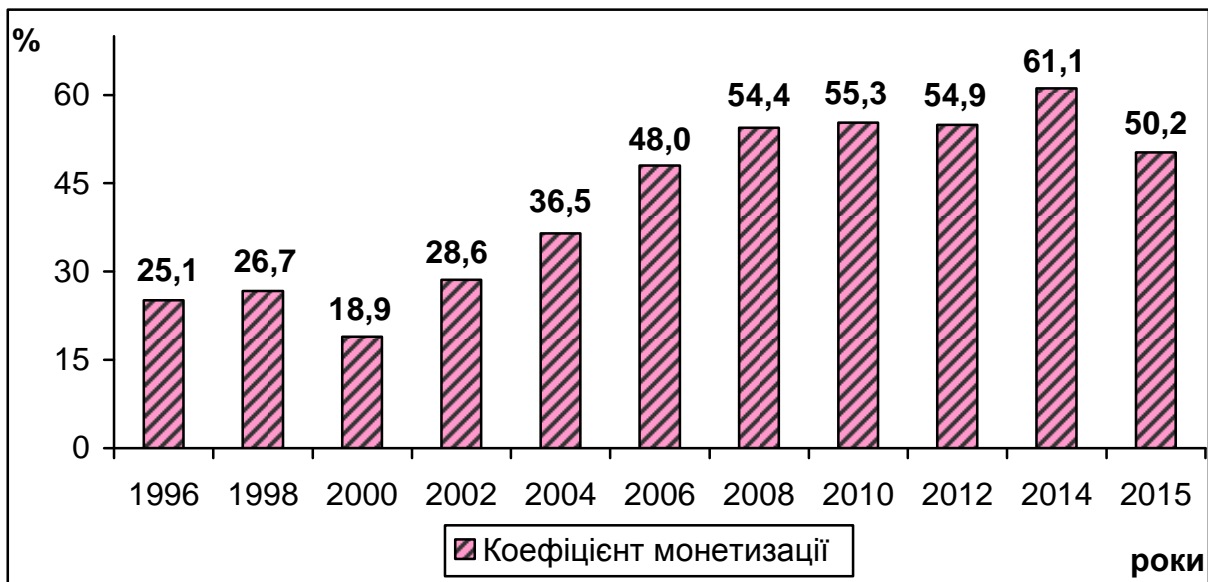
Часткові коефіцієнти монетизації ВВП називаються **коефіцієнтами Маршала** і розраховуються за аналогічною методикою, лише в чисельник почергово підставляються різні грошові агрегати.

На думку фахівців, монетизація економіки є не просто показником, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, він є інтегральним показником, який відображає довіру суспільства до національної валюти, до монетарної політики влади. А також рівень кредитної активності.

Оскільки, рівень монетизації є індикатором економічних та соціальних процесів в державі та визначає достатність коштів для економіки його доцільно проаналізувати. Для наочності динаміку показника монетизації України наведено на рис. 2.13.

Проведений аналіз показав зростання рівня монетизації протягом 1996-2015 рр. у 2 рази, що свідчить про проведення НБУ експансійної монетарної політики. Найвищим рівень цього показника був у 2014 р. – 61,1 %, а найнижчим – 18,9 % у 2000 р. Такі коливання рівня коефіцієнта монетизації зумовлені нестійкою економічною та політичною ситуаціями в країні.

Основним фактором динаміки показника рівня монетизації економіки, є попит на реальні гроші, який у свою чергу, залежить від ступеня довіри суб'єктів економіки до національної грошової одиниці: чим вищим є рівень монетизації, тим більшим, за інших рівних умов є попит на реальні гроші. У кінцевому рахунку, рівень монетизації економіки визначається рівнем розвитку економіки [60].

Рис. 2.13 Динаміка рівня монетизації економіки за 1996-2015 рр.

Однак динаміка розвитку монетарної сфери свідчить, що *механічне підвищення рівня монетизації не забезпечує безінфляційного зростання економіки*. Існуюча модель грошової системи за сприятливих умов спроможна лише забезпечувати інерційне зростання, що загрожує Україні наростанням відставання від сучасних економік [68].

Приріст грошової маси в Україні (ΔM), згідно з монетариською концепцією має складатися:

$$\Delta M = \Delta Y \cdot \Delta P, \quad (2.11)$$

де ΔY – середньорічні темпи приросту реального доходу;

ΔP – середньорічні темпи інфляції.

Підвищення рівня монетизації та подолання інфляції є центральною проблемою формування нової моделі грошової системи в Україні. За умов відсутності системи захисту населення від інфляції сформувались довготривалі інфляційні очікування. В Україні структурна складова інфляції зумовлена відсутністю повноцінних ринкових механізмів, спроможних безінфляційно використовувати зростаючу грошову масу [68].

У розвинених країнах світу рівень монетизації економіки вважається достатнім, якщо коефіцієнт монетизації становить 70-80 % [27, 40]. Рівень монетизації економіки України є нижчим за 70 %, що свідчить про недостатню забезпеченість економіки грошовою масою. Але зараз дуже важко оцінити реальне забезпечення економіки грошима, адже, присутній високий рівень інфляції і впроваджено заходи по подоланню падіння ВВП [30].

Незважаючи на збільшення рівня монетизації в Україні впродовж останніх років, все ж таки існує проблема його підвищення до світових стандартів. А найголовнішою умовою та фактором збільшення рівня монетизації економіки України є:

- розвиток національної економіки та збільшення обсягів виробництва;
- зростання обсягів ВВП.

Ще одним якісним показником, який впливає на структуру грошової маси є показник доларизації економіки.

ДОЛАРИЗАЦІЯ – економічне явище, яке характеризується широким використанням іноземної валюти в державі та відображає процес витіснення національної грошової одиниці, внаслідок невиконання нею функцій грошей, більш стабільною іноземною валютою (переважно доларами США).

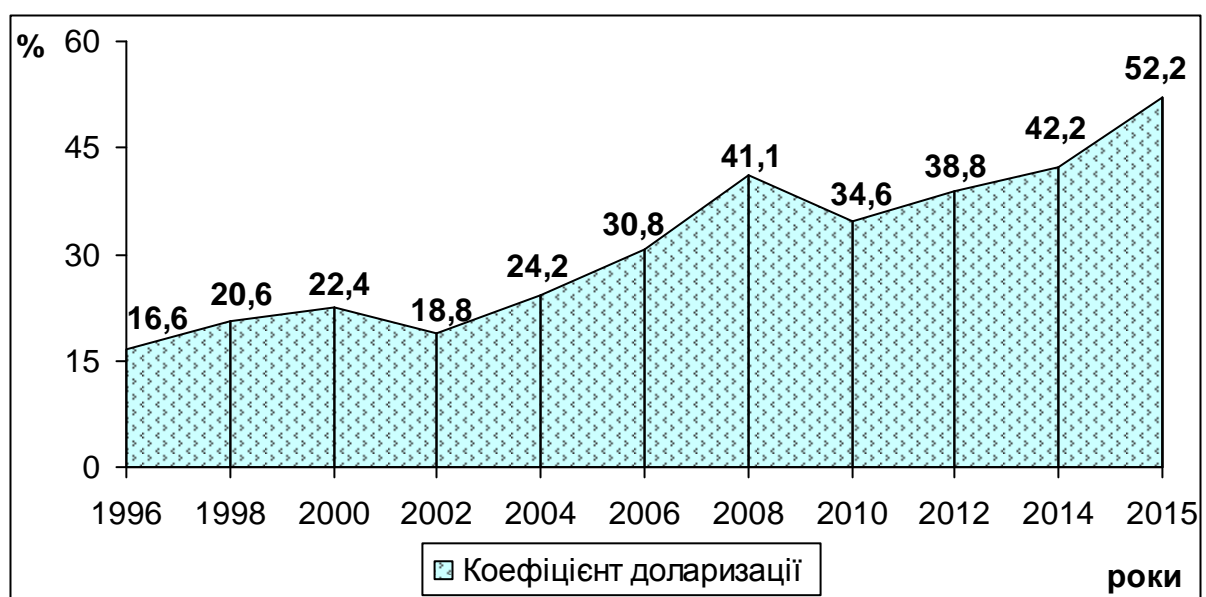
На початку 1990-х років поява цього явища була зумовлена високим рівнем інфляції, стрімкою девальвацією національної грошової одиниці та зниженням її купівельної спроможності.

Найважливішим негативним наслідком, пов'язаним з доларизацією економіки є те, що центральний банк не може засобами грошово-кредитної політики активно впливати на пропозицію грошей в економіці, а відтак й на стабільність національних грошей.

У 2014 р. Національний банк України в умовах жорсткої економічної кризи та військового конфлікту змінив монетарний режим, відмовившись від багаторічної прив'язки курсу гривні до долара США. Результатом став перехід від штучно стабільного до гнучкого обмінного курсу гривні, який визначається фундаментальними чинниками ринку: попитом та пропозицією. Але де-факто це не зменшило психологічну залежність населення від цієї валюти, усі обрахунки громадяни продовжують здійснювати у доларах США в гривневому еквіваленті, оскільки, як визнає НБУ, ні бізнес-спільнота, ні населення не отримали гідних компенсаторів курсової волатильності, бо комплексного синхронного реформування усіх секторів економіки не відбулося [29].

Велика кількість іноземної валюти ($M2 - M1$) свідчить про доларизацію вітчизняної економіки.

Дані щодо динаміки коефіцієнта доларизації наведено на рис. 2.14.

Рис. 2.14 Динаміка рівня доларизації економіки за 1996-2015 рр.

Цей показник за період дослідження зріс у 2,5 рази й в останні роки в середньому складає приблизно 40 %. Така значна частка доларизації економіки вважається негативним фактором, оскільки не тільки збільшує обсяг готівкових грошей в обігу, а й знижує ступінь державного регулювання грошового обігу з боку Національного банку України, та є підґрунтям для наростання інфляційних процесів та економічного спаду в країні.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення поняття «грошовий оборот» та поясніть що є його економічною основою?
2. Розкрийте економічну сутність та проаналізуйте структуру грошового обороту.
3. У чому полягають особливості грошового обороту на мікро- та макроекономічному рівнях?
4. Охарактеризуйте грошовий оборот на мікрорівні.
5. У чому особливість грошового обороту на макрорівні?
6. Які основні ринки взаємопов'язуються грошовим оборотом на макрорівні?
7. Охарактеризуйте суб'єктів грошового обороту на мікро- та макрорівнях.
8. У чому полягає сутність грошового потоку, як він пов'язаний з товарним потоком?
9. Охарактеризуйте грошові потоки, які обслуговують процес розширеного відтворення.
10. Які грошові потоки виділяють у моделі грошового обороту? Як здійснюється рух грошей за цими потоками?
11. Чому існує необхідність у балансуванні грошових потоків і як воно здійснюється? Яка роль грошового ринку у збалансуванні національного доходу та національного продукту?
12. Охарактеризуйте необхідність розмежування готівкового і безготівкового обороту. У чому полягає відмінність між грошовим оборотом та грошовим обігом?
13. Якими є переваги та недоліки готівкового та безготівкового грошового обігу?
14. Дайте характеристику організації готівкового обігу. Як структурується грошовий обіг за формою платіжних засобів?
15. Що таке касовий ліміт і які санкції передбачені законодавством за його перевищення?
16. За якими ознаками можна класифікувати безготівкові розрахунки?
17. Охарактеризуйте систему безготівкових розрахунків
18. Охарактеризуйте сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий обіг, обґрунтуйте їх економічні відмінності.
19. Які платіжні інструменти використовуються при безготівкових розрахунках?

20. Охарактеризуйте схему розрахунків платіжними дорученнями.
21. Охарактеризуйте схему розрахунків платіжними вимогами.
22. Охарактеризуйте схему розрахунків платіжними вимогами-дорученнями.
23. Наведіть схему розрахунків за акредитивами.
24. Назвіть види акредитивів, розкрийте їх сутність і умови застосування.
25. Якими причинами зумовлене широке розповсюдження акредитивів і міжнародних розрахункових операціях?
26. Охарактеризуйте схему розрахунків інкасо.
27. Охарактеризуйте схему розрахунків за допомогою чеків.
28. Дайте характеристику вексельної форми розрахунків.
29. Охарактеризуйте види векселів і технологію їх застосування.
30. Охарактеризуйте схему розрахунків платіжними картками.
31. У чому полягає сутність закону грошового обігу? Які взаємозв'язки показує формула І. Фішера?
32. Дайте визначення поняття «грошова маса»? Як вимірюється грошова маса?
33. Дайте визначення поняття «грошовий агрегат»? Які грошові агрегати використовуються у статистичній практиці України та який їх зміст?
34. Що таке грошова база та як вона визначається?
35. Який з грошових агрегатів є найбільш ліквідним? Поясніть чому.
36. У чому полягає сутність закону кількості грошей, необхідних для обігу? За якою формулою розраховують середню кількість грошей, необхідних для обігу?
37. Як формулюється та якою формулою описується закон грошового обігу? Як зміна окремих її складових впливає на обсяг необхідної для обігу грошової маси?
38. Якою є специфіка дії закону грошового обігу в умовах існування золотого стандарту та казначейських і банківських грошей?
39. Що характеризує швидкість обігу грошей? Які фактори впливають на швидкість обігу грошей?
40. Якими є економічні наслідки зміни швидкості обігу грошей?
41. Що означають поняття «первинна» і «вторинна емісія»? Хто здійснює емісію готівкових грошей в Україні? Яким є механізм випуску та емісії безготівкових коштів?
42. Охарактеризуйте якісні показники, які впливають на структуру грошової маси.
43. У чому полягають проблеми монетизації бюджетного дефіциту та ВВП в Україні? Як визначається показник монетизації ВВП?
44. У чому полягають та як вирішуються проблеми бюджетного дефіциту? Як монетизація бюджетного дефіциту впливає на пропозицію грошей?
45. Чи можлива, на Ваш погляд, ремонетизація економіки України шляхом прискореного зростання пропозиції грошей? Обґрунтуйте свою точку зору.
46. Охарактеризуйте такий якісний показник, що впливає на структуру грошової маси, як доларизація економіки.

ГРОШОВИЙ РИНОК

3.1 Сутність та особливості функціонування грошового ринку.

3.2 Структура грошового ринку та його інструменти.

3.3 Попит та пропозиція грошей.

3.4 Графічна модель грошового ринку. Рівновага на грошовому ринку та процент

3.1 Сутність та особливості функціонування грошового ринку

ГРОШОВИЙ РИНОК – це особливий сектор фінансового ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формується попит, пропозиція та ціна на цей товар з метою перетворення його в інвестиції.

Специфічність грошового товару на грошовому ринку полягає в тому, що традиційні поняття «купівлі» і «продажу», що склалися на товарних ринках, неприйнятні для грошового ринку, оскільки **операція продажу грошей на грошовому ринку має специфічний характер** і суттєво відрізняється від продажу на товарних ринках.

На товарному ринку гроші виконують допоміжну роль з обслуговування обороту товарів. Покупці товарів, які віддають за них свої гроші, повністю втрачають право власності на ці гроші, оскільки отримують у власність еквівалентну вартість у товарній формі. А продавці товарів отримують у свою власність еквівалентну суму грошових коштів і розпоряджаються нею без будь-якого зв'язку з проданими товарами.

Всі операції з купівлі-продажу грошей можна розділити на три групи:

- з продажу грошей;
- з купівлі грошей;
- посередницькі.

ПРОДАЖ ГРОШЕЙ на грошовому ринку виступає у формі передачі грошей їх власниками своїм контрагентам у тимчасове користування в обмін на такі інструменти, які надають їм можливість зберегти право власності на ці гроші, відновити право розпоряджатися ними та одержати процентний дохід.

Передача грошей від одного суб'єкта грошового ринку до іншого здійснюється:

▪ **у формі кредитування шляхом надання прямої позички** під зобов'язання повернути кошти у встановлений строк. Продавець виступає у ролі кредитора, покупець – у ролі позичальника.

▪ **у формі купівлі особливих фінансових інструментів** (акцій, облігацій, депозитних сертифікатів, векселів тощо) і її лише умовно можна назвати купівлею чи продажем, оскільки власник грошей (продавець) при передачі їх своєму контрагенту, не втрачає права власності на них (а тільки

право розпоряджатися ними) і може повернути їх у своє розпорядження на заздалегідь визначених умовах.

Таким чином, метою переміщення грошей на грошовому ринку стає одержання додаткового доходу.

КУПІВЛЯ ГРОШЕЙ на грошовому ринку є формою одержання суб'єктами ринку у своє розпорядження певної суми грошей в обмін на фінансові інструменти.

Продавець грошей прагне одержати *додатковий дохід, що називається процентом*, як плату за тимчасову відмову від користування своїми грошима і передачу цього права іншій особі.

Покупець грошей має намір одержати *додатковий дохід від розширення виробничої чи комерційної діяльності*, використавши отриману у своє розпорядження додаткову суму грошей.

Характерними ознаками грошового ринку є те, що:

- на ньому продається і купується такий специфічний товар як гроші;
- він виступає механізмом перерозподілу грошових коштів між секторами та суб'єктами економіки;
- має свою інфраструктуру, яка забезпечує спрямування потоків грошових коштів від власників (продавців) до позичальників (покупців);
- служить для збалансування окремих грошових потоків та грошового обороту в цілому.

На основі аналізу закономірностей функціонування грошового ринку будується державна грошово-кредитна політика, яка є одним з найважливіших інструментів державного регулювання економіки.

Грошовий ринок складається з багатьох потоків, за якими грошові кошти переміщуються від власників заощаджень до позичальників та інвесторів.

Об'єктом грошового ринку є гроші, які продаються і купуються на ньому. Тобто, саме гроші є основним товаром грошового ринку, який переміщується між суб'єктами ринку залежно від механізму функціонування самого ринку.

Таким об'єктом можуть стати тільки тимчасово чи постійно вільні кошти, власники яких пропонують їх на ринку задля одержання додаткового доходу.

Суб'єктами грошового ринку виступають юридичні та фізичні особи, які здійснюють операції купівлі-продажу грошей.

Виділяють 3 групи економічних суб'єктів:

1) кредитори – володіють заощадженими тимчасово вільними коштами і здійснюють операції з продажу грошей.

Ними є домашні господарства (населення, підприємці, самозайняті особи), підприємства, держава в особі урядових структур, органи місцевого самоврядування, іноземні фізичні та юридичні особи;

2) позичальники – тимчасово потребують додаткових грошових ресурсів.

Ними є ті ж види економічних суб'єктів, які відносяться до кредиторів, але на перше місце за частотою та обсягом запозичень слід поставити підприємства, а потім – урядові структури, домашні господарства, іноземних фізичних та юридичних осіб;

3) **фінансові посередники** – установи, що здійснюють посередницькі операції, беруть участь в операціях з купівлі-продажу фінансових активів ринку, мобілізують і перерозподіляють грошові кошти.

До них відносяться: банки, інвестиційні, фінансові та страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні союзи та інші.

Головними традиційними учасниками грошового ринку є комерційні банки, які фактично діють як постійні продавці і покупці грошових коштів. Держава на грошовий ринок переважно виходить як позичальник.

ЦІНА ГРОШЕЙ на грошовому ринку формується у вигляді **процента**.

Розмір процента визначається не величиною вартості, яку містять у собі куплені (позичені чи залучені) гроші, а їх споживчою вартістю – здатністю приносити покупцеві додатковий дохід чи блага, необхідні для задоволення особистих виробничих потреб. Чим більшою буде ця здатність приносити покупцеві додатковий дохід чи блага і чим довше покупець користуватиметься одержаними грошима, тим більшою буде сума його процентних платежів. Тому процентний дохід на позичені кошти істотно відрізняється від звичайної ціни на товарному ринку.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів процентів (табл. 3.1) [44].

Таблиця 3.1

Види процентів грошового ринку

Назва процента	Визначення	Значення
Облігаційний	норма доходу, встановлена за цінними паперами	забезпечує зацікавленість інвесторів у вкладання грошей у цінні папери
Банківський	норма доходу за активними банківськими операціями	забезпечує банку прибуток
Депозитний	норма доходу, яку встановлюють банки своїм клієнтам за їхніми депозитними вкладками (плата за залучені до обороту банку грошові кошти)	визначає первинну ціну, яку мають гроші на початковому етапі надходження на грошовий ринок
Кредитний	норма доходу, яку стягує банк із позичальників за користування позиченими коштами	формує прибуток банку
Міжбанківський	норми процентів, що встановлюють банки при наданні кредитів один одному	визначає облікову політику конкретного банку
Обліковий	норма доходу, яку НБУ стягує із комерційних банків за надані кредити під заставу комерційних векселів	є орієнтиром для визначення процентних ставок з усіх інших видів операцій на грошовому ринку

Облігаційний процент повинен мати вищу ставку, ніж процент за банківськими депозитами, оскільки останні мають вищу ліквідність, ніж цінні папери.

Рівень депозитного та облігаційного процентів визначають дохідність найбільш представницьких фінансових активів – облігацій і депозитів.

Ставки кредитного процента повинні бути вищими за ставки депозитного процента, оскільки за рахунок цієї різниці в ставках банки одержують дохід, який називається маржею, і формують свій прибуток. Тому рівень ставок є найбільш чутливим стимулятором пропозиції грошей на ринку.

Наслідки зміни ставки процента різні й зачіпають як грошову сферу, так і реальну економіку: виробництво, інвестиційну сферу, сферу обігу тощо.

Зміни ставки процента впливають і на попит на грошовому ринку: при зростанні ставки попит знижується, а при зниженні – підвищується. **Оскільки пропозиція грошей автоматично не веде до зміни ставки, на ринку порушується рівновага:** при підвищенні ставки виникає надлишок грошей, що загрожує інфляцією, а при зниженні ставки – нестача грошей, що загрожує дефляцією.

Кон'юнктура на грошовому ринку, тобто сукупність умов, які характеризують співвідношення попиту і пропозиції грошей, залежить від наступних чинників:

- циклічних змін в економіці;
- темпів інфляції;
- особливостей національної грошово-кредитної політики.

Механізм купівлі-продажу грошей на грошовому ринку зумовлює **застосування певних фінансових інструментів**, які мають за мету забезпечити рух грошей на цьому ринку, оскільки продавець не втрачає права власності на відповідну суму грошей, вони забезпечують право повернення власнику проданих коштів.

ІНСТРУМЕНТАМИ ГРОШОВОГО РИНКУ є певні носії зобов'язань покупців грошей перед їх продавцями та одночасно носії права вимоги продавців грошей до їх покупців.

До інструментів грошового ринку відносяться:

- акції;
- облігації;
- казначейські та комерційні векселі;
- депозитні сертифікати;
- банківські акцепти;
- поліси;
- чеки та ін.

Залежно від виду зобов'язання їх поділяють на боргові та неборгові.

НЕБОРГОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ – це зобов'язання з надання права участі продавцеві грошей в управлінні діяльністю покупця грошей та в його доходах.

Такі зобов'язання виступають у формі:

- акцій;

– деривативних інструментів (похідних цінних паперів, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом або зобов'язанням на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного контрактом, цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів),

– інших функціональних угод (наприклад, страхових).

З отриманням таких зобов'язань продавець грошей зберігає не тільки право власності на ці гроші, але і певною мірою право розпоряджатися ними.

БОРГОВІ ІНСТРУМЕНТИ – це зобов'язання покупця грошей повернути їх у визначений час і сплатити процент за користування ними.

Боргові зобов'язання як інструменти грошового ринку, у свою чергу, можна поділити на кілька видів залежно від умов передачі продавцем покупцю прав розпорядження відповідними сумами грошей:

Депозитні зобов'язання, за якими продавці передають гроші у повне розпорядження покупцям за умови їх повернення (з визначенням чи без визначення його терміну) і сплати (чи без сплати) процентного доходу. Такими зобов'язаннями оформлюється переважно залучення грошей банками від їх клієнтів.

До таких інструментів належать:

- депозитні сертифікати;
- ощадні вклади;
- трастові вклади.

Позичкові зобов'язання, за якими продавці, передаючи гроші покупцям, вносять певні обмеження в права останніх розпоряджатися цими грошима: визначають, на які цілі вони можуть бути використані, вимагають особливих гарантій їх повернення, визначають ступінь ефективності.

До них належать:

- кредити;
- облігації;
- векселі;
- інші позичкові зобов'язання.

Усі види інструментів грошового ринку можна поділити на 3 групи:

▪ **позичкові угоди, включаючи й депозитні**, на підставі яких здійснюються відносини банків з їх клієнтами щодо формування і розміщення кредитних ресурсів;

▪ **цінні папери**, за допомогою яких реалізуються переважно прямі відносини між продавцями і покупцями грошей;

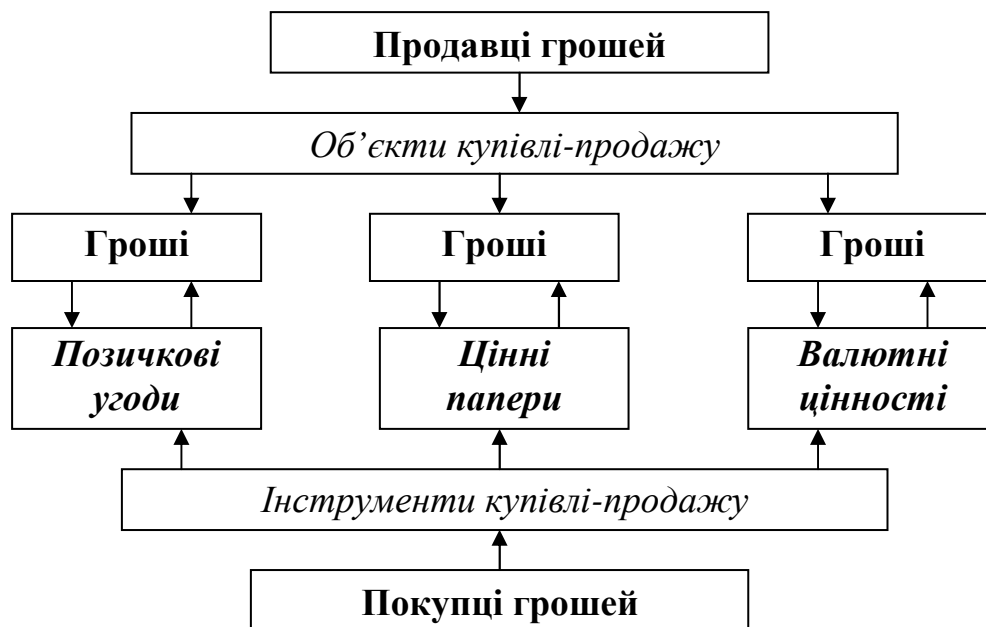
▪ **валютні цінності**, які використовуються у взаємовідносинах між власниками двох різних валют.

Для продавців грошей всі вони є **об'єктами грошових вкладень** або **фінансовими активами**, які здебільшого продаються і купуються на ринку.

Ставши власниками фінансових активів, продавці дещо змінюють і свій статус на ринку – вони здійснюють продаж фінансових активів, а не купівлю грошей. Для них об'єктом ринку стають ці фінансові активи, а гроші лише

посідають своє традиційне (для товарних ринків) місце – посередників в обміні. З цієї позиції грошовий ринок набуває вигляду ринку фінансових активів або фінансового ринку.

Схема взаємозв'язку між об'єктами та інструментами грошового ринку показана на рис. 3.1.

Рис. 3.1 Загальна схема взаємозв'язку між об'єктами та інструментами грошового ринку [25]

З наведеної схеми видно, що назустріч потокам грошей, що спрямовуються від продавців до покупців, переміщуються відповідні інструменти грошового ринку, які, обслуговуючи переміщення грошей між його суб'єктами, самі набувають певної вартості і можуть ставати об'єктом купівлі-продажу у формі цінних паперів або валютних цінностей.

Гроші як абсолютно ліквідний актив визначають певні **особливості грошового ринку**:

- 1) купівля-продаж грошей відбувається лише тоді, коли вони є вільні у наявності в одних суб'єктів і появилася потреба у них в інших;
- 2) взаємозв'язок «товар-гроші» відбувається умовно у формі позики під зобов'язання повернути кошти у встановлений строк або у вигляді купівлі фінансових інструментів (облігацій, акцій, векселів, депозитних сертифікатів);
- 3) внаслідок купівлі-продажу грошей їх власник (продавець грошей) не втрачає права власності на них, а добровільно передає право розпорядження ними покупцеві лише на заздалегідь визначених умовах;
- 4) у момент продажу грошей продавець не отримує еквівалента, а покупець – відповідного права власності;
- 5) на грошовому ринку гроші передаються власниками у чуже розпорядження прямо, а не в обмін на товари. Куплена вартість рухається лише у грошовій формі, в односторонньому порядку з поверненням до власника. Метою цього переміщення стає отримання додаткового доходу у вигляді

процента як плати за тимчасову відмову від користування цими грошима. Покупець, зі свого боку, також купує гроші з метою отримання додаткового доходу внаслідок розширення своєї виробничої чи комерційної діяльності.

Грошовий ринок характеризується тим, що:

- функціонування грошового ринку дозволяє підприємствам вирішувати проблеми щодо збільшення грошових активів для забезпечення поточної платоспроможності або ефективного використання вільних коштів;
- дає змогу здійснювати накопичення, оборот, розподіл і перерозподіл грошового капіталу між сферами національної економіки;
- є важливим об'єктом державного регулювання – держава використовує ресурси ринку для фінансування своїх видатків і покриття бюджетного дефіциту;
- ціною «товару», що продається і купується, є позичковий процент, який виступає важливим елементом усієї грошово-кредитної політики держави, яка через НБУ визначає та регулює його рівень;
- джерелами ресурсів є тимчасово вільні кошти, залучені банківською системою; основними позичальниками є держава, підприємства, кредитно-фінансові інститути, населення.

3.2 Структура грошового ринку

Надзвичайна складна сутність та певна умовність грошового ринку істотно ускладнюють розуміння механізму його функціонування.

Для вивчення механізму функціонування грошового ринку важливе значення також має його структуризація.

1. За окремими сегментами ринку класифікацію можна здійснити за кількома критеріями (рис. 3.2):

1) за економічним призначенням ресурсів (грошових коштів, що купуються на ринку) (ринок грошей; ринок капіталів);

2) за інституційними ознаками грошових потоків (ринок банківських послуг; ринок послуг інших фінансових корпорацій – небанківських фінансово-кредитних установ; фондовий ринок);

3) за видами фінансових інструментів, що застосовуються для переміщення грошей від продавців до покупців (ринок позичкових зобов'язань, ринок цінних паперів, валютний ринок).

Як видно з наведеної схеми, між усіма елементами грошового ринку, незалежно від того, за якими критеріями вони були класифіковані, існує внутрішній взаємозв'язок, що підтверджує його внутрішню єдність.

2. За економічним призначенням купівлі грошей:

Ринок грошей – це сегмент грошового ринку, на якому купують короткострокові грошові кошти (до 1 року).

Класичними операціями на ринку грошей є:

- короткострокові депозитні та кредитні угоди;
- міжбанківське кредитування;

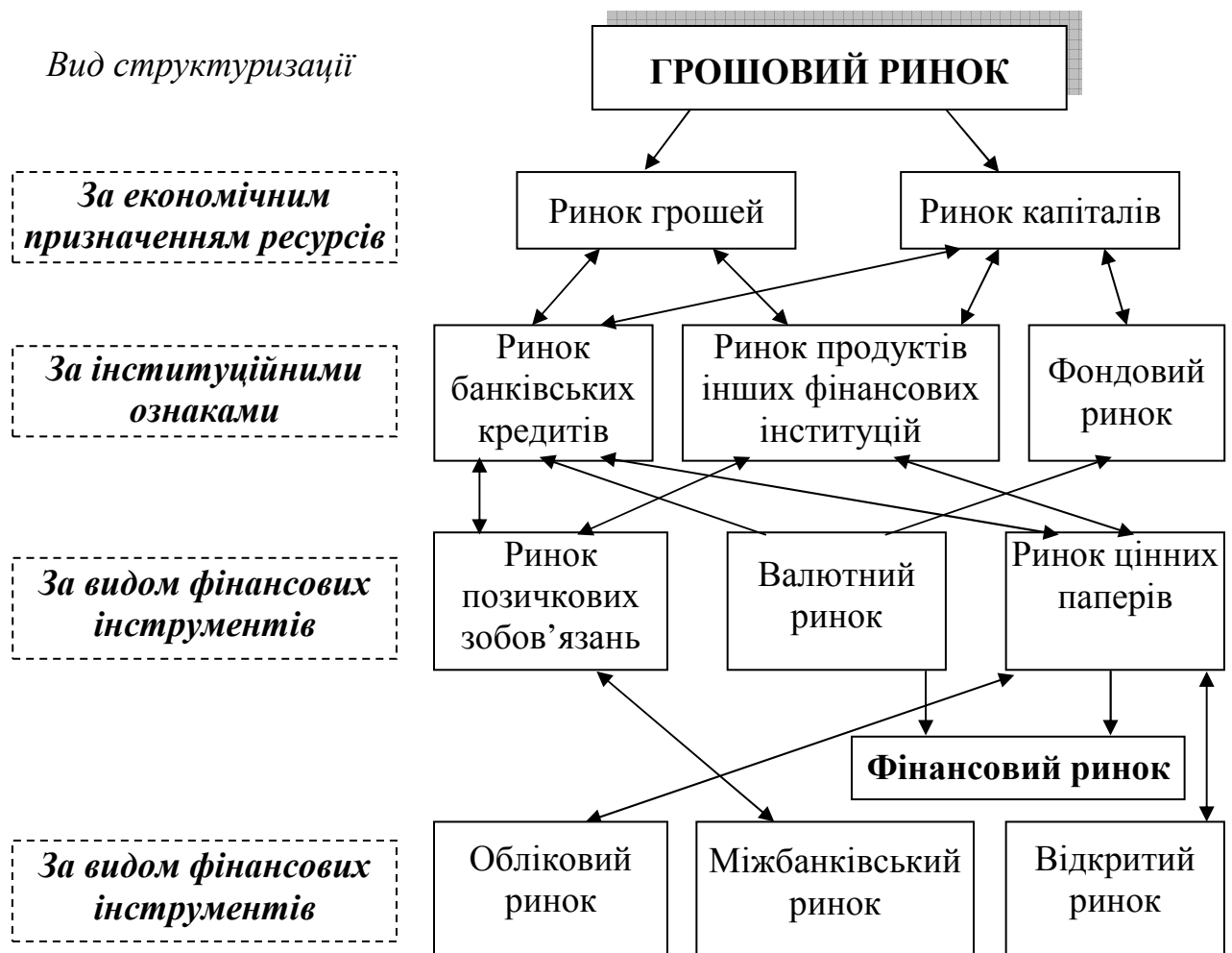

Рис. 3.2 Структуризація грошового ринку за окремими сегментами [25]

- облік комерційних векселів;
- операції на вторинному ринку з короткостроковими державними зобов'язаннями тощо.

Ринок капіталів – це сегмент грошового ринку, на якому купують середньо- та довгострокові грошові кошти (більше 1 року).

Класичними операціями на ринку капіталів є:

- операції з фондовими фінансовими інструментами (акціями та облігаціями);
- середньо- та довгострокові депозитні та кредитні угоди;
- операції небанківських фінансово-кредитних установ (НФКУ) тощо.

Розмежування грошового ринку на ринок грошей і ринок капіталів має досить умовний характер. Адже запозичення грошей на строк до 1 року зовсім не гарантує того, що наявний в обороті позичальника капітал не збільшиться протягом цього терміну.

І навпаки, запозичення на строк більше 1 року не гарантує того, що ці гроші не будуть використані для здійснення коротких платежів і не вплинуть на кон'юнктуру ринку грошей. Проте навіть умовне розмежування цих ринків має важливе практичне значення для їх функціонування, оскільки дає можливість їх суб'єктам здійснювати свою діяльність більш цілеспрямовано й ефективно.

3. За інституційними ознаками грошових потоків:

Ринок банківських кредитів здійснює акумуляцію вільних грошових коштів та надання їх у кредит на умовах зворотності, строковості та платності.

Інституційними установами є комерційні банки.

Ринок послуг небанківських фінансово-кредитних установ (НФКУ) здійснює акумуляцію заощаджень і розміщення їх у доходні активи. Інституційними установами є: страхові компанії; пенсійні фонди; інвестиційні фонди; фінансові компанії тощо.

Фондовий ринок здійснює переміщення небанківського позичкового капіталу, який здійснює свій рух за допомогою фондових цінностей.

Інституційними установами є фондові біржі.

Хоча в організаційно-правовому аспекті ці ринки функціонують самостійно, між ними існує тісний внутрішній зв'язок. Грошові кошти можуть легко переміщатися з одного ринку на інший, одні й ті ж самі суб'єкти можуть здійснювати операції одночасно чи поперемінно на кожному з них. Наприклад, комерційний банк на ринку боргових зобов'язань за допомогою своїх депозитних сертифікатів мобілізує кошти, які може розмістити на ринку цінних паперів або на валютному ринку. І навпаки, кошти, виручені від продажу цінних паперів, банк може розмістити під позичкові зобов'язання або використати на придбання валютних цінностей.

4. За видами інструментів, що застосовуються для переміщення грошей від продавців до покупців:

Ринок позичкових зобов'язань охоплює відносини банків з їх клієнтами щодо формування і розміщення кредитних ресурсів.

Валютний ринок охоплює відносини між економічними суб'єктами з приводу купівлі-продажу валюти на основі попиту та пропозиції.

Ринок цінних паперів охоплює як кредитні відносини, так і відносини співволодіння, які оформляються спеціальними документами (цінними паперами), що можуть продаватися, купуватися, погашатися.

5. За функціональними ознаками структуризація грошового ринку умовно розподіляє його на 3 сектори:

Обліковий ринок – сектор грошового ринку, на якому здійснюється перерозподіл короткострокових грошових ресурсів між кредитними інститутами у вигляді купівлі-продажу високоліквідних короткострокових фінансових інструментів, а саме: казначейських, банківських та комерційних векселів, чеків та інших цінних паперів з терміном погашення, як правило, до 1 року.

Міжбанківський ринок – частина ринку позичкових зобов'язань на якому забезпечується розміщення тимчасово вільних грошових ресурсів кредитних установ у формі міжбанківських депозитів та кредитів.

Для комерційних банків міжбанківський ринок є основною формою збалансування платіжного обороту та підтримки поточної ліквідності, а також джерелом отримання додаткових прибутків.

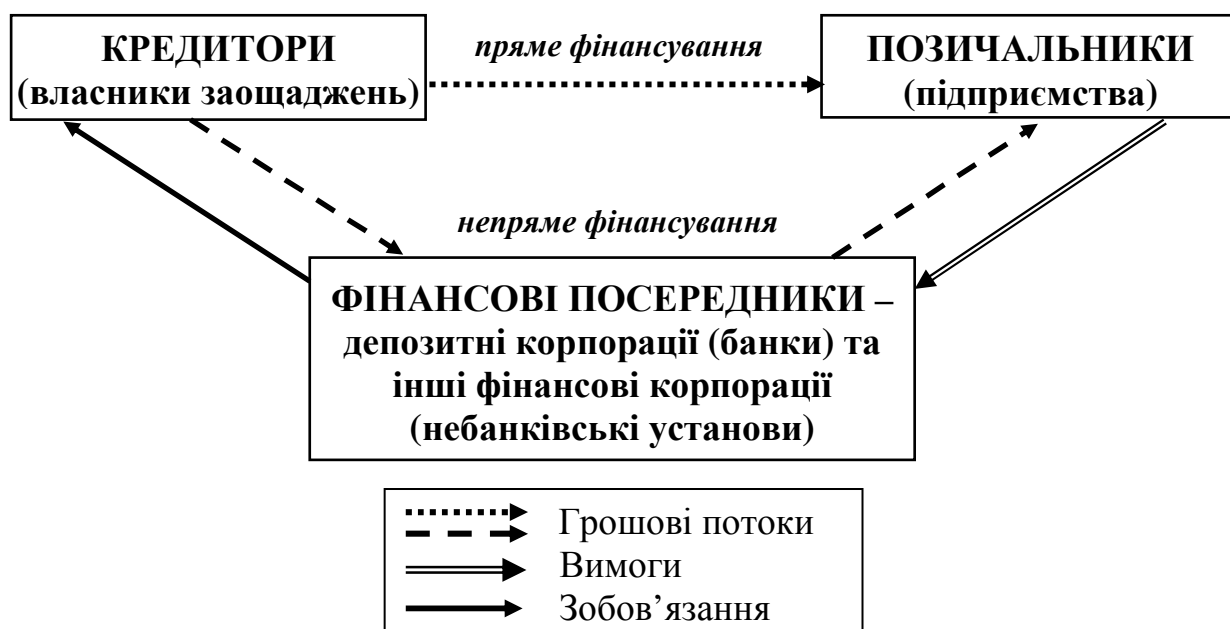
Відкритий ринок – ринок на якому здійснюється купівля-продаж державних цінних паперів центральним банком.

Продаючи частину свого портфеля цінних паперів безпосередньо комерційному банку чи посередникам ринку, а через них – населенню та підприємствам, центральні банки зменшують обсяги їх вільних резервів і кредитний потенціал.

І навпаки, якщо центральні банки купують цінні папери у комерційних банків, підприємств та населення, то розмір вільних резервів та кредитний потенціал комерційного банку зростатиме. Операції з цінними паперами на відкритому ринку вважаються найбільш гнучким інструментом грошово-кредитної політики центрального банку.

6. За зв'язками між продавцями і покупцями грошей грошовий ринок можна поділити на два сектори (рис. 3.3):

- сектор прямого фінансування;
- сектор опосередкованого (непрямого) фінансування.

Рис. 3.3 Схема руху грошових потоків на грошовому ринку (пряме і непряме фінансування)

Як видно з рис. 3.3, грошові потоки переміщуються між трьома групами економічних суб'єктів:

- кредиторами (власниками заощаджень);
- позичальниками – тими, хто має потребу у залученні позичкових коштів;
- фінансовими посередниками – сукупністю фінансових установ (банків, страхових компаній, пенсійних фондів, кредитних спілок та інших небанківських установ), чиї функції полягають в акумулюванні коштів громадян та юридичних осіб і подальшому їх наданні у розпорядження позичальників на кредитних засадах.

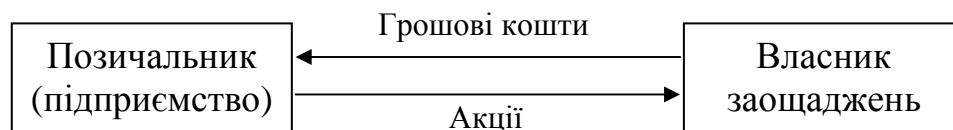
У секторі прямого фінансування зв'язки між продавцями і покупцями грошей здійснюються безпосередньо і всі питання купівлі-продажу вони

вирішують самостійно один з одним.

Брокери та дилери, які тут функціонують, виконують радше технічну роль звичайних посередників, допомагаючи їм швидше знайти один одного.

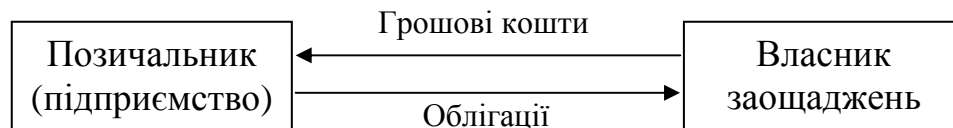
У цьому секторі виділяють **два канали руху грошей**:

1) **канал капітального фінансування**, який характеризується переданням коштів власниками заощаджень (домашніми господарствами (населенням, підприємцями, самозайнятими особами), підприємствами, державою в особі урядових структур, органами місцевого самоврядування, іноземними фізичними та юридичними особами) позичальникові (підприємству) для здійснення інвестицій в обмін на акції підприємства, що надає акціонерам право участі у власності цього підприємства (рис. 3.4).

Рис. 3.4 Капітальне фінансування

2) **канал запозичень** характеризується тим, що позичальник тимчасово залучає кошти до обороту підприємства в обмін на зобов'язання повернути їх власнику заощаджень у майбутньому з процентами, використовуючи для цього у якості інструменту корпоративні облігації та інші цінні папери, зокрема векселі, ф'ючерсні та форвардні контракти, опціони, свопи і т. п. (рис. 3.5).

Рис. 3.5 Канал запозичень

Сектор прямого фінансування має важливе економічне значення в структурі грошового ринку та досить активно розвивається завдяки наявності цілої низки переваг:

– **для покупців грошей** – розширюються можливості вибору найвигідніших умов купівлі, зниження ціни грошей та скорочення плати за користування позиками;

– **для продавців грошей** – є можливість вибрати найбільш надійних позичальників та уникнути зайвих ризиків завдяки тому, що вони добре знають свого покупця;

– **для фінансових посередників** – наявність цього сектору загострює конкурентну боротьбу, що примушує їх знижувати ціни та розширювати асортимент своїх послуг для суб'єктів грошового ринку.

У секторі опосередкованого (непрямого) фінансування зв'язки між продавцями і покупцями грошей реалізуються через фінансових посередників, які спочатку акумулюють в себе ресурси, що пропонуються на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені. Вони можуть створювати власні

зобов'язання та вимоги, які можуть бути самостійними інструментами грошового ринку, зокрема, інвестиційні або іпотечні сертифікати, казначейські зобов'язання та інші, й таким чином зумовлюють появу нових грошових потоків.

Тому фінансові посередники цього сектору істотно відрізняються від технічних посередників сектору прямого фінансування (брокерів та дилерів) як за своєю роллю в економіці, так і за технологічними процесами функціонування (рис. 3.3).

Сектор опосередкованого фінансування є об'єктивно необхідною складовою грошового ринку. Він не просто доповнює сектор прямого фінансування, а створює спеціальний механізм реалізації тих зв'язків між кредиторами і позичальниками, які не можуть бути реалізовані через сектор прямого фінансування. Насамперед мова йде про зв'язки, встановлення яких вимагає великих витрат грошей і часу на пошуки і вивчення контрагента, чи реалізація яких пов'язана зі значними ризиками.

Завдяки діяльності фінансових посередників вдається найбільш повно реалізувати всі можливості і вигоди, які властиві грошовому ринку взагалі. Тому між секторами прямого й опосередкованого фінансування існують не тільки конкурентна боротьба, а й інтеграційні процеси, зокрема активне проникнення фінансових посередників у сектор прямого фінансування як технічних посередників, кредиторів та позичальників.

За характером посередницьких операцій розрізняється багато видів фінансових посередників: банки, страхові компанії, інвестиційні, фінансові та трастові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства тощо.

За місцем на грошовому ринку їх можна розділити на дві групи: банки та небанківські фінансово-кредитні установи.

Виокремлення банків в окрему групу зумовлено тим, що вони мають значно ширші можливості оперувати на грошовому ринку, ніж інші інституції. Тому банки відіграють ключову роль у секторі опосередкованого фінансування. Це зумовлено двома рисами, притаманними банкам:

- 1) вони не тільки можуть акумулювати вільні кошти кредиторів, а й самі створювати депозитні грошові кошти в процесі кредитної діяльності;
- 2) вони здійснюють розрахунково-касове обслуговування всіх інших фінансово-кредитних установ, що дозволяє їм мобілізувати, а отже й тимчасово використати вільні кошти останніх.

3.3 Попит та пропозиція грошей

ПОПИТ НА ГРОШІ – одне з ключових та найскладніших явищ на ринку грошей. На відміну від звичайного попиту на товарних ринках, який формуються як потік куплених товарів за певний період.

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу.

Якщо такий запас грошей розглядати як елемент багатства, яким володіють економічні суб'єкти, то попит на гроші можна трактувати як їхнє

бажання мати певну частину свого багатства *у ліквідній формі*.

Якщо власники портфелів активів віддають перевагу ліквідній формі, то це означатиме зростання попиту на гроші, і навпаки. Такий підхід до вивчення попиту на гроші був застосований Дж. М. Кейнсом, який назвав своє трактування попиту на гроші *теорією переваги ліквідності*.

Попит на гроші тісно пов'язаний зі швидкістю обігу грошей обернено пропорційною залежністю: у міру зростання попиту на гроші кожна грошова одиниця, що є в обороті, довше перебуватиме у розпорядженні окремого економічного суб'єкта, повільнішим буде її обіг і навпаки.

Відповідно до цілей накопичення грошей, попит на них можна розподілити на 3 частини:

- попит на поточний запас платіжних засобів;
- попит на постійний запас грошей як форму багатства, що призначена давати додатковий дохід їх власникові;
- попит на тривалий запас грошей для здійснення майбутніх платежів та одержання додаткових доходів.

Відповідно до вказаних цілей виділяють *3 групи мотивів попиту на гроші з боку економічних суб'єктів*:

- 1) трансакційний (операційний) мотив;
- 2) мотив завбачливості;
- 3) спекулятивний мотив.

ТРАНСАКЦІЙНИЙ МОТИВ полягає в тому, що економічні суб'єкти постійно відчують потребу у створенні певного запасу грошей, достатніх для здійснення платежів для задоволення поточних потреб у товарах та послугах. Ці гроші повинні бути у формі, придатній для їх негайного використання для платежів, тобто бути наявними (готівка, вклади до запитання).

МОТИВ ЗАВБАЧЛИВОСТІ зводиться до того, що юридичні та фізичні особи бажають мати певний запас грошей як ресурс купівельної спроможності для здійснення майбутніх платежів та отримання доходів у майбутньому.

Такий запас грошей має переважно страхове призначення на випадок настання непередбачуваних подій: аварія на виробництві або його модернізація, хвороба членів сім'ї, поломка автомобіля чи інших дорогих предметів вжитку (холодильники, комп'ютери тощо), святкування весілля і т. і. Але у діяльності економічних суб'єктів можуть виникнути й несподівані події, які навпаки, відкривають можливість одержати непередбачуваний дохід. Для цього теж потрібно мати певний запас грошей, наприклад, щоб негайно купити потрібний товар у разі раптового зниження цін, чи здійснити вигідну купівлю товару про запас за сприятливої кон'юнктури тощо. В усіх подібних випадках рушійною силою накопичення грошей теж є мотив завбачливості.

Він формується на більш тривалий строк ніж попередній і може використовуватись для одержання доходу через розміщення у довгострокові активи, зокрема у депозити.

СПЕКУЛЯТИВНИЙ МОТИВ попиту на гроші полягає в тому, що економічні суб'єкти бажають мати у своєму розпорядженні певний запас грошей у формі капіталу, спроможного приносити його власникові дохід у

вигляді процента. За сприятливих умов власник може перетворити їх у високодохідні фінансові інструменти, а з погіршенням цих умов знов перетворити їх у грошову форму, яка хоч і є малодохідною, але безризиковою.

Ідея спекулятивного мотиву попиту на гроші принесена в економічну теорію Дж. М. Кейнсом. Головна перевага цієї ідеї Кейнса полягає в тому, що вона відкрила шлях до **встановлення залежності попиту на гроші та накопичення грошей від зміни процента**. Це сприяло осмисленню широких можливостей використання процента в практиці регулювання грошової маси, перетворило його в центральний інструмент грошово-кредитної політики.

Після Кейнса його ідея спекулятивного попиту на гроші набула істотного розвитку в працях Дж. Тобіна, В. Баумоля та інших економістів. Зокрема, вони довели, що спекулятивний мотив впливає на весь обсяг попиту на гроші, тобто і на трансакційну, і на завбачливу його складові. Такий підхід істотно розширив роль процента як фактора формування попиту на гроші. Новим також стало визнання фінансового ризику як мотиваційного чинника впливу на попит на гроші, що помітно послабило роль процента, оскільки зростання процентного доходу супроводжується зростанням ризику, а відтак зниженням інтересу економічних суб'єктів до його одержання.

Нові висновки помітно послабили значення виділення трьох мотивів у дослідженні механізму попиту на гроші взагалі і спекулятивного мотиву зокрема. Тому М. Фрідман, який заклав основи сучасної монетаристської теорії, досліджуючи попит на гроші, відмовився від урахування зазначених мотивів, а зосередив своє дослідження виключно на грошах як одному з найважливіших з цілого ряду дохідних активів, до яких він відніс також і звичайні товари.

М. Фрідман визначив, що **очікуваний дохід за фінансовими активами** забезпечується процентами та дивідендами, а **очікуваний дохід за товарними активами** – рівнем інфляції. Якщо очікувана зміна їх співвідношення буде на користь грошей, то попит на гроші зростатиме, а якщо на користь негрошових активів – то скорочуватиметься.

Представники сучасних теорій визнають бажання мати альтернативний запас грошей (у вигляді готівки та коштів на поточних рахунках) та його вплив на попит на гроші в цілому. У цьому мотиві істотно ослаблений спекулятивний аспект і посилений аспект дохідності активів взагалі. Тому цей мотив називають ще **мотивом капіталізації**: у міру зростання процента на активи бажання суб'єктів мати високодохідні активи буде посилюватися, а попит на високоліквідні форми грошей (готівку) – зменшуватися.

Попит на гроші у національній економіці охоплює:

- 1) попит на гроші для операцій;
- 2) попит на гроші як активи.

Попит на гроші для операцій, або **операційний попит на гроші**, пов'язаний з обслуговуванням усіх ділових угод в економіці. Економічні суб'єкти потребують грошей для купівлі товарів, послуг та ресурсів. Наприклад, домогосподарствам потрібні гроші для купівлі продуктів харчування, одягу, оплати комунальних послуг тощо.

Попит на гроші з боку активів виникає у зв'язку з тим, що частина

доходів заощаджується для вигідного розміщення. Гроші в цьому разі виконують функцію засобу заощаджень.

Кількість грошей, що потрібна для здійснення операцій у національній економіці, відображає вже відоме **кількісне рівняння обігу**:

$$MV = PQ \quad (3.1)$$

де M – кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Q – обсяг національного продукту в реальному вираженні.

З кількісного рівняння обігу випливає **рівняння попиту на гроші**:

$$M = \frac{PQ}{V} \quad (3.2)$$

де M – попит на гроші.

З формули видно, що величина попиту на гроші залежить від 3-х чинників:

– **абсолютного рівня цін (P)**, оскільки більш високий рівень цін вимагає більше грошей:

– **рівня реального обсягу виробництва (Q , тобто $ВВП$)**. Велике збільшення обсягів $ВВП$ має потягнути за собою істотне зростання грошової пропозиції;

– **швидкості обігу грошей (V)**.

Зростання рівня цін і реального обсягу виробництва збільшує попит на гроші. І навпаки: зростання швидкості обігу грошей зменшує попит на гроші для операцій.

Чинниками впливу на попит на гроші також є такі:

1. Представники всіх теоретичних концепцій попиту на гроші визнають **зміну обсягів виробництва (або обсягів національного доходу ($НД$))** ключовим чинником впливу на попит.

Чим більший обсяг виробництва $ВНП$ ($НД$), тим більшим буде обсяг операцій щодо його реалізації і тим більшим має бути запас грошей для виконання цих операцій.

Зміна обсягу $ВНП$ у свою чергу визначається:

– динамікою абсолютного рівня цін;

– рівнем реального обсягу виробництва.

Вплив їх є прямо пропорційним.

2. **В умовах макроекономічного підходу** до аналізу попиту на гроші з'являється другий чинник – **швидкість обігу грошей**. Чим вона вища, тим меншим буде попит на гроші, і навпаки, тобто це обернено пропорційна залежність і вплив.

3. **В умовах мікроекономічного підходу** використовується чинник **зміни норми процента**. У міру зростання очікуваного доходу (норми %) на альтернативні грошам активи, тривалість зберігання грошей буде

скорочуватися і попит на гроші знижуватися, а в міру зниження очікуваного доходу – зростати.

4. Чинник накопичення багатства полягає в тому, що економічні суб'єкти накопичують багатства у формі різних активів у т. ч. у вигляді запасу грошей. Внаслідок цього в міру збільшення маси багатства зростатиме і попит на гроші.

5. Чинник інфляції впливає на попит на гроші в кількох напрямках:

- в умовах інфляційного зростання цін запас грошей, що є у економічних суб'єктів, знецінюється, це скорочує попит на гроші;
- зростання цін підштовхує вверх ставку процента – зростає альтернативна вартість грошових запасів і скорочується попит на гроші.

6. З інфляційними очікуваннями пов'язані очікування погіршення кон'юнктури ринків. Зокрема:

- скорочення товарної пропозиції;
- посилення товарного дефіциту;
- погіршення якості продукції.

У цих випадках економічні суб'єкти віддадуть перевагу накопиченому багатству у товарній формі, а не в грошовій, і попит на гроші скоротиться.

Враховуючи всі чинники впливу, формулу попиту на гроші можна записати у такому вигляді:

$$MD = (Q, P, R, B, I, O) \quad \begin{matrix} + & + & - & + & - & - & (+) & - & \text{пряма залежність} \\ & & & & & & (-) & - & \text{обернена залежність,} \end{matrix} \quad (3.3)$$

де Q – реальний обсяг ВНП;

P – середній рівень цін;

R – рівень очікуваного доходу на альтернативні грошам активи (у т. ч. норма депозитного %);

O – очікування змін ринкової кон'юнктури;

B – обсяг багатства;

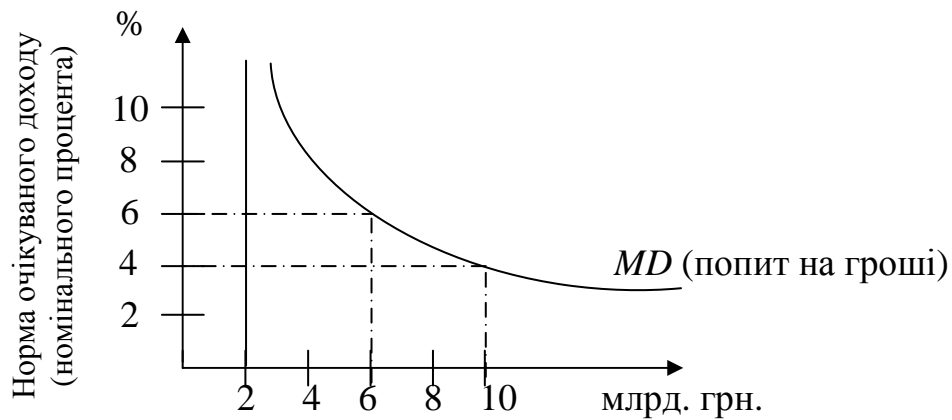
I – рівень інфляції.

Загальний, або сукупний, попит на гроші (MD) складається з попиту на гроші для операцій і попиту на гроші з боку активів.

ПРОПОЗИЦІЯ ГРОШЕЙ – друга сила, що у взаємодії з попитом визначає кон'юнктуру грошового ринку.

Сутність пропозиції грошей полягає в тому, що економічні суб'єкти у будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони можуть за сприятливих обставин спрямувати в оборот.

Емісія грошей є вирішальним чинником зміни пропозиції грошей, тобто є явищем екзогенним, рух якого визначається зовнішніми чинниками, що лежать у сфері банківської діяльності. На формування пропозиції грошей впливають рішення центрального банку, а також значна кількість інших чинників, кожен з яких можна розглянути як самостійний фактор впливу.

Рис. 3.6 Графік кривої попиту на гроші

Запишемо пропозицію грошей у вигляді такої формули:

$$M1 = m \cdot MB, \quad (3.4)$$

де $M1$ – пропозиція грошей у вигляді готівки поза банками та переказних депозитів;

m – коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора;

MB – грошова база.

Оскільки грошова база (MB) перебуває під повним контролем центрального банку, то обсяг її може змінюватися внаслідок певних його операцій, наприклад – рефінансування комерційних банків, валютної інтервенції, операцій на відкритому ринку.

Зміна коефіцієнта мультиплікатора визначається не тільки рішеннями центрального банку, а й багатьма іншими чинниками. Це можуть бути зміни:

- норми обов'язкових резервів;
- облікової ставки;
- типової ринкової процентної ставки;
- процентної ставки за депозитами до запитання;
- обсягу багатства економічних суб'єктів;
- тінізації підприємницької діяльності;
- стану довіри до банків, банківської системи.

Зміна норми обов'язкових резервів викликає протилежну за напрямом зміну коефіцієнта мультиплікації грошової маси (m):

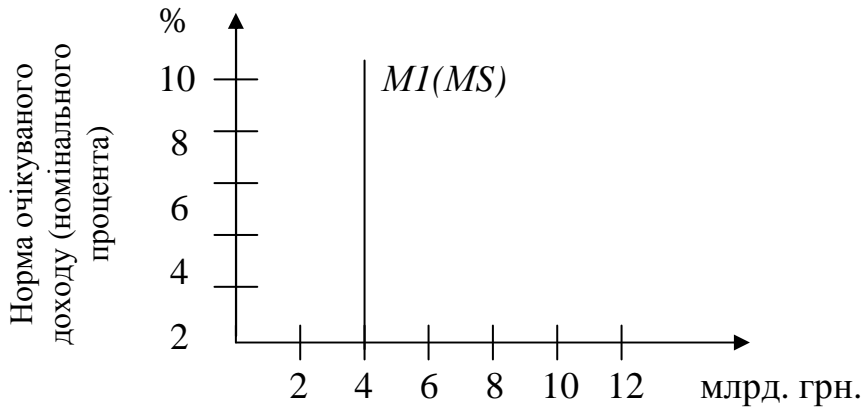
$$m = \frac{1}{r}, \quad (3.5)$$

де r – норма обов'язкового резервування.

Тому чим нижчою буде норма (r), тим вищим буде коефіцієнт мультиплікації, а отже більшим загальний обсяг грошової пропозиції, і навпаки.

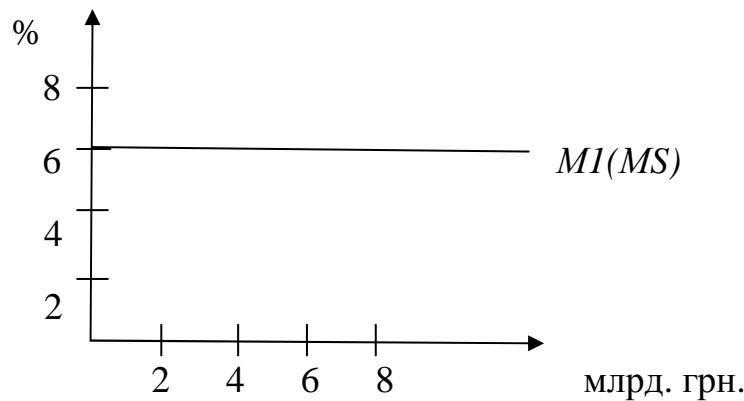
Графічне зображення пропозиції грошей:

1. Крива пропозиція грошей під час орієнтації монетарної політики на підтримання маси грошей в обороті на незмінному рівні.

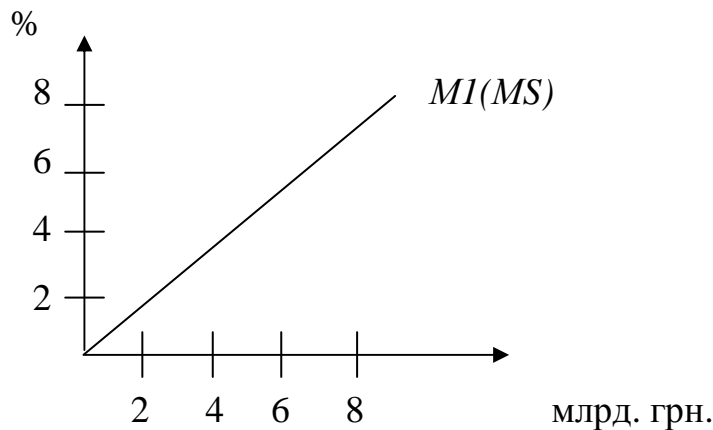
Рис. 3.7 Графік пропозиції грошей, коли грошова маса не змінюється

2. Крива пропозиції грошей під час орієнтації монетарної політики на підтримку процентної ставки на незмінному рівні.

Рис. 3.8 Графік пропозиції грошей, коли процентна ставка не змінюється

3. Крива пропозиції грошей під час орієнтації монетарної політики на одночасну зміну маси грошей та процентної ставки.

Рис. 3.9 Графік пропозиції грошей, коли одночасно змінюється грошова маса та процентна ставка

3.4 Графічна модель грошового ринку.

Рівновага на грошовому ринку та процент

Якщо дві криві – попиту і пропозиції накласти одну на другу в одній системі координат, то одержимо завершену *графічну модель грошового ринку* (рис. 3.10). У ній попит і пропозиція подаються у взаємодії та визначається результат цієї взаємодії: рівень її урівноваження та норма рівноважної ставки процента, що відповідає цьому рівню.

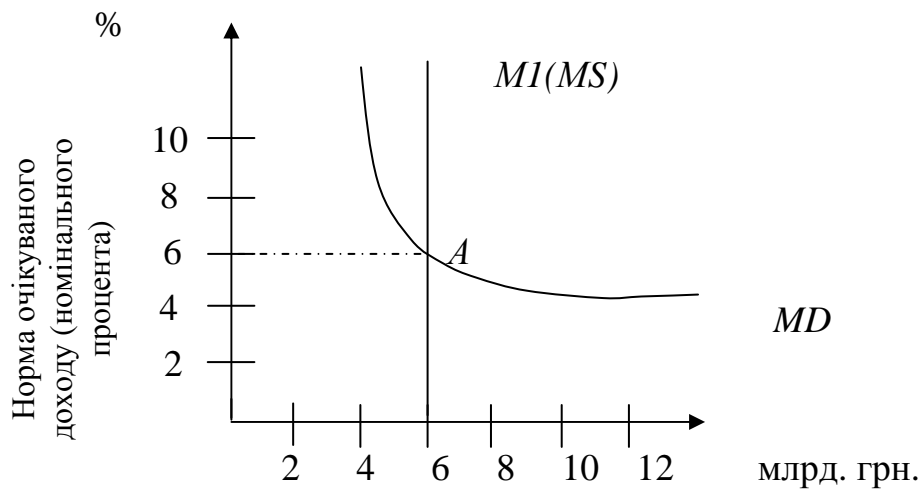

Рис. 3.10 Графічна модель грошового ринку

Криві попиту (MD) та пропозиції (MS) пересікаються в точці A . Цей рівень є *рівноважною ставкою процента*, яка буде задовольняти вимоги обох сторін ринку: покупці зможуть сформувавши потрібний їм запас грошей, а продавці зможуть розмістити наявний у них запас грошей за прийнятною ставкою процента.

Банківська система може забезпечити пропозицію грошей на такому рівні, щоб урівноважити попит та пропозицію.

Центральний банк може прийняти рішення про зменшення пропозиції грошей на урівноваженому ринку, щоб вирішити певні макроекономічні завдання. Цього можна досягти продажем цінних паперів на відкритому ринку, що призведе до скорочення надлишкових резервів комерційних банків і зменшення їхніх можливостей надавати позички своїм клієнтам. У разі збереження попиту на гроші, а отже і на банківські позики, на попередньому рівні, скорочення кредитних ресурсів банків призведе до скорочення банківського кредитування, до підвищення позичкового процента.

Треба усвідомити, що *визначальну роль у механізмі ринку грошей відіграє попит на гроші*, під яким слід розуміти бажання економічних суб'єктів мати у своєму розпорядженні певний запас грошей на певний момент. Це явище залишку і має об'єктивний характер, оскільки визначається під впливом факторів, що діють у реальній економіці, – зміни обсягу ВВП, рівня цін, швидкості обігу грошей, рівня процента тощо.

Пропозиція грошей являє собою той запас грошей, який економічні

суб'єкти готові надати у тимчасове користування позичальникам. Це більш екзогенне явище, ніж попит на гроші. Вона формується на базі наявної маси грошей в обороті й емісійної діяльності банків. Тому банки, регулюючи пропозицію грошей, повинні орієнтуватися на зміну попиту на гроші, а не навпаки.

Урівноваження попиту і пропозиції на ринку грошей визначає об'єктивний рівень ставки процента, за якого досягається стабілізація кон'юнктури цього ринку.

Взаємозв'язок між попитом, пропозицією і ціною грошей на цьому ринку реалізується відповідно до загальних закономірностей функціонування ринку: попит на гроші впливає на рівень процента прямо пропорційно, а пропозиція грошей – обернено пропорційно.

Визначальний вплив зміни попиту та пропозиції грошей на ставку процента як їх ціну є свідченням підпорядкованості грошового ринку загальним закономірностям функціонування ринку взагалі.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення поняття «грошовий ринок»? У чому полягає специфіка купівлі-продажу грошей?
2. Охарактеризуйте особливості функціонування грошового ринку?
3. Що виступає ціною грошей на грошовому ринку та від яких факторів вона залежить?
4. Дайте характеристику інструментів грошового ринку.
5. Назвіть складові грошового ринку та охарактеризуйте їх.
6. Як Ви розумієте теорію переваги ліквідності?
7. Дайте визначення поняття «попит на гроші»? Поясніть цілі та мотиви попиту на гроші.
8. Охарактеризуйте чинники, що визначають параметри попиту на гроші.
9. Від яких чинників і як саме залежить попит на гроші?
10. Охарактеризуйте чинники, що впливають на пропозицію грошей.
11. У чому полягає відмінність грошового ринку від ринку капіталів?
12. Охарактеризуйте інституційну структуру грошового ринку.
13. На які сектори поділяється грошовий ринок за інституційним критерієм? Якими є особливості руху грошей у цих секторах?
14. За яким критеріями та в який спосіб структурується грошовий ринок?
15. Які відмінності та які зв'язки існують між ринком позичкових зобов'язань, ринком цінних паперів і валютним ринком?
16. Якими є особливості функціонування фондового ринку?
17. Чим відрізняються ринок грошей і ринок капіталів?
18. За якими критеріями класифікується грошовий ринок?
19. Що являє собою модель грошового ринку?
20. Що таке рівноважна ставка процента? За яких умов досягається рівновага на грошовому ринку?

ГРОШОВІ СИСТЕМИ

- 4.1 *Поняття грошової системи та її елементи.*
- 4.2 *Основні типи грошових систем та їх еволюція.*
- 4.3 *Грошова система України.*

4.1 Поняття грошової системи та її елементи

ГРОШОВА СИСТЕМА – це форма організації грошового обігу в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму й регулюється законами, встановленими державою.

До основних елементів грошової системи належать:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) валютний курс;
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- 5) регламентація безготівкового обороту;
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обігу.

1. НАЙМЕНУВАННЯ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ (національної валюти) – назва валюти тієї чи іншої держави, що виникає історично.

Наприклад, назва британської валюти – «фунт стерлінгів» використовувались в Англії ще у X ст., коли для розрахунків користувалися срібними брусками вагою 1 фунт (≈ 454 г). З часом англійці стали відливати монети: з 1 фунта срібла карбували 240 пенсів, які мали також другу назву – «стерлінги». 20 пенсів складали шилінг, відповідно в одному фунті було 12 шилінгів. У XIV ст. в Англії з'являються в обігу золоті фунти стерлінгів і до кінця XVIII ст. в країні діє біметалічна грошова система. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. Англія стає першою країною золотого монометалізму, коли в якості грошей використовувалися тільки золоті фунти стерлінгів.

В Московській державі також свого часу розраховувалися зливками срібла вагою від 250 г. до 450 г. Коли треба було сплатити за товар менше срібла, ніж було у зливку, від нього відрубали стільки, скільки було потрібно. Тому у назві збереглося відлуння тих часів: «рубль» – це рублені гроші.

Назва «копійка» також прийшла до нас з московської держави, оскільки гербом Москви було зображення Георгія-переможця, який списом пронизав змія. На стародавніх грошах спис було дуже вагомим, що й дало назву монетам.

Етимологія слова «долар» походить від одного із двох можливих слів – «tolar» – одиниці валюти Словенії й «taler» – назви срібної монети, уперше викарбуваної в 1518 р. у Богемії, яка використовувалася у середньовіччя в декількох європейських країнах, а саме: на території сучасної Німеччини, Чехії, Словаччини та інших прилеглих держав. Монета була, такою що широко оберталася, й називалася далдер у Голландії, далер у Скандинавії й долар в

Англії. Після здобуття незалежності й створення свого Казначейства грошову одиницю в США почали йменувати саме долар.

2. МАСШТАБ ЦІН – історично обумовлений елемент грошової системи, що характеризує ваговий зміст у грошовій одиниці благородного металу (золота або срібла). Установлений державою золотий (чи срібний) зміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. Наприклад, золотий паритет основних валют світу був таким:

- долар – 1,5 г. золота;
- фунт стерлінгів – 7,5 г., оскільки Англія свого часу була «володаркою морів»;

- європейські монети (марка, франк, царські рублі) – 0,3 г.

Зараз в усьому світі золотий зміст валют офіційно відмінено.

У сучасних умовах масштаб цін – структурний елемент грошової системи, який характеризує кількість товарів, які можуть бути придбані за 1 грошову одиницю.

Характеризуючи масштаб цін, виділяють валютний курс.

3. ВАЛЮТНИЙ КУРС – це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн. Він являє собою своєрідну «ціну» валюти однієї країни, виражену в валютах інших країн.

Залежно від типу грошової системи валютний курс може визначатися ринком або встановлюватися державою.

4. ВИДИ ГОТІВКОВИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ, що мають статус законного платіжного засобу на території держави. До них відносяться:

- банківські білети або банкноти;
- казначейські білети;
- розмінна монета.

Історично **банкнота** – це боргова розписка емісійного банку (простий вексель) щодо одержання від клієнта на зберігання визначеної кількості золота, та зобов'язання повернути його за першою вимогою. Таким чином, на першому етапі, банкноти були представниками золота в обігу. З розвитком банківської системи та зростання довіри до банків, банкноти стали користуватися загальною довірою й почали прийматися у платежі нарівні з золотою монетою.

Казначейські білети – гроші, які офіційно випускаються державою. Це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх бюджетних витрат і наділяються примусовим курсом, визнаються законодавчо обов'язковими до приймання за усіма видами платежів.

Розмінна (білонна) монета карбується з недорогоцінних металів для зручності розрахунків в обігу.

Монета – один з титулів римської богині Юнони. В храмі, побудованому на її честь, на Капітолійському пагорбі був відкритий перший в Римі монетний двір. З тих часів монетами й стали називати металеві гроші.

Монета має лицевий бік – аверс, на якому, як правило зображений герб держави. У стародавні часи там частіш за все карбували лік государя. Зворотний бік – реверс – сповіщає про номінал монети: «Одна гривня» або «Один долар».

Перші монети представляли собою золотий або срібний зливочок з клеймом, на якому вказували його вагу. Фальшивомонетники наловчилися обрізати метал навколо клейма, і тоді зливочок довели до розміру клейма, а рисунок стали вибивати з обох боків.

Суттєва відмінність грошових білетів полягає у механізмі їх емісії – порядку випуску в обіг та вилучення з нього. При бюджетній емісії, яка проводиться органом Міністерства фінансів – Казначейством, – в обіг випускаються казначейські білети. Кредитна емісія центрального банку обумовлює випуск банкнот. Банківські білети надходять у сферу обігу у зв'язку з наданням кредиту комерційними банками; його погашення обумовлює вилучення грошових знаків з обігу.

У період СРСР на його території оберталися готівкові знаки всіх трьох видів. На паперових грошах номіналом 1, 3 та 5 рублів у спеціальному «віконці» був надпис такого змісту «забезпечується усім надбанням радянської держави», тобто це були казначейські білети, державні гроші. На грошах з номіналом у 10, 25, 50 та 100 рублів в цьому «віконці» було написано «забезпечується усіма ліквідними активами Держбанку СРСР», тобто це були банківські білети або банкноти. Однак відмінність банкнот від казначейських білетів фактично була *формальною*.

В Україні емісію грошей проводить центральний банк країни – Національний банк України (НБУ) – отже, гривневі купюри слід віднести до розряду банкнот.

5. РЕГЛАМЕНТАЦІЯ БЕЗГОТІВКОВОГО ОБОРОТУ визначає принципи функціонування грошей, записаних на рахунках («грошей безготівкового обороту» чи «електронних») і включає:

- визначення сфер дії готівкових та безготівкових розрахунків;
- режим використання грошей на рахунках;
- форми розрахунків;
- порядок платежів.

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишки на рахунках у банках та небанківських кредитних установах. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунку платника на рахунок їх одержувача. Ці операції проводять банки і небанківські установи, але безпосереднє регулювання грошового обігу здійснюють банки, що виділяє їх як самостійний елемент грошової системи.

6. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ. З переходом до обігу як паперових, так і металевих грошових знаків, позбавлених власної вартості, припинив свою дію механізм стихійної регуляції. У таких умовах регулювання грошового обігу перетворилося в окремий елемент грошової системи.

Безпосереднє регулювання грошового обігу здійснюється за допомогою банківської системи. Механізм регулювання визначається структурою банківської системи та її організацією за дворівневим принципом.

4.2 Основні типи грошових систем та їх еволюція

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їх взаємодією, які обумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи, залежно від того, у якій формі функціонують гроші:

1) як товар – загальний еквівалент

або

2) як знаки вартості.

У зв'язку з цим розрізняють певні типи грошових систем.

1 Залежно від форми, в якій функціонують гроші, виділяють:

1) **систему металевго обігу**, де грошовий метал діє та безпосередньо перебуває в обігу і виконує усі функції грошей, а банкноти розмінні на метал;

2) **систему обігу кредитних та паперових грошей**, де золото витіснено з обігу, а для розрахунків використовують лише нерозмінні на грошовий метал знаки грошей – казначейські білети або банківські білети (банкноти).

Історично **системи металевго обігу** реалізувалися у формі **біметалізму** та **монометалізму**. На ранніх етапах розвитку капіталістичного виробництва грошова система базувалася на біметалізмі.

БІМЕТАЛІЗМ – це грошова система, у якій роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася за двома металами – міддю та сріблом або золотом та сріблом.

Виділяються три різновиди біметалізму:

1) **система паралельної валюти**, за якої співвідношення між золотими та срібними монетами встановлюється стихійно на ринковій основі;

2) **система подвійної валюти**, коли таке співвідношення визначається державою;

3) **система «кульгаючої» валюти**, за якої один з видів монет чеканиться у закритому порядку.

Найпошлідовнішою формою біметалізму була система паралельної валюти. Однак вона створювала технічні труднощі у функціонуванні сфери обігу в зв'язку з наявністю та постійним коливанням подвійної системи цін.

Біметалістична грошова система не відповідає потребам розвинутого капіталістичного господарства, тому що використання одночасно двох металів суперечить сутності грошей, їх функції міри вартості.

Закон Коперніка-Грешема був сформований тоді, коли почало відбуватися явище витіснення «хороших» грошей «поганими». Він звучить так: **«Гірші гроші витісняють з обігу кращі»**. Це обумовило перехід від біметалізму до монометалізму.

МОНОМЕТАЛІЗМ – це грошова система, у якій роль загального еквівалента виконує один метал (мідь, срібло або золото), при цьому в обігу функціонують монети та знаки вартості, розмінні на грошовий метал. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм або золотий стандарт.

Початок золотого стандарту було закладено Банком Англії у 1821 р. Юридично ця система була оформлена міжнародним договором на Паризькій конференції у 1867 р., при цьому єдиною формою світових грошей було обрано

золото. За місцем оформлення цього договору ця грошова система стала називатися Паризькою валютною системою.

Золотий стандарт базувався на наступних структурних принципах:

- його основою був золотовалютний стандарт;
- кожна валюта мала золотий зміст. Курс національних валют жорстко прив'язувався до золота та через золотий зміст валюти співвідносився один з одним по твердому валютному курсу. У відповідності до золотого змісту валют встановлювалися їх золоті паритети. Валюти легко конвертувалися в золото. Золото використовувалося як загальноприйняті світові гроші; склався режим вільно плаваючих курсів валют з урахуванням ринкового попиту й пропозиції, але в прибудовах «золотих крапок» (так називають максимальні грані відхилення курсу валют від встановленого золотого паритету, що визначають витрати на упаковку та транспортування золота за кордон, його страхування). Якщо ринковий курс золотих монет відхиляється від паритету, заснованому на їх золотому утриманні, то боржники бажали розплачуватися по міжнародних зобов'язаннях золотом, а не іноземними валютами.

Золотий стандарт зіграв певною мірою роль стихійного регулятора виробництва, зовнішньоекономічних зв'язків, грошового звернення, платіжних балансів, міжнародних розрахунків.

Залежно від характеру розміну знаків вартості на золото розрізняють чотири різновиди золотого монометалізму:

1) золотомонетний стандарт – при якому банками здійснювалося вільне виготовлення монет, передбачав безпосередній обіг золотих монет, а також вільний обмін грошових знаків (банкнот) на золото (діяв до початку ХХ ст.).

За необмеженого руху золота між країнами золотий монометалізм виступав як грошова система відкритого типу, який мав такі риси:

- золото виконувало всі функції грошей;
- законодавча фіксація змісту золота в грошовій одиниці;
- безпосередній обіг золотих монет та вільний обмін банкнот на золоті монети;
- відкрите карбування монет із золота;
- вільний рух золота та іноземної валюти між країнами.

Золотомонетний стандарт являв собою найбільш стабільну, саморегульовану грошову систему. Однак ця система вимагала від держав значних витрат золота на забезпечення монетою потреб обігу. Для зменшення їх широко емітувалися паперові банківські білети, активно розвивалася депозитна форма грошей та безготівкові розрахунки.

При золотому стандарті в його класичній золотомонетній формі не існувало яких-небудь валютних обмежень. Золото можна було вільно продавати і купувати, перевозити з однієї країни в іншу. Ціна на валютний метал встановлювалася на основі закону вартості, тобто визначалася кількістю суспільно необхідної праці, витраченої на добування та транспортування дорогоцінного метала. Не обмежувалися державою й операції з платіжними

документами, цінними документами і засобами кредиту (векселі, чеки), а так само вивіз капіталу і переклад прибули за межу. Система золотого стандарту була адекватна умовам вільної конкуренції, необмеженого ринку і відповідного ним механізму ціноутворення.

Режим золотомонетного стандарту був перш за все режимом стабільних валютних курсів. Така стабільність була результатом виконання державами, що ввели цю систему, встановлених конкретних «правил гри». Саме так, країни в яких спостерігався відплив золотомонетного стандарту, завдяки дефіцитності їх платіжного балансу знижували внутрішні ціни, а країни, до яких прямували потоки золота, підвищували їх. Тільки дотримуючись таких «правил гри» можна було успішно подолати рівновагу платіжних балансів, яку було викликано припливом і відпливом золота.

З самого початку свого існування система золотомонетного стандарту забезпечувала велику валютну стабільність. Досить сказати, що тільки австрійський талер і американський долар після війни за незалежність були єдиними ведучими валюти Європи та північної Америки, які були девальвовані впродовж сторіччя перед Першою світовою війною, а фунт стерлінгів і французький франк зберегли зміст незмінним зміст золота з 1815 до 1914 р.

Централізована система золотомонетного стандарту знаходилася у повній гармонії як з централізованими системами промислового виробництва, так і світової торгівлі, швидкому розвитку якої ця система активно сприяла. Якщо обсяг світової торгівлі в 1850 р. прийняти за 100 %, то в 1880 р. він склав 370 %, а в 1913 р. – 1000 %. Таке колосальне збільшення обсягів зовнішньої торгівлі принесло користь, перш за все США, Німеччині, Франції, Великобританії, на яких в сукупності припадало близько 50 % від її загального рівня.

На той час серед провідних країн в світовій валютній системі виділялася позиція Великобританії, частину національної валюти, якої у міжнародних розрахунках в 1913 р. було прийнято називати стерлінговим стандартом.

Але система золотомонетного стандарту була не тільки пріоритетною, але й мала істотні недоліки.

По-перше, вона була дуже жорсткою, недостатньо еластичною, дорогою.

По-друге, система встановлювала пряму залежність грошової маси, що була в обороті в окремих країнах на світовому ринку, від добування й виробництва золота. Відкриття нових джерел золота та збільшення його добування призводило в цих умовах до періодичних інфляційних процесів, які охоплювали, як окремі країни так і світовий ринок.

Найістотнішим же недоліком системи золотомонетного стандарту було те, що за цих умов практично повністю виключалася можливість проведення окремими державами власної грошово-валютної політики, спрямованої на вирішення внутрішніх проблем країни. Це пояснюється тим, що безпосередньою реакцією на будь-яке збільшення обсягів паперової емісії та інфляційне знецінення національних грошей були вивіз золота за кордон і відповідне зменшення золотих запасів. Це обмежувало можливості державного втручання в сферу грошових і валютних відносин, їх цільового регулювання, використання в конкретних напрямках економічної політики.

Останній недолік був найбільш відчутним під час війн: існування золотого стандарту перешкоджало впровадженню поширених методів фінансування військових дій шляхом випуску паперових грошей та монетизації державного боргу через продаж нових випусків цінних паперів центральному емісійному банку тієї або іншої країни.

Країна, яка намагалася фінансувати військові витрати через емісію грошей, одночасно дотримуючись їх конвертації в золото, тут же ставала свідком масового відпливу своїх золотих запасів за кордон. Саме з цієї причини США відмовилися від практики золотого стандарту під час громадянської війни, а європейські країни – під час Першої світової війни.

Золотомонетний стандарт проіснував у більшості розвинутих країн до першої світової війни. Перша світова війна у найбільшій мірі й остаточно дестабілізувала систему золотомонетного стандарту, оскільки для фінансування війни європейські країни повинні були припинити обмін на золото своєї валюти, встановивши примусовий курс.

Після війни співвідношення між грошовою масою та золотими запасами країн, які брали в ній участь, змінилися на користь грошової маси, що привело до значних інфляційних процесів.

Поступово прагнення до валютної стабільності примусило більшість країн світу відновити золотий стандарт, від якого вони відмовилися в роки Першої світової війни. За період з 1924 по 1928 рр. європейські країни відновлюють золотий стандарт, але вже в модифікованому вигляді золотозливкового стандарту;

2) золотозливковий стандарт – перехідна форма золотого стандарту. Був введений після Першої світової війни в окремих високорозвинених країнах Заходу (таких як Англія, Франція, окрім США) та проіснував до Великої депресії 1929-1933 рр.

Суть цієї урізаної системи золотого стандарту полягала в тому, що монети в обіг не випускались, але забезпечувався обмін банкнот на стандартні золоті зливки. Національні валюти провідних західних країн прирівнювалися до певної кількості золота, отже, були розмінні на валютний метал, але вже не в будь-якій кількості, як це було при класичному стандарті, а на золоті банківські зливки вагою 12,4 кг кожен.

Наприклад, у Великій Британії за такий зливочок треба було сплатити 1700 фунтів стерлінгів (у той час як невелика родина могла на 500-600 фунтів стерлінгів жити цілий рік), у Франції – 150 тис. франків;

3) золотодевізний (золотовалютний) стандарт – був введений у деяких країнах світу (Німеччині, Данії, Норвегії, Австрії), зокрема в тих, які потерпіли поразку у Першій світовій війні, а також в багатьох колоніальних і залежних країнах.

Систему золотодевізного стандарту було засновано за умов одночасного використання золота та провідних валют світу. У цій системі також були відсутні в обігу золоті монети та не здійснювалося вільне їх карбування, але національні грошові одиниці могли обмінюватися на іноземну валюту.

Платіжні засоби в іноземній валюті, призначені для міжнародних

розрахунків, почали називатися **ДЕВІЗАМИ**. Саме девізи були розмінні на золото.

При системі золотодевізного стандарту країни накопичували для своїх зовнішніх розрахунків певну кількість іноземної валюти економічно найсильніших країн, які фактично були еквівалентом золота.

Юридичне оформлення цієї грошової системи було зафіксоване у міждержавній угоді, підписаній на Генуезькій міжнародній економічній конференції у 1922 р.

Про цю систему й раніше знав економічний світ. Вона виникла та функціонувала достатньо давно. Уперше її використали в договорі про регулювання валютних операцій між Лондоном і Единбургом, підписали ще у другій половині 17 століття.

Після 1920 р. золотодевізний стандарт особливо розповсюдився в Європі. Центральні банки багатьох країн отримали право зберігати резерви або їх частину в цінних паперах і закордонних авуарах (вкладах на закордонних рахунках), обмінних на золото.

Країни, які приєдналися до золотодевізного стандарту, зберігали свої авуари у двох основних фінансових центрах – в Нью-Йорку та в Лондоні.

Історичний досвід показує, що для успішного функціонування золотодевізного стандарту потрібні були такі умови:

- 1) проведення узгодженої політики центральних банків країн-учасниць;
- 2) країни, які виступають в ролі валютних центрів, повинні самостійно підтримувати значний рівень економічної активності і високий попит на імпорт з тим, що б дати можливість країнам-членам системи вільно купувати необхідні їм резервні засоби;
- 3) резервні авуари країн-учасниць не повинні складатися з короткострокових авансів, які надаються країнами, які виступаю в ролі валютних центрів.

Золотозливковий та золотодевізний стандарти були грошовими системами без золотого обігу монет, тобто золото функцій обігу та платежу не виконувало, тому ці стандарти називають «урізаними» формами золотого стандарту.

Загалом період між двома світовими війнами характеризувався нестабільністю валют і періодичними валютними кризами, які заподіювали значні збитки економічному зростанню та розвитку міжнародних економічних відносин. Відносна стабілізація наступила в період у 1922-1928 рр., але незабаром була підірвана світовою кризою 1929-1933 рр., яка охопила й світову валютну систему. Саме за цих умов ведучі учені-економісти та державні діячі багатьох країн світу почали активний пошук виходу зі складної післякризової ситуації та розробку концепції нової світової валютної системи.

В результаті світової економічної кризи 1929–1933 рр. було ліквідовано всі системи золотого монометалізму (наприклад, у Великобританії – в 1931 р., у США – в 1933 р., у Франції – в 1936 р.) в результаті чого затвердилася система нерозмінного на золото банківського обігу.

4) золотодоларовий стандарт (Бреттон-Вудська валютна система).

Друга світова війна остаточно зруйнувала систему золотодевізного стандарту, що спонукало до розробки валютно-фінансової системи, адекватної новим умовам функціонування світового господарства та міжнародних економічних відносин. Така система після тривалої підготовчої роботи була створена та інституційно оформлена у 1944 р. в місті Бреттон-Вудс (США) рішеннями міжнародної валютно-фінансової конференції. Складовими підписаного на конференції Заключного акта стали статuti Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР).

Статут МВФ визначив основні принципи нової валютної системи, яка дістала назву Бреттон-Вудської. На відміну від золотого стандарту, її основу становила система золотовалютного стандарту, яка в подальшому трансформувалася у **систему золотодоларового стандарту**.

Бреттон-Вудська валютна система функціонувала до середини 70-х рр. ХХ ст. й відіграла суттєву роль у поглибленні міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації виробництва, інтенсивному розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Протягом тривалого періоду ефективність функціонування Бреттон-Вудської системи «золото – долар – національна валюта» забезпечувалася високим рівнем довіри до долара як міжнародного засобу платежу та резервної валюти. На відміну від усіх інших валют долар зберігав на валютному (зовнішньому) ринку антиінфляційний імунітет, який гарантувався його конвертованістю для центральних банків у золото. Така конвертованість забезпечувалася нагромадженням США значної частки (понад 70 % у перші повоєнні роки) централізованих запасів золота. У 1949 р. централізовані запаси золота США оцінювалися в 24,6 млрд. дол., що у 3,15 рази перевищувало загальну суму доларів, розміщених в іноземних банках.

Слід враховувати й надзвичайно високу питому вагу США у світовій торгівлі та експорті капіталу, а також бездефіцитність протягом тривалого часу платіжного балансу цієї країни. Вважалося, що долар такий самий, як золото, він є навіть кращим за золото.

Наприкінці 60-х – початку 70-х років ситуація суттєво змінилася, США значною мірою втратили на світовому ринку свої конкурентні переваги: виник дефіцит платіжного балансу, почали розвиватися інфляційні процеси. Цьому сприяло те, що у післявоєнні роки США фінансувало ведення двох локальних війн: в 50-ті рр. – у Кореї та в 60-ті рр. – у В'єтнамі, що не могло не позначитися на стійкості долара, оскільки будь-яка війна потребує від держави дуже великих коштів. В результаті у США різко скоротилися національні запаси золота: у 1971 р. вони становили 11,1 млрд. дол. – у 6 разів менше за доларову масу, що перебувала в міждержавному обігу. Почалася масова гонитва за золотом як більш стійким грошовим активом. На золото утворилася ринкова ціна, що у кілька разів перевищувала офіційну.

В цій ситуації США по суті цілком втратили свою здатність забезпечувати обмін доларів на золото за фіксованою ціною і, таким чином,

підтримувати його функцію міжнародної резервної валюти. Визначаючи це, 15 серпня 1971 р. президент Р. Ніксон ухвалив рішення про припинення конвертованості долара в золото, що означало фактичний крах Бреттон-Вудської системи.

Падіння Бреттон-Вудської системи було спричинене не тільки погіршенням внутрішньої економічної ситуації у США, валюті яких належало центральне місце в системі, а й зміною розстановки сил у світовій економіці. США втратили монопольне становище, яке утримували в перші повоєнні десятиріччя; наприкінці 60-х – на початку 70-х сформувалося три центри світового економічного суперництва – США, Західна Європа та Японія. Поліцентризм у світовому господарстві прийшов у суперечність із заснованим на монопольній позиції долара моноцентризмом у сфері міжнародних валютних відносин. Це суттєво підірвало підвалини Бреттон-Вудської системи, породжувало необхідність створення нової, більш ефективної світової валютної системи. Першим кроком у цьому напрямі стало створення на початку 70-х років міжнародних платіжних засобів – *спеціальних прав запозичення* (СПЗ, або SDR) і відповідно перехід до плаваючих валютних курсів та заміна валютного паритету «валютним кошиком» СПЗ.

Система обігу кредитних та паперових грошей остаточно сформувалася після світової економічної кризи 1929-1933 рр., коли розвинуті країни відійшли від золотого стандарту та припинили розмін банкнот на золото.

Причинами були: скорочення золотого запасу країн, внутрішні процеси у сфері матеріального виробництва та товарного обігу – концентрація та централізація виробництва; подальший розвиток кредитно-банківської системи.

СИСТЕМА ПАПЕРОВО-ГРОШОВОГО ОБІГУ – це система, за якої здійснюється емісія грошових знаків, які мають форму казначейських білетів.

Для такої системи характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту.

СИСТЕМА ПАПЕРОВО-КРЕДИТНОГО ОБІГУ – це грошова система, за якої обіг обслуговують грошові знаки (паперові або металеві), що не мають внутрішньої вартості. Такі грошові системи є регульованими, бо держава бере на себе зобов'язання щодо забезпечення сталості емітованих від її імені грошових знаків.

2. Залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини виокремлюють ринкові та неринкові грошові системи.

Для **неринкових грошових систем** характерні переважно адміністративні методи регулювання грошового обороту. Їх відрізняє наявність значних обмежень щодо функціонування грошей (талони, карткові системи розподілу), використання адміністративних методів регулювання грошового обігу; заборона певних грошових операцій і т. ін. Даний тип грошової системи властивий адміністративно-командній економіці.

Ринкові грошові системи характеризуються тим, що в них до мінімуму зведено втручання державних органів у грошову сферу, а вирішальну роль в організації та функціонуванні грошової системи відіграють законодавчий орган країни та центральний банк. Такі системи характеризує вільне функціонування грошей. Регулювання грошового обігу проводиться через використання економічних методів впливу на обсяг, динаміку та структуру грошової маси.

3. За характером регулювання національної валютної системи грошові системи можуть бути відкритими та закритими.

Відкриті грошові системи характеризуються мінімальними обмеженнями на здійснення валютних операцій, повною конвертованістю національної валюти, ринковим характером формування валютного курсу, що створює сприятливі умови для зовнішньоекономічної діяльності. Режим регулювання валютних відносин та визначення валютного курсу забезпечують органічне включення національної економіки у світову.

Закритим грошовим системам властивий високий рівень валютних обмежень, адміністративне регулювання валютного ринку. Такі системи мають односторонню спрямованість, захищають лише внутрішній ринок навіть ціною ізоляції його від світового, що стримує розвиток зовнішньоекономічних відносин. За таких умов валютний курс не відображає реальної інвалютної ціни грошової системи.

4. Щодо загальних законів функціонування грошей виділяються саморегулюючі та регульовані грошові системи.

Саморегулюючими були системи обігу металевих знаків (монет). **Основою саморегулювання виступала рівність вартості, яку виражали монети в обігу, та вартості металу, що містився в них.** Здійснювалось стихійне регулювання грошової маси.

Із зникненням систем металевого обігу зникла й стихійна саморегуляція й всі системи стають регульованими.

Регульовані грошові системи – перехід до таких систем було здійснено після світової економічної кризи 1929-1933 рр. та ліквідації всіх систем золотого монометалізму. Регулювання грошового обігу з боку держави перетворюється на окремий елемент грошової системи. Регулювання здійснюється як паперово-грошового так і кредитного обігу.

5. Залежно від механізму регулювання пропозиції грошей розрізняють системи паперового та кредитного обігу.

Система паперового обігу – це випуск і рух грошових знаків, що виникають в результаті емісійної діяльності центрального банку.

Система кредитного обігу – це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту.

Кредитна емісія забезпечує еластичність грошового обігу, дає можливість легко збільшувати та зменшувати кількість грошей в обігу. Органом регулювання грошового обігу є центральний банк.

Необхідно виділити **3 канали емісії сучасних банкнот:**

- 1) банківське кредитування економіки;
- 2) банківське кредитування держави, коли банкноти емітуються та

обмінюються на державні боргові зобов'язання;

3) під зростання офіційних золотовалютних резервів країни.

На рис. 4.1 подано класифікацію типів грошових систем залежно від різних критеріїв.

Сучасні гроші по суті – це кредитні гроші, які нерозривно пов'язані з господарським оборотом і реально відбивають його рух. Тобто, сучасні гроші у своїй основній масі є не лише свідченням наявності вартості, як уречевлення праці, та платоспроможності, а й реальним віддзеркаленням руху товарно-матеріальних цінностей, руху капіталу.

Кредитний механізм емісії грошей базується на загальних принципах кредитування (поверненість, забезпеченість та ін.), що створює передумови для забезпечення сталості грошей шляхом формування спеціального механізму регулювання пропозиції грошей відповідно до потреб обороту в засобах обігу.

Нині в усьому світі емісія грошей монополізована державою, яка бере на себе зобов'язання забезпечувати сталість грошових знаків, що від її імені емітує центральний емісійний банк тієї чи іншої країни.

Характерними рисами сучасних грошових систем є такі:

- відміна офіційного золотого вмісту банкнот, їх забезпечення та розміну на золото;
- утрата зв'язку із золотом внаслідок витіснення його з внутрішнього та зовнішнього обороту;
- перехід до нерозмінних на золото кредитних грошей, які підпорядковуються законам обігу паперових грошей;
- випуск грошей в обіг не тільки для кредитування господарства, а й для кредитування держави;
- широкий розвиток безготівкового обігу та зменшення готівкового;
- хронічна інфляція;
- посилення державного регулювання грошового обігу;
- розвиток інтеграційних процесів у сфері грошово-кредитних відносин.

4.3 Грошова система України

В Україні, відповідно до ст. 99 Конституції України, грошовою одиницею є гривня (₴) = 100 копійкам.

Знак гривні являє собою рядкову кириличну букву *г* в курсивному накресленні (що є одночасно дзеркальним відображенням латинської букви *S*, яка лежить в основі знака долара), перекреслену за традицією, що встановилася для позначення багатьох валют, посередині двома горизонтальними лініями. Цей знак був затверджений Нацбанком України в березні 2004 р, проте поки не отримав повсюдного поширення – у переважній більшості випадків для позначення гривні користуються літерним скороченням (UAH).

Рис. 4.1 Основні типи грошових систем

Грошові знаки, що знаходяться в обігу:

- **банкноти** номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 та 500 грн.;
- **монети** 1, 2, 5, 10, 25 та 50 копійок.

Етимологія слова «гривня», за однією версією, походить від старослов'янського «гривна» – «намисто, браслет». Така назва закріпилася за українською валютою з часів, коли розрахунки здійснювалися не тільки за допомогою шматочків благородних металів, а й за допомогою ювелірних прикрас, зокрема, золотих чи срібних обручів – гривень, що носилися на шиї (тобто на заग्रивку). Поступово гривнями стали називати міру ваги та гроші, що перебували в обігу.

За іншою версією, гривня спершу означала голову худоби (гриву), що виконувала роль товарного еквівалента, тобто товарних грошей, в процесі обміну.

Гривня використовувалася як міра ваги і лічби вже у VIII-IX ст. у Київській Русі, Великому князівстві Литовському, Королівстві Польському та в деяких інших землях при здійсненні торгових операцій та сплаті данини, тобто існувала як повноцінна грошово-вагова та грошово-рахункова одиниця. Але ці зливки не вважаються монетними гривнями, оскільки вони ще не мали стандартної ваги та проби. Крім того, розплатитися можна було і хутром.

Оскільки власні родовища срібла були відкриті на Русі тільки у XVIII ст., грошове господарство країни цілком залежало від припливу іноземного металу з-за кордону, насамперед у вигляді монет.

До появи своїх монет на території Київської Русі в обігу використовувались:

- римські денарії;
- арабські дірхеми;
- візантійські соліди.

У перші століття нашої ери кордони Римської імперії наблизилися до земель, де проживали слов'янські племена антів.

Поширення римських грошей на українських землях є свідченням тісних торговельних зв'язків між Римською імперією та антськими племенами. Крім того, вони завозилися як військові трофеї, здобуті в результаті вдалих нападів варварських племен на римські провінції. В епоху послаблення військової могутності Риму імператори, нездатні захистити свої кордони, відкуповувалися від племінних вождів даниною – товарами та грішми [95].

Срібний денарій (лат. *dēnārius* «що складається з десяти») був запроваджений в обіг в ще у республіканському Римі за часів Другої Пунічної війни у 215/214 рр. до н. е. (за іншими даними – у 211 р. до н. е.). Перші монети важили близько 4,55 г, на аверсі містили зображення голови богині Роми, а на реверсі – постаті Діоскурів у вигляді вершників та позначення номіналу – «X» (асів). Денарій поділявся на квінарій (1/2 денарія = 5 асів) та сестерцій (1/4 денарія = 2,5 аса). У часи воєнних дій емітували також вікторіат – 3/4 денарія. Впродовж дуже тривалого часу денарій залишався стабільним. Вперше його вагу було зменшено через 60 років у 155 р. до н. е. до рівня 3,89 г.

Денарій Римської імперії

Серед знахідок римських монет у скарбах на території України переважну більшість становлять саме срібні денарії, значно меншою є частка золотих ауреусів та солідів, а також латунних, мідних та бронзових монет.

Військово-політичні події кінця I – першої половини II ст., пов'язані з постійними війнами і розширенням кордонів Римської імперії, вимагали зростання державних видатків. За цих умов одним із джерел покриття бюджетного дефіциту стало погіршення якості срібної монети. Відбувалася поступова девальвація денарія.

Через низку військово-політичних факторів у першій половині III ст. римсько-слов'янські торговельні зв'язки були перервані. Однак, незважаючи на припинення надходження римської монети, срібні денарії ще впродовж тривалого часу використовувалися на українському грошовому ринку.

Після припинення масового надходження на український грошовий ринок римських денаріїв їхнє місце певною мірою у V ст. посіли візантійські монети. У V–VI ст. Візантійська імперія переживала епоху політичного та економічного підйому, що сприяло поширенню її грошей на сусідні країни. Переважно це були золоті соліди, які на українських землях отримали назву «златники», рідше – срібні міліарісії та мідні нумії.

Візантійські монети потрапляли на українські землі внаслідок:

1) міжнародної торгівлі між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем. Важливу роль тут відігравав торговий шлях «з варяг у греки», який з'єднував країни Європи з Константинополем. Торговельні зв'язки руських земель з Візантією були особливо тісними у VI–VII ст. та IX–XI ст.

2) військових походів східних слов'ян.

У VIII ст. на зміну візантійським монетам прийшли арабські.

Дірхем – срібна арабська монета, запроваджена наприкінці VII ст., масою 3,9 г, вартістю 1/10 динара. Згідно з канонами ісламу щодо заборони на зображення живих істот, на арабських монетах не було зображень, тільки написи, тому їх ще називають куфічними монетами – від особливого виду письма з характерною «геометричною» в'яззю, яке виникло в той час у місті аль-Куфі.

Значні масштаби карбування та висока якість дірхема сприяли тому, що ця монета швидко поширилася на всій території Арабського халіфату від Індії до Іспанії. Висока якість, значна тривалість періоду карбування зумовили наявність великої кількості різновидів дірхемів. Вони різнилися формою, зовнішнім оформленням, масою та пробою металу. В середньому маса дірхема в X ст. становила близько 3 г, але траплялися монети діаметром 38–45 мм і масою понад 11 г. [53].

Арабський дірхем з куфічним письмом

Арабські дірхеми майже два століття користувалися довірою у слов'ян, оскільки на відміну від західноєвропейських монет стабільно зберігали і вагу і високу пробу. Дослідження довели, що у стародавній Русі саме куфічні дірхеми тривалий час були головним і чи не єдиним засобом платежу та накопичення (як сьогодні – долар). Обсяг же західноєвропейських та візантійських монет був набагато меншим.

В останній чверті X ст. значення арабських дірхемів в обслуговуванні грошового ринку українських земель зменшилося, а в XI ст. масовий обіг куфічних дірхемів на території Русі взагалі припинилося. Це сталося через:

- 1) фінансову кризу, викликану гострим дефіцитом срібла, в результаті:
  - масштабного «експорту» срібної монети за межі Арабського халіфату внаслідок активної торгівлі, яку вели арабські купці з іншими країнами;
  - вичерпання родовищ дорогоцінного металу в країнах Халіфату;
- 2) загострення процесів, пов'язаних з розпадом держави.

В результаті цього до кінця X ст. відбулося припинення надходження арабських дірхемів з території Халіфату на Русь. Одночасно погіршилась якість куфічних дірхемів, що зробило їх непридатними для використання у міжнародній торгівлі. На північному сході та північному заході Русі цю прогалину певною мірою заповнили західноєвропейські денарії, однак грошовий ринок південно-руських земель їх не сприйняв. Наприкінці XI ст. ці монети також перестали завозити на Русь [95].

У зв'язку зі скороченням припливу арабських дірхемів, які раніше виконували роль грошей на Русі, виникла необхідність карбування власної монети.

У Київській Русі перші монети – срібляники та златники з'явилися у період правління князів Володимира Святославича (978–1015 рр.), Святополка Окаянного (1018 рр.), Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.).

Карбування власної монети наприкінці IX – початку X ст. пов'язано із зміцненням влади київського князя, розширенням його соціальної ролі в світі, хрещенням Русі і затвердженням положення князя в якості одного з великих християнських монархів.

Перша монета, викарбувана на Русі, називалася **срібляником**. Ще до хрещення Русі, за часів правління князя Володимира, вона була відлита зі срібла арабських дірхемів, які на цьому етапі служили джерелом срібла.

Срібляник князя Володимира

Спочатку вони копіювали дизайн візантійських монет – солідів: на лицьовій стороні було зображено князя, що сидить на престолі, а на зворотному – Пантократора, тобто Ісуса Христа.

Незабаром дизайн срібних грошей змінився: замість лику Христа на монетах став карбуватися родовий знак Рюриковичів – тризуб, а навколо портрета князя містився напис: «Володимир на столі, – а се його срібло» («Володимир на престолі, а це його гроші»).

Ярослав Мудрий срібні монети карбував під час князювання у Новгороді (до 1015 р.). На лицьовому боці вміщено зображення святого та напис «Святий Георгій» (християнське ім'я Ярослава було Георгій), на зворотному – родовий знак – тризуб – з написом «Ярославле сребро». Проте, посівши великокняжий престол в Києві у 1019 р., Ярослав припинив карбування монет, затверджуючи суверенітет держави через вдалу зовнішню та внутрішню політику.

Срібляник Ярослава Мудрого

Срібляники мали вагу від 1,73 до 4,68 г.

Перша золота монета, викарбувана у Київській Русі наприкінці X – початку XI ст. за часів правління князів Володимира Святославовича (978–1015 рр.) , Святополка Окаянного (1018 рр.), Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.). отримала назву **златник**. Він за зовнішнім виглядом, вагою (приблизно 4,2 г) і манерою карбування знов таки дуже нагадував візантійський солід імператорів Василя II (960–1025 рр.) і Костянтина VIII (963–1028 рр.).

Фахівці вважають, що ця давньоруська монета зі слов'янським написом, портретом князя і родовим знаком Рюриковичів у вигляді тризуба, виготовлена на високому художньому рівні, як засіб купівлі та продажу істотної ролі не грала, а швидше за все, служила політичним цілям – повідомленням про існування суверенної та незалежної держави. Златник Володимира Великого мав вагу 4,4 г.

Златник князя Володимира

У зв'язку з міжусобицею руських князів та татаро-монгольською навалою економічний розвиток давньої Русі у XII–XIII ст. було сповільнено, в грошовому обігу настав так званий «*безмонетний період*». У цей період з обігу майже цілковито зникає карбована монета, як національна, так і іноземна, натомість основним елементом грошової системи стає гривня.

У XII ст. приплив срібних монет починає скорочуватися спочатку із західного напрямку, які потрапляли на Русь через торговий шлях «із варяг у греки», (ймовірно через посилення німецьких лицарських орденів в Прибалтиці та початку регулярних військових дій між ними та західними князівствами), а у XIII ст. – і зі східного (вочевидь, через татаро-монгольську навалу).

З встановленням татаро-монгольського ярма кількість населення держави зменшилося, торгові шляхи розпалися, господарство давньоруських князівств все більше набуває натурального характеру. Монети тезавруються і осідають в скарбах, виконуючи головним чином функцію засобу нагромадження. Цей період і отримав назву безмонетного, охопивши XII, XIII і частину XIV ст.

В якості засобу обігу тоді під час купівлі-продажу почали використовувати як заміник товарні гроші. Розрахунки проводилися за допомогою худоби, хутра, іноді використовувалися скляні браслети, намиста, прясла та інші вироби, й навіть мушлі каурі, які потрапляли на київські землі через південні кордони.

У перших десятиліттях XII ст. місце монет на грошовому ринку поряд з товарними грошима також посіли гривні – масивні зливки срібла чи золота встановленої ваги та форми. Вони були зручнішими, ніж монети для сплати значних грошових сум, їх було легше перевозити та перетворювати у сировину для ремісників-ювелірів [95]. Срібними зливками – гривнами – розраховувалися за дуже дорогі товари, що могли собі дозволити тільки заможні люди.

«Безмонетний період» у господарстві Київської Русі закінчився у другій половині XIV ст., коли на українському грошовому ринку знов почали обертатися іноземні монети. Закінченню безмонетного періоду також сприяло:

- поступове відновлення внутрішніх і зовнішніх торговельних зв'язків;
- поширення у XIII ст. монет Золотої Орди (срібних дірхемів і мідних пул);
- поширення у першій половині XIV ст. на західноукраїнських землях монет іноземного карбування;
- початок карбування деякими князівствами власних монет.

Перше згадування «гривні» у значенні грошової одиниці зустрічається у

«Повісті врем'яних літ» – літопису, який написав монах Києво-Печерської лаври Нестор у 1068 р. Він оповідає: князь Олег, прийшовши з Півночі, став володарювати у Києві і «встановив варягам давати від Новгорода гривен триста на рік, заради миру». Тобто вже у VIII-IX ст. при здійсненні торгових операцій та сплаті данини гривна використовувалась як міра ваги і лічби.

Поняття «гривня» використовувалось у кількох значеннях:

- як лічильна одиниця (гривня кун) становила певну кількість монет (VIII–IX ст.);
- як вагова одиниця (гривня срібла) містила точну вагу срібла (XI ст.);
- монетна гривня була зливком срібла певної встановленої форми і ваги (XII–XIV ст.).

Всі «монетні гривні» у вигляді срібних зливків перебували в обігу з другої половини XII ст. й частково до XIV ст., коли припинилося карбування давньоруських монет (златників і срібляників) та поступово замість них в обігу почали активно використовуватися закордонні монети.

В ті часи ходу було декілька видів гривень.

1. В Київській Русі з XI ст. й до першої хвилі монголо-татарського нашествия у 1237–1241 рр. в обігу були **київські гривні** шестикутної форми, які мали вигляд витягнутого ромба з усіченими кінцями, вагою близько 140–160 г, що служили одиницею платежу та засобом накопичення.

Київська гривня, 11-13 ст.

Це власне гривня України-Русі. Така гривня зустрічається в археологічних знахідках у численних скарбах не пізніше 1240 р.

2. Найбільше значення в грошовому обороті на Русі мали **новгородські гривні** – продовгуваті срібні палички вагою 204 г., які проіснували в обігу до кінця XV ст., і поступово були витіснені монетами чужоземних княжих дворів.

Новгородська гривня

3. Перехідний характер від київської до новгородської мала **чернігівська гривня** (по формі близька до київської, по вазі – до новгородської). Вона датується другою половиною XIII ст. Маса зливка

складала близько 196 г.

В основу чернігівської гривні покладено зливку у формі ромба (як і в київської гривні) або вузький овальний, але всі кути якого було розплющено.

Чернігівська гривня

4. «Татарська або волзька гривня» – на території Поволжя разом з татарськими монетами у XIII-XIV ст. використовувати *суми* – довгасті зливки човникової форми з жолобком зверху, масою 196 г, які вироблялися зі срібла, зібраного на руських землях у вигляді данини.

5. Також варто відзначити різновид «литовських гривень» XII-XIV століть у вигляді палички з поперечними широкими насічками, вагою приблизно 190 г. Період їхнього поширення, припадає на 1240–1250-ті рр.

З часом на Русі з'являються *гривня срібна (вагова)* та *гривня кун* (лічильна). Для великих розрахунків і в міжнародній торгівлі почали використовувати великі «нерозмінні» срібні зливки, які отримали назву гривня срібна – еквівалент певної кількості (ваги) срібла, тобто з'являється срібна гривня. Вага срібла умовно складалася з певного числа однакових монет, тому поступово виник їх поштучний рахунок.

Лічильна грошова одиниця – **гривня кун** означала відповідну щодо вартості гривні кількість шкурок куниць або навіть соболів. Певне число срібних монет складало гривню кун.

Срібна гривня (вагова) та гривня кун (лічильна) стають платіжно-грошовими, або лічильно-грошовими одиницями.

У ті часи 1 арабський дірхем дорівнював 1 шкурці куниці, відповідно його стали називати куною. Правдоподібним виглядає припущення, що 1 гривня кун дорівнювала однієї поміченої, проштемпельованої шкірки куниці.

У Київській Русі вже у X ст. була сформована чітка грошова система, відображена у «Руській правді» Ярослава Мудрого – давньому зводі руських законів:

1 гривня = 20 ногатам = 25 кунам = 50 резанам = 150 веверицям (векшам).

Назва **ногата** (від арабського «ногд» – хороша, добірна монета) виникла у зв'язку з необхідністю відрізнити доброякісні дірхеми від гірших, що також перебували в обігу.

Резану і веверицю (векшу) вчені-нумізмати вважають різними частинами куни. На їх думку, резана дорівнює 1/2 дірхема, а векша – 1/4 дірхема.

Основною грошовою одиницею була **гривня срібла**. Вага її коливалась від 140 г до 204 г та залежала від типу гривні.

Спочатку собівартість вагової гривні та гривні кун була однаковою, але надалі, внаслідок нестабільної ваги монет, одна гривня стала дорівнювати

кільком кунам.

У XII ст. срібна гривня (близько 204 г) по цінності вже дорівнювала 4 гривням кун (1 гривня кун = близько 51 г).

Наприкінці XII ст. кунна система в Київській Русі зазнала занепаду, її почали замінювати київські та чернігівські гривні.

У XIII ст. виникли певні зміни у товарно-грошових розрахунках. Оскільки гривня мала велику цінність, то для більш дрібних розрахунків її стали рубати навпіл. Для новгородських злиwkів срібла, поруч із назвою «гривна» почала вживатися назва «рубль» – рублені гроші. Ці срібні зливки, вагою вдвічі менші за гривню застосовувалась переважно в Новгородській та Московській землях. У XV ст. в Новгороді срібний рубль остаточно витіснив гривню з обігу. Пізніше в Україні слово рубль було замінене словом карбованець.

З XIV ст. й до початку XX ст. грошовий обіг на українських землях розвивався в умовах недержавності, оскільки у цей час Україна входила до складу іноземних держав.

Відновлення державності та становлення української національної грошової системи відбулося після революційних подій 1917 р. На території України почали використовувати грошову одиницю, яка отримала назву «карбованець».

Карбованець – грошова одиниця Української Народної Республіки та Української держави у 1918-1920 рр., а також українська назва золотого імперського рубля, введеного грошовою реформою 1897 р., у зв'язку з встановленням золотого монометалізму у Російській імперії, та радянського рублів.

Назва «карбованець», за припущенням Івана Котляревського, зробленого ним в Енеїді, виникла в Україні від слова «карбіж» – робити зарубки (на дереві) – стародавнього, примітивного способу записувати борги і господарські розрахунки з використанням насічок на палиці. Часто при позиках та різних інших господарських обліково-торгових операціях така палиця служила юридичним документом.

За іншою версією, слово виникло у XVIII ст., коли протягом кількох десятиліть випускалися рублеві монети з косими насічками (карбами) на гурті замість гуртових написів, чому їх і стали називати «карбованцями».

На сьогодні в Україні найбільш поширеною є версія, що назва «карбованець» походить від українського слова «карбувати» – «чеканити», як вказівка на процес виготовлення монет і медалей.

Повернулася гривня у значенні грошових знаків лише за часів **Української Народної Республіки (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.)**.

Проголосивши утворення УНР, Центральна Рада запровадила в Україні нову національну валюту. Первісно такою валютою було визначено український карбованець. Було видрукувано перший грошовий знак УНР – купюру вартістю у 100 карбованців.

Автором оформлення державного кредитового білета був видатний український художник-графік, ректор Української академії мистецтва, професор Георгій Іванович Нарбут (1886–1920).

Напис «100 карбованців» подавався на купюрі мовами чотирьох найчисленніших націй, які проживали тоді на території України – українською, російською, польською та єврейською (ідиш).

100 карбованців УНР

Але вже наступного року після проголошення УНР «самостійною, ні від кого незалежною державою», Центральна Рада прийняла закон про запровадження нової грошової одиниці – гривні, яка поділялася на 100 шагів і дорівнювала 1/2 карбованця.

Найбільш привабливою з погляду мистецтва є купюра в 100 гривень.

100 гривень УНР

На лицьовому боці під написом «Українська Народна Республіка» впадає в око, насамперед, овальний вінок з квітів і плодів, що ростуть в Україні, з тризубом у центрі. Обабіч купюри: зліва – селянка в національному вбранні зі снопом пшениці й серпом у руці, яка символізує українське селянство. Обличчям вона нагадує Лесю Українку; справа – чоловік у фартусі поверх українського селянського одягу, що спирається на молот, оббитий лавром (символізує робітництво). Обличчя – відомого українського філософа Григорія Сковороди.

Зворотний бік знака прикрашають дві колони, поверх яких розміщені стилізовані квіти. У центрі – лавровий вінок, всередині якого – тризуб. Справа і зліва в розетках – число «100», нижче – текст закону. Поле біле, сіткою бузкового кольору. Цей білет – найкращий у серії грошей Г. Нарбути [46].

За часів **Української Держави (квітень 1918 р. – грудень 1918 р.)** гетьман Павло Скоропадський відновив у якості основної грошової одиниці карбованець, що поділявся на 200 шагів. Наприкінці 1918 р. відновлено гривню, але в обіг ці гроші були випущені 17 жовтня 1918 р. – за 59 днів до падіння гетьмана.

Далі влада перейшла до рук **Директорії (грудень 1918 р. – червень 1920 р.)** на чолі з Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою і основною грошовою одиницею знову було оголошено гривню, яка використовувалась до

літа 1919 р.

Слід зазначити, що під час німецької окупації у 1942 р., в столиці заснованого рейхскомісаріату України – місті Рівне – був утворений Центральний емісійний банк який випустив в обіг власні грошові знаки – карбованці номінальною вартістю від 1 до 500 (1 карбованець = 1 рублю, 10 карбованців = 1 рейхсмарці). Усі вони повинні були демонструвати «любов» окупантів до народу, а тому на них були зображення то маленького хлопчика, то дівчинки з миловидними рисами обличчя і букетом польових квітів, то селянки з колосками пшениці, то шахтаря, то коваля. Поруч – текст німецькою мовою і орел зі свастикою. На зворотному боці написи на німецькій та українській мовах. Ці банкноти знаходилися в обігу лише на окупованій Рейхом території України паралельно з окупаційними рейхсмарками аж до жовтня 1944 р., коли територія, де оберталася ці грошові знаки, була повністю звільнена від німецьких загарбників радянськими військами і банкноти припинили свій обіг. Їх замінили традиційні радянські рублі.

За часів СРСР назва «рубль» українською мовою офіційно переводилася як «карбованець». Саме така назва була вказана на радянських банкнотах, поряд з іншими перекладами найменування грошової одиниці мовами усіх 15 республік Радянського Союзу.

Радянські рублі

Становлення України як незалежної держави у серпні 1991 р. обумовило необхідність введення власних грошей, як невід’ємного атрибуту державності. У якості назви нової валюти й було використане найменування стародавньої грошової одиниці, що існувала на території Київської Русі – гривні.

Введення гривні як національної валюти України було здійснено в ході проведення грошової реформи у вересні 1996 р. До введення власної грошової одиниці в Україні існували перехідні гроші:

- грошова одиниця колишнього СРСР – карбованець (рубль), сотою долею якого була копійка,
- купоно-карбованці, запроваджені Національним банком України у січні 1992 р.

Купоно-карбованці зразка 1993 р.

Купоно-карбованці зразка 1995 р.

Купони багаторазового використання тимчасово замінили в обігу законні засоби платежу. Хоча їх планувалося ввести лише на 4-6 місяців, вони проіснували до 1996 р.

Сьогодні НБУ випускає гривні – паперові знаки та монети – з історичною українською символікою, ведучи своєрідний літопис нашої країни з прадавніх часів до сьогодення.

Сучасні українські гроші

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що являє собою грошова система та назвіть склад її елементів.
2. Дайте характеристику елементам грошової системи.
3. За якими ознаками класифікують грошові системи?
4. Як класифікуються грошові системи залежно від форми функціонування грошей?
5. Чим визначаються та як характеризуються різні типи грошових систем?
6. Охарактеризуйте системи металевих обігу.
7. Дайте визначення біметалізму та монометалізму.
8. Які види біметалізму та монометалізму Ви знаєте?
9. Які особливості були притаманні біметалевим грошовим системам?
10. Чому виникли та як еволюціонували монометалеві грошові системи?
11. Як класифікують і характеризують системи паперово-кредитного обігу? Які види з цих систем видаються Вам більш досконалішими і чому?
12. Чим паперові гроші відрізняються від кредитних?
13. За яких грошових систем в обігу знаходились повноцінні монети? Чи існують повноцінні монети в сучасному грошовому обігу України?
14. Які характерні риси притаманні сучасним грошовим системам?

15. Назвіть основні канали емісії сучасних банкнот.
16. Як поділяються грошові системи залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини?
17. Як поділяються грошові системи за характером регулювання національної валютної системи?
18. Чим саморегульовані грошові системи відрізняються від регульованих?
19. Які різновиди саморегульованих грошових систем Ви знаєте?
20. Назвіть форми золотого монOMETALІЗМУ. Що означає демонетизація золота?
21. Дайте визначення національної грошової системи, охарактеризуйте склад її елементів.
22. Охарактеризуйте грошову систему України.
23. Розкажіть які основні етапи еволюції пройшла грошова система України.

ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

5.1 Загальна характеристика інфляції: соціально-економічна сутність та закономірності.

5.2 Види інфляції та теоретичні концепції інфляції.

5.3 Соціально-економічні наслідки інфляції.

5.4 Державне регулювання інфляції.

5.5 Грошові реформи.

5.1 Загальна характеристика інфляції: соціально-економічна сутність та закономірності

ІНФЛЯЦІЯ (латинською «розбухання») – процес знецінення грошей, який проявляється як постійне підвищення загального рівня цін в результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями (товарами і послугами).

Таким чином, основна причина інфляції – переповнення каналів грошового обігу надлишковою грошовою масою без збільшення товарної маси.

Ззовні вона проявляється у зниженні купівельної спроможності грошової одиниці у всіх її формах – зростанні товарних цін, поглибленні товарного дефіциту, падінні валютного курсу тощо. В результаті частина національного багатства перерозподіляється на користь держави, підприємств-монополістів, тіньового сектору економіки.

Термін «інфляція» почав вживатися стосовно грошового обігу у 70-ті рр. XIX ст. в Америці, грошова маса якої була переповнена паперовими знаками, які випускалися для ведення громадянської війни Півночі з Півднем. Хоча само явище було відомим ще у IV-III ст. до н.е., з моменту, коли грошовим товаром у світі утвердилося срібло. Тоді причиною знецінення грошей стала втрата довіри до монет, в яких при їх карбуванні свідомо закладалося менше металу.

Інфляція як економічне явище характеризує якісний стан грошового обігу в умовах, коли перестає діяти механізм автоматичного забезпечення сталості грошей.

Однак не всяке зростання цін є показником інфляції. Ціни можуть підвищуватися внаслідок зростання продуктивності праці (мається на увазі, що цей процес проходить без підвищення заробітної плати), поліпшення якості товарів, циклічних і сезонних коливань, стихійних лих та ін.

У сучасній економіці інфляція має багатофакторний характер, тобто виникає як наслідок цілого комплексу причин (факторів), що підтверджує, інфляція – не суто грошове явище, а соціально-економічний та політичний феномен.

Основними причинами існування інфляції можуть бути як внутрішні так і зовнішні фактори.

До внутрішніх інфляційних причин зростання цін відносяться:

1. Диспропорції між сферами економіки.
2. Надлишкове зростання кількості грошей в обігу.
3. Збільшення швидкості обертання грошей.
4. Зростання цін під впливом монополізованих структур.
5. Скорочення обсягу виробництва.
6. Мілітаризація економіки.
7. Зростання бюджетного дефіциту.
8. Наявність інфляційних очікувань.
9. Необґрунтоване зростання соціальних видатків.
10. Надання дотацій нерентабельним та збитковим підприємствам і галузям економіки.
11. Неконтрольована кредитна емісія з боку комерційних банків.
12. Наявність великої кількості посередників між виробниками та споживачами, що збільшує кінцеву ціну товару чи послуг.

Зовнішніми факторами, що спричиняють інфляцію є:

- 1) ступінь відкритості економіки, що може призвести до імпорту інфляції;
- 2) необґрунтоване встановлення валютного курсу;
- 3) зростання цін на імпортні товари і послуги.

Головною формою прояву інфляції у сучасних умовах стало знецінення грошових знаків відносно вартості звичайних товарів, тобто падіння купівельної спроможності грошової одиниці. Якщо цей процес набуває затяжного характеру, то поглиблюється розрив між рівнями цін на внутрішньому ринку країни та на ринках інших країн і світовому ринку в цілому. Виникає знецінення національних грошей щодо іноземної валюти. Це призводить до зниження валютного курсу національних грошей (девальвації), що теж є проявом інфляції.

Закономірністю розвитку інфляції є те, що вона не виникає раптово, а розвивається поступово як тривалий процес, який можна розділити на кілька стадій:

1. На першій стадії темпи зростання емісії випереджають знецінення грошей, причому це випередження поступово зменшується, наближаючись до вирівнювання.

Надмірно емітовані гроші відразу не обмінюються на товари, тому що суб'єкти ринку певний час не відчують зайвості в обігу цих грошей і використовують їх для нагромадження чи збереження. Зростання грошових нагромаджень і заощаджень у період, поки не виявилася тенденція до знецінення грошей, посилює стимули активізації підприємництва, товарно-грошових відносин, підвищення продуктивності праці, що призводить до розширення виробництва та реалізації товарів.

2. На другій стадії інфляції темпи знецінення грошей випереджають темпи зростання емісії. Це зумовлюється такими факторами:

– у певний момент власники грошових нагромаджень та заощаджень починають розуміти їх нереальність і пред'являють на ринок для купівлі

товарів, що прискорює збільшення маси грошей у поточному обігу і платоспроможного попиту порівняно з поточною емісією;

– одночасно зменшується відплив у нагромадження нових випусків грошей, внаслідок чого зростає швидкість обігу всієї грошової маси;

– виникають і швидко поширюються бартерні операції, звужуючи товарну основу грошової маси в обігу;

– знецінення грошей призводить до відтоку робочої сили зі сфери виробництва у сферу спекулятивного обміну, що обумовлює падіння виробництва і товарообороту, внаслідок чого зменшується потреба обігу в грошах.

Унаслідок дії вказаних факторів зайва маса грошей в обігу починає зростати швидше за їх емісію. Зростання цін і знецінення грошей визначаються динамікою зайвої маси грошей й тому випереджають темпи емісії.

Науковці пропонують відрізнити від інфляції **ІНФЛЯЦІЙНИЙ ШОК** – одноразове підвищення рівня цін, яке може стати, а може і не стати імпульсом для прискорення процесу інфляції.

Інфляцію вимірюють за допомогою індексу цін, або індексу споживчих цін, який характеризує зміни загального рівня цін на товари та послуги, що придбані населенням для невиробничого споживання.

Індекс інфляції показує у скільки разів збільшилися ціни:

$$I = \frac{\text{ціни поточного року}}{\text{ціни минулого року}} \quad (5.1)$$

Індекс інфляції визначає вартість «споживчого кошика» – асортимент товарів, що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім'ї, який встановлюється централізовано для всіх регіонів України.

До мінімального споживчого кошика входять продукти харчування та деякі непродовольчі товари та послуги (одяг, плата за житло, опалення, транспорт, медичне обслуговування та ін.).

Вартість мінімального споживчого кошика в Україні залежить від суми прожиткового мінімуму, який на початок 2017 р. для працездатних осіб складає 1 600 грн. на місяць (приблизно 59,3 доларів). **Межа бідності, визнана у світі, – це споживчий кошик вартістю 17 доларів на день.**

Іншим показником, який характеризує інфляційний процес є темп інфляції. Він показує на скільки відсотків збільшилися ціни протягом року.

$$\text{Темп } I = \frac{\text{ціни поточного року} - \text{ціни минулого року}}{\text{ціни минулого року}} \quad (5.2)$$

Використовуються й інші індекси, зокрема:

– індекс оптових цін виробника;

– дефлятор ВВП, тобто відношення номінального ВВП до реального.

Цей індекс є найбільш універсальним, оскільки визначає не тільки споживчі, а й інші ціни.

Ще одним цікавим показником є «**правило величини сімдесять**», що дозволяє підрахувати кількість років, за яке ціни подвояться. Для цього число 70 треба поділити на рівень інфляції, тобто:

$$I_{70} = \frac{70}{I} \quad (5.3)$$

Це правило виведено на Заході емпіричним шляхом. Причому, слід зазначити, що ця залежність працює тільки у некризовій економіці.

5.2 Види та теоретичні концепції інфляції

В економічній літературі зустрічаються різні класифікації щодо видів та типів інфляції.

Залежно від мети дослідження та причин виникнення виділяють такі види інфляції:

1. За характером інфляційного процесу (формами прояву) розрізняють:

– **відкриту інфляцію**, що відбувається, коли макроекономічна нерівновага проявляється в некерованому, вільному зростанні цін, що впливає на розмір споживчого кошика. Відкрита інфляція може бути подолана економічними методами. Вивчення та аналіз динаміки цін дозволяє боротися з цим явищем;

– **приховану інфляцію** – яка виникає під впливом державного втручання у ціноутворення та контролю. В ринкових умовах, якщо уряд намагається стримати інфляцію не шляхом розвитку виробництва, а шляхом обмеження грошової маси і фіксації курсу іноземної валюти. В цьому випадку інфляція проявляється у кризі неплатежів, в зростанні бартеру, падінні виробництва;

– **подавлену (затамовану) інфляцію** – характерна для командної економіки, коли в суспільстві існує жорсткий контроль за цінами та доходами. Оскільки ціни фіксовані і не можуть зростати, інфляція набуває «підпільного» характеру, що призводить до товарного дефіциту та породжує існування «чорного ринку», який певною мірою показує дійсні ціни товарів. У такому випадку тільки частина паперових грошових знаків дійсно є грошима (та, що обмінюється на товар), інша ж перетворюється на псевдогроші. Саме такий тип інфляції був характерним для СРСР. Подолати подавлену інфляцію можна тільки відпустивши ціни, перевівши її, таким чином, у стан відкритої.

2. За місцем розповсюдження інфляція буває:

– **локальна** – зростання цін відбувається у межах однієї держави;

– **світова** – охоплює групу країн або всю глобальну економіку.

3. З погляду передбачення інфляція поділяється на:

– **очікувану**, яку можна передбачити, спрогнозувати її рівень заздалегідь, та підготуватись до неї;

– **неочікувану**, яка вища за прогнозований рівень інфляції для даного періоду.

4. За темпами зростанням знецінення грошей Міжнародний валютний фонд розробив класифікацію згідно з якою відділяється чотири стадії розвитку інфляційного процесу.

Повзуча інфляція характеризується прискореним нагромадженням грошей в обігу без помітного підвищення чи з незначним зростанням товарних цін, що має місце на початку розвитку інфляційного процесу. Деякий час зростання цін може розвиватися повільними темпами. Якщо вони не перевищують 3-5 % на рік, то така інфляція не має явних негативних наслідків, мало відчутна для економічних суб'єктів, і вони можуть легко пристосуватись до неї. Тому вона може штучно підтримуватися протягом тривалого часу з певними цілями, що й надає їй «повзучого» характеру.

Відкрита, або помірна інфляція настає тоді, коли темпи знецінення грошей перевищують 5 % на рік. Наслідки інфляції стають відчутними насамперед у монополізованих секторах економіки. Зайняті в них підприємці починають прискорено нарощувати ціни на свої товари у відповідь на зростання попиту, їх покупці починають нести додаткові витрати, а тому підвищують ціни на свої товари, включаючи і товар робоча сила. Поступово інфляція поширюється на всі сектори економіки, порушуючи її рівномірній, збалансований розвиток.

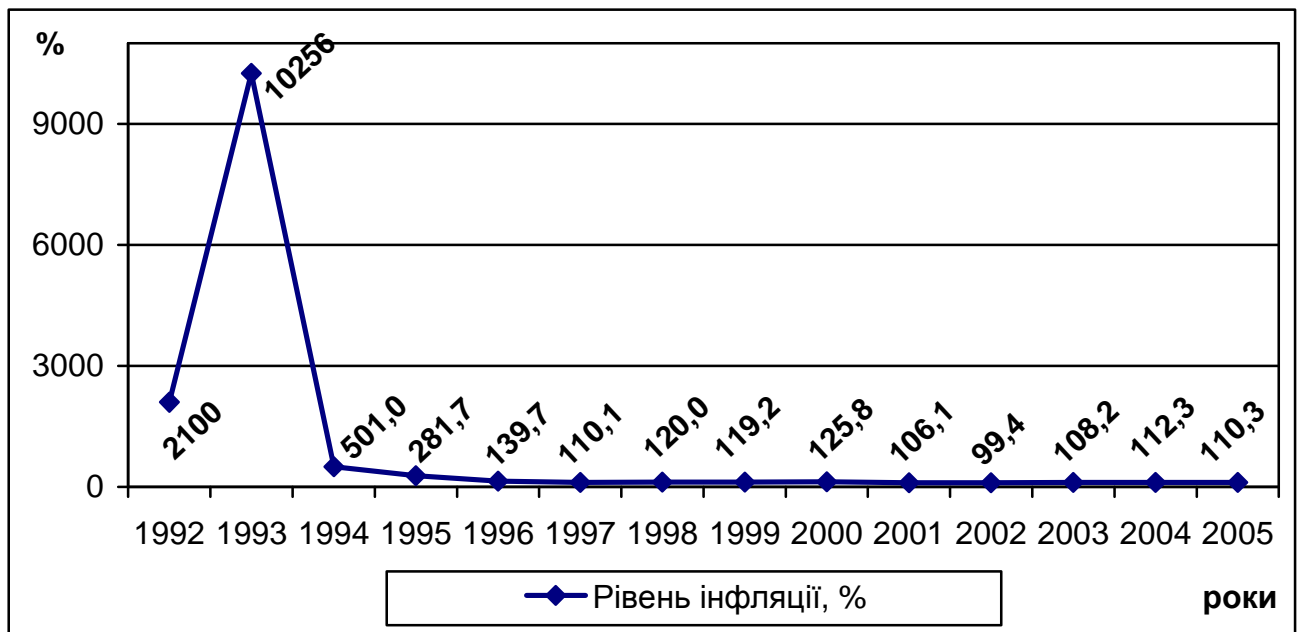
Галопуюча інфляція настає тоді, коли темпи знецінення грошей досягають 20-25 % на рік. На цій стадії значно посилюються економічні суперечності та соціальне напруження в суспільстві. Зростання цін набуває стрибкоподібного характеру, стає важко передбачуваним і не піддається регулюванню. Інфляція виходить з-під контролю держави, різко негативно впливаючи на всі сфери економіки та соціального життя країни.

Гіперінфляція характеризується перевищенням темпів знецінення грошей на 40-45 % за рік. На цій стадії гроші починають втрачати здатність виконувати свої функції, падає їх роль в економіці, відбувається натуралізація господарських зв'язків, тобто поширюються бартерні операції, порушуються фінансовий та кредитний механізми, розвиваються неорганізовані, стихійні процеси в економіці тощо.

Країни з ринковою економікою дотримуються саме цієї класифікації видів інфляції.

У країнах, що розвиваються, спостерігається тенденція змінити цю класифікацію на таку, що більш відповідає тим процесам, що відбуваються у грошових системах цих країн. З цією метою, щоб виправдати високий рівень інфляції, змінюються показники процентних ставок, які характеризують темпи знецінення грошей у тій чи іншій країні. Наприклад, у деяких підручниках можна зустріти такі показники: галопуюча інфляція – 100 %, 500 % або навіть 1 000 % за рік, гіперінфляція – залежно від попереднього показника – складає більше 100 %, більше 500 % або більше 1 000 % за рік.

Динаміку гіперінфляційного процесу в Україні у 90-х рр. ХХ ст. та поступове його подолання наведено на рис. 5.1.

Рис. 5.1 Динаміка річних індексів інфляції в Україні (1992–2005 рр.)

Інфляція в Україні на початку 90-х років була водночас інфляцією попиту та інфляцією витрат.

Для більшості розвинених країн у сучасний період характерна повзуча інфляція, яка нерідко використовується як засіб регулювання економічного розвитку і тому стає хронічною.

Інфляційний процес по-різному розвивається та виявляється в умовах ринкової економіки та командно-адміністративної системи.

У *ринковій економіці* розвиток інфляційного процесу зазнає деформуючого впливу зовнішніх факторів: циклічності процесу суспільного відтворення та державного регулювання економіки.

У фазах економічного піднесення та буму прискорюється зростання національного доходу, інвестицій, зайнятості та цін, що саме по собі зумовлює зниження вартості грошей і тим самим прискорює процес інфляції, з переходом до фази спаду починається скорочення доходів, зайнятості, інвестицій, зниження цін, що призводить до стабілізації вартості грошей і гальмує інфляційний процес. Економічний спад переходить у фазу депресії, коли високого рівня досягає безробіття, а ціни падають до найнижчого рівня, що сприяє відносній стабілізації грошового обігу.

У 70-80 рр. ХХ ст. фази спаду та депресії в економіці багатьох країн, зокрема в США, зумовлюючи зростання безробіття, разом з тим не супроводжувалися стабілізацією та зниженням цін. Розвиток економічної кризи не тільки не зупинив інфляцію, а нерідко навіть посилював її. Таке **економічне становище, коли кризовий спад збігається з інфляцією**, одержало назву **СТАГФЛЯЦІЯ**.

В *умовах командно-адміністративної системи* внаслідок державного контролю за рівнем цін і доходів розвивався автоматично діючий зв'язок між зростанням грошової маси в обігу, платоспроможного попиту і рівня цін. Ціни

тривалий час залишалися незмінними, незважаючи на зростання попиту, що виключало відкриту форму інфляції. Проте цим не долалася товарно-грошова розбалансованість сфери обігу, тобто вона стала подавленою і виявилася у хронічному і всезростаючому дефіциті товарів та послуг, а також підвищенні цін на неорганізованому ринку.

ДЕФЛЯЦІЄЮ називається довготривале зниження рівня цін, що також негативно позначається на економіці країни.

5. За чинниками, що викликають інфляцію, у світовій економічній теорії і практиці відомі два типи інфляції:

- інфляція попиту (надмірна емісія паперових грошей);
- інфляція витрат, або інфляція пропозиції (скорочення виробництва товарів).

Ці два види інфляції, по суті, виділені залежно від того, з якого боку здійснюється тиск на ціни – з боку пропозиції чи з боку попиту. Такий тиск на ціни з кожного боку може провокуватися багатьма чинниками, а відтак інфляція витрат і інфляція попиту є багатоскладовими її видами.

ІНФЛЯЦІЯ ПОПИТУ має місце в тому випадку, коли грошові доходи населення та підприємств зростають швидше, ніж реальний обсяг товарів внаслідок зростання пропозиції грошей банківською системою і зумовленого цим збільшенням платоспроможного попиту на товарних ринках. **Визначальним чинником цієї інфляції є зростання пропозиції грошей,** тому її ще називають **монетарною інфляцією.**

Основними причинами виникнення інфляції попиту можуть бути збільшення державних замовлень (наприклад, військових), збільшення попиту на засоби виробництва в умовах повної зайнятості і майже повної завантаженості виробничих потужностей, а також зростання покупної спроможності населення через зростання заробітної плати. Внаслідок цього виникає надлишок грошей відносно кількості товарів, що призводить до підвищення цін. Таким чином, надлишок платіжних засобів в обігу створює дефіцит пропозиції, коли виробники не в змозі реагувати на зростання попиту.

Крім того, зростання пропозиції грошей може бути викликане використанням сеньйоражу (емісійного доходу) для покриття бюджетного дефіциту чи переходом до ліберальної монетарної політики або обома чинниками одночасно. Дефіцит державного бюджету призводить до зростання внутрішнього боргу, що здійснює певний інфляційний тиск на курс грошової одиниці. Слід зазначити, що покриття дефіциту бюджету за рахунок кредитно-грошової емісії є одним з найважливіших чинників інфляції попиту, оскільки зростання пропозиції грошей збільшує сукупний попит на товари та послуги, який, у свою чергу, підвищує рівень цін.

Коливання інфляції також можуть викликатися **шоками з боку попиту,** які виникають унаслідок різкої зміни пропозиції грошей, що веде до зміни їх вартості (процентних ставок) чи швидкості їх обертання, та спричиняє різкі коливання інвестиційного попиту та відбивається на виробництві споживчих

товарів, зростанні урядових видатків, а також на інфляційних очікуваннях та коливаннях споживчого попиту домашніх господарств і підприємств.

На перший погляд, складається враження, що інфляція попиту розвивається цілком самостійно відносно інфляції витрат. Насправді вони між собою тісно пов'язані, по суті є двома проявами одного й того ж самого явища інфляції як глибокої і тривалої розбалансованості економіки.

ІНФЛЯЦІЯ ВИТРАТ, або ІНФЛЯЦІЯ ПРОПОЗИЦІЇ спричинюється тиском на ціни з боку зростання виробничих витрат. зростанням цін внаслідок збільшення витрат виробництва чи зменшення сукупної пропозиції. В її основі знаходиться взаємозв'язок витрат і цін.

Цей вид інфляції спостерігається у тому випадку, коли відбувається збільшення витрат на одиницю продукції, тобто збільшуються середні витрати за даного обсягу виробництва, що призводить до скорочення прибутків та обсягу продукції, який може бути запропонований за існуючого рівня цін. Внаслідок цього зменшується сукупна пропозиція товарів та послуг, що, у свою чергу, підвищує рівень цін.

Таким чином, витрати, а не попит збільшують ціни. Зростання собівартості, що призводить до інфляції витрат, може бути викликано різними причинами. Це передусім зростання заробітної плати, витрат на енергетичні ресурси, нестача або подорожчання сировини, матеріалів, палива, праці, олігополістична політика ціноутворення, економічна та фінансова політика держави, а також падіння продуктивності праці, посилення монополізації виробництва і ринку, зміни структури пропозиції на ринку, зростання у структурі виробництва галузей з уповільненими темпами підвищення продуктивності праці (наприклад, сфера послуг), з високою часткою витрат на заробітну плату та низькою питомою вагою виробництва предметів споживання тощо.

В усіх цих випадках, щоб зберегти обсяги виробництва і пропозиції на попередньому рівні, необхідно збільшувати грошові виплати, що призведе до зростання попиту, а отже і цін. Якщо грошові виплати не збільшувати, то вказані чинники призведуть до скорочення виробництва і пропозиції, що при попередньому попиті теж підштовхуватиме ціни вверх. Тут теж виникне «зайвий» попит, що провокуватиме зростання цін.

Ще одним з джерел інфляції витрат є **«шоки»** пропозиції або, як їх ще називають, **цінові шоки** (зовнішні та внутрішні) – різкі порушення, спричинені певними подіями по відношенню до функціонування економічної системи (різкі стрибки цін на імпорتنі ресурси, наприклад нафтовий чи газовий шоки, або стихійні лиха, що приводять до втрати частини ресурсів економіки і можливого зменшення виробничого потенціалу; посилення активності профспілок і, як наслідок, збільшення заробітної плати; зміна умов господарювання в конкретній країні, особливо у сфері оподаткування; зміни у законодавстві і, наприклад, пов'язане з цим значне зростання витрат на фінансування певної галузі економіки і т. і.), що збільшує для підприємств середній рівень цін на фактори виробництва.

Іноді дослідники відзначають й деякі **другорядні причини інфляції:**

1. Імпортована інфляція, що виникає внаслідок інфляції в країні-експортері за рахунок зростання цін на імпортні сировинні товари і як наслідок товарів власного виробництва в країні-імпортері.

2. Інфляція очікування, яка проявляється, в першу чергу, у поведінці споживача: очікування інфляції стимулює ажіотажний попит на товари та послуги, що веде до підвищення цін та виникнення товарного дефіциту, оскільки споживачі, стикаючись з дефіцитом товарів, купують будь-які товари про запас, тому що незабаром вони можуть просто зникнути з ринку. Одним з наслідків цього явища може бути скорочення інвестицій, що спричинює інфляцію пропозиції у майбутньому.

Слід зазначити, що за даними досліджень ці другорядні причини інфляції не можуть бути причиною знецінення грошей більше, ніж на 5 % за рік.

Низька і порівняно стабільна інфляція, яку можна передбачити і врахувати, не створює серйозних проблем для економіки. Останні виникають, коли інфляція висока та одночасно мінлива.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА КОНЦЕПЦІЇ ЩОДО ІНФЛЯЦІЇ

Значні розбіжності в економічній теорії існують відносно причин інфляції. За цим критерієм виділяються такі теорії інфляції:

- 1) надмірного попиту,
- 2) грошових витрат виробництва
- 3) теорія інфляції як багатofакторного явища.

Теорія «інфляції попиту». Започаткував цю теорію Дж. Кейнс. Він розглядав Інфляційні процеси як невід'ємну складову елементів макроекономічної системи. В кейнсіанських теоріях наголошується, що причиною інфляційних процесів є надмірний попит відносно товарної пропозиції. Перевищення попиту над пропозицією Дж. Кейнс назвав «інфляційним розривом». При цьому чинники інфляції можуть бути як на стороні пропозиції, так і попиту. Дж. Кейнс відмічав, якщо пропозиція грошей в порівнянні з пропозицією товарів для купівлі збільшується, має місце інфляція. Він доводив, що пропозиція грошей не може безпосередньо впливати на сукупний попит, оскільки зростання грошової пропозиції підвищує ліквідність в економіці, і рівень процентної ставки (ціни за ліквідні кошти) падає. Сукупний попит буде збільшуватись помірковано, оскільки зниження процентної ставки призведе до збільшення інвестиційних затрат.

Теорія «інфляції витрат». Ця теорія виникла внаслідок подальшого розвитку кейнсіанської ідеї «негрошового» механізму інфляційного процесу. У 60-ті роки в США інфляція розвивалася при відсутності надмірного попиту і повної зайнятості, тобто всупереч теорії «інфляційного розриву». Це дало підстави стверджувати, що в умовах високої монополізації виробництва і ролі профспілок на ринку праці підприємці можуть підвищувати ціни, а профспілки – заробітну плату за своєю ініціативою, навіть при незмінності попиту. Подібна ініціатива виступає імпульсом інфляційного процесу. Вся відповідальність за інфляцію покладається на підприємців, які не хочуть поступатися своїми прибутками і підвищують ціни в міру зростання виробничих витрат. Прихильники цієї теорії з усіх виробничих витрат виділили заробітну плату,

оскільки вона найбільш тісно пов'язана з інфляцією, обслуговує особисте споживання і не сприяє розширенню виробництва.

По-іншому пояснюють причини інфляції представники монетаристської теорії. Монетаризм вже не просто включає проблеми інфляції до макроекономічної теорії, а вони стають її найважливішою складовою частиною. М. Фрідмен, засновник теорії монетаризму, розуміє під інфляцією стійке і безперервне зростання цін, викликане надмірною масою грошей по відношенню до валового внутрішнього продукту. Монетаристи стверджують, що саме зміни в грошовій масі є основним чинником формування економічного циклу та інфляції. Їх погляди на природу інфляції викладені у хрестоматійному вислові М. Фрідмена: «Інфляція завжди і всюди є грошовим феноменом». Дане положення свідчить про пряму залежність зростання цін від збільшення грошової маси, і що причини інфляцій знаходяться у сфері обігу.

З 1 січня 2008 р. в Україні почали обраховувати базовий індекс споживчих цін (БІСЦ), який є субіндексом індексу споживчих цін.

БАЗОВА ІНФЛЯЦІЯ – показник, що виключає зміни цін на товари, схильних до впливу чинників, які носять адміністративний і сезонний характер.

Тобто, базова інфляція виключає короткострокові нерівномірні зміни цін під впливом окремих чинників, які мають адміністративний, подієвий та сезонний характер. Переважно йдеться про цінову динаміку, яка не враховує змін цін на продовольство та енергоносії, зокрема тарифи.

Базова інфляція – це та частина інфляції, яка безпосередньо залежить від грошово-кредитної політики та політики валютного курсу.

Вона виражається в щомісячних змінах індексу споживчих цін, на її рівень не впливають адміністративне регулювання, сезонні зміни тощо.

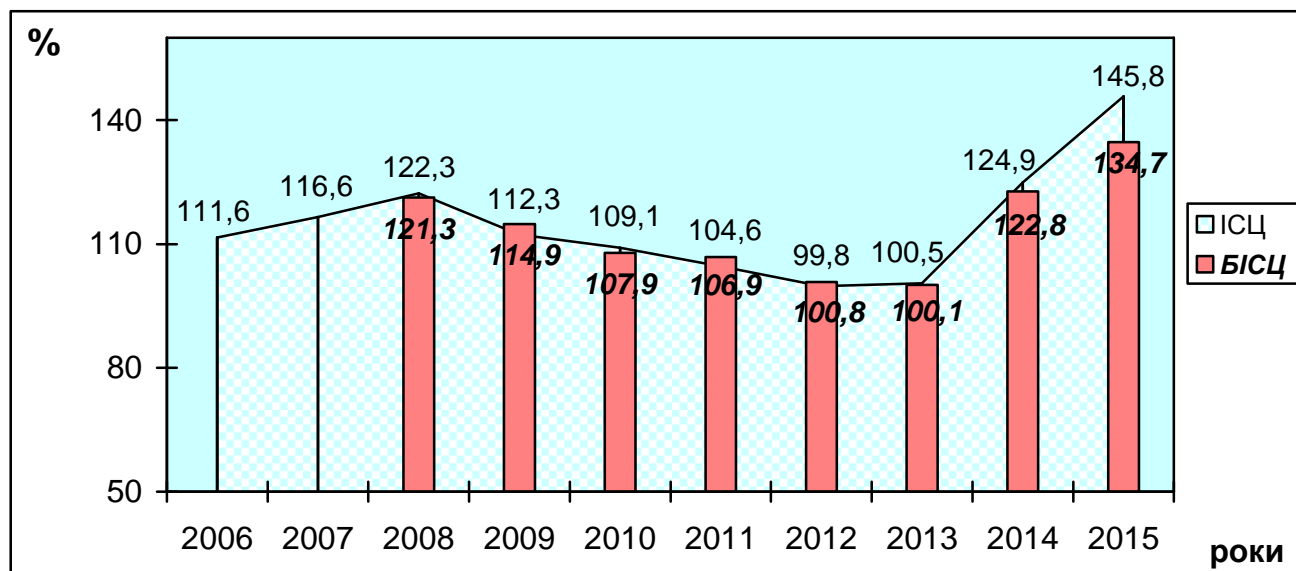
Проблема базової інфляції є відносно новою, оскільки вперше була описана професором Гарварду Отто Екштейном на початку 80-х років ХХ ст. [96]. У дев'яностих роках, коли контроль рівня інфляції став основним завданням більшості центральних банків, проблема базової інфляції набула особливо важливого значення, зокрема в США, Канаді, Західній Європі, Новій Зеландії. Наприкінці дев'яностих років з'явилися перші роботи з базової інфляції в країнах перехідного періоду [97].

Методика обчислення базового індексу споживчих цін передбачає вилучення з кошика найбільш змінних компонентів (наприклад, товарів із сезонними коливаннями, сировинних або товарів з низьким ступенем промислової обробки, зовнішніми та внутрішніми ціновими шоками, адміністративним регулюванням), **і перерахування відповідно до оновленої структури зміни його цін.** Метою цього методу є обнуління ваги вилучених товарів, динаміка цін (тарифів) на які значною мірою визначається впливом немонетарних чинників та відрізняється найбільшою волатильністю, при розрахунку середнього показника. Зазначений метод є одним із традиційних у світовій практиці. Його перевагами є можливість зіставлення часових горизонтів та доступність для розуміння.

Відповідно до цієї методики, для розрахунку базового рівня інфляції в Україні обрано метод виключення з індексу споживчих цін постійного переліку

товарів (послуг)-представників. Товари (послуги)-представники, які виключаються, визначаються шляхом експертних оцінок фахівців Державної служби статистики України, Національного банку України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Динаміку інфляційного процесу в Україні за останні роки наведено на рис. 5.2.

Рис. 5.2 Динаміка річних та базових індексів інфляції в Україні протягом 2006-2015 років

Рівень базової інфляції у 2009 та 2011 рр. – істотно вище споживчої інфляції, що вказує на інфляційні ризики. Одночасно, базовий індекс споживчих цін у 2012 та 2013 рр. був близьким до рекордно низького рівня споживчої інфляції, зафіксованого в Україні протягом попереднього року. Але дефляція (тенденція до зниження середнього рівня цін в економіці) стає небезпечною, якщо вона спричинена різким падінням споживчого попиту, надлишковим виробництвом і зниженням кредитування та інвестування капіталу.

Крім того, при дефляції збільшується реальна вартість боргових зобов'язань, що спричиняє банкрутство та неплатоспроможність банків та дебіторів, знецінюється дійсна вартість оподаткування. За умов дефляції інструменти монетарної політики стають неефективними через обслуговування економічною політикою інтересів вузьких провладних кіл, високу корумпованість суспільства, збільшення обсягу неповернутих кредитів та доларизацію економіки. В Україні нульова інфляція у 2012 р. наложилася на нульові темпи росту економіки, а це класична ознака стагнації – явища більш небезпечного, ніж криза, оскільки проблеми в економіці стають хронічними.

5.3 Соціально-економічні наслідки інфляції

Інфляція має цілий ряд наслідків у багатьох сферах суспільного життя, насамперед, у соціальній та економічній.

У соціальній сфері інфляція створює передумови для перерозподілу доходів між найманими працівниками та підприємцями на користь останніх. Зростання товарних цін спричинює збільшення прибутків підприємців і зменшує реальні доходи робітників, службовців та інших верств населення.

Є соціальні групи, які повністю не здатні захистити себе від втрат унаслідок інфляції (пенсіонери, працівники з фіксованим доходом, зокрема службовці державних установ, студенти та ін.).

Збереження населення внаслідок інфляції помітно знецінюються.

Значна кількість економічних суб'єктів не впевнена у перспективі свого економічного становища. Загострюються соціальні суперечності.

В економічній сфері діапазон негативних наслідків інфляції є ще ширшим. Особливо відчутно вона впливає на розвиток виробництва, торгівлю, кредитну і грошову системи, державні фінанси, валютну систему і на платіжний баланс країни.

Інфляція спричинює посилення хаотичності та диспропорціональності розвитку суспільного виробництва. Позичкові капітали спрямовуються переважно у галузі зі швидким зростанням цін і відволікаються з інших галузей, де може настати застій і занепад виробництва. Часті коливання та стрибки цін посилюють економічний ризик інвестицій.

Скорочується платоспроможний попит населення, інфляція зумовлює звуження ринку збуту товарів народного споживання. Нерідко виникає затоварення на цих ринках при абсолютному скороченні особистого споживання.

Спад виробництва може зумовлюватися також відтоком капіталів з виробничої сфери у торгівлю, де інфляційне зростання цін підсилюється спекуляцією.

В умовах інфляції економічним суб'єктам не вигідно тримати свої активи в грошовій формі. Це негативно впливає на кредитні відносини та грошовий обіг. Власники грошових коштів не будуть вкладати їх у банки, якщо депозитний процент не компенсує інфляційних втрат. Якщо ж вони будуть збільшувати депозитний процент, то це неминуче призведе до подорожчання банківських позик, наслідком чого буде скорочення попиту на них та подальше підвищення цін підприємцями з метою компенсації своїх додаткових витрат на оплату процентів.

Згортається також комерційний кредит, оскільки кредиторам не вигідно і ризиковане продавати свою продукцію з відстрочкою платежу.

Прагнення економічних суб'єктів швидше позбавитися «гарячих» грошей прискорює їх обіг. У власників товарів знижується бажання реалізовувати їх за знецінені гроші, і вони переходять на бартерні операції чи продають їх за іноземну валюту. Натуралізація обміну прискорює інфляційне знецінення грошей, оскільки звужується матеріальна основа їх обігу, а також спричинює

розрив традиційних господарських зв'язків, уповільнює товарообіг та викликає додаткові витрати обігу.

На гіпервисокій стадії інфляції виникає «голод» на грошові знаки, оскільки дрібні купюри зовсім втрачають свою вартість і перестають функціонувати. Тому швидко зростає потреба у великих купюрах, за якою не встигає їх випуск емісійним центром.

Поступово цей «голод» поширюється й на обіг грошового капіталу, внаслідок чого у більшій частині підприємств посилюється недостача основного та оборотного капіталу. Це пояснюється тим, що випереджаюче знецінення грошей порівняно з ростом їх емісії призводить до зменшення реальної цінності грошової маси в обігу.

Негативно впливає інфляція і на фінансову систему, особливо на другій стадії, коли емісія грошей не встигає за їх знеціненням. Реальна вартість усієї суми державних доходів постійно зменшується. Тому держава змушена «посилювати тиск» на друкарський станок, щоб компенсувати фінансові втрати від інфляції. Держава зменшує свої витрати на соціальні потреби, що загострює соціально-політичну нестабільність у країні.

Наслідком впливу інфляції на зовнішньоекономічні зв'язки є падіння курсу національної валюти відносно валют країн, де інфляція відсутня чи розвивається нижчими темпами. Падіння курсу відбувається нерівномірно і неадекватно зниженню купівельної сили грошей на внутрішньому ринку. Виникають розбіжності між офіційним і ринковим курсами валюти. Все це дезорганізує зовнішньоекономічні зв'язки, стримує прилив іноземного капіталу, погіршує платіжний баланс країни, її валютне становище, підриває її позиції на світовому ринку.

5.4 Державне регулювання інфляції

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., проблема боротьби з інфляцією набула характеру її регулювання з боку держави. Основна мета такого регулювання полягала в тому, щоб стримати інфляцію в розумних межах і не допустити розгону її темпів до розмірів, загрозливих для соціально-економічного життя суспільства.

Ідея «контрольованої» інфляції сформувалась як складова частина кейнсіанської теорії державного регулювання економіки шляхом втручання в платоспроможний попит. Дж. М. Кейнс і його послідовники вважали, що різними економічними важелями, в тому числі збільшенням грошової маси в обігу, держава може стимулювати розширення попиту, реакцією на що буде зростання пропозиції, а значить, і виробництва товарів без підвищення цін.

Кейнсіанська ідея регульованої інфляції широко використовувалася на практиці в 50-60 рр. в більшості країн ринкової економіки. На її основі виправдовувалося форсування державних витрат, зростання бюджетних дефіцитів, що стало хронічним явищем. Практикувалася політика кредитної експансії, лібералізація прибутків і цін. Було досягнуто довгочасне

стримування інфляції на «повзучому» рівні, що давало підстави говорити про реалізацію на практиці ідеї «контрольованої» інфляції.

Проте вже з початку 70-х рр. у більшості країн з розвинутою ринковою економікою почалося швидке зростання цін, інфляція наблизилась до галопуючого рівня.

У нових умовах кейнсіанська ідея регульованої інфляції зазнавала серйозної критики з боку представників монетаристської школи. На практиці політика регульованої інфляції зазнала краху і з початку 70-х рр. змінилась відвертою антиінфляційною політикою, до якої змушені були перейти уряди більшості країн.

У відповідь на взаємодію факторів інфляції попиту та інфляції витрат сформувалися два основні напрямки антиінфляційної політики:

- а) дефляційна політика (врегулювання попиту);
- б) політика доходів.

ДЕФЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА включає ряд методів обмеження платоспроможного попиту через **фінансовий** та **кредитно-грошовий механізми**. Вона проводиться переважно за умов, коли інфляція викликана причинами, що діють зі сторони грошей.

Фінансовий механізм працює у таких напрямках:

- а) для того, щоб зменшити надходження зайвих грошей в обіг, скорочуються витрати державного бюджету (субсидії підприємствам, асигнування соціальних програм, розвитку інфраструктури, потреби військово-промислового комплексу), у тому числі трансферти (соціальні виплати населенню);
- б) посилюється податковий тиск на доходи підприємців та населення;
- в) проводиться робота щодо скорочення державного боргу (зовнішнього та внутрішнього).

Інструментами дефляційної кредитно-грошової політики є:

- 1) **пряме лімітування (таргетування)** випуску готівки в обіг центральним банком;
- 2) **кредитна рестрикція** (політика «дорогих» грошей) – грошово-кредитна політика центрального банку за якої застосовується:
  - підвищення облікової (дисконтної) ставки центрального банку;
  - збільшення норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
  - продаж цінних паперів центральним банком на відкритому ринку.

Крім того, для боротьби з інфляцією центральні банки можуть застосовувати й адміністративні інструменти впливу на діяльність комерційних банків, наприклад, регулювання процентних ставок за пасивними та активними операціями комерційних банків.

Наслідками дефляційної політики є:

- грошова пропозиція скорочується;
- процентні ставки комерційних банків зростають;
- скорочується банківське кредитування народного господарства;
- стримується зростання грошової маси та платоспроможного попиту;
- інвестиційні витрати скорочуються;

– зменшується інфляція.

Політика дефляції при послідовному і жорсткому її проведенні може дати бажаний антиінфляційний ефект, проте її реалізація пов'язана з великими труднощами, оскільки посилює соціальне напруження в суспільстві, викликає загрозу економічної кризи, банкрутства підприємств, зменшення зайнятості. Дефляційна політика призводить до уповільнення економічного зростання, а також до кризових явищ в економіці. Тому урядам нерідко доводиться маневрувати, оперативно змінюючи дефляційні методи інфляційними.

Другий напрям антиінфляційної політики – **ПОЛІТИКА ДОХОДІВ**. Вона передбачає державний контроль за заробітною платою і цінами. Такий контроль зводиться до:

- а) фіксації зарплати та цін на певному рівні – «заморожування» їх;
- б) встановлення темпів їх зростання в певних межах, найчастіше щодо темпів приросту продуктивної праці;
- в) або те й інше разом.

Цей метод широко використовувався в колишньому Радянському Союзі. Негативні соціальні наслідки цього методу є такими:

- пряме втручання в приватне підприємництво і в сферу ринку, що призводить до деформації дії його механізму;
- поява товарного дефіциту;
- заморожування зарплати викликає незадоволення трудящих, посилює соціальне напруження.

Під впливом неомонетаристських ідей більшість країн Заходу відмовилася від втручання в ціни і зарплату і спрямувала свої регулюючі дії на подолання причин інфляції зі *сторони товарів, створення сприятливих умов для дії законів ринку і всіляке стимулювання приватного підприємництва*, а саме:

- проведення жорсткої антимонопольної політики;
- заохочування ринкової конкуренції;
- скорочення державної підтримки малорентабельних і слабоконкурентних підприємств і галузей;
- введення гнучкої податкової політики, що стимулює підприємницьку активність і зростання грошових заощаджень населення.

Всі ці заходи позитивно вплинули на розвиток виробництва, підвищення його ефективності та продуктивності праці, що, в свою чергу, сприяло результативності дефляційної політики. Внаслідок цього країни Заходу у другій половині 80-х рр. змогли перебороти галопуючу інфляцію і ввести її в межі «повзучої».

Варіанти антиінфляційної політики обираються залежно від пріоритетів:

- 1) якщо метою держави є стримування економічного зростання, то проводиться дефляційна політика;
- 2) якщо мета – стимулювання економічного зростання – проводиться політика доходів;
- 3) якщо метою уряду є стримування інфляції будь-якою ціною –

використовуються паралельно два напрямки антиінфляційної політики (і політика доходів, і дефляційна політика).

Для управління інфляцією в Україні на початку 90-х років було використано методіку, розроблену та успішно апробовану західними економістами. Відповідно до неї усі заходи антиінфляційного регулювання розподілено на дві великі групи:

- **АНТИІНФЛЯЦІЙНА СТРАТЕГІЯ**, що поєднує заходи довгострокового характеру, результат від впровадження яких можна побачити якнайменше через 3–5 років;

- **АНТИІНФЛЯЦІЙНА ТАКТИКА**, від якої можна очікувати змін протягом року, тобто у короткостроковому періоді.

Антиінфляційна стратегія об'єднує три комплекси заходів:

1) погашення інфляційних очікувань – це:

- *по-перше*, заходи психологічного характеру, спрямовані на заспокоєння населення від страху втрати своїх накопичень, у зв'язку з підвищенням цін. Тобто ведеться психологічна обробка населення з метою припинити паніку та скуповування усіх споживчих товарів, що є у продажу, бо це призводить до поглиблення товарного дефіциту. Для успішного використання цього методу в країні повинний бути уряд, що користується довірою населення. З метою підвищення довіри, уряд може навіть використати проведення індексації грошових доходів, щоб скоротити паніку, хоча це є популістським, а не антиінфляційним заходом;

- *по-друге*, підсилюється дія ринкових механізмів в країні, у тому числі налагоджується випуск конкурентоспроможних товарів у більшій кількості та високої якості, щоб населення мало змогу вкласти свої накопичення у товари і таким чином спасти частину свого капіталу від інфляції;

2) розробка довгострокової грошової політики:

- *по-перше*, уведення твердих лімітів на зростання грошової маси;
- *по-друге*, використання методів грошово-кредитного регулювання, розглянутих вище, а саме: облікову політику центрального банку, політику обов'язкового резервування та проведення операцій з державними цінними паперами на відкритому ринку.

Грошова політика в антиінфляційній стратегії відіграє чільну роль, тому лише банківській системі під силу розробити й провести такі системні заходи;

3) скорочення бюджетного дефіциту:

- для цього використовуються два шляхи – збільшення доходів бюджету чи зменшення видатків. Останній метод, спрямований на зменшення бюджетного фінансування впровадити легше. Не випадково, що на Заході він використовується найбільш активно.

- збільшення доходів бюджету, як правило, пов'язано з розробкою та впровадженням зваженої податкової політики, що займає не тільки тривалий проміжок часу, а й сполучено з економічними труднощами.

Антиінфляційна тактика містить у собі два варіанти дій.

Мета першого варіанту – **збільшення пропозиції без адекватного підвищення попиту**, тобто держава насичує ринок новими товарами, яких до

цього або не було взагалі, або не вистачало. В цей період здійснюється:

– **приватизація державної власності (за гроші)**, що дає можливість «зв'язати» зайву грошову масу, не забезпечену товарами;

– **масований імпорт товарів** (коли в обігу не вистачає товарів вітчизняного виробництва, їх слід імпортувати з-за кордону, щоб ліквідувати товарний дефіцит та не допустити нового витка інфляції);

– **продаж населенню частини накопичених товарів підприємств** (тобто виплата робітникам заробітної плати товарами, що виробляються на даному підприємстві – цукром, телевізорами, ковдрами і т. і. при неможливості їхньої реалізації на ринку);

– **продаж землі.**

Мета другого варіанту – поточне регулювання попиту:

1) збільшення процентів по депозитних вкладах та по державних цінних паперах (облігаціях внутрішньої державної позики). Цей інструмент належить до одного з елементів кейнсіанської методики подолання інфляції, відповідно до якої відома закономірність, що підвищення процента по депозитних вкладах на 1 процентний пункт призводить до зменшення:

– кількості грошей в обігу – на 4 %;

– відкладеного попиту населення – теж на 4 %;

– грошей на руках у населення – на 2 %;

2) заморожування вкладів в Ощадбанку та інших державних депозитних корпораціях;

3) розвиток фондового ринку та вкладення грошей у цінні папери (акції, облігації та ін.);

4) вкладення грошей у нерухомість;

5) невиклата заробітної плати в строк – нестача грошей в обігу призводить до зменшення поточного попиту (суто наш винахід) та інше.

Крім того, в руках держави завжди знаходиться ще й такий міцний важіль антиінфляційного регулювання як грошова реформа.

5.5 Грошові реформи

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення та стабілізації грошового обігу особливе місце займають грошові реформи.

Грошова реформа є складовою антиінфляційної політики і спрямовується на усунення наслідків інфляції у грошовій сфері й створення монетарних та економічних передумов для стабілізації грошей.

ГРОШОВІ РЕФОРМИ – це повна або часткова перебудова грошової системи, яку проводить держава з метою оздоровлення чи поліпшення механізму регулювання грошового обігу стосовно до нових соціально-економічних умов.

Грошова реформа є одним з інструментів грошової політики. Проведення грошових реформ, зміст яких зводиться до повної або часткової структурної перебудови державою наявної в країні грошової системи, завжди вимушений

крок.

Кожна грошова реформа є індивідуальною і неповторною за своїми характеристиками. Вирішуючи конкретно визначене коло завдань структурної перебудови та стабілізації грошового обігу тієї чи іншої країни, будь-яка реформа завжди специфічна за змістом.

Це, однак, не виключає можливостей класифікації грошових реформ через виділення певної групи спільних ознак у їх функціональному втіленні.

Грошові реформи, що проводились у різні часи в багатьох країнах, значно відрізнялись за своїми цілями, глибиною реформування діючих грошових систем, методами стабілізації валют, підготовчими заходами.

1. Залежно від мети проведення та глибини перебудови державною наявної грошової системи, реформи можна класифікувати таким чином:

1. Створення нової грошової системи, тобто запровадження принципово нової за структурою і змістом елементів системи функціонування та обігу грошей. Такі грошові реформи передбачають не лише запровадження в обіг нової грошової одиниці, а й структурну перебудову діючої системи грошово-валютних і кредитних відносин.

У світовій історії такий вид грошових реформ зустрічається не дуже часто. Проводилися вони при переході від біметалізму до монометалізму, при переході до системи паперового чи кредитного обігу, а також в умовах створення нових держав, наприклад,

– при розпаді колоніальної системи у 60–70-х рр. ХХ ст., коли африканські країни отримали незалежність;

– при розпаді Радянського Союзу, коли усі республіки, що колись входили до його складу, сформували свої грошові системи;

2. Грошові реформи без якісної перебудови системи грошового обігу (йдеться про проведення заходів із заміни дійсної грошової одиниці та відповідної стабілізації грошей), тобто ***мова йде про часткову зміну грошової системи*** – коли реформуються окремі її елементи: назва й величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їх емісії та характер забезпечення та ін. Зустрічається кілька різновидів такого типу реформ. Це:

▪ ***грошові реформи формального типу***, що зводяться лише до впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням тієї, що функціонує. Приводом до такої зміни може бути недостатня захищеність купюри старого зразка та її масова фальсифікація, боротьба з підробкою банкнот, зміна їх зовнішнього вигляду, наприклад, державної символіки з політичних причин тощо;

▪ ***грошові реформи з деномінацією грошового обігу***. Це дещо складніша форма грошової реформи.

ДЕНОМІНАЦІЯ – це обмін усіх старих знаків на нові у певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості основних фондів тощо.

Цей метод ще називають «методом закреслювання нулів», тому що відбувається збільшення масштабу цін.

У Німеччині після Першої світової війни внаслідок гіперінфляції

(грошова маса зросла у 496 квінтільонів разів) нова рейхсмарка 1923 р. випуску обмінювалась у співвідношенні 1:1 трильйону старих рейхсмарок.

У Радянській Росії після Громадянської війни у 1924 р. деномінація становила 1:1 млн старих грошових знаків.

В Україні в ході проведення грошової реформи у вересні 1996 р. деномінація склала 1:100 тис., тобто 100 000 купоно-карбованців = 1 гривні;

▪ **грошові реформи конфіскаційного типу**, або їх ще називають **реформи «шокового» типу**. Такі реформи передбачають комплекс явних або замаскованих заходів конфіскаційного характеру, серед яких слід виділити такі можливі заходи:

- обмін старих грошей на нові з понижуючим коефіцієнтом;
- встановлення ліміту на обмін банкнот;
- примусове заморожування депозитів на спеціальних рахунках сум, що перевищують встановлену межу, що по суті також має конфіскаційний характер;
- тимчасове припинення валютно-обмінних операцій тощо.

3. Проведення спеціальних стабілізаційних заходів з метою стримування інфляції чи подолання її наслідків.

Нерідко окремі грошові реформи мають ознаки всіх трьох типів. Чим би не викликала необхідність проведення грошової реформи, найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обігу.

Світовий досвід грошових реформ знає **три методи стабілізації валют:**

- 1) нуліфікація;
- 2) девальвація;
- 3) ревальвація (реставрація).

НУЛІФІКАЦІЯ – це оголошення державою знецінених паперових грошових знаків недійсними.

Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші. В чистому вигляді у світовій історії провадилася один раз – після революції у XVIII ст. у Франції.

Але частіше за все введення нової валюти пов'язано з деномінацією грошових знаків.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ – це офіційне зниження державою металевого змісту та валютного курсу (або тільки валютного курсу) національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць.

Поки держави фіксували золотий зміст своїх валют, вона означала одночасне зниження його та курсу валюти приблизно однаковою мірою. Після відміни золотих паритетів девальвація зводиться тільки до зниження офіційного валютного курсу.

Скасування розміну банкнот на золото значно змінило зміст і механізм девальвації валюти, які стали рідше провадитися в межах грошових реформ з метою стабілізації внутрішнього грошового обігу, а використовуються передусім як **метод валютної політики для регулювання зовнішньоекономічних відносин:** посилення демпінгу, підвищення конкурентоспроможності, врегулювання платіжного балансу тощо.

З введенням режиму плаваючих курсів валют зміст девальвації ще розширився, і цим терміном стали називати тривале зниження ринкового курсу валют.

РЕВАЛЬВАЦІЯ (РЕСТАВРАЦІЯ) – це офіційне підвищення державою золотого змісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної валюти країни.

У першому варіанті ревальвації валют проводилися в епоху вільного обміну банкнот на метал, коли фальшиві або ушкоджені монети вилучалися з обігу, а їх місце займали нові відкарбовані монети. Цей процес отримав ще назву реставрації, тому що грошова маса приводилася у відповідність до старих параметрів – реставрувалася.

Грошові реформи на основі ревальвації проводилися рідко, оскільки вони можливі при незначному знеціненні грошей та швидкому розвитку економіки і відповідній стабільності ринку (грошові реформи у 1821 р., 1924–1928 рр. в Англії, у США – у 1879 р.).

Після відміни обміну банкнот на золото механізм ревальвації значно змінився. Він став торкатися тільки співвідношення національної валюти з іноземними, не впливаючи на її вартість всередині країни.

З відміною Бреттон-Вудської системи і введенням режиму плаваючих валютних курсів останні стали автоматично вирівнюватися за паритетом купівельної спроможності валют. Тому відпала необхідність у проведенні грошових реформ на основі ревальвації валюти як офіційному державному заході.

З переходом до систем обігу нерозмінних знаків **чіткі грані між альтернативними методами стабілізації валют дещо стерлись і шляхи проведення реформ уніфікувалися.**

II. За часовим виміром здійснення обмінних операцій теорія й практика розмежовують одномоментні грошові реформи та грошові реформи паралельного типу. Перші називають ще «шоковими» реформами.

ОДНОМОМЕНТНА ГРОШОВА РЕФОРМА — введення нових грошей в обіг; здійснюється за короткий строк (5-17 днів), протягом якого технічно можливо обміняти старі гроші на нові.

Названі вище реформи конфіскаційного типу передбачали здійснення обмінних операцій протягом всього декількох днів. Це й були одномоментні реформи, або реформи «шокового» типу.

РЕФОРМИ ПАРАЛЕЛЬНОГО, або, КОНСЕРВАТИВНОГО ТИПУ є надзвичайно складною за технікою реалізації процедурою. У цьому випадку нова грошова одиниця, розширюючи сферу свого функціонального застосування, витісняє старі гроші поступово. В результаті, протягом певного часу, в обігу знаходяться дві грошові одиниці стара й нова.

Для успішного проведення будь-якої грошової реформи в країні необхідно провести цілий комплекс підготовчих заходів. Зокрема, повинні бути:

- 1) накопичений достатній золотовалютний резерв;
- 2) накопичена певна товарна маса,

- 3) знижений бюджетний дефіцит,
- 4) встановлені ліміти темпів приросту грошової маси в обігу.

Грошова реформа повинна обов'язково доповнюватися системою практичних заходів, які б гарантували її повномірний характер. Ключовими серед них мають бути:

- дії з нормалізації товарно-грошових відносин, і, в першу чергу, рішуче обмеження бартеру як зони економічних зловживань;
- удосконалення управління валютною та емісійною політикою з тим, щоб стабільність грошової одиниці підтримувалась на відповідному рівні;
- скорочення поширеної практики використання різного роду квазіплатіжних фінансових інструментів;
- недопущення безконтрольності з боку держави за впливом капіталу та грошової маси в тіньову економіку і за кордон;
- запровадження чіткого контролю за джерелами формування, умовами розміщення та напрямками використання валютних резервів держави.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення поняття інфляції. Які відмінності існують у трактуванні поняття інфляції?
2. Дайте характеристику економічній сутності та проявам інфляції.
3. За допомогою яких показників вимірюється інфляція? Чи зводиться інфляція тільки до зростання цін?
4. Які існують стадії та закономірності виникнення та розвитку інфляції?
5. Дайте характеристику розвитку інфляції в Україні.
6. Які типи та види інфляції розглядаються в економічній літературі?
7. За якими критеріями класифікують інфляцію?
8. Дайте визначення інфляції попиту та інфляції витрат (пропозиції). Чим вони відрізняються і що є спільним для них?
9. Які теоретичні концепції інфляції Ви знаєте?
10. Що таке цінова інфляція? Які ще форми прояву інфляції Ви знаєте?
11. Назвіть види інфляції. Який з перелічених видів інфляцій не мають негативних наслідків для економіки країни?
12. Які зовнішні причини можуть сприяти посиленню інфляційних процесів у державі?
13. Які внутрішні причини впливають на прискорення інфляційних процесів?
14. Чи завжди інфляція негативно впливає на економіку?
15. Охарактеризуйте соціально-економічні наслідки інфляції. У чому полягає різниця між соціальними та економічними наслідками інфляції?
16. Чому в Україні інфляція набула форми стагфляції? Назвіть особливості інфляції в Україні в 90-ті роки?
17. Дайте визначення антиінфляційної політики. Охарактеризуйте методи антиінфляційної політики.
18. Охарактеризуйте дефляційну політику та політику доходів.

19. Назвіть основні комплекси заходів антиінфляційної стратегії.
20. Охарактеризуйте варіанти дій при застосуванні антиінфляційної тактики.
21. Дайте визначення поняття «грошова реформа». Які класифікаційні ознаки грошових реформ Ви знаєте?
22. Які види грошових реформ Ви знаєте?
23. У чому проявились особливості проведення грошової реформи в Україні?

ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

6.1 Сутність валюти та валютних відносин. Конвертованість валюти.

6.2 Валютний курс: поняття, функції, види. Котирування валют.

6.3 Валютна система. Види валютних систем та їх еволюція.

6.4 Валютний ринок. Види валютних операцій.

6.5 Валютна політика держави: сутність, форми, інструменти.

6.1 Сутність валюти та валютних відносин. Конвертованість валюти

ВАЛЮТА – це грошова одиниця, яка виконує функцію світових грошей для виміру величини вартості товару в процесі здійснення міжнародних розрахунків.

Термін «валюта» (*valuta*) італійською означає вартість (цінність).

До поняття «валюта» включаються не тільки **кошти у вигляді законних платіжних засобів (готівки) чи депозитів** у грошах тієї чи іншої країни, а й **інші ВАЛЮТНІ ЦІННОСТІ:**

- **платіжні документи** (чеки, векселі, сертифікати, акредитиви тощо);
- **фондові цінності** (акції, облігації) **та інші фінансові інструменти іноземного походження;**
- **платіжні документи та фондові цінності національного походження**, якщо вони перетинають митний кордон чи переходять у власність нерезидентів всередині країни.

Українське законодавство до валютних цінностей відносить:

1) **валюту України** (як власне валюта України, так і платіжні документи та інші цінні папери, виражені в ній);

2) **іноземну валюту** (як власне іноземна валюта, так і платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті);

3) **монетарні метали** (золото, срібло, платина та метали іридієво-платинової групи у будь-якому вигляді та стані за винятком ювелірних, промислових і побутових виробів з цих металів і брухту цих металів).

Таким чином, **категорія «валюта» вживається переважно в трьох значеннях:**

- **як грошова одиниця даної країни** (національна валюта);
- **як грошові знаки іноземних держав**, а також **кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях**, що використовуються у міжнародних розрахунках (іноземна валюта);
- **як умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця і платіжний засіб (SDP (Special Drawing Rights) або СПЗ** – спеціальні права запозичення – розрахункова одиниця МВФ, **євро** – грошова одиниця

Європейського Співтовариства, **андське песо** (розрахункова одиниця країн Андського пакту: Болівія, Колумбія, Перу, Еквадор).

Валюта класифікується за кількома критеріями.

1. За емітентською належністю валюти виділяють:

- національну валюту, що емітується в грошових знаках певної країни (гривня – в Україні, долар – в США, фунт стерлінгів – у Великобританії і т. і.);
- іноземну валюту, виражену в грошах, що емітуються банківськими системами інших країн;
- міжнародну (колективну) валюту (євро, СПЗ (SDR));

2. За режимом використання валюти поділяються на:

- конвертовані;
- неконвертовані.

КОНВЕРТОВАНИМИ є валюти, які здатні вільно обмінюються на валюти інших країн за курсом, що формується у встановленому порядку на валютному ринку, і вільно переміщуються через кордон.

НЕКОНВЕРТОВАНА (ЗАМКНЕНА) ВАЛЮТА – не обмінюється на інші іноземні валюти за ринковим курсом і застосовується лише на території певної країни.

Неконвертованими є ті валюти, на які з боку держави накладаються обмеження щодо ввезення, вивезення, купівлі, продажу і до яких застосовуються різноманітні заходи валютного регулювання. Зазвичай такими є валюти:

- країн з адміністративно-командною економікою;
- слаборозвинених країн;
- країн, які переживають хронічну фінансово-економічну кризу.

3. За повнотою конвертації розрізняють:

- повну конвертованість;
- часткову конвертованість.

ПОВНА КОНВЕРТОВАНІСТЬ означає відсутність будь-яких валютних обмежень у поточних і фінансових операціях, тобто вільний обмін національної валюти на іноземну валюту для всіх категорій власників і за всіма операціями (платежі за поточними операціями, платежі за рухом капіталу і переказами).

ЧАСТКОВА КОНВЕРТОВАНІСТЬ означає збереження тих чи інших обмежень, тобто для одних видів операцій та осіб обмін національної валюти дозволений, а для інших – ні.

В наш час лише 20 держав мають повністю конвертовану валюту: США, країни ЄС, Великобританія, Канада, Нова Зеландія, Сінгапур, Японія, деякі багаті на нафту країни Близького Сходу та інші. Крім того, майже 50 держав світу мають різні форми частково конвертованих валют.

4. За видами суб'єктів конвертація поділяється на:

- зовнішню;
- внутрішню.

Якщо конвертація національної валюти дозволена тільки для нерезидентів, то вона називається **зовнішньою**, а якщо для резидентів – **внутрішньою**.

5. За характером економічних операцій, що обслуговуються конвертованою валютою конвертація буває:

- за поточними операціями;
- за операціями з переміщення капіталу.

Якщо конвертація поширюється тільки на платежі за поточними операціями, вона називається **поточною**, а якщо тільки на платежі за рухом капіталу – **капітальною**.

До поточних операцій відносяться:

– перекази в Україну або з України іноземної валюти для здійснення розрахунків без відстрочки платежу за експорт і імпорт товарів (робіт, послуг), а також розрахунків, пов'язаних з кредитуванням експортно-імпортних операцій, на строк, що не перевищує 180 днів;

– отримання та надання фінансових кредитів на строк, що не перевищує 180 днів;

– перекази в Україну та з України процентів, дивідендів та інших доходів за вкладами, інвестиціями, кредитами та іншими операціями, пов'язаними з рухом капіталу;

– перекази неторгового характеру в Україну та з України, включаючи перекази сум заробітної плати, пенсій, аліментів, спадщини, а також інші аналогічні операції.

До валютних операцій, пов'язаних з рухом капіталу, відносяться:

– прямі інвестиції, тобто вкладення в статутний капітал підприємства з метою отримання доходу і прав на участь в управлінні підприємством;

– портфельні інвестиції, тобто придбання цінних паперів;

– переведення в оплату споруд та іншого нерухомого майна;

– надання і отримання відстрочки платежу за експортом та імпортом на термін, що перевищує 180 днів, а також надання і отримання фінансових кредитів на такий же термін.

6. За формою конвертації валюти поділяються на:

- вільно конвертовані;
- резервні;
- частково конвертовані;
- клірингові.

ВІЛЬНО КОНВЕРТОВАНА ВАЛЮТА – валюта, що вільно та без обмежень обмінюється на валюти інших країн і застосовується у всіх видах міжнародного обігу.

Вільна конвертованість в першу чергу свідчить про стійкість економіки країни, можливості її економічного зростання і, як наслідок, довіру до її національної валюти з боку іноземних партнерів.

Слід зауважити, що повної конвертованості немає навіть у країнах, де відмінено всі валютні обмеження. Адже й у них залишається більш-менш інтенсивне регулювання зовнішньої торгівлі та порядку міжнародних розрахунків. Тому ступінь і характер конвертованості залежить від державного регулювання економіки.

РЕЗЕРВНИМИ називають валюти, які переважно використовуються для міжнародних розрахунків і накопичуються в золотовалютних резервах центральними банками країн для підтримки міжнародної ліквідності.

В сучасних умовах до резервних валют відносять: американський долар, японську єну, англійський фунт стерлінгів, швейцарський франк, євро.

Ці п'ять валют складають практично 100 % світових валютних резервів, в яких на кожен валюту приблизно припадає:

- долар США – 57 %;
- євро – 25 %;
- японська єна – 5 %;
- англійський фунт стерлінгів – 4 %;
- швейцарський франк – 2 %;
- решта – інші ВКВ.

Наявність резервної валюти створює додаткові вигоди країні-емітенту, дозволяючи протягом тривалого терміну мати від'ємне сальдо у торговому і платіжному балансах без загрози національній економіці.

ЧАСТКОВО КОНВЕРТОВАНА ВАЛЮТА обмінюється на обмежену кількість іноземних валют, у міжнародних розрахунках застосовується з обмеженнями.

Обмеження вводяться урядом або центральним банком та полягають у регламентації операцій з валютою та валютними цінностями.

Наявність обмежень зумовлюється нестабільністю економічного стану країни і незбалансованістю її платіжного балансу. Більшість країн світу, в тому числі й Україна, мають частково конвертовану валюту.

КЛІРИНГОВА ВАЛЮТА – розрахункові валютні одиниці, які існують лише як розрахункові гроші у вигляді бухгалтерських записів банківських операцій за взаємними поставками товарів та наданням послуг між країнами-учасницями клірингових розрахунків на основі клірингових угод.

Отже, конвертованість національної валюти – необхідний елемент розвинутої і відкритої ринкової економіки.

7. Залежно від сфери і цілей використання:

- валюта платежу;
- валюта клірингу;
- валюта ціни;
- валюта операцій;
- валюта векселя і т. і.

Використання валюти для обслуговування зовнішньоекономічних відносин надає останнім специфічну форму валютних відносин.

За своїм економічним змістом **ВАЛЮТНІ ВІДНОСИНИ** – це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств і обслуговуються валютою.

Характерні особливості валютних відносин є такими:

▪ **відносини, що складаються між економічними суб'єктами різних країн.** Вони мають виконувати вимоги національного законодавства цих країн;

▪ **відносини, що реалізуються у певних сферах світового ринку.** Вони зазнають впливу традицій і правил, передбачених міжнародними угодами та іншими регулятивними документами міжнародного характеру;

▪ **відносини, що відображають суперечливість економічних інтересів різних країн.** Нерідко ці суперечності зачіпають національні інтереси, що надає валютним відносинам особливого значення в економічних системах певних країн;

▪ **валютні відносини обслуговуються кількома валютами,** інколи трьома: національною валютою імпортера, валютою міжнародного платежу та національною валютою експортера. Тому тут значний вплив справляють фактори, пов'язані з валютними ризиками.

Валютні відносини є досить складними і важко регульованими. Тому у більшості країн світу прийняті спеціальні закони, які регламентують механізм державного регулювання валютних відносин. Вони спрямовані на захист національних інтересів країни від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх учасників.

Економічні відносини національних господарських суб'єктів різних країн завершуються валютними платежами.

Залежно від економічного призначення валютних платежів у валютних відносинах можна виділити такі складові:

- 1) міжнародні розрахунки за зовнішньоторговельними операціями;
- 2) одержання і погашення різних видів міжнародних позичок;
- 3) переміщення валюти при здійсненні зовнішніх інвестицій;
- 4) переміщення валюти при наданні економічної і технічної допомоги;
- 5) операції з купівлі-продажу валюти на внутрішньому і зовнішньому валютних ринках.

6.2 Валютний курс: поняття, функції, види. котирування валют

ВАЛЮТНИЙ КУРС є ціною грошової одиниці однієї країни, яка виражена в грошових одиницях іншої країни або в міжнародних валютних одиницях.

Іншими словами, це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу.

Валютний курс виконує низку важливих економічних функцій.

По-перше, подолання національної обмеженості грошової одиниці певної країни. Локальна її цінність перетворюється у міжнародну. Відповідно до цього валютний курс виступає засобом інтернаціоналізації грошових відносин, утворення цілісної світової грошової системи.

По-друге, порівняння цінових показників окремих країн, розвиток їхніх продуктивних сил, темпів економічного зростання, а також торговельного і платіжного балансів. Зниження курсу національної грошової одиниці (девальвація) сприяє подорожчання імпорту та зростанню експорту, і навпаки – зростання курсу (ревальвація) призводить до здешевлення імпорту та падіння експорту.

По-третє, порівняння національних цін зі світовими цінами та інтернаціональною вартістю товарів і послуг. Валютний курс – це механізм реалізації інтернаціональної вартості товарів і послуг.

По-четверте, перерозподіл національних продуктів між країнами-учасницями міжнародних економічних зв'язків.

Вартісною основою валютного курсу є купівельна спроможність грошової одиниці.

На валютний курс впливає багато чинників. Особливий вплив на ціну національної валюти має:

- стан платіжного балансу країни;
- рівень інфляції;
- співвідношення попиту та пропозиції вільно конвертованої валюти;
- конкурентоспроможність товарів даної країни на світовому ринку;
- валютні спекуляції;
- валютна політика;
- політичні фактори, зокрема, політична стабільність;
- військові фактори;
- інші обставини.

Усі ці обставини ускладнюють визначення та вибір виду і режиму валютного курсу.

Розрізняють такі **види валютного курсу:**

БІРЖОВИЙ або **ПЛАВАЮЧИЙ ВАЛЮТНИЙ КУРС**, який встановлюється внаслідок ринкових коливань в умовах вільної купівлі-продажу валюти на біржових торгах,

ФІКСОВАНИЙ, який встановлюється міжнародними установами або державою на основі валютного паритету, обмінного співвідношення.

Також виділяють **НОМІНАЛЬНИЙ КУРС**, розрахований як співвідношення вартості валют на валютних ринках, та **РЕАЛЬНИЙ ОБМІННИЙ КУРС**, який віддзеркалює товарне співвідношення на одні й ті ж товари, які виражені в різних валютах.

Проведення зваженої та обґрунтованої курсової політики є головною метою валютного регулювання центрального банку будь-якої країни. Обмінні курси впливають не тільки на стан міжнародної торгівлі, а значною мірою і на національну економіку. Водночас зміни в різних секторах економіки, особливо в кризових ситуаціях, відображаються в коливаннях обмінних курсів національних валют.

Як свідчить світовий досвід, центральні банки застосовують такі **режими валютних курсів:**

- фіксований валютний курс;
- «вільно плаваючий» курс;
- «регульований плаваючий» валютний курс;
- систему множинних валютних курсів;
- подвійний валютний курс.

ФІКСОВАНИЙ ВАЛЮТНИЙ КУРС – це офіційно встановлене центральним банком фіксоване співвідношення між національною грошовою одиницею та валютою іншої країни.

Фіксований курс встановлюється на основі таких показників, як співвідношення цін у даній країні з цінами країн головних торговельних партнерів, рівень валютних резервів, стан торговельного балансу тощо.

ВІЛЬНО ПЛАВАЮЧІ КУРСИ являють собою співвідношення між національною грошовою одиницею та валютами інших країн, яке складається залежно від попиту та пропозиції валют на валютному ринку країни.

РЕГУЛЬОВАНЕ ПЛАВАННЯ ВАЛЮТ – такий режим характеризується тим, що у процесі встановлення валютного курсу на валютному ринку відчутний вплив центрального банку країни, який згладжує різкі короткострокові, а іноді й середньострокові коливання курсу з метою зробити його більш передбачуваним та таким, що стимулює зовнішню торгівлю.

У цьому разі необхідні значні резерви валюти та міцна матеріальна база для прогнозування курсу, а також зростає роль фіскальної та монетарної політики щодо підтримування низького рівня інфляції національної грошової одиниці. У 1997 р. в Україні був встановлений режим регульованого «плаваючого» курсу, зокрема визначений як «валютний коридор».

ВАЛЮТНИЙ КОРИДОР – можливе мінімальне та максимальне відхилення офіційного курсу національної грошової одиниці до іноземних валют.

В Україні валютний коридор встановлювався як максимальне та мінімальне відхилення гривні до долара США, яке визначалось урядом та Національним банком України.

Системи валютних курсів у країнах, що розвиваються, часто характеризуються одночасним розмаїттям валютних курсів, кожний з яких використовується з певною метою. Ці режими називають **СИСТЕМАМИ МНОЖИННИХ ВАЛЮТНИХ КУРСІВ**.

Множинні валютні курси можуть бути:

– валютними курсами, які безпосередньо контролюються або фіксуються урядом;

– вільними ринковими курсами, встановленими під впливом попиту та пропозиції (можливо, з деяким випадковим впливом уряду).

Множинні валютні курси використовуються урядами країн, що розвиваються, як засіб отримання доходів. Доходи виникають під час продажу центральним банком іноземної валюти імпортерам за ціною (курс продажу центрального банку), що значно перевищує ціну, за якою він купує іноземну валюту в експортерів (курс купівлі центрального банку). Чим вищий темп інфляції в країні, тим, як правило, нижчий курс її валюти.

ПОДВІЙНИЙ ВАЛЮТНИЙ КУРС полягає у подвійному котируванні курсу національної грошової одиниці: окремо за комерційними та фінансовими операціями.

Режим валютного курсу повинен передбачати можливість його регулювання з урахуванням темпів внутрішньої інфляції та інтересів експортерів. Останнє більш важливо для країн, що не мають значних іноземних інвестицій і доступу до зовнішніх кредитів, у зв'язку з чим експортери є основним джерелом іноземної валюти. Таке регулювання повинне здійснюватися лише ринковими методами. Центральному банку необхідно

терміново забезпечити нагромадження достатнього валютного резерву для того, щоб мати можливість стабілізувати курс (або гарантувати його плавне зниження відповідно до зростання внутрішніх цін) протягом досить тривалого періоду часу.

КОТИРУВАННЯ ВАЛЮТ – це встановлення курсів іноземних валют відповідно до чинного законодавства та існуючої практики.

На міжнародному фінансовому ринку немає єдиного центру, який встановлює курси валют. Але налагоджений зв'язок і розвинена система інформації сприяють вирівнюванню валютних курсів різних секторів цього ринку.

Валютні котирування можуть бути:

– **офіційними** та здійснюються уповноваженими банками, державними органами, спеціальними підрозділами на валютних, фондових і товарних біржах;

– **ринковими** та здійснюються великими компаніями та банками на неофіційному ринку.

Інформація про котирування публікується у спеціальних бюлетенях і таблицях. Дані про котирування іноземної валюти нерідко використовуються тільки як довідкова величина, яка не обов'язково збігається з курсом за конкретною угодою.

Існує два **методи котирування** іноземної валюти до національної:

- пряме котирування;
- непряме котирування.

За прямого котирування ціна одиниці іноземної валюти обчислюється у національній валюті, **за непрямого** – навпаки, ціна одиниці національної валюти обчислюється у певній кількості іноземної валюти.

Найпоширенішим є пряме котирування.

Наприклад, курс валют НБУ на 1.02.2016 р. (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Пряме та непряме котирування валют

Пряме котирування валют	Непряме котирування валют
1 USD = 25,5550 UAH	1 UAH = 0,0392 USD
1 EUR = 27,9060 UAH	1 UAH = 0,0359 EUR
1 JPY = 0,2110 UAH	1 UAH = 4,7394 JPY
1 GBP = 36,5215 UAH	1 UAH = 0,0274 GBP
1 CHF = 25.0413 UAH	1 UAH = 0,0400 CHF
1 RUB = 0,3399 UAH	1 UAH = 2,9421 RUB

Котирування буває твердим та номінальним.

ТВЕРДЕ КОТИРУВАННЯ зобов'язує того, хто його здійснює, виконувати угоду відповідно до нього.

НОМІНАЛЬНЕ КОТИРУВАННЯ є лише орієнтованим і не обов'язковим для учасників угоди.

У деяких країнах одночасно з офіційним існує неофіційне котирування так званого «чорного» валютного ринку.

Обмінні курси між валютами, торги за якими не проводяться, визначаються розрахунковим шляхом на основі їх курсів щодо третьої валюти.

КРОС-КУРС – це співвідношення між двома валютами, яке впливає з їх курсів щодо третьої валюти.

Наприклад, якщо:

1 USD = 25,5550 грн.

1 EUR = 27,9060 грн.

1 GBP = 36,5215 грн.

Тоді: 1 USD = 25,5550 / 27,9060 = 0,9158 EUR

1 EUR = 27,9060 / 25,5550 = 1,0920 USD

1 USD = 25,5550 / 36,5215 = 0,6998 GBP

1 GBP = 36,5215 / 25,5550 = 1,4292 USD

1 EUR = 27,9060 / 36,5215 = 0,7641 GBP

1 GBP = 36,5215 / 27,9060 = 1,3088 EUR

Відомості про крос-курси основних світових валют публікуються у вигляді наступної таблиці (табл. 6.2).

У вертикальних стовпцях таблиці дається пряме котирування відповідної валюти, у горизонтальних – непряме котирування.

Таблиця 6.2

Крос-курси основних світових валют на ринку Форекс станом на 6.02.2016 р.

Валюта	 USD	 EUR	 GBP	 JPY	 CHF	 CAD
 USD	1	0,8961	0,6896	116,89	0,9908	1,3916
 EUR	1,1155	1	0,7690	130,34	1,1052	1,5528
 GBP	1,4503	1,3001	1	169,31	1,4370	2,0183
 JPY	0,0086	0,0077	0,0059	1	0,0085	0,0119
 CHF	1,0094	0,9045	0,6960	117,95	1	1,4039
 CAD	0,7186	0,6441	0,4956	83,98	0,7120	1

Джерело: <http://ru.investing.com/quotes/Таблиця-кросс-курсів-валют-Форекс>

Котирування називається **ПОВНИМ**, коли воно включає курс покупця та курс продавця, за яким той, хто здійснює таке котирування, купує або продає відповідну іноземну валюту.

Різниця між курсами продавця (*Кпрод*) і покупця (*Кпок*) створює **МАРЖУ**, яка використовується для:

- покриття видатків того, хто здійснює котирування;
- для отримання прибутків і певною мірою для страхування валютних ризиків.

ВАЛЮТНИЙ РИЗИК – це небезпека валютних втрат внаслідок зміни курсу іноземних валют по відношенню до національної.

У відсотках маржа розраховується таким чином:

$$\frac{K_{\text{прод.}} - K_{\text{покуп.}}}{K_{\text{прод.}}} \cdot 100 \% = \text{Маржа} \quad (6.1)$$

Конкурентна боротьба між банками змушує їх скорочувати розмір маржі до 0,05 %, іноді й більше, але за кризових ситуацій вона зростає у 2-3, а іноді у 10 разів.

ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ БАНКУ – це співвідношення між обсягами купленої і проданої банком іноземної валюти за певний період. Розмір цього співвідношення перебуває під контролем центрального банку.

Вона розраховується окремо по кожній іноземній валюті, яка входить до валютного портфеля банку.

Розрізняють закриту та відкриту валютні позиції.

ЗАКРИТА ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ виникає у разі рівності вимог і зобов'язань,

ВІДКРИТА ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ – за незбігу вимог і зобов'язань.

Відкрита валютна позиція може бути довгою та короткою.

ДОВГА ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ складається, коли вимоги банку перевищують зобов'язання,

КОРОТКА – коли зобов'язання банку більші, ніж вимоги.

На більшості валютних ринків використовується процедура котирування у формі фіксингів.

ФІКСИНГ є процедурою котирування, при якій визначається та реєструється міжбанківський курс валют шляхом послідовного зіставлення попиту та пропозиції по кожній валюті.

За цими даними визначають курси продавця та покупця, які й фіксуються як офіційні, або середній між ними курс.

6.3 Валютна система. Види валютних систем та їх еволюція

ВАЛЮТНА СИСТЕМА – це організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

Грошові відносини, що складаються на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків, історично організувалися у формі валютних систем.

Завданням будь-якої валютної системи є сприяння розвитку товарообмінних операцій. У свою чергу, міжнародні товарообмінні операції зумовили необхідність встановлення співвідношень між національними грошовими відносинами. Валютні системи стали сукупністю правил і механізмів, які покликані забезпечувати ці співвідношення.

Елементами валютної системи є умови, які забезпечують

функціонування тієї чи іншої валютної системи. До них належать:

- грошова одиниця (валюта);
- порядок її обміну (конвертації) на інші валюти;
- купівельна спроможність валюти;
- ціна (курс) валюти та ін.

Слід зауважити, що поняття «валюта» тотожне поняттю «гроші», але в Україні вживається здебільшого тоді, коли мова йде про гроші, що перебувають у міжнародному обігу.

Залежно від складу країн-учасниць розрізняють такі **види валютних систем**:

- національні;
- регіональні;
- світова.

НАЦІОНАЛЬНІ ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ історично виникли раніше за інші. Кожна з них являє собою систему діючих у конкретній країні правил і механізмів забезпечення співвідношень національної валюти та іноземних валют. Юридичне ці системи закріплюються у державних правових актах, що мають узгоджуватися з нормами міжнародного права.

Національна валютна система є складовою грошової системи країни. Але вона виходить за національні кордони і набуває відносної незалежності від встановлених країною-емітентом правил. Особливості кожної національної валютної системи визначаються рівнем економічного розвитку країни та станом її зовнішньоекономічних зв'язків.

До елементів національної валютної системи належать:

- назва та характер емісії національної грошової (валютної) одиниці;
- режим конвертованості національної грошової одиниці;
- режим курсу національної валюти, механізм його визначення;
- режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті;
- наявність (відсутність) валютних обмежень, їх форми та методи;
- режим формування та використання державних золотовалютних резервів;
- регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин;
- статус органів та установ, які регулюють валютні відносини країни;
- регламентація функціонування валютного ринку.

Світова і регіональні валютні системи тісно пов'язані з національними валютними системами. Вони являють собою системи правил і механізмів, які забезпечують співвідношення різних валют у міжнародних відносинах.

Світова та регіональні валютні системи були створені як інструменти економічної інтеграції, що поступово розвивалися залежно від економічних потреб окремих країн та усього світу. Вони постійно змінюються та вдосконалюються.

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА включає міжнародні кредитно-фінансові інститути та комплекс міжнародних договірних та державно-правових норм, що забезпечують функціонування валютних інструментів.

Елементами світової валютних систем є:

- назви міжнародних платіжних засобів;
- режим обміну валют (валютні паритети, валютні курси, умови конвертації валюти);
- механізм забезпечення валютно-платіжними засобами міжнародних потреб обігу товарів і послуг;
- регламентація та уніфікація форм міжнародних розрахунків;
- режим дії міжнародних валютних ринків;
- міжнародні інститути та законодавство, які забезпечують функціонування валютних інструментів;
- статус міждержавних інститутів, які регулюють валютні відносини, а також мережа міжнародних і національних банківських установ, які здійснюють міжнародні розрахунки та кредитні операції.

У своєму розвитку світова валютна система пройшла 4 основні етапи.

Перший етап – біметалізм (XVI–XVIII ст.).

Другий етап – система золотого стандарту (поч. XIX – 20-30-ті роки XX ст.).

Третій етап – система золотовалютного (доларового) стандарту (40-50-ті роки XX ст. – середина 70-х рр.).

Четвертий етап – система паперово-валютного (дев'язного) стандарту (функціонує з 1976 р.).

РЕГІОНАЛЬНА ВАЛЮТНА СИСТЕМА – це правова форма організації валютних відносин між групою країн.

Найважливішими елементами такої системи є

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця,
- спеціальний режим регулювання валютних курсів,
- спільні валютні фонди
- регіональні кредитно-розрахункові установи.

Прикладом регіональної валютної системи може бути Європейська валютна система, яка була заснована у 1979 році, і одночасно виступає як елемент сучасної світової валютної системи.

Розвиток світових валютних систем регулюється відповідними міждержавними валютними угодами, втілення яких забезпечується створенням на колективних засадах міждержавних валютно-фінансових та банківських установ і організацій.

Національні валютні системи базуються на відповідних національних грошових одиницях, світова та регіональні валютні системи – на одній або декількох резервних (ринкових) валютах або міжнародних розрахункових грошових одиницях.

На сучасному етапі держави організують національні, регіональні та світову валютні системи у певні правові форми. Відсутність належного державного контролю та регулювання валютних систем може поставити під загрозу добробут країн.

6.4 Валютний ринок. Види валютних операцій

Успішний розвиток валютних відносин можливий за умови існування особливого ринку, на якому можна вільно продати та купити валюту. Такий ринок називають **ВАЛЮТНИМ**.

На валютному ринку купують і продають валюту для здійснення платежів, виконання зовнішніх та внутрішніх зобов'язань, проведення спекулятивних операцій, операцій хеджування валютних ризиків тощо. Ці операції набувають все ширшого розмаху, що виводить валютний ринок за межі простого додатка до міжнародних розрахунково-платіжних відносин і надає йому статусу відносно самостійної економічної структури.

За своїм економічним змістом валютний ринок – це сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар як валюта.

Валютний ринок має всі атрибути звичайного ринку: об'єкти і суб'єкти, попит і пропозицію, ціну, особливу інфраструктуру, комунікації тощо.

Об'єктами купівлі-продажу на цьому ринку є валютні цінності:

- іноземні – для резидентів, коли вони купують чи продають їх за національну валюту,
- національні – для нерезидентів, коли вони купують або продають ці цінності за іноземну валюту.

Суб'єктами валютного ринку можуть бути будь-які економічні агенти (юридичні та фізичні особи, резиденти та нерезиденти), посередники, насамперед банки, брокерські компанії валютні біржі.

Спільним для всіх суб'єктів валютного ринку є бажання одержати прибуток від своїх операцій.

За своїм призначенням і організаційною формою валютний ринок – це сукупність спеціальних інститутів і механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продати-купити національну та іноземну валюту на основі попиту та пропозиції.

Попит і пропозиція на валютному ринку мають ту особливість, що об'єктом та інструментом купівлі-продажу тут є гроші різної національної належності. На національних валютних ринках під попитом мається на увазі попит на іноземну валюту як бажання купити певну її суму, а під пропозицією – пропозиція іноземної валюти як бажання продати певну її суму.

Ціною на валютному ринку є **ВАЛЮТНИЙ КУРС**, який являє собою ціну грошової одиниці однієї валюти виражену в грошових одиницях іншої валюти або в міжнародних валютних одиницях (євро, СПЗ (SDR)).

Валютний ринок можна класифікувати за такими критеріями:

1. За суб'єктами валютний ринок поділяється на:

- а) підприємців**, які купують і продають валюту для забезпечення своєї комерційної діяльності (імпортери, експортери);
- б) інвесторів**, які вкладають свій або позичений капітал у валютні цінності з метою одержання процентного доходу;
- в) спекулянтів**, які постійно купують-продають валюту для одержання

доходу від різниці в її курсі (валютні дилери);

г) **хеджерів**, які здійснюють операції на валютному ринку для захисту від несприятливої зміни валютного курсу;

д) **посередників**: банки, брокерські контори, біржі тощо.

Провідне місце серед посередників валютного ринку займають банки. Оскільки вони постійно торгують валютою всередині країни і за її межами як безпосередньо один з одним, так і через валютні біржі. Торгівлю вони ведуть за свої кошти і за кошти клієнтів. Вони повинні одержати для цього ліцензію від центрального банку.

2. Залежно від організації торгівлі валютний ринок поділяється на:

- біржовий;
- позабіржовий.

На біржовому ринку торгівля валютою здійснюється організовано на валютних біржах. Прискорено розвивається **позабіржова валютна торгівля**, коли самі продавці і покупці валюти вступають у прямі зв'язки між собою. Сучасні засоби зв'язку та електронні інформаційні технології дають змогу зробити це значно швидше й дешевше, ніж через біржу. В Україні зараз вся торгівля валютою здійснюється через міжбанківський валютний ринок.

3. За організаційною структурою валютний ринок включає:

- національні (місцеві) ринки;
- міжнародні ринки;
- світовий ринок.

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу, вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Міжнародні валютні ринки сформувалися в країнах, в яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Такі ринки регулюються міждержавними угодами, домовленостями, традиціями. Розміщуються вони переважно у містах із вдалим географічним положенням, великою концентрацією транснаціональних банків, небанківських фінансових структур, комерційних компаній. Це, зокрема, Лондон, Нью-Йорк, Париж, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Торонто, Токіо, Сінгапур, Гонконг.

Розвиток новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний **світовий валютний ринок**, який здатний функціонувати практично цілодобово.

4. За формою валюти, якою торгують валютний ринок поділяється на:

- ринок безготівкових операцій;
- ринок готівки.

5. За територіальним розміщенням розрізняють такі види ринків:

- європейський;
- північноамериканський;
- азіатський та ін.

6. За характером валютних операцій:

- ринок конверсійних операцій;
- ринок депозитно-кредитних операцій.

Ринок конверсійних операцій є найтипівішим для валютного ринку взагалі, його ключовим елементом. На ньому купівля-продаж здійснюється в традиційній формі, переважно на еквівалентних засадах шляхом обміну рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. На цьому ринку складається валютний курс.

КОНВЕРСІЙНІ ОПЕРАЦІЇ – це операції на валютному ринку з купівлі-продажу (конверсії) певних грошових сум, номінованих у валюті однієї країни, на валюту іншої країни за узгодженим курсом на певну дату.

Такі операції позначаються словом «Forex» (*Foreign Exchange Operations* – операції з іноземною валютою, або скорочено Forex).

Можна виділити кілька цілей конверсійних операцій:

- купівля або продаж готівкової валюти населенню (з метою збереження накопичень, туризму та ін.);
- обмін валют при міжнародній торгівлі, здійсненні інвестицій;
- спекулятивні операції;
- хеджування валютних ризиків.

Ринок депозитно-кредитних операцій – специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється у залученні банками іноземної валюти на депозитні вклади на узгоджені строки та в наданні банками валютних позичок на різні строки. На цьому ринку ціна валюти формується у вигляді процента.

ДЕПОЗИТНО-КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ – це операції з укладання депозитної або кредитної угоди щодо:

- або здійснення вкладу в іноземній валюті на депозитний рахунок в банках;
- або надання банком валютної позики на кредитних умовах.

Головна відмінність конверсійних операцій від депозитно-кредитних полягає в тому, що перші являють собою обмін еквівалентними сумами валют за погодженим ринковим курсом, другі – передбачають одностороннє надання валютних коштів на певний строк на умовах повернення та сплати процентів за узгодженою ставкою.

Валютний ринок має власну інфраструктуру і широко розвинену систему сучасних комунікацій, що забезпечують оперативний зв'язок між усіма суб'єктами ринку не тільки в межах окремих країн, а й у світовому масштабі.

Валютний ринок виконує певні функції, в яких виявляється його призначення та економічна роль. Основними з них його функціями є:

- обслуговування міжнародного обороту товарів, послуг і капіталу;
- забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- створення суб'єктам валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних платежів за поточними і капітальними розрахунками та сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;
- забезпечення прибутку учасникам валютних відносин;
- формування валютного курсу під впливом попиту та пропозиції;
- захист від валютних ризиків, руху спекулятивних капіталів і інструментів для цілей грошово-кредитної політики центрального банку.

Через механізм валютних ринків здійснюються:

- міжнародні розрахунки;
- державне регулювання економіки;
- страхування валютних ризиків (хеджування);
- диверсифікація валютних резервів;
- регулювання валютних курсів;
- спекулятивні операції.

Названі функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій.

ПІД ВАЛЮТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ розуміють будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

Валютні операції – це операції пов'язані з:

- 1) переходом права власності на валютні цінності, за винятком тих, що здійснюються між резидентами у валюті України;
- 2) використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу;
- 3) ввезенням, переказуванням і пересиланням по території України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за кордон валютних цінностей.

Цілями валютних операцій є:

- обмін валют при міжнародній торгівлі, здійсненні інвестицій, туризмі;
- спекулятивні операції (одержання прибутку від зміни курсу валют);
- хеджування валютних ризиків.

При здійсненні валютної операції слід розрізняти дві дати:

- дату укладання угоди (по телефону, телексу, письмово, ін.);
- дату валютування (дату виконання угоди).

Датами валютування та датами закінчення угоди є тільки робочі дні банку, тобто всі дні за винятком вихідних і святкових днів.

Валютні операції класифікуються за кількома критеріями (рис. 6.1).

1. За видами операцій розрізняють:

- конверсійні (форексні) операції – обмін однієї валюти на іншу;
- депозитно-кредитні операції – надання міжбанківських позик або розміщення депозитів у різних валютах.

2. За цільовим призначенням:

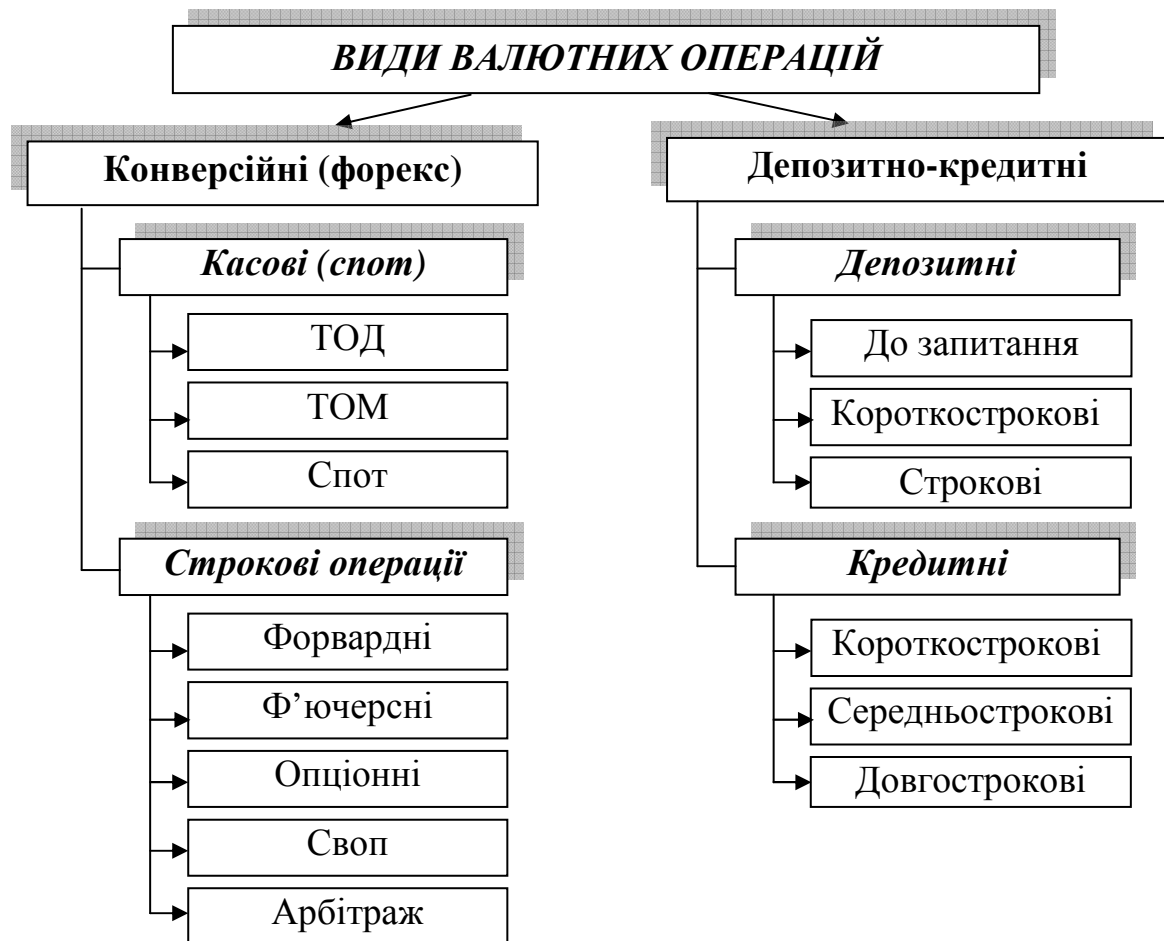
- операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;
- операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);
- операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

3. За формою здійснення:

- безготівкові;
- готівкові.

4. За масштабами операцій:

- оптові (здійснюються між банками);
- роздрібні (здійснюються між банками та їх клієнтами).

Рис. 6.1 Класифікація валютних операцій

5. В залежності від типу валютної операції розрізняють:

- поточні валютні операції;
- операції, пов'язані з рухом капіталів.

До поточних валютних операцій відносяться:

- 1) розрахунки за зовнішньоекономічними контрактами;
- 2) перекази заробітних плат, пенсій, аліментів та інших неторгових платежів;
- 3) переказ дивідендів, процентів за кредити, роялті та інших платежів за використання об'єктів інтелектуальної власності;
- 4) інші операції.

До операцій, пов'язаних з рухом капіталів, слід віднести:

- інвестиції;
- надання та отримання довгострокових кредитів в іноземній валюті;
- заохочення та розміщення коштів в іноземній валюті на вкладні рахунки;
- інші операції.

6. За терміном здійснення платежу валютні операції поділяються на:

- касові (поточні) конверсійні операції або операції з негайною поставкою валюти;
- строкові конверсійні операції.

КАСОВІ (ПОТОЧНІ) ОПЕРАЦІЇ (ОПЕРАЦІЇ «СПОТ») полягають у купівлі-продажу готівкової валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим на момент її підписання.

Вони у свою чергу поділяються на:

- операції Today (ТОД – постачання валюти в той же день);
- операції Tomorrow (ТОМ – на наступний робочий день);
- операції Spot (на другий робочий день).

Майже половина всіх угод ринку Forex є операціями на умовах «спот», тобто належать до касових (поточних) операцій. Такі угоди укладаються за допомогою засобів електронного зв'язку (телефон, факс, електронна пошта, Інтернет), а розрахунки здійснюються банківськими телеграфними переказами або за допомогою електронних систем розрахунків.

Менше 5 % операцій цього ринку пов'язані з угодами, які обслуговують реальний рух товарів і капіталів, 95 % операцій являють собою суто спекулятивний обіг грошових коштів.

Різниця між котируванням на купівлю та продаж валюти є **МАРЖЕЮ** і часто зветься **СПРЕДОМ**.

Єдиною платою за здійснення операції на ринку «спот» є саме спред. Комісійні на даному сегменті валютного ринку, як правило, не стягуються.

СТРОКОВІ ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні, тобто це угоди з датою валютування не раніше третього робочого дня після їх укладання.

Ці операції, у свою чергу, підрозділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення:

- форвардні (forward),
- ф'ючерсні (futures),
- опціонні (options),
- своп (swap);
- валютний арбітраж.

Варто наголосити, що майже у кожній строковій операції присутній елемент спекуляції.

Стандартними термінами виконання строкових контрактів є, як правило, 1, 3, 6, 9 та 12 місяців.

ФОРВАРДНІ ОПЕРАЦІЇ – це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступною передачею валюти в обумовлений строк у майбутньому і за курсом, визначеним на момент укладання контракту.

Форвардні операції (fwd) здійснюються не на біржі, а на банківському ринку, тобто у вигляді міжбанківських операцій та операцій банків з клієнтурою. Ці строкові операції, як правило, закінчуються поставкою активів, які були предметом угоди.

Таким чином, форвардні операції є угодами з обміну валют за наперед

узгодженим курсом, які укладені сьогодні, але дату валютування відкладено на певний термін у майбутньому.

Форвардні угоди укладаються, як правило, на термін до 1 року з фіксованими датами виконання в 1, 2, 3, 4 і 12 місяців.

Відмова від виконання форвардних контрактів не допускається. При їх підписанні ніякі аванси, задатки також не допускаються. Ці операції використовуються для страхування валютних ризиків. Вони здійснюються в основному на міжбанківському (позабіржовому) ринку.

Форварди використовуються здебільшого великими зовнішньоторгівельними фірмами для хеджування валютних ризиків, їм значно зручніше укласти індивідуальну угоду з банком щодо майбутньої конверсії однієї валюти в іншу, аніж виходити на біржу для купівлі ф'ючерсних угод.

Разом з тим вадою форвардних угод порівняно з ф'ючерсами є те, що гарантією виконання форвардної угоди є тільки банк, тоді як за ф'ючерсною угодою гарантом є біржа.

Ф'ЮЧЕРСНІ ОПЕРАЦІЇ – це теж різновид строкових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в майбутньому певний час за курсом, встановленим в момент укладання угоди або за курсом, який сформувався на ринку на момент виконання угоди (ф'ючерсний контракт).

Відмінність їх від форвардних операцій в тому, що вони здійснюються тільки на біржах, під їх контролем, а форма і умови контрактів чітко уніфіковані (біржа строго визначає вид валюти, що продається, обсяг операцій, строк оплати, курс).

Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через клірингову (розрахункову) палату біржі. Вона стає посередником між продавцем і покупцем і гарантом виконання зобов'язань. До початку операції у клірингову палату вноситься певна (невелика) сума, яка є гарантією виконання угоди.

До остаточної оплати ф'ючерсного контракту він може перепродаватися на біржі, тобто сам є об'єктом валютних операцій. В торгівлі валютними ф'ючерсами беруть участь великі банки, потужні фінансові структури.

Більшість ф'ючерсних операцій не закінчуються поставкою фінансового активу, який був об'єктом угоди. Головною метою таких операцій є хеджування (страхування) поточних активів або зобов'язань від зміни їх цін.

З сировинними товарами ф'ючерсні операції здійснюються з другої половини ХІХ ст., торгівля фінансовими ф'ючерсами почала здійснюватися у 70-ті роки ХХ ст.

ОПЦІОННІ ОПЕРАЦІЇ – це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них *право (але не обов'язок)* купити чи продати іншому певну суму валюти в установлений строк (чи протягом певного строку) і за узгодженими сторонами курсом. Така угода називається **ОПЦІОН**.

Опціонами торгують як на біржовому ринку, так і на міжбанківському. При сприятливому русі цін власник опціону може скористатися правом

купити / продати валюту за умовою опціону, а при несприятливому – ні. В останньому випадку ним буде втрачено суму (премію), сплачену за придбання опціону.

Важкою рисою опціону є те, що інвестор повинен платити високу надбавку, щоб заохотити іншу сторону підписати таку угоду.

При купівлі опціону покупець (власник опціону) сплачує продавцю («автору») премію (вартість опціону), яка визначається за домовленістю сторін у відсотках до суми угоди чи в абсолютній сумі. Ця премія є гарантованим доходом для продавця опціону.

Опціонні операції широко застосовуються для хеджування ризиків та одержання спекулятивного доходу. Вони вигідні за курсових коливань, що перевищують розмір премії.

ВАЛЮТНИЙ СВОП – це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах *spot* та *форвард*, які здійснюються одночасно і розраховані на одну й ту ж валюту.

Наприклад, на умовах спот долари США негайно продаються, а на умовах форварду у того ж контрагента долари купуються з поставкою через певний строк і за домовленим курсом.

Операції «своп» можна описати і як такі, що пов'язані з купівлею або продажем іноземної валюти на найближчу дату з одночасною контругодою на певний термін. Тобто одна валюта продається, а інша купується. Одна з цих валют може бути національною, хоча це й не обов'язково.

Угоди «своп» застосовуються для покриття валютного ризику та отримання можливого прибутку у майбутньому, а також вони широко використовуються в операціях із золотом.

Операції «своп» майже повністю усувають валютний ризик. Якщо валюта не може бути куплена або продана, вона може бути отримана або надана у кредит на період «своп».

Для міжбанківських відносин угоди «своп» є обміном зобов'язаннями або вимогами, формою страхування від ризиків, диверсифікації та поповнення валютних резервів.

Угоди «своп» між центральними банками використовуються при здійсненні валютних інтервенцій. Банки обмінюються валютними сумами (позиками) на короткий термін, купуючи іноземну валюту за курсом «spot» і повертаючи її за відповідним курсом. Подібні угоди поширені між ФРС США та центральними банками країн Європи.

ВАЛЮТНОЮ СПЕКУЛЯЦІЄЮ є діяльність на фінансовому ринку, розрахована на отримання прибутку від зміни валютних курсів. Ця діяльність передбачає свідоме прийняття валютного ризику.

Серед строкових валютних операцій спекулятивного характеру виділяють:

- гру на пониження курсу;
- гру на підвищення курсу валюти.

Якщо очікується падіння курсу валюти, ті, хто грає на пониження, продають її за існуючим у даний момент форвардним курсом для того, щоб через певний термін поставити покупцям цю валюту, яку вони, у разі

сприятливого для них розвитку курсу, зможуть дешево купити на ринку, отримавши прибуток у вигляді курсової різниці.

Якщо очікується підвищення курсу, гравці на підвищення скуповують валюту на термін, в надії при його настанні отримати її від продавця за курсом, зафіксованим у момент угоди, і продати цю валюту за вищим курсом.

До спекулятивних операцій можна віднести також операції валютного арбітражу.

ВАЛЮТНИЙ АРБИТРАЖ є операцією, що поєднує купівлю (продаж) валюти з подальшим здійсненням контр-операції з метою отримання прибутку за рахунок:

– різниці в курсах валют на різних ринках (**просторовий валютний арбітраж**);

– курсових коливань протягом певного періоду (**часовий валютний арбітраж**).

Основний принцип валютного арбітражу – купити валюту дешевше, а продати її дорожче.

На сучасному етапі в результаті розвитку електронних засобів зв'язку, швидкого обміну інформацією та розширення обсягу валютних операцій курсові різниці між різними фінансовими ринками виникають рідше. Тому просторовий валютний арбітраж поступився місцем часовому.

Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами). Отже, фінансовими інструментами строкового валютного ринку є форвардні, ф'ючерсні, угоди своп та опціонні угоди. Контракти мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках.

Оскільки строковий валютний ринок є похідним від валютного ринку «spot», зазначені фінансові інструменти називають ще ПОХІДНИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ або ВАЛЮТНИМИ ДЕРИВАТИВАМИ (derivatives).

6.5 Валютна політика держави: сутність, форми, інструменти

Важливим призначенням національної валютної системи є розроблення і реалізація **ДЕРЖАВНОЇ ВАЛЮТНОЇ ПОЛІТИКИ** як сукупності організаційно-правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей.

Кінцевими цілями валютної політики є стратегічні цілі загальної монетарної політики – зростання зайнятості та виробництва ВВП, стабілізація цін.

Механізм валютної політики пов'язаний також з проміжними та тактичними цілями монетарної політики, оскільки має можливість впливати своїми інструментами на основні монетарні індикатори – масу грошей в обороті та процентну ставку.

Крім загальнономонетарних цілей, валютна політика має свої **специфічні цілі, що реалізуються переважно у валютній сфері**, і теж справляють істотний вплив на розвиток реального сектора економіки. Це, зокрема:

- лібералізація валютних відносин у країні;
- забезпечення збалансованості платіжного балансу та стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний ринок;
- забезпечення високого рівня конвертованості національної валюти;
- захист іноземних та національних інвестицій у країні;
- забезпечення стабільності курсу національної валюти.

Досягнення цілей валютної політики забезпечується через:

- **валютне регулювання** (законодавче регулювання валютних відносин);
- **валютний контроль** (контроль за виконанням установлених вимог, норм і правил).

Тому поняття валютної політики і валютного регулювання тісно між собою пов'язані.

ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – це діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку.

Така регламентація тією чи іншою мірою поширюється на всі складові валютних відносин та валютного ринку, і насамперед на:

- процес курсоутворення;
- виконання платіжної функції іноземною валютою на внутрішніх ринках країни;
- діяльність комерційних банків та інших структур на валютному ринку;
- здійснення міжнародних платежів за поточними операціями платіжного балансу;
- здійснення міжнародних платежів за капітальними операціями платіжного балансу та розвиток іноземних інвестицій в економіку країни;
- ввезення та вивезення валютних цінностей через державний кордон;
- кредитні відносини резидентів з нерезидентами;
- формування та використання золотовалютних резервів.

Ефективність регламентації валютних відносин за вказаними напрямками значною мірою залежить від кількості і ступеня певних обмежень щодо кожного з них. Через введення чи посилення, скасування чи послаблення таких обмежень органи валютного регулювання мають можливість скеровувати валютні потоки в найвигідніших для національної економіки напрямках та обсягах.

ВАЛЮТНІ ОБМЕЖЕННЯ є досить потужним, ефективним і оперативним інструментом валютної політики.

Запровадивши чи скасувавши те чи інше обмеження (у вигляді норми, заборони, правила тощо), держава має можливість негайно і досить відчутно вплинути на певний валютний потік у напрямі, що відповідає сучасній ситуації в економіці чи на грошовому ринку.

Водночас цей інструмент має переважно адміністративний характер і суперечить тенденції лібералізації валютних відносин.

Крім валютних обмежень, **практика валютного регулювання виробила ще ряд методів та інструментів, які забезпечують переважно економічний вплив на валютні відносини.**

Це, зокрема:

- 1) курсова політика;
- 2) облікова (дисконтна) політика та інші інструменти монетарної політики;
- 3) валютна інтервенція (девiзна політика);
- 4) регулювання сальдо платiжного балансу;
- 5) формування та використання золотовалютних резервiв.

КУРСОВА ПОЛІТИКА полягає в цілеспрямованому проведенні комплексу заходів з метою корекції курсу національної валюти.

Якщо така корекція спрямована на зниження обмінного курсу, то курсова політика називається **ПОЛІТИКОЮ ДЕВАЛЬВАЦІЇ**.

Девальвація національної валюти сприяє підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва, посиленню торговельних позицій країни на світовому ринку та стимулюванню експорту. Разом з тим політика девальвації може негативно впливати на позиції імпортерів, бо їм доведеться купувати іновалюту за вищим курсом. Це може спровокувати зростання цін на імпортні товари.

Якщо метою курсової політики визнається підвищення обмінного курсу, то вона називається **ПОЛІТИКОЮ РЕВАЛЬВАЦІЇ**.

Ця політика стимулює розвиток імпорту, оскільки імпортери для своїх платежів за кордоном купуватимуть іноземну валюту за нижчим курсом. Буде збільшуватися пропозиція на товарних ринках, що позитивно впливатиме на стабільність цін.

Разом з тим підприємства-експортери за політики ревальвації зазнаватимуть втрат. Тому політику ревальвації потрібно застосовувати теж надто обережно і виважено.

ОБЛІКОВА (ДИСКОНТНА) ПОЛІТИКА центрального банку полягає в цілеспрямованому підвищенні чи зниженні облікової ставки та відповідній зміні ставки депозитного та позичкового процента.

Якщо процентні ставки збільшуються, то зменшується маса національних грошей в обороті, знижується вплив вільних капіталів за кордон, зростає приплив іноземної валюти (вільних капіталів) з-за кордону. Все це сприяє зростанню курсу національної валюти, зміцненню її позицій на валютному ринку. При зниженні облікової ставки весь процес впливу на валютний ринок відбувається у зворотному напрямі.

У такий же спосіб – через регулювання маси грошей в обороті – можна впливати на кон'юнктуру валютного ринку за допомогою інших інструментів монетарної політики – зміни норми обов'язкового резервування, операцій на відкритому ринку тощо.

ВАЛЮТНА ІНТЕРВЕНЦІЯ полягає в оперативному підтриманні валютного ринку в стані рівноваги шляхом збільшення чи зменшення купівлі чи продажу центральним банком іноземної валюти за національну.

Щоб зупинити падіння курсу національної валюти і зростання курсу іноземної валюти, центральний банк повинен збільшити продаж іноземної валюти на ринку, піднявши цим її пропозицію до наявного попиту.

І навпаки, щоб зупинити підвищення курсу національної валюти і падіння курсу іноземної, він повинен зменшити продаж чи збільшити купівлю останньої. Застосовуючи то один, то другий з цих інструментів, центральний банк може тривалий час підтримувати валютний ринок і курс у стані рівноваги. Для цього він повинен мати достатній обсяг валютних резервів.

Валютні інтервенції дуже широко застосовуються у світовій практиці валютного регулювання. Активно застосовує його також НБУ, періодично скуповуючи іноземну валюту, а також продаючи її у разі погіршення кон'юнктури валютного ринку.

Проте слід мати на увазі, що валютні інтервенції впливають не тільки на кон'юнктуру валютного ринку і динаміку валютного курсу, а й на кон'юнктуру ринку грошей та товарних ринків. Адже продаж іноземної валюти за національну призводить до зменшення маси грошей в обороті і пропозиції грошей, що спричинює зростання рівня процента, скорочення платоспроможного попиту.

Щоб уникнути негативного впливу подібних наслідків валютної інтервенції на реальний сектор економіки, ***одночасно з операціями валютної інтервенції проводять стерилізуючі операції на відкритому ринку протилежного спрямування:*** у разі продажу іноземної валюти на валютному ринку на таку ж суму на відкритому ринку купують цінні папери, а при купівлі іноземної валюти продають цінні папери. Такі операції називаються ***СТЕРИЛІЗОВАНОЮ ІНТЕРВЕНЦІЄЮ.***

Особливу роль у валютному регулюванні відіграють також такі інструменти, як платіжний баланс та золотовалютні резерви.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС – співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду.

Платіжний баланс є вартісним вираженням масштабів, структури та характеру зовнішньоекономічних операцій країни та її участі у світовому господарстві.

За формою складання він є статистичним звітом, у якому в систематизованому вигляді наведено сумарні дані про зовнішньоекономічні операції резидентів країни з резидентами інших країн (з нерезидентами) за певний період (місяць, квартал, рік).

Платіжний баланс складається на певну дату.

Основні компоненти платіжного балансу групуються за двома рахунками:

- 1) рахунком поточних операцій;
- 2) рахунком операцій з капіталом і фінансових операцій.

Рахунок поточних операцій включає

- всі операції з реальними цінностями, що відбуваються між резидентами та нерезидентами;
- операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей,

які призначені для поточного використання.

У структурі поточного рахунка виділяються чотири основні компоненти:

- товари;
- послуги;
- доходи;
- поточні трансферти.

Рахунок операцій з капіталом охоплює всі операції, які включають:

- одержання або оплати капітальних трансфертів (трансферти на інвестиційні цілі, прощення боргу, перекази мігрантів тощо);
- придбання або реалізацію нефінансових активів та прав власності, таких як, наприклад, торгові марки, патенти, авторські права, права на видобуток корисних копалин та інші.

Платіжний баланс складається з двох частин – надходжень і платежів. Якщо грошові надходження перевищують платежі, платіжний баланс є активним (профіцитним), а якщо сума платежів більша від надходжень – платіжний баланс пасивний (дефіцитний).

В Україні відповідальність за складання платіжного балансу на законодавчому рівні покладено на Національний банк.

Платіжний баланс складається щоквартально та публікується в аналітично-статистичному виданні Національного банку України «Платіжний баланс і зовнішній борг України» та на сторінці Національного банку в мережі Інтернет.

Щоб виконати основну функцію Національного банку України – забезпечення стабільності гривні – необхідна наявність золотовалютних резервів та управління ними.

ЗОЛОТОВАЛЮТНІ РЕЗЕРВИ – це частина національного багатства України (до складу якої входять активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні), і яка перебуває під контролем Національного банку та призначена для прямого чи непрямого регулювання платіжного балансу шляхом проведення валютних інтервенцій та інших цілей, передбачених законодавством України.

Золотовалютний резерв НБУ містить такі активи:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення (SDR);
- вільно конвертовану валюту у вигляді банкнот, монет, інших платіжних інструментів, а також коштів на рахунках і депозитах в іноземних банках;
- векселі, ноти, облігації (крім емітованих резидентами України), номіновані у вільно конвертованій валюті;
- інші вимоги у вільно конвертованій валюті, передбачені чинним законодавством України.

За даними МВФ, на 30 листопада 2016 р. офіційні резервні активи України становили 15 270,87 млн. дол. США, при цьому монетарне золото (включаючи золоті депозити і золото у свопах) – всього лише 987,3 млн. дол. (6,47 % від загальної обсягу резервів). Основну ж частку міжнародних резервів України становлять активи в конвертованих валютах (цінні папери, валюта і депозити).

Офіційні міжнародні резерви України наведено у табл. 6.3.

Офіційні міжнародні резерви України з 2010 по 2016 роки

(млн. дол. США)

	Сума	Відхилення (+,-)	Темп приросту
на 01.01.2010	26 505,0	+8 071,0	+30,451 %
на 01.01.2011	34 576,0	-2 781,4	-8,044 %
на 01.01.2012	31 794,6	-7 248,4	-22,798 %
на 01.01.2013	24 546,2	-4 130,5	-16,827 %
на 01.01.2014	20 415,7	-12 882,4	-63,100 %
на 01.01.2015	7 533,3	+5 908,29	+78,43%
на 01.01.2016	13 441,59	+1 829,28	+13,61%
на 30.11.2016	15 270,87		

за даними МВФ <http://index.minfin.com.ua/index/assets/>

Повністю структура золотовалютних резервів НБУ за даними МВФ на 30.11.2016 р. показана на наступній діаграмі:

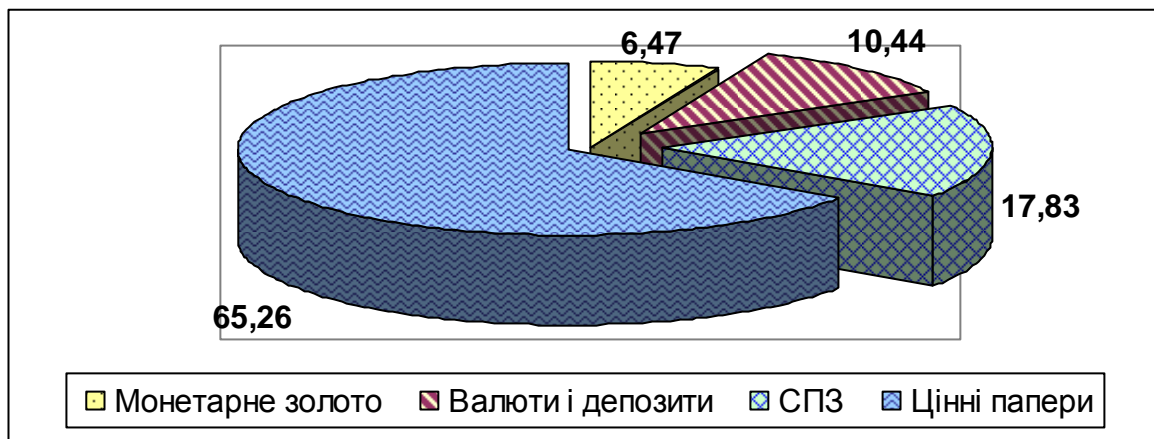

Рис. 6.2 Структура золотовалютних резервів НБУ станом на 30.11.2016 р.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте поняття «валюта», «валютні цінності», «національна» та «іноземна» валюта?
2. За якими критеріями класифікується валюта, дайте характеристику основним видам валют.
3. Що таке SDR? На яких основах функціонує ця валюта?
4. Як класифікуються валюти за режимом конвертації? Дайте характеристику цим валютам.
5. Охарактеризуйте поняття «валютна система». Які елементи входять до складу національної та світової валютних систем?
6. Наведіть приклади регіональних валютних систем.
7. Яким чином відбувалася еволюція валютних систем світу?
8. Дайте визначення валютному ринку, охарактеризуйте склад його

об'єктів та суб'єктів.

9. Охарактеризуйте структуру валютного ринку за різними класифікаційними критеріями.

10. Які види операцій здійснюються на валютному ринку? За якими критеріями вони класифікуються?

11. Чим відрізняється ринок конверсійних та депозитно-кредитних валютних операцій?

12. Що таке касові валютні операції (спот)? Які види операцій спот здійснюються на валютному ринку?

13. Що таке строкові валютні операції, як вони класифікуються?

14. Дайте характеристику строкових валютних операцій: форвардних, ф'ючерсних, опціонних, валютних свопів, валютного арбітражу.

15. Що таке валютний курс, яким чином він регулюється?

16. Які види режимів валютних курсів застосовують центральні банки в процесі валютного регулювання?

17. Які види котирування валют Ви знаєте? Що таке пряме та непряме, тверде та номінальне котирування валют?

18. Що таке крос-курс, яким чином він визначається?

19. Що таке валютна позиція банку? Що означають закрита та відкрита, довга та коротка валютні позиції?

20. У чому полягає сутність державної валютної політики?

21. Охарактеризуйте основні цілі та інструменти державної валютної політики.

22. Що таке валютне регулювання? Його вплив на валютні відносини та валютний ринок.

23. Які економічні інструменти застосовуються у практиці валютного регулювання?

24. Що таке валютні обмеження? У чому полягає ефективність їх використання?

25. У чому полягає курсова політика держави? Охарактеризуйте політику девальвації та ревальвації?

26. У чому полягає механізм валютної інтервенції? Яким чином він впливає на кон'юнктуру валютного ринку?

27. Дайте визначення платіжного балансу? Які статті платіжного балансу автоматично не урівноважуються?

28. За рахунок яких джерел здійснюється балансування платіжного балансу? Проаналізуйте стан платіжного балансу України.

29. Дайте визначення золотовалютним резервам, охарактеризуйте їх економічне призначення та склад?

30. У чому полягає специфіка золота як резервного активу? Які воно містить у собі ризики?

31. Проаналізуйте стан золотовалютних резервів України.

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ ГРОШЕЙ ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

7.1 *Формування пропозиції грошей. Сутність грошово-кредитного мультиплікатора.*

7.2 *Грошово-кредитна політика центрального банку.*

7.3 *Сучасні стратегії грошово-кредитної політики.*

7.1 Формування пропозиції грошей.

Сутність грошово-кредитного мультиплікатора

Динаміка пропозиції грошей впливає на загальний стан економіки країни.

Зміна грошової маси шляхом її збільшення чи зменшення в обороті здійснюється за допомогою банківської системи, за рахунок емісійної діяльності депозитних корпорацій – Національного банку України та інших депозитних корпорацій (комерційних банків).

Між емісійною діяльністю центрального банку та емісією грошей комерційними банками є суттєва різниця – комерційні банки впливають на обсяг грошової маси в обороті через створення безготівкових грошей.

В сучасному світі пропозиція грошей визначається, як правило, величиною безготівкової емісії. Розміри цієї емісії залежать від:

- розміру грошової бази;
- рівня розвитку та умов функціонування комерційних банків, тобто від здатності банківської системи до розширення коштів, що надходять до неї.

Показником, що характеризує здатність банківської системи створювати «нові гроші», є грошово-кредитний мультиплікатор.

ГРОШОВО-КРЕДИТНИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР – це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні.

Основний сенс грошово-кредитного мультиплікатора полягає в тому, що **він кратно примножує кількісні параметри грошової маси**, тобто **показує максимальну кількість нових кредитних грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця** (долар чи гривня) відповідно до проведених операцій на відкритому ринку.

Іноді цей мультиплікатор називають простим грошовим, банківським, депозитним або кредитним.

Банківський мультиплікатор характеризує процес мультиплікації з позиції суб'єктів мультиплікації – комерційних банків. Однак один банк не може мультиплікувати гроші, їх мультиплікує вся система комерційних банків.

Кредитний мультиплікатор розкриває двигун процесу мультиплікації, тобто те, що мультиплікація може здійснюватися лише в результаті кредитування національного господарства.

Депозитний мультиплікатор відображає об'єкт мультиплікації – гроші на депозитних рахунках комерційних банків (саме вони збільшуються в процесі мультиплікації). Простий мультиплікатор депозитів – це можливий, нічим не деформований процес зростання банківських депозитів внаслідок надання центральним банком у банківську систему додаткових резервів та кредитно-розрахункового обслуговування банками своїх клієнтів.

У цьому випадку:

– **вплив НБУ** проявляється у визначені обсягу рефінансування комерційних банків та у встановленні нормативів обов'язкових резервів;

– **вплив комерційних банків** полягає в оперативному та повному розміщенні вільних резервів, що з'явилися в їх обороті, у підтриманні процесів кредитування і розрахунків в ідеальному стані.

Таким чином, грошово-кредитний мультиплікатор показує, у скільки разів грошова маса більша від величини готівки в банківській системі і визначається за формулою:

$$m = \frac{M}{MB}, \quad (7.1)$$

де m – грошово-кредитний мультиплікатор;

M – грошова маса в обороті;

MB – грошова база (*monetary base*).

Формування пропозиції грошей – досить складний процес. Починається він зі збільшення грошової бази центрального банку, що й визначає особливу місію останнього в усьому процесі. Продовжується він у процесі кредитно-розрахункової діяльності комерційних банків, під час якої виникає грошово-кредитний мультиплікатор, завдяки якому зростають банківські депозити.

У загальному вигляді **модель формування пропозиції грошей** може бути представлена так:

Пропозиція грошей (Pr)	=	Грошова база (MB)	•	Грошово-кредитний мультиплікатор (m)
-------------------------------	---	--------------------------	---	---

Грошова база характеризує масу грошей в обігу, яка відображається на балансі центрального банку. Цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку на загальну масу грошей.

Механізм створення грошей комерційними банками полягає у грошово-кредитній мультиплікації їх вільних резервів та депозитних вкладів. Для того, щоб потенційно відбувся процес грошово-кредитної мультиплікації, банки повинні мати вільний резерв.

ВІЛЬНИЙ РЕЗЕРВ – це сукупність грошових коштів комерційного банку, які в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій (кредитних та інвестиційних).

Наявність вільного резерву – важливий показник фінансового стану банку, насамперед його спроможності виконувати свої зобов'язання перед клієнтами та задовольняти їх попит на позики.

Вільний резерв банку є різницею між його загальним і обов'язковим резервами.

ЗАГАЛЬНИЙ БАНКІВСЬКИЙ РЕЗЕРВ являє собою всю суму грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не використані для активних операцій.

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ РЕЗЕРВ є частиною загального резерву, який банки повинні зберігати у грошовій формі на спеціальному рахунку в центральному банку і не мають права використовувати його для поточних потреб. Обсяг цього резерву визначається на підставі нормативів обов'язкового резервування, які встановлює НБУ у відсотках до суми банківських пасивів (залучених до обороту банку коштів).

Величина вільного резерву окремого банку визначається таким чином:

$$BP = K + ZP + ЦК + МБК - ВОР - АО, \quad (7.2)$$

де K – власний капітал банку;

ZP – залучені банком ресурси (кошти на різних видах депозитних рахунків);

$ЦК$ – централізований кредит (кредит рефінансування), що наданий комерційному банку центральним банком;

$МБК$ – сальдо заборгованості за міжбанківськими кредитами;

$ВОР$ – відрахування до обов'язкового резерву, що знаходиться у розпорядженні центрального банку;

$АО$ – ресурси, які на даний момент уже вкладені в активні операції комерційного банку.

Вільний резерв може бути сформований як з боку клієнтів комерційних банків (наприклад, у випадку внесення грошових коштів на банківські депозити зростатиме ZP), так і з боку центрального банку. Такі дії спричинятимуть приріст загальних банківських резервів.

Але звичайний приріст банківських резервів не завжди має вплив на приріст (збільшення) грошової маси ΔM . **Процес мультиплікації (збільшення) грошової маси можливий лише за умови розміщення вільних резервів у банківські кредити, тобто при кредитуванні суб'єктів господарювання.** Адже банківські позичальники, отримавши кредит, будуть здійснювати безготівкові розрахунки зі своїми контрагентами, які у свою чергу теж є банківськими клієнтами.

Отримуючи грошові суми, ці клієнти зобов'язані зраховувати їх на

банківські депозитні рахунки. Ця операція означатиме для банку новий приріст банківських вільних резервів, які теж можна буде розмістити у вигляді кредитів. Саме так відбувається процес простої мультиплікації депозитів.

Рівень грошово-кредитної мультиплікації (m) (коефіцієнт мультиплікатора) є величиною, оберненою до нормативу резервування $\textcircled{r}$ і визначається за формулою:

$$m = \frac{1}{r} \quad (7.3)$$

Коефіцієнт $m = \frac{1}{r}$ називається ще простим **ДЕПОЗИТНИМ** або **БАНКІВСЬКИМ МУЛЬТИПЛІКАТОРОМ**. Він визначає максимальну кількість нових депозитних грошей, що створюється однією грошовою одиницею надлишкових резервів при заданому рівні норми обов'язкового резервування.

НАДЛИШКОВІ РЕЗЕРВИ – це величина, на яку фактичні резерви банку перевищують його обов'язкові резерви:

Банківська система у цілому може надати позики, обсяг яких у кілька разів перевищує її початкові надлишкові резерви.

Приріст грошової маси (ΔM) внаслідок грошово-кредитної мультиплікації може бути виражений формулою:

$$\Delta M = \Delta R \cdot m = \Delta R \cdot \frac{1}{r}, \quad (7.4)$$

де ΔR – початковий приріст резервів, що спричинив процес мультиплікації.

Розглянемо дію грошово-кредитного мультиплікатора на наступному прикладі.

До банку А був покладений депозит у сумі 100 тис. грн. при нормі обов'язкових резервів 10 %.

Баланс комерційного банку А

Актив		Пасив	
1. Обов'язковий резерв (10 %) 10 тис. грн		1. Депозит	100 тис. грн
2. Вільний резерв (кредити) 90 тис. грн			
Баланс	100 тис. грн	Баланс	100 тис. грн

Банк А за рахунок вільного резерву видав кредит у сумі 90 тис. грн підприємству, яке витратило його на купівлю засобів виробництва у іншого підприємства-продавця, що обслуговується банком Б. Тобто, до банку Б були перераховані кошти у сумі 90 тис. грн на рахунок підприємства-продавця.

Баланс комерційного банку Б

Актив	Пасив
1. Обов'язковий резерв (10 %) 9 тис. грн	1. Депозит 90 тис. грн
2. Вільний резерв (кредити) 81 тис. грн	
Баланс 90 тис. грн	Баланс 90 тис. грн

У свою чергу, банк Б за рахунок вільного резерву видав кредит торговельному підприємству у сумі 81 тис. грн., яке витратило його на сплату за купівлю різних товарів підприємству-постачальнику, яке обслуговується банком В.

Баланс комерційного банку В

Актив	Пасив
1. Обов'язковий резерв (10 %) 8,1 тис. грн	1. Депозит 81 тис. грн
2. Вільний резерв (кредити) 72,9 тис. грн	
Баланс 90 тис. грн	Баланс 81 тис. грн

І так далі. В результаті мультиплікації додаткова маса грошей, що надійшла у банківську систему зросла наступним чином:

$$100 + 90 + 81 + 72,9 + \dots = 1\,000 \text{ тис. грн.}$$

Зростання грошової маси у масштабах усієї банківської системи при нормі обов'язкових резервів 10 % буде дорівнювати:

$$m = \frac{1}{r} = \frac{1}{0,1} = 10$$

Приріст грошової маси (ΔM) унаслідок грошово-кредитної мультиплікації буде дорівнювати:

$$\Delta M = \Delta R \cdot \frac{1}{r} = 100 \cdot 10 = 1\,000 \text{ тис. грн.}$$

Проте фактичний коефіцієнт мультиплікації може істотно відхилитися від розрахункового, бо на процес мультиплікації можуть впливати й інші чинники.

Наприклад:

- використання клієнтами банків позичених коштів для готівкових платежів перериває процес мультиплікації і знижує його рівень;
- зниження попиту на позики та зростання позичкового процента має такий же вплив.

В обох цих випадках зменшиться обсяг надання банками позик, уповільняться розрахунки між їх клієнтами, внаслідок чого зменшиться формування у них депозитних вкладів.

З огляду на дію названих чинників **фактичний рівень мультиплікатора, що склався на певний час (m), доцільно визначати як співвідношення загальної маси грошей в обороті (грошової маси) до суми грошової бази.**

Для пояснення цього висновку використовують такі показники.

Коефіцієнт депонування грошей – це відношення готівки до депозитів:

$$c = \frac{C}{D} \quad (7.5)$$

Цей показник відображає вплив власників грошових коштів на зростання пропозиції грошей та характеризує структуру зберігання населенням ліквідних коштів у вигляді розподілу їх між готівковими грошима C і коштами на переказних (поточних) депозитах D . Саме власники коштів вирішують, яку частку своїх накопичень тримати в готівковій формі, а яку у безготівковій.

Якщо зростатиме частка готівкових грошей C , відповідно зменшуватиметься D . Як наслідок знизиться і зменшиться пропозиція грошей. Отже, між динамікою цього показника та рівнем мультиплікації і пропозиції грошей існує обернена залежність.

Основними чинниками, що впливають на розподіл запасу грошей між C та D є такі процеси в економіці:

- рівень накопичення багатства;
- стан ліквідності банківської системи;
- очікуваний прибуток;
- очікувані ризики;
- дотримання банківської таємниці.

Грошова база – сума готівки C та банківських резервів R :

$$MB = C + R \quad (7.6)$$

Пропозиція грошей у цьому випадку – це грошовий агрегат M , або сума готівки та депозитів:

$$M = C + D \quad (7.7)$$

Таким чином, **складний грошовий мультиплікатор, або мультиплікатор грошової бази**, визначається як відношення пропозиції грошей до грошової бази:

$$m = \frac{M}{MB} = \frac{\text{Грошова маса}}{\text{Грошова база}} = \frac{C + D}{C + R} \quad (7.8)$$

Поділивши чисельник та знаменник правої частини рівняння на D , отримаємо:

$$m = \frac{C/D + 1}{C/D + R/D} \quad (7.9)$$

Звідси грошовий мультиплікатор у більш широкому вигляді можна виразити формулою:

$$m = \frac{1 + c}{r + c} \quad (7.10)$$

Одержаний коефіцієнт *означає, у скільки разів зростатиме ефективність грошової бази*. Його величина є зворотною величиною до норми обов'язкових банківських резервів, а також до співвідношення між обсягами готівки і депозитів. Це свідчить про те, що зі збільшенням резервного нормативу або за більш високого співвідношення готівки відносно депозитів величина грошового мультиплікатора зменшуватиметься.

На зміну пропозиції грошей впливають певні фактори, серед яких виокремлюють такі:

- норматив обов'язкових резервів;
- облікова ставка НБУ;
- ринкові процентні ставки;
- процентні ставки за депозитами до запитання;
- доходи господарсько-економічних суб'єктів;
- «тінізація» бізнесу або підприємницької діяльності;
- низька довіра населення до банків;
- сезонні чинники.

Кожен з цих чинників певною мірою впливає на пропозицію грошей. Ступінь впливу кожного із цих факторів розглянуто у табл. 7.1 [62].

Таблиця 7.1

Фактори, які впливають на пропозицію грошей

Фактор впливу	Ефект впливу фактору на пропозицію грошей
1	2
Норматив обов'язкових резервів	Якщо норматив обов'язкових резервів зростає, банки менше резервів позичають, тоді грошовий мультиплікатор і обсяг пропозиції грошей зменшуються. І навпаки, зменшення норми обов'язкових резервів призводить до збільшення пропозиції грошей
Облікова ставка НБУ	Якщо облікова ставка зростає, то дисконтні позички дорожчають, зменшуючи позичені резерви і грошову базу, пропозиція грошей знижується
Процентні ставки за депозитами до запитання	Пропозиція грошей буде зростати завдяки залученню банками готівки на поточні вклади і розширенню процесу мультиплікації депозитів

1	2
Ринкові процентні ставки	Якщо ринкові процентні ставки знижуються, тоді у банків розширюються можливості одержувати позички рефінансування навіть при зростанні облікової ставки, унаслідок чого зростають грошова база, банківські резерви і коефіцієнт мультиплікації, що сприяє розширенню пропозиції грошей
Доходи господарсько-економічних суб'єктів	При зростанні багатства господарського-економічних суб'єктів депозитна складова грошової маси зростатиме швидше, ніж готівкова, що посилить мультиплікаційний ефект і збільшить пропозицію грошей
«Тінізація» бізнесу або підприємницької діяльності	Загальна грошова пропозиція скорочується в міру зростання тінізації економіки тому, що тінізація підприємницької діяльності зумовлює зміну структури грошових запасів на користь готівки, а це послаблює мультиплікативне збільшення депозитів
Низька довіра населення до банків	За низької довіри до банків рівень мультиплікації і загальний обсяг пропозиції грошей буде знижуватись
Сезонні чинники	При зростанні потреб населення в готівці зменшуються поточні депозити і знижується процес мультиплікації, тоді банки напередодні такого очікуваного впливу вкладів збільшують надлишкові резерви

Грошово-кредитний мультиплікатор є досить стабільним, хоча значення цього показника може змінюватися, оскільки воно залежить від монетарної політики банків та поведінки населення.

Одним із чинників розвиненої економіки є високе значення грошового мультиплікатора, який варіює в межах від 5 (США) до 8 (Японія) [52].

Динаміку зміни грошово-кредитного мультиплікатора МЗ/МВ в Україні показано на рис. 7.1. Як видно з рисунка, значення грошового мультиплікатора протягом 2009 р. знизилося з 2,76 до 2,50, що відображало як вплив коштів з депозитних рахунків банків упродовж останнього кварталу 2008 р. та першого кварталу 2009 р., так і зменшення кредитної активності банків у зв'язку з фінансовою кризою.

У 2010 р. значення грошового мультиплікатора збільшилося з 2,5 до 2,7. Мультиплікативний ефект розширення грошової пропозиції банківською системою забезпечувався за рахунок швидшого приросту депозитної складової грошової маси порівняно з готівковою.

Збільшення грошового мультиплікатора (до 3,03 у 2012 р. порівняно з 2,86 у 2011 р.) відображало посилення здатності грошово-кредитної системи перерозподіляти наявні кошти та забезпечувало більш прискорені темпи збільшення грошової маси порівняно з монетарною базою.

Зменшення грошового мультиплікатора у 2014 р. до 2,87 знов, як і у 2009 р., пов'язане з фінансово-банківською кризою, яка загострилася військовими діями на Сході.

Рис. 7.1 Динаміка грошово-кредитного мультиплікатора за 1996-2015 рр.

Підвищення рівня грошового мультиплікатора у 2015 р. до 2,96, що відповідає рівню 2013 р., слід вважати позитивним фактором, який свідчить про збільшення динаміки пропозиції грошей.

Процес грошово-кредитної мультиплікації відіграє важливу роль у забезпеченні пропозиції грошей відповідно до потреб економічного обороту, але надмірне підвищення його рівня може призвести до порушення рівноваги на грошовому ринку і посилення інфляції.

Таким чином, **ФОРМУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ ГРОШЕЙ** – процес, що потребує розробки та застосування певних заходів, які проводить держава через центральний банк, тобто проведення грошово-кредитної політики.

7.2 Грошово-кредитна політика центрального банку

Як свідчить світовий досвід, економіка в умовах ринку повинна регулюватися державою, інакше її спіткають економічні кризи, безробіття, інфляція, дефіцит бюджету і т. п.

Методи прямого директивного управління грошовим обігом були характерні для неринкової грошової системи. Ринковій грошовій системі притаманні методи непрямого впливу на хід процесів грошової сфери та використання адекватних економічних важелів. Одним з таких важелів є грошово-кредитна політика центрального банку.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, скерований на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості [4].

Слід звернути увагу на те, що в літературі досить часто грошово-кредитну політику називають **монетарною**, чи грошовою політикою, оскільки вона є політикою у сфері управління кількістю грошей в обігу.

Проведення грошово-кредитної політики потребує створення в країні відповідної інституційної основи, ключовими складовими якої є банківська система і грошовий ринок.

Головною метою грошово-кредитної політики з урахуванням положень Конституції України є забезпечення стабільності грошової одиниці.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» під час виконання своєї основної функції НБУ має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Суб'єктами грошово-кредитної політики виступає держава в особі своїх представницьких органів:

- центрального банку;
- центральних органів виконавчої влади з нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом: Міністерства фінансів, Казначейства, установ зі страхування депозитів та інших.

Визначальна роль у здійсненні грошово-кредитного регулювання належить центральному банку, який, як правило, не підпорядковується органам виконавчої влади, що дозволяє йому проводити незалежну грошово-кредитну політику.

Об'єктами грошово-кредитної політики частіш за все виступають такі параметри грошового ринку:

- пропозиція грошей (грошова маса);
- рівень інфляції;
- ставка процента;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей та ін.

Вибір об'єктів грошово-кредитного регулювання залежить від економічної ситуації в країні. Центральний банк для регулювання може обрати один із перерахованих вище об'єктів або декілька одночасно.

Ключовим об'єктом грошово-кредитної політики є пропозиція грошей.

Цілі грошово-кредитної політики можна поділити на три групи: стратегічні, проміжні та тактичні.

СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ – це ключові цілі загальноекономічної політики держави, спрямовані на сприяння економічному зростанню, зростанню зайнятості, стабілізації цін та забезпеченню стійкого платіжного балансу.

Кожна з цих цілей настільки важлива для суспільства, що владні структури можуть ставити перед собою завдання одночасно реалізувати їх разом чи більшу їхню частину.

Проте з допомогою заходів лише монетарної політики одночасно досягти всіх указаних цілей неможливо через обмеженість та специфіку її інструментарію. Тому в межах монетарної політики зазначені стратегічні цілі виявляються несумісними. Зокрема, стабілізація цін вимагає застосування монетарних заходів, які призводять до погіршення кон'юнктури, спаду виробництва та зайнятості. І навпаки, для зростання виробництва необхідно

вживати заходи, які призведуть до поживлення кон'юнктури і можуть спричинити зростання цін.

Тому центральний банк вибирає залежно від конкретної економічної ситуації одну зі стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (чи погашення інфляції), оскільки якраз вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку – підтримувати стабільність національних грошей. І через розв'язання цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей.

Стратегічні цілі мають довгостроковий характер, вони не вимірюються безпосередньо як грошові величини і не є індикаторами грошового ринку.

ПРОМІЖНІ ЦІЛІ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ – зміна певних економічних процесів, що викликає поживлення або стримування ринкової кон'юнктури задля досягнення стратегічних цілей.

Тобто, проміжні цілі доповнюють стратегічні та конкретизують їх.

До проміжних цілей слід віднести поживлення чи стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них – рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що насправді для центрального банку досягнення стратегічних цілей є досить складним завданням: для передачі імпульсів грошово-кредитної політики до її кінцевих цілей потрібен тривалий час, що ускладнює оцінювання ефективності засобів її реалізації на основі спостережень за кінцевими досягнутими результатами.

ТАКТИЧНІ ЦІЛІ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ покликані забезпечити досягнення проміжних цілей за рахунок зміни силами банківської системи ключових монетарних показників (грошової маси, процентної ставки та обмінного валютного курсу).

Основними ознаками тактичних цілей є:

- короткостроковість дії шляхом застосування центральним банком виключно оперативних заходів;
- багатоаспектність їхньої дії, коли зміна одного монетарного показника або кількох параметрів на грошовому ринку може спричинити структурні зміни в економіці. Наприклад, зміна процентної ставки та валютного курсу може нейтралізувати інфляційний тиск від зростання грошової маси в обігу.

Ці особливості значно ускладнюють вибір методів та механізмів реалізації тактичних цілей грошово-кредитної політики держави.

Потреба у визначенні тактичних цілей викликана тим, що засоби проведення грошово-кредитної політики – операції на відкритому ринку, зміна рівня резервних вимог та облікова політика – зазвичай не мають безпосереднього впливу на стратегічні цілі. До того ж, економічні процеси мають зворотну реакцію, яку не завжди вдається точно передбачити. Розробка системи тактичних цілей дає можливість запобігати шокуючим впливам на економіку та значним помилкам у здійсненні грошово-кредитного регулювання.

При виборі тактичних цілей важливо брати до уваги такі характеристики останніх, як можливість:

- виміру досягнутих результатів;
- здійснення оперативного контролю;
- оперативного впливу на відповідні економічні процеси [82].

Головною ж рисою обраних тактичних цілей є їхніх безпосередній зв'язок з окресленими стратегічними цілями.

Враховуючи вибір стратегічних, проміжних і тактичних цілей, центральний банк країни розробляє свою грошово-кредитну політику залежно від економічної та політичної ситуації.

Цілі досягаються через застосування певних інструментів. Сьогодні монетарний інструментарій є одним з найважливіших знарядь впливу держави на економічні процеси у розвинутій ринковій економіці.

МОНЕТАРНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ – це арсенал важелів, за допомогою яких центральний банк впливає на пропозицію грошей, а відтак на стабілізацію грошового ринку і національної економіки загалом [84].

Інструментарій грошово-кредитної політики, від якого багато в чому залежить ефективність здійснення монетарного регулювання, визначає ступінь розвитку фінансово-кредитної системи країни, її інфраструктурних елементів.

На рис. 7.2 представлена класифікація монетарних інструментів, розроблена на підставі аналізу літературних джерел [72, 84, 90].

Зазначені інструменти регулювання використовуються комплексно.

1. Об'єктами впливу грошово-кредитної політики є:

- пропозиція грошей;
- попит на гроші.

Пропозиція грошей регулюється центральним банком за допомогою стимулювання кредитної емісії (кредитна експансія), або її обмеження (кредитна рестрикція).

Проведення кредитної експансії дозволяє стимулювати зростання виробництва і пожвавити ринкову кон'юнктуру; за допомогою кредитної рестрикції центральні банки намагаються запобігти «перегріванню» економіки що спостерігається в періоди економічних підйомів.

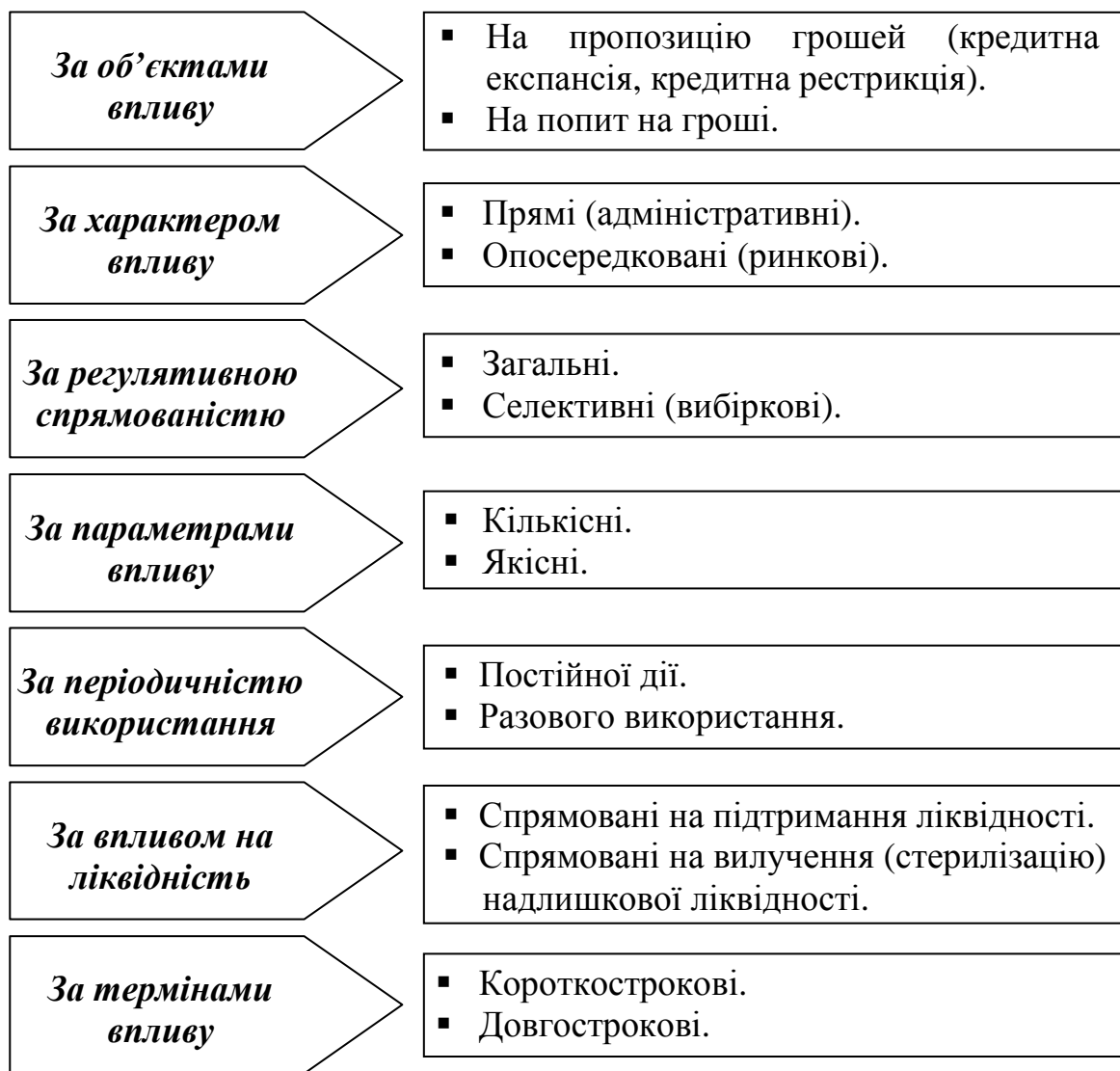
В економічній теорії попит на гроші визначається як частина доходу, яку індивіди прагнуть мати в грошовій формі. Регулювання попиту на гроші досягається за рахунок зростання ВВП та зниження інфляції.

2. За характером впливу на грошовий ринок інструменти поділяються на:

- **прямі (адміністративні)** – заходи спрямовані на обмеження сфери діяльності комерційних банків (обмеження, ліміти, директиви);
- **опосередковані (ринкові)** – регулятивні засоби впливу центрального банку щодо зміни ситуації на грошово-кредитному ринку через пропозицію грошей.

До найважливіших адміністративних інструментів, спрямованих на деяке обмеження діяльності банків у певній сфері, можна віднести:

- регулювання величини процентних ставок за кредитами і депозитами;
- регулювання портфеля активів комерційних банків;
- регулювання кількісних параметрів кредитів, що надаються суб'єктам господарювання;

Рис. 7.2 Класифікація монетарних інструментів

- встановлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій;
- введення прямих обмежень на кредитування центральним банком комерційних банків;
- встановлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету;
- встановлення «стелі» кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам;
- обмеження споживчого кредиту;
- обмеження на відкриття філій та відділень;
- селективну кредитну політику [25, 72, 84].

Проте, використання центральним банком цих знарядь є ефективним лише у короткостроковому періоді. Досвід розвинутих ринкових економік свідчить, що використання інструментів прямої дії для регулювання грошового ринку може спричиняти негативні наслідки. Зокрема, банки пристосовуються до їхнього впливу і сам вплив не тільки втрачає ефективність, а й створює

умови, за яких стримується конкуренція між банками, процес ринкового саморегулювання [90].

Інструменти опосередкованого (ринкового) впливу, тобто **інструменти непрямой дії**, які застосовуються центральними банками, у свою чергу поділяються на нормативні та коригувальні.

НОРМАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ грошово-кредитної політики передбачають встановлення центральним банком для комерційних банків нормативу обов'язкових резервів і нормативів, що регламентують капітальну базу банків, ліквідність та ризики в діяльності банків.

КОРИГУВАЛЬНІ – це інструменти, застосування яких змінює обсяг банківських резервів та ціну грошей (операції на відкритому ринку, політика рефінансування та процентна політика центрального банку) [90].

До інструментів опосередкованого впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу, методами формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів, належать:

- 1) операції на відкритому ринку;
- 2) регулювання нормативів обов'язкових резервів;
- 3) облікова (процентна) політика;
- 4) рефінансування комерційних банків;
- 5) валютна політика у вигляді регулювання курсу національної валюти.

На сьогодні в Україні використовується всі п'ять інструментів грошово-кредитної політики, причому три з них є стандартними для всіх країн світу, а два останніх – більш характерними для нашої країни, оскільки в інших країнах світу вони використовуються, але не так широко, як в Україні.

3. За регулятивною спрямованістю виділяють:

– **загальні** – інструменти, що поширюються на всі банки, тобто на грошовий ринок в цілому;

– **селективні (вибіркові)** – інструменти, дія яких спрямована на:

- а) окремі банки або їх групи;
- б) на певні види банківської діяльності;
- в) на регулювання окремих видів кредиту.

4. За параметрами впливу інструменти поділяють на:

– **кількісні**, що впливають на стан кредитних можливостей комерційних банків, а отже, й на весь грошовий обіг в цілому;

– **якісні** – пряме регулювання банківських кредитів з метою зміни якісних параметрів ринку.

5. За періодичністю використання розрізняють інструменти:

– **постійної дії**, які використовуються для проведення як активних, так і пасивних операцій, до яких відносяться постійно діючі механізми рефінансування банків або механізм депонування надлишкових резервів банківської системи на рахунках у центральному банку;

– **разового використання**, що забезпечують досягнення проміжних цілей (зокрема, розміщення центральним банком депозитних сертифікатів).

6. За впливом на ліквідність розрізняють інструменти спрямовані:

– **на підтримання ліквідності** (політика рефінансування комерційних

банків та купівля центральним банком цінних паперів на відкритому ринку);

– *на вилучення (стерилізацію) надлишкової ліквідності* (розміщення центральним банком депозитних сертифікатів та проведення операцій «зворотного» РЕПО – депозитних операцій, що ґрунтуються на двосторонньому договорі про продаж НБУ зі свого портфеля державних облігацій з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу у банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату).

7. За термінами впливу інструменти поділяються на:

– *короткострокові*, за допомогою яких досягаються проміжні цілі грошово-кредитної політики, терміном дії до 1 року;

– *довгострокові*, що використовуються з метою фінансової стабілізації та сприяння довгостроковому економічному зростанню, діють від 1 року і більше.

Завдання монетарної політики полягають у створенні сприятливих ринкових умов господарювання для економічних агентів. При цьому, грошово-кредитна політика не є автономною – *її кінцева мета повинна збігатися з основними цілями загальноекономічної політики держави.*

Основними завданнями грошово-кредитної політики центрального банку є:

1) пряме визначення обсягу готівкової грошової маси, оскільки центральний банк володіє монопольним правом емісії готівкових грошових знаків;

2) регулювання кредитних операцій комерційних банків, тобто кредитної емісії, яка відбувається при кредитуванні комерційними банками своїх клієнтів.

Закон України «Про Національний банк України» (ст. 25) **основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики** визначає регулювання обсягу грошової маси через:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами, у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку (крім корпоративних цінних паперів);
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- запровадження на строк до 6 місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- емісію власних боргових зобов'язань і операції з ними.

Крім того, Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Світова практика свідчить, що за допомогою грошово-кредитної політики держава може активно впливати на грошову масу. Негативний момент полягає у тому, що ця політика непрямо впливає на комерційні банки з метою

регулювання динаміки пропозиції грошей, а тому не може безпосередньо змусити їх зменшувати чи збільшувати кредити.

Грошово-кредитну політику класифікують за різними критеріями. Найбільш розповсюдженою є класифікація щодо *міри впливу регулятивних заходів на пропозицію грошей*.

Залежно від стану економіки виділяють два **основні типи грошово-кредитної політики**:

- рестрикційна;
- експансійна.

Для кожного з цих типів грошово-кредитної політики характерний свій набір інструментів (засобів), а також певне поєднання економічних та адміністративних методів регулювання.

РЕСТРИКЦІЙНА ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА (політика «дорогих грошей») – полягає у скороченні пропозиції грошей та зменшенні грошової маси в обігу, шляхом обмеження обсягу кредитних операцій банків, підвищення рівня процентних ставок і, таким чином, уповільнення темпів зростання грошової маси в обороті.

Вона застосовується:

- з метою згладжування різких коливань фаз економічного циклу;
- в умовах наростання інфляційних процесів при досить високій діловій активності;
- в умовах високої інфляції – для боротьби з нею.

Рестрикційну політику ще називають політикою «дорогих грошей» оскільки спрямована вона на гальмування інфляції. Але разом з цим вона:

- знижує зайнятість населення;
- зменшує ділову активність і обсяги виробництва товарів і послуг.

Методи здійснення рестрикційної політики є такими:

1) підвищення офіційної облікової ставки, що викликає підвищення рівня процентних ставок та обмежує обсяг кредитних операцій комерційних банків, а також зменшує обсяги продажу векселів комерційними банками чи отримання ними позик у центральному банку;

2) збільшення нормативів обов'язкових резервів, що зменшує обсяг кредитних ресурсів комерційних банків;

3) шляхом продажу державних облігацій на відкритому ринку, що робить для комерційних банків більш вигідним купувати цінні папери, ніж надавати кредити.

Цей набір непрямих (економічних) методів грошово-кредитної політики, можливо, буде достатнім, якщо політика «дорогих грошей» проводиться для регулювання грошової пропозиції в *антициклічному напрямі*.

Але *в умовах високої інфляції* застосування тільки вищезазначених методів грошово-кредитної політики буде недостатнім, бо однією з головних причин інфляції є дефіцит державного бюджету. Отже, щоб «приборкати» інфляцію, на перший план виходять **методи фіскально-бюджетної політики**, до яких належать:

- 1) зміна рівня оподаткування з метою збільшення доходів держави та

зменшення купівельної спроможності населення;

- 2) зменшення видатків бюджету на соціально-культурні заходи;
- 3) заморожування заробітної плати.

Крім того, для боротьби з інфляцією центральні банки дуже часто застосовують (поряд з економічними методами грошово-кредитної політики) ще й адміністративні методи (різноманітні кількісні обмеження діяльності комерційних банків).

ЕКСПАНСІЙНА ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА (політика «дешевих грошей») полягає у швидкому збільшенні пропозиції грошей за рахунок розширення обсягів кредитних операцій, зниження рівня процентних ставок і, як наслідок, загальним зростанням грошової маси.

Вона застосовується з метою:

- подолання спаду виробництва та збільшення безробіття;
- підвищення ділової активності шляхом стимулювання інвестиційних процесів та збільшення платоспроможного попиту на товари і послуги.

Проводячи цю політику, центральний банк повинен збільшити пропозицію грошей, тобто простимулювати кредитні операції комерційних банків, щоб зробити кредит дешевим і доступним. Тому політику іноді називають політикою «дешевих грошей»

Експансійна грошово-кредитна політика прямо протилежна політиці «дорогих грошей», тому і методи, які застосовуються при її проведенні, діятимуть протилежним чином.

Експансійна політика здійснюється регулятором в особі центрального банку такими методами:

- 1) зменшення облікової ставки;
- 2) зниження нормативів обов'язкових резервів;
- 3) купівля центральним банком цінних паперів на відкритому ринку та ін.

Метою проведення політики експансії є економічне зростання, зменшення безробіття, посилення ділової активності тощо. Але ці цілі можуть бути досягнутими у короткостроковому періоді, за допомогою збільшення платоспроможного попиту, який призведе до розширення попиту на споживчому ринку, що в свою чергу простимулює збільшення виробництва товарів і послуг. При проведенні експансійної політики послаблюється контроль за збільшенням кількості грошей в обігу з боку комерційних банків. Наслідком є висока інфляція.

Довготривале проведення цієї політики може негативно вплинути на економіку в цілому.

Діяльність центрального банку країни являє собою основний інструмент державного регулювання грошового обігу.

ГРОШОВО-КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – це одна з основних функцій центрального емісійного банку країни, яка спрямована на розробку заходів, пов'язаних зі зміною обсягу грошової маси в обігу, рівня позичкового відсотка, обсягу кредитів, що надаються банками, і т. ін., загальна ціль якого – вплив на ринкову кон'юнктуру в країні.

Методи грошово-кредитного регулювання поділяються на дві великі групи:

- **загальні методи**, що впливають на ринок капіталу в цілому;
- **селективні методи**, що впливають на окремі види кредиту.

Селективні (вибіркові) методи передбачають:

- встановлення лімітів облікових операцій;
- лімітування окремих банківських операцій;
- встановлення маржі у проведенні різних банківських операцій;
- регламентацію умов видачі окремих видів кредитів різним категоріям позичальників;
- встановлення «кредитних стель».

Перевагою селективних методів є порівняно швидкий вплив на діяльність комерційних банків, але водночас **негативними рисами** є обмеження ділової активності та зниження рівня конкуренції в банківській справі.

До числа загальних методів відносяться:

1. Облікова політика центрального банку – маневрування обліковою ставкою центробанка.

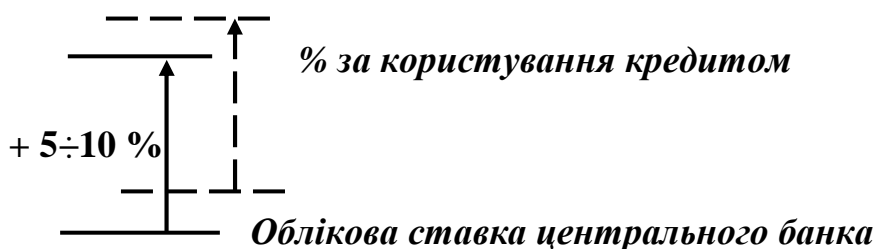
ОБЛІКОВА СТАВКА – монетарний інструмент, за допомогою якого Національний банк України встановлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир ціни на гроші.

Облікова ставка є основною процентною ставкою, що залежить від тенденцій загального економічного розвитку, макроекономічних та бюджетних процесів, стану грошово-кредитного ринку.

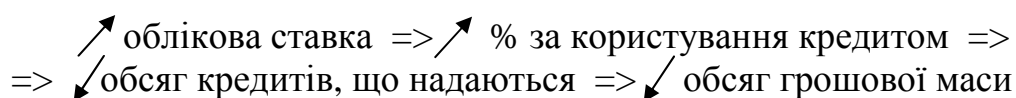
Вона є найнижчою серед процентних ставок, за якими Національний банк може підтримати ліквідність, і підтримується на позитивному реальному рівні щодо рівня інфляції [61].

Саме відповідно до величини облікової ставки центральний банк надає кредити комерційним банкам, а також виступає фактором регулювання попиту на кредит з боку комерційних банків.

Комерційні банки спираючись на цю орієнтовну величину, додають до неї ще 5÷10 % та виводять свій процент за користування кредитом.

Якщо облікова ставка збільшується, то обсяг грошової маси знижується, як це видно з наведеної нижче схеми:

І навпаки, при зниженні облікової ставки грошова маса збільшується:

↙ облікової ставки => ↘ % за користування кредитом =>
 => ↗ обсяг кредитів, що надаються => ↗ обсяг грошової маси

Надання позик комерційним банкам з боку центрального банку (під їх боргові зобов'язання та шляхом переобліку їх векселів – **РЕФІНАНСУВАННЯ**) також здійснюється під облікову ставку процента. Таким чином центральний банк безпосередньо впливає на обсяг пасивів комерційних банків, а тим самим – й на обсяг їх активних (кредитних або інвестиційних) операцій.

СТАВКА РЕФІНАНСУВАННЯ – процентна ставка, яку встановлює Національний банк України за кредитами рефінансування під час проведення з банками кількісного тендера або процентного тендера залежно від пропозиції вартості на кошти Національного банку, що надходять від банків.

Процентна ставка рефінансування визначається на основі облікової ставки та залежно від строку та виду рефінансування і не може бути нижчою, ніж облікова ставка [61].

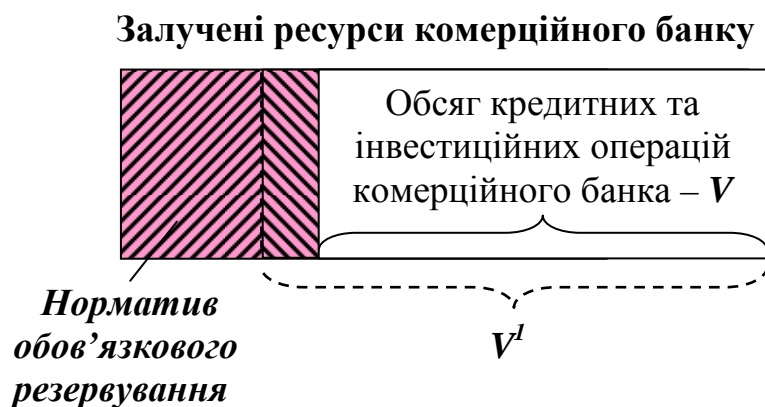
2. Політика обов'язкового резервування представляє собою маневрування обов'язковими резервами комерційних банків, що зберігаються в центральному банку.

ОБОВ'ЯЗКОВІ РЕЗЕРВИ являють собою відрахування на спеціальний кореспондентський рахунок в НБУ відповідно до встановленого нормативу у вигляді певного процента від усіх залучених ресурсів комерційного банку.

Залишок залучених комерційним банком коштів йде на проведення активних операцій, тобто кредитних та інвестиційних, за допомогою яких банк отримує прибуток.

НОРМАТИВ ОБОВ'ЯЗКОВОГО РЕЗЕРВУВАННЯ – установлений Національним банком України у процентному значенні розмір обов'язкових резервів до зобов'язань щодо залучених банком коштів у національній та в іноземній валютах (у тому числі в банківських металах) [61].

Змінюючи норматив, центральний банк змінює банківські надлишкові резерви та грошовий мультиплікатор і у підсумку пропозицію грошей [24], тобто за допомогою цього економічного методу він може непрямим чином впливати на обсяг грошової маси, що знаходиться в обігу, як це показано на наведеній нижче схемі:

Якщо норматив обов'язкового резервування змінюється, наприклад, зменшиться, то обсяг ресурсів, що знаходяться у розпорядженні комерційного банку, і які він може використати для проведення кредитних або інвестиційних операцій (купівля цінних паперів), – збільшується. Тоді механізм застосування політики обов'язкового резервування буде мати такий вигляд:

↙ норматив обов'язкового резервування => ↗ обсяг кредитів, що надаються =>
=> ↗ обсяг грошової маси

І навпаки, якщо норматив обов'язкового резервування підвищується, то загальний обсяг грошової маси знижується:

↗ норматив обов'язкового резервування => ↙ обсяг кредитів, що надаються =>
=> ↙ обсяг грошової маси

Кошти, що знаходяться на цих резервних рахунках Національного банку України, зберігаються у «замороженому» стані до моменту загрози банкрутства комерційного банку. Тільки у цьому випадку центральний банк дає наказ на їх використання для погашення банком своїх зобов'язань перед клієнтами. Тобто, ці кошти слугують гарантією платоспроможності комерційного банку та підвищують його фінансову стійкість, виконуючи функцію страхування депозитів. Проценти на ці резерви не нараховуються.

Вперше обов'язкові резервні вимоги були застосовані в США у 1913 р. з метою формування страхового фонду для гарантованої виплати депозитів. Згодом цей інструмент почали використовувати в інших країнах, зокрема, в Німеччині (1948 р.), Великій Британії (1961 р.), у Франції (1979 р.) [26].

Єдиний порядок визначення і формування обов'язкових резервів для всіх банків України встановлюється Правлінням Національного банку України [61].

3. Проведення операцій з державними цінними паперами на відкритому ринку. Достатньо м'який інструмент, широко використовується в країнах з розвинутою ринковою економікою.

ОПЕРАЦІЇ НА ВІДКРИТОМУ РИНКУ – це операції центрального банку з розміщення державних цінних паперів на фінансовому ринку, тобто проведення операцій з купівлі-продажу їх комерційним банкам, підприємствам і населенню.

За допомогою цих операцій уряд може впливати на загальний обсяг грошової маси, що знаходиться в обігу.

При купівлі державних цінних паперів комерційними банками, підприємствами або населенням, обсяг грошової маси, що знаходиться на руках у населення та у суб'єктів господарювання зменшується, тому що частина грошей «зв'язується» у державних цінних паперах. І навпаки.

Механізм грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку за допомогою операцій з державними цінними паперами на відкритому ринку показаний на рис. 7.3.

Рис. 7.3 Механізм грошово-кредитного регулювання через операції з державними цінними паперами на відкритому ринку

При купівлі державних цінних паперів комерційними банками, підприємствами або населенням, обсяг грошової маси, що знаходиться на руках у населення та у суб'єктів господарювання зменшується, тому що частина грошей «зв'язується» державними цінними паперами. І навпаки.

Купівля державних цінних паперів центральним банком у комерційних банків сприяє зростанню пасивів комерційних банків (тобто їх кредитного ресурсу), а отже і обсягу кредитування, що збільшує грошову масу в обігу. Продаж цінних паперів з боку центрального банку комерційним банкам спричинює скорочення кредитних ресурсів останніх і зменшує грошову масу в обігу. Продаж цінних паперів з боку центрального банку комерційним банкам спричинює скорочення кредитних ресурсів останніх і відтак зменшує грошову масу в обігу, стримує зростання платоспроможного попиту, а отже, сприяє підвищенню рівня процентної ставки і в кінцевому підсумку знижує інфляцію.

Ф. Мишкін, порівнюючи операції на відкритому ринку з іншими монетарними інструментами, виділив такі їх переваги [65]:

- операції на відкритому ринку здійснюються з ініціативи центрального банку, який може контролювати їх обсяг;
- операції на відкритому ринку гнучкі та доволі точні, їх можна здійснювати в будь-яких обсягах, в залежності від потреб центрального банку стосовно обсягу зміни величини резервів або грошової бази;
- операції на відкритому ринку мають ефект зворотності, тобто при допущенні помилки при їх здійсненні центральний банк може легко її виправити, провівши протилежну операцію;

– операції на відкритому ринку здійснюються швидко, оскільки не залежать від адміністративних зволікань.

Головною функцією центрального банку кожної держави є регулювання грошової маси, забезпечення її відповідності масі товарів і підтримки, таким чином, стійкої купівельної спроможності грошей, що є дуже важливою умовою нормального функціонування ринкового механізму.

На підставі застосування тих чи інших методів грошово-кредитного регулювання щодо вирішення завдань соціально-економічного плану, що стоять перед країною, центральним банком й розробляється грошово-кредитна політика.

7.3 Сучасні стратегії грошово-кредитної політики

Центральні банки для виконання основної мети грошово-кредитної політики використовують різні монетарні режими.

За останні 25 років загальний підхід до монетарної політики зазнав суттєвих змін. Сьогодні у світі сформувалася система монетарного регулювання, яка базується на переконанні, що досягнення основної довгострокової цілі грошово-кредитної політики відбувається через офіційне оголошення проміжного цільового орієнтиру – таргету (від англ. *target* – ціль) [34].

За характером стратегічної мети, що слугує цільовим монетарним орієнтиром, існують такі **види грошово-кредитної політики**:

- режим монетарного таргетування (спрямований на грошову масу);
- режим валютного таргетування (націлений на валютний курс);
- режим інфляційного таргетування (орієнтований на певний рівень інфляції).

Існують також теоретичні моделі таргетування номінального доходу і номінальної заробітної плати, проте вони поки що не використовувалися на практиці.

РЕЖИМ МОНЕТАРНОГО ТАРГЕТУВАННЯ – це комплекс заходів грошово-кредитної політики, які спрямовані на підтримку стабільного попиту на гроші з боку суспільства, з метою забезпечення заздалегідь визначеного рівня грошової маси в обігу, оскільки вважається, що зміна пропозиції грошей спричиняє відповідну зміну темпів інфляції.

Сутність монетарного таргетування полягає в тому, що центральний банк, спираючись на розрахунки прогнозованого (цільового) показника інфляції, оцінку потенційного зростання реального ВВП та інших показників соціально-економічного розвитку, а також динаміку швидкості обігу грошей виходячи з кількісного рівняння обміну І. Фішера ($MV = PQ$) визначає цільовий темп росту грошових агрегатів і оголошує його громадськості.

Монетарне таргетування як режим грошово-кредитної політики набув поширення після розпаду Бреттон-Вудської валютної системи. В основі цієї монетарної стратегії лежить переконання, що зміна грошової пропозиції зумовлює відповідну зміну темпів загального рівня цін. Ефективність

застосування такого режиму залежить від стабільності попиту на гроші та зв'язку між зміною грошової маси й інфляцією [34].

Першим монетарний таргет використав у 1974 р. центральний банк Німеччини – Бундесбанк – проголосивши, що «він розглядає зростання грошей центрального банку на 8 % як допустимий для досягнення цілей стабільності» [98]. Майже одночасно монетарні таргети було проголошено в Швейцарії, а пізніше в США, Канаді, Великобританії та Австралії. Найбільшого успіху монетарне таргетування зазнало у Німеччини та Швейцарії, які упродовж понад 20 років ретельно дотримувалися вимог обраного підходу, в той час як у США, Канаді, Великобританії та Австралії до монетарного таргетування ніколи не відносилися так серйозно, як це робив, зокрема, Бундесбанк. Крім того, взаємозв'язок між зростанням грошових агрегатів та інфляцією був у цих країнах дуже нестабільним.

Серед країн з трансформаційною економікою монетарне таргетування успішно використовувалося центральними банками Албанії, Хорватії, Словенії, Латвії та Литви, які для боротьби з інфляцією в основу грошово-кредитної політики поклали орієнтири щодо приросту агрегатів грошової маси.

Переваги такого режиму:

- центральний банк обирає цільовий показник інфляції і має змогу коригувати політику залежно від внутрішніх змін обсягу виробництва;
- високий рівень координації монетарної та макроекономічної політики країни;
- можливість швидкого реагування з боку центрального банку на зміну таргету;
- тісний зв'язок з інструментами монетарної політики, тобто високий рівень контролю з боку центрального банку;
- звіти про виконання монетарних таргетів доносяться до громадськості з досить короткими часовими лагами – до кількох тижнів, оскільки монетарні агрегати досить швидко вимірюються [59, 81].

Умови ефективного запровадження:

- стабільність попиту на гроші, що передбачає наявність довгострокової фінансової стабільності грошової системи. Нестабільність попиту на той чи інший грошовий агрегат ускладнює процес вибору так званого «монетарного якоря», а неефективна монетарна політика щодо досягнення цільових інфляційних показників зменшує довіру до центрального банку;
- наявність ефективного контролю за зміною грошової маси з боку центрального банку;
- непередбачуваність залежності зміни цін від змін грошових агрегатів, що робить монетарну політику непрозорою і меншою мірою підзвітною.

РЕЖИМ ВАЛЮТНОГО ТАРГЕТУВАННЯ або таргетування обмінного курсу – це комплекс заходів грошово-кредитної політики, що передбачає прив'язку валютного курсу для підтримки його стабільності до певної резервної валюти або до валюти країни з низькою та незмінною інфляцією або до кошика валют.

У цьому випадку обмінний курс викликає довіру всіх суб'єктів господарювання та населення, що призводить до зменшення інфляційних очікувань, які можуть бути причиною цінової нестабільності. Тобто, центральний банк використовує таргетування обмінного курсу як номінальний якір інфляції.

Найбільш активно цей монетарний режим використовували на початку 90-х років.

Переваги від запровадження такого режиму:

– мета центрального банку і методи її досягнення є зрозумілими для суспільства і не потребують додаткових роз'яснень;

– прив'язка валютного курсу до валюти країни з низькою інфляцією викликає довіру у суб'єктів господарювання до макроекономічних показників.

Основним результатом впровадження такого режиму є зниження загального рівня інфляційних очікувань у суспільстві та стабільність цін на товари, що експортуються.

Недоліки від впровадження таргетування валютного курсу:

– високий рівень залежності монетарної політики центрального банку від зовнішньоекономічних факторів;

– відмова від проведення власної суверенної монетарної політики;

– у випадку значного рівня доларизації існують ризики дестабілізації фінансової системи внаслідок впливу валютних криз;

– за умови відкритості економічної системи, зросте притік короткострокового (переважно) спекулятивного іноземного капіталу [59, 81].

Для підтримки інфляції на встановленому рівні використовують режим інфляційного таргетування.

РЕЖИМ ІНФЛЯЦІЙНОГО ТАРГЕТУВАННЯ – комплекс заходів, що застосовує центральний банк, шляхом обрання найбільш реального показника інфляції, якого можна досягти, протягом визначеного часового періоду з метою запобігання розриву між заздалегідь оголошеним показником інфляції (таргетом) і фактичним його значенням. Відсутність такого розриву є необхідною умовою стабільності національної грошової одиниці.

Таргетування інфляції є порівняно новим режимом монетарної політики. Вважається, що вперше його застосував центральний банк Нової Зеландії в 1990 році. Запровадження цього монетарного режиму знайшло підтримку в ряді країн: Канада (1991), Великобританія (1992), Швеція, Фінляндія і Австралія (1993) та інші.

Першою країною з перехідною економікою, що застосувала інфляційне таргетування на практиці, була Чехія, першою з країн, що розвиваються, стала Бразилія. Поступово до використання елементів інфляційного таргетування прийшли Ізраїль, Чилі, Вірменія, Сербія, Турція, Румунія [63].

В цілому інфляційне таргетування можна охарактеризувати як режим монетарної політики, заснований на використанні прогнозу інфляції як проміжного цільового орієнтиру. Центральний банк прогнозує майбутню

динаміку інфляції і на основі цього прогнозу задає кількісно цільовий орієнтир по інфляції на планований період, не приймаючи на себе зобов'язань по досягненню будь-яких інших цільових орієнтирів [63].

Економічний зміст таргетування інфляції полягає не в досягненні низького рівня інфляції будь-якою ціною, а у зниженні інфляційних очікувань усіх суб'єктів економіки шляхом підвищення довіри населення до грошово-кредитної політики центрального банку.

Основні характеристики режиму таргетування інфляції:

- головною ціллю грошово-кредитної політики визнається стабільність цін;
- оголошення кількісного таргету інфляції;
- незалежність центрального банку у виборі та застосуванні інструментів грошово-кредитної політики задля досягнення поставленої цілі;
- прозорість грошово-кредитної політики шляхом поширення інформації про поточний стан інфляції та можливості досягнення поставленої цілі;
- підзвітність центрального банку перед урядом та населенням.

Види інфляційного таргетування:

1. Залежно від початкових умов впровадження:

- повне;
- вибіркоче;
- спрощене.

Повноцінне інфляційне таргетування – це режим грошово-кредитної політики, що полягає у встановленні чіткого, заздалегідь визначеного рівня інфляції як основної стратегічної мети грошово-кредитної політики та інституалізації цього зобов'язання центральних банків у формі прозорі структури грошово-кредитної політики.

Основними умовами використання означеного режиму є:

- 1) наявність середнього і високого рівня довіри до грошово-кредитної політики;
- 2) сталість трансмісійного механізму грошово-кредитної політики;
- 3) наявність широкого кола випереджаючих індикаторів та якісного прогнозування;
- 4) відповідальність центрального банку за досягнення цілей.

До переваг повноцінного інфляційного таргетування належать:

- підвищення довіри до грошово-кредитної політики;
- зрозумілість визначеної мети широкій громадськості;
- покращання проблеми часової непослідовності центральних банків.

Недоліком цього виду є те, що його дієве функціонування можливе лише за відсутності зовнішнього шоку.

Повноцінне інфляційне таргетування використовують близько 20 країн. Уперше його запровадила Нова Зеландія (1989 р.), згодом – Канада, Великобританія, Швеція та Австралія.

Вибіркове, еkleктичне або замасковане інфляційне таргетування – це режим грошово-кредитної політики, що полягає у встановленні однієї чи декількох стратегічних цілей грошово-кредитної політики, серед яких

основною є досягнення рівня інфляції, який не перешкоджає економічному зростанню; цільовий рівень інфляції не оголошується.

До переваг вибіркового виду інфляційного таргетування належать:

- високий рівень довіри до грошово-кредитної політики;
- гнучкість і ефективність;
- можливість використання усіх наявних інструментів грошово-кредитного регулювання за умови зовнішнього шоку.

Його *недоліками* є: відсутність прозорості та відповідальності грошово-кредитної політики; можливість виникнення суперечностей між встановленими цілями.

Вибіркове інфляційне таргетування використовують США.

Спрощене або експериментальне інфляційне таргетування – це режим грошово-кредитної політики, що полягає в оголошенні широких інфляційних цілей, проте відносно низький рівень довіри до грошово-кредитної політики не дає можливості встановлювати цінову стабільність її основною стратегічною метою.

Цей режим грошово-кредитної політики може застосовуватися лише як перехідний – на період проведення низки структурних реформ, необхідних для підвищення рівня довіри до влади, та забезпечення умов для переходу до більш досконалого виду режиму інфляційного таргетування.

Головна перевага режиму спрощеного інфляційного таргетування полягає у можливості оголошення і взяття центральним банком зобов'язання щодо широкого діапазону коливань показника інфляції в умовах недосконалості трансмісійного механізму та неефективності інструментів грошово-кредитного регулювання.

З поміж недоліків спрощеного інфляційного таргетування доцільно виокремити:

- збереження певного рівня недовіри до грошово-кредитної політики;
- відсутність ефективного інструментарію грошово-кредитного регулювання для досягнення оголошених цілей;
- неефективність у разі значного зовнішнього шоку та високого рівня відкритості економіки.

Ураховуючи особливості кожного з видів інфляційного таргетування, *доцільним є використання:*

▪ *повноцінного інфляційного таргетування* – в умовах високого або середнього рівня довіри до центрального банку та високого рівня фінансової стабільності в країні, яка не має можливості досягти низького рівня інфляції, не встановивши чітких зобов'язань щодо цього;

▪ *вибіркового інфляційного таргетування* – в умовах низького рівня інфляції і фінансової стабільності в країні, яка може впевнено оголошувати цінову стабільність за основну стратегічну мету грошово-кредитної політики;

▪ *спрощеного інфляційного таргетування* – в умовах високого рівня вразливості економіки до фінансового та циклічного шоків і низького рівня довіри до центробанку [69].

2. Залежно від гнучкості:

- відхилення від поставленої цілі в межах визначеного діапазону;
- точне дотримання поставленого таргету.

3. Залежно від горизонту встановлення:

- короткострокове (1 рік);
- середньострокове (2-3 роки);
- довгострокове (більше 3-х років).

4. Залежно від комбінації органів державного управління, що приймають рішення про оголошення рівня інфляції:

- уряд у співпраці з центральним банком;
- центральний банк у співпраці з урядом.

5. Залежно від можливості відхилення від досягнення поставленої цілі:

- безумовне;
- з визначеними умовами (у випадку форс-мажорних або шоків для економіки обставин) [59].

Вітчизняні та міжнародні експерти вважають інфляцію головною загрозою для України, навіть більшою, ніж зменшення темпів економічного зростання. В Україні інфляція розгортається на базі несприятливих світових тенденцій, які потребують системи і послідовних дій з метою запобігання негативним наслідкам. Саме тому на сучасному етапі в Україні надзвичайно актуальними є питання щодо запровадження режиму інфляційного таргетування та вибору найбільш ефективного його виду саме для вітчизняної економіки [69].

Фактори, що змушують Національний банк України перейти до режиму інфляційного таргетування:

- наявність високої та нестабільної інфляції (тільки за останні два роки індекс інфляції збільшився зі 100,5 до 145,8 %);
- високий рівень інфляційних очікувань;
- стагнація реального сектору економіки;
- посилення залежності економічного розвитку від зовнішніх дотацій;
- нездатність економіки протистояти валютним та фінансовим кризам;
- нівелювання зовнішніх та внутрішніх шоків шляхом проведення незалежної монетарної політики;
- існування суперечностей між цілями монетарної політики та ін.

Встановлення режиму інфляційного таргетування сприятиме:

- 1) зниженню інфляційних очікувань;
- 2) збільшенню довіри до дій НБУ;
- 3) поступовому зниженню рівня відсоткових ставок;
- 4) покращанню інвестиційного клімату в країні та на цій основі прискоренню темпів соціально-економічного розвитку [69].

Переваги режиму інфляційного таргетування:

1. Висока маневреність (інфляційне таргетування являє собою обмежену свободу дій; немає чіткого набору правил грошово-кредитної політики; допускаються відхилення від цільових параметрів; використовується

широкий набір інструментів центрального банку, серед яких значне місце віддається короткостроковим процентним ставкам).

2. Можливість розуміння цілі центрального банку населенням (кількісне значення є простим для розуміння, дає змогу населенню легко зіставляти прогнозовані значення з фактичними результатами і на основі цього робити висновки про успішність діяльності центрального банку). Замість встановлення в якості цільового показника індексу споживчих цін, центральні банки використовують показники «базової інфляції», які є «очищеними» від впливу зовнішніх факторів.

3. Можливість формування інфляційних очікувань суб'єктів економіки (інфляційний таргет слугує своєрідним якорем, підтягує очікування до встановленого центральним банком рівня і цим самим впливає на процес формування інфляційних очікувань).

4. Прогнозованість дій центрального банку (при визначенні кількісних орієнтирів для суб'єктів економіки зрозуміло, коли центральний банк повинен втручатися в економічну ситуацію; монетарна політика стає послідовною у часі).

5. Прозорість дій центрального банку (відкритість, доступність та своєчасність монетарної інформації для всіх членів суспільства, зрозуміла подача інформації в залежності від цільової аудиторії).

6. Підзвітність центрального банку (звітувати перед громадськістю та перед урядом щодо виконання поставлених цілей набагато простіше при встановленому кількісному таргеті).

7. Підвищує ефективність комунікаційної політики центрального банку (шляхом успішного впливу інфляційних таргетів на формування інфляційних очікувань, центральний банк має кращу можливість управляти ними, що є завданням комунікаційної політики) [86].

Недоліками таргетування інфляції є:

- втрата довіри з боку економічних суб'єктів, якщо державі не вдасться виконати встановлений інфляційний таргет;
- простота таргету не передбачає можливості адекватного реагування на різноманітні випадки виняткових змін, які можуть трапитись в економіці країни наприклад, структурні зміни в економіці;
- неочевидність прямого впливу інфляційного таргетування на грошово-кредитну політику центрального банку в країнах, які впровадили цей режим. На думку деяких дослідників інфляційне таргетування проявило себе позитивно лише у розвинених країнах з високим рівнем доходу на одну особу, оскільки поряд із режимом інфляційного таргетування широко застосовувалось також рефінансування комерційних банків, сприяння їх докапіталізації, емісійна підтримка центральним банком урядових видатків у рамках налагодження фіскально-бюджетної політики та управління державним боргом тощо.

За даними МВФ режиму інфляційного таргетування дотримуються 36 країн світу, або 18 % загальної кількості його членів. У 2015 р. серед країн-членів МВФ 45,5 % застосовували курсову прив'язку, 13 % таргетували монетарні агрегати, 22,5 % дотримувались інших (змішаних) монетарних

режимів.

Але слід зазначити, що деякі країни, які застосовували режим інфляційного таргетування, такі як Чехія, Вірменія, Домініканська Республіка, орієнтуються не тільки на інфляційну ціль, а й одночасно здійснюють таргетування по валютному курсу, фіксуючи його рівень, або стелю укріплення. А Банк Англії використовує режим інфляційного таргетування прив'язуючи процентну ставку не лише до показника інфляції, але й до рівня безробіття.

Передумови для впровадження саме режиму таргетування інфляції в Україні:

- достатня незалежність НБУ;
- наявність режиму керованого плаваючого валютного курсу;
- достатній рівень розвитку банківської системи;
- наявність нормативних та організаційних механізмів тісної координації грошово-кредитної та фіскальної політики;
- наявність інфраструктури фінансових ринків, зокрема ринку державних цінних паперів;
- достатній рівень міжнародних резервів;
- достатній рівень монетизації економіки [59].

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк України. Рада Національного банку України розробляє та реалізує Основні засади грошово-кредитної політики.

З 1993 р. Національний банк України на підставі програм діяльності уряду почав розробляти «Основні напрями грошово-кредитної політики на поточний рік», документ в якому були визначені механізми та інструменти, за допомогою яких Національний банк забезпечував виконання покладених на нього функцій.

З прийняттям Закону України «Про Національний банк України» у 1998 р. назва документу дещо змінилася. Він став називатися «Основні засади грошово-кредитної політики на поточний рік».

Основні засади грошово-кредитної політики визначають комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, які дають змогу центральному банку країни за допомогою інструментів грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення.

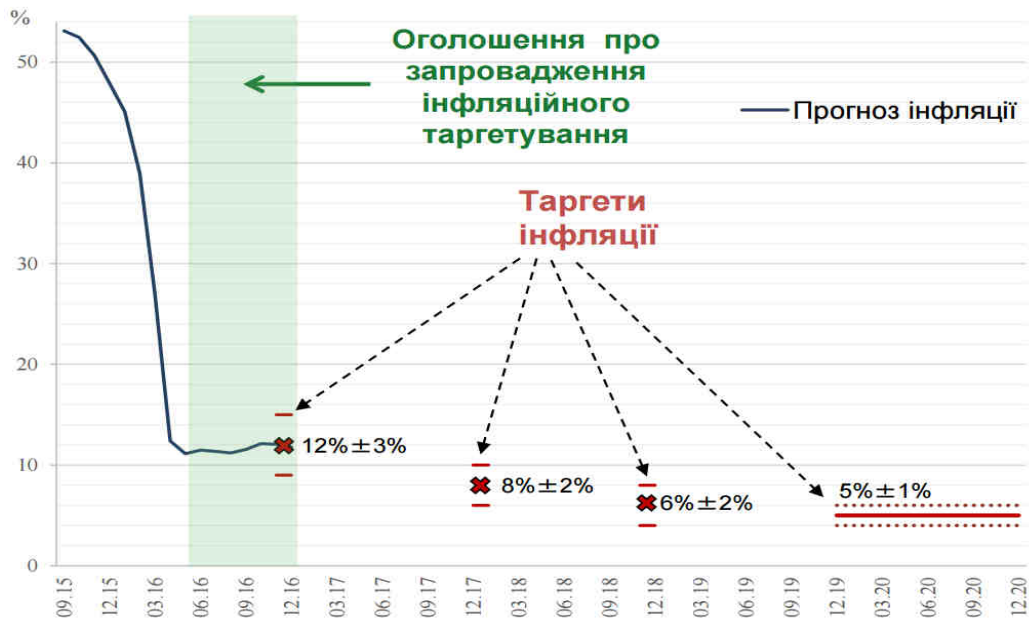
У 2015 р. НБУ ініціював зміну сутності головного стратегічного документу монетарної політики. При його побудові був використаний досвід багатьох успішних центральних банків, які перейшли до таргетування інфляції. Зокрема, Польщі, Чехії, Туреччини, Сербії та інших країн.

Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2016-2020 рр., *головним критерієм успішності проведення грошово-кредитної політики є забезпечення режиму інфляційного таргетування з метою підтримання цінової стабільності та низької і стабільної інфляції.*

Прийнятий документ докорінним чином відрізняється від тих Основних

засад, які приймалися у попередні роки:

- *по-перше*, він розроблений на середньострокову перспективу чотирьох років, а не на один рік;
- *по-друге*, він містить чіткі цілі щодо інфляції на кожен рік. Саме цілі (таргети), а не прогноз інфляції (рис. 7.4).

Рис. 7.4 Цілі монетарної політики щодо інфляції [83]

Інфляційна ціль (таргет) встановлюється Радою НБУ і є незмінною.

Перевагами запровадження інфляційного таргетування повинні стати:

- зниження ризиків бізнес-середовища;
- підвищення довіри до гривні;
- дедоларизація;
- низькі номінальні процентні ставки;
- адекватна оцінка ризиків.

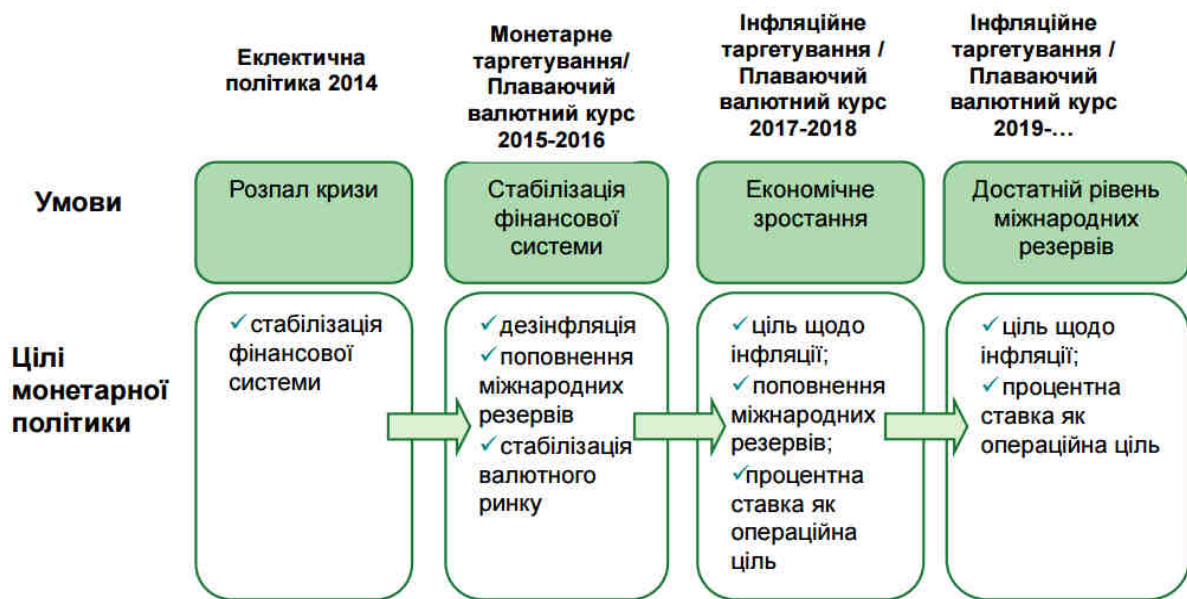
• *по-третє*, його спрямування є чітко програмним та не містить дублювання інформації з іншими документами НБУ.

Як видно з рис. 7.4, НБУ прогнозує до кінця 2016 р. зниження рівня інфляції до 12 %.

Основними принципами грошово-кредитної політики країни на наступні чотири роки Нацбанк визначив такі:

1. Пріоритетність досягнення та підтримки цінової стабільності в порівнянні з іншими цілями і задачами грошово-кредитної політики.

2. Зміна існуючого монетарного режиму на режим плаваючого обмінного курсу (рис. 7.5). В результаті, валютний курс значною мірою буде визначатися ринковими умовами без попередньо встановленого бажаного або прогнозованого значення.

Рис. 7.5 Еволюція монетарних режимів в Україні [83]

3. Перспективний характер прийняття рішень, які базуються на макроекономічній основі.

4. Прозорість діяльності Національного банку України.

5. Інституційна, фінансова та операційна незалежність НБУ.

Успішне виведення економіки з кризового стану, в якому перебуває Україна сьогодні, а часто й уникнення потенційної дестабілізації національної економіки, можливе за допомогою розроблення та ефективного застосування центральним банком відповідної стабілізаційної грошово-кредитної політики, зокрема за допомогою монетарних інструментів, що дозволить центральному банку впливати на ситуацію на грошово-кредитному ринку і, як результат, досягти поставлених цілей.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що означає та як реалізується процес грошово-кредитної мультиплікації?

2. Охарактеризуйте сутність та цілі грошово-кредитної політики центрального банку.

3. Охарактеризуйте інструменти грошово-кредитної політики центрального банку.

4. Які типи грошово-кредитної політики Вам відомі? Чим вони визначаються?

5. Чим відрізняється рестрикційна грошово-кредитна політика від експансійної?

6. У чому полягає політика «дорогих» та «дешевих» грошей?

7. Охарактеризуйте види грошово-кредитної політики центрального

банку за характером стратегічної мети. Проаналізуйте їх переваги та недоліки.

8. Розкрийте основні методи державного регулювання грошового обігу.

9. Розкрийте механізм політики НБУ щодо маневрування обліковою ставкою, зміною нормативу обов'язкових резервів та проведення операцій з державними цінними паперами на відкритому ринку?

10. У чому полягає сутність операцій на відкритому ринку? Якими, на Ваш погляд, є переваги цього інструменту?

11. Що виступає індикатором ефективності функціонування грошової системи та правильності монетарної політики?

1. Проаналізувати механізм формування пропозиції грошей.

2. Емісійна діяльність центрального банку: сутність, необхідність, механізм.

3. Дослідити ефект грошово-кредитного мультиплікатора.

4. Зміст і цілі грошово-кредитної політики.

5. Типи грошово-кредитної політики.

6. Рестрикційна грошово-кредитна політика: умови і мета застосування, інструменти реалізації.

7. Експансійна грошово-кредитна політика: умови і мета застосування, інструменти реалізації.

8. Селективна (вибіркова) грошово-кредитна політика умови і мета застосування, інструменти реалізації.

9. Політика обов'язкових резервних вимог: зміст, ефективність.

10. Процентна політика центрального банку: зміст, ефективність.

11. Політика рефінансування комерційних банків: зміст, ефективність.

12. Політика операцій на відкритому ринку: зміст, ефективність.

13. Інституційна основа грошово-кредитної політики.

14. Організаційно-економічні важелі реалізації грошово-кредитної політики.

РОЛЬ ГРОШЕЙ В ЕКОНОМІЦІ

- 8.1 Зв'язок функцій та ролі грошей.
- 8.2 Роль грошей на різних етапах економічного розвитку.
- 8.3 Кількісний і якісний аспекти ролі грошей.
- 8.4 Еволюція ролі грошей в економіці України.

8.1 Економічна роль грошей

РОЛЬ ГРОШЕЙ – це результат їх функціонування в певному економічному середовищі та здійснення ними впливу на різні сторони розвитку суспільства, які виникають на макро- і мікроекономічному рівні залежно від виконуваної ними роботи.

В економіці грошам належить ключова роль (рис. 8.1).

РОЛЬ ГРОШЕЙ В ЕКОНОМІЦІ	
	Ліквідація бартеру, спрощення, прискорення та здешевлення товарного обміну
	Можливість розподілу праці, що ефективно позначається на розвитку економіки
	Перетворення ефективної форми купівлі-продажу на ринок з його подальшою трансформацією у загальну форму економічних відносин
	Підтримка в суспільстві численних зв'язків між людьми та між товаровиробниками, потреба в яких зростає у міру розвитку економіки
	Актив виняткової важливості, відсутність, нестача або надлишок якого в економіці безпосередньо впливає на її розвиток та рівень добробуту кожної людини
	Набуття форми капіталу або самозростаючої вартості у відтворенні індивідуального капіталу завдяки тому, що функціонування грошей включено до кругообороту промислового капіталу, і вони представляють собою вихідний пункт і результат кругообороту останнього
	Утворення і перерозподіл національного доходу через державний бюджет шляхом сплати податків та надання бюджетних позик
	Інструмент грошово-кредитного регулювання економіки з боку центрального банку в економіках ринкового типу

Рис. 8.1 Роль грошей в економіці

Роль грошей тісно пов'язана з їх функціями. Якщо функція грошей – це їх конкретна «робота» щодо обслуговування руху вартості на певному етапі процесу відтворення, то роль грошей – кінцевий результат цієї «роботи», її наслідок для суспільства [25].

Аналізуючи функції грошей можна простежити, що в сучасному світі гроші відіграють дуже важливу роль. Так, у функції міри вартості гроші вимірюють не тільки вартість всіх товарів і послуг, але й капіталу. При купівлі-продажу цінностей за готівковий розрахунок, гроші виступають засобом обігу, як товару, так і капіталу.

Гроші у функції засобу платежу обслуговують різні платіжні відносини, у тому числі й трудові. Саме це функція грошей забезпечила широкий розвиток кредитної системи.

Гроші як засіб накопичення і заощадження концентруються в кредитній системі і забезпечують власнику прибуток. Накопичення у формі золотих прикрас, злиwkів золота і т. і. захищають грошові багатства від знецінення.

Функціонуючи на світовому ринку, гроші виконують функцію світових грошей та забезпечують перелив капіталу між країнами. Гроші обслуговують виробництво і реалізацію суспільного капіталу. Відбувається це через систему грошових потоків між сферами господарства, галузями виробництва і регіонами країни. Організаторами грошових потоків є держава, господарюючі суб'єкти і приватні особи. При цьому оборот вартості суспільного продукту починається і закінчується у власників капіталу.

Гроші вже протягом тисячоліть є постійним супутником повсякденного життя людей, а в останні століття вони перетворилися на найважливіший регулятор господарських і соціальних відносин. Їх ніхто не вигадував і не впроваджував спеціально – вони виникли в процесі розвитку товарного обміну, зміцнення влади, формування уявлень про власність і про необхідність адекватно винагороджувати працю.

Сьогодні гроші є однією з найважливіших змінних в економіці та одним із пріоритетних напрямків економічної діяльності держави та її грошово-кредитної політики. Гроші необхідні для функціонування економіки, оскільки саме вони можуть привести в рух фінансовий механізм, здатний забезпечити розвиток виробничих сил. Гроші виступають рушійною силою розвитку економіки. Вже сама стихійна поява грошей як результату еволюції товарообміну і подальший їх розвиток призвів до того, що сучасний світ важко уявити без грошей [39].

У сучасному суспільстві гроші є основою для запуску процесу виробництва. Всі матеріальні, природні та трудові ресурси набувають грошової форми, об'єднуючи засоби виробництва та робочу силу для виробництва товарів та послуг з метою задоволення попиту на ці товари або послуги. Гроші виступають складовою частиною процесу відтворення, починаючи з елементарної мотивації трудової діяльності, яка приносить дохід найманим працівникам, й закінчуючи отриманням прибутку суб'єктами підприємництва. Таким чином, гроші стають інструментом для балансування попиту та пропозиції, що дає змогу підтримувати стабільність товарних ринків та

ринкової економіки.

В умовах ринкової економіки будь-яке підприємство орієнтовано на отримання прибутку. Зростання прибутку значною мірою визначає рівень і темпи економічного розвитку країни та окремих її регіонів, збільшення національного багатства та підвищення життєвого рівня населення, розширення інвестиційних можливостей шляхом створення капіталу.

Абсолютно нову роль у банківській сфері відіграє трансформація заощаджень в інвестиції. Грошове накопичення стає основою розвитку ринку позикових капіталів, на якому в результаті кругообігу капіталу утворюються нові грошові кошти.

У сучасному суспільстві економіку неможливо уявити без кредитування, оскільки розвиток кредитних відносин сприяє економії часу і праці для суб'єктів економічних відносин, а також підвищення доступності фінансових послуг для населення. Головним видом кредиту сьогодні є банківський кредит, який надається в грошовій формі. Товарний кредит застосовується тільки в окремих комерційних угодах, але погашення заборгованості за цим кредитом теж відбувається за допомогою грошей.

Державні фінанси є самостійною економічною категорією і являють собою грошові кошти, що знаходяться у власності держави або в його бюджеті. Бюджет за економічною сутністю є головним інструментом держави у стимулюванні розвитку економіки та виконанні соціальних програм суспільства. Тому гроші, як бачимо, є основним інструментом організації фінансів.

Гроші виступають як засіб організації ринку цінних паперів. Продаж та купівля акцій, облігацій, векселів та інших цінних паперів здійснюється у грошовій формі. Подібно банкам ринок цінних паперів є найбільш вразливим сектором економіки, в якому починаються фінансові кризи. Після обвалу цього ринку виникає «чорна діра», що викликає знецінення капіталів, збитки, упущену вигоду і необхідність державного вливання бюджетних коштів для стабілізації економіки.

Гроші також відіграють роль загального засобу організації економічних відносин суспільства за фундаментальними напрямками економіки.

Таким чином, роль сучасних грошей полягає в тому, що вони є загальним засобом організації економічних відносин суспільства, включаючи товарні, кредитні, фінансові та фондові відносини, а, отже, виходять за рамки загального еквівалента товарного світу. Використання грошей в господарстві окремого виробника чи країни в цілому дозволяє визначати і аналізувати ефективність економічної діяльності, що дає можливість розробляти певні стратегії і виправляти помилки для подальшого розвитку економіки, що важливо для раціонального ведення справ та досягнення кращих результатів.

Останнім часом науковці звернули увагу на стрімке зростання важливості грошей для людського суспільства. На їх думку гроші перестали бути лише економічною категорією, а стали цивілізаційним чинником.

Психологи стверджують, що в сучасному суспільстві існує тенденція не стільки посилення важливості грошей, скільки зростання важливості володіння

будь-чим і схильності демонструвати рівень свого багатства.

Швидкість комунікацій впливає тільки на те, що навіть володіння інформацією стає предметом гордості та позерства.

8.2 Роль грошей на різних етапах економічного розвитку

Роль грошей визначається рівнем розвитку товарного виробництва та адекватних йому суспільних відносин. Вона не може бути реалізована там, де для цього немає відповідних умов. Не могла бути значною роль грошей у докапіталістичних формаціях, оскільки саме господарство тоді мало переважно натуральний характер. За допомогою грошей там набувала суспільного визнання лише незначна частка вироблюваної продукції. Тому не було залежності товаровиробника від ринку, а вплив грошей на його економічне становище і через нього – на розвиток виробництва був мало відчутним.

Подібне становище мало місце і в умовах командно-адміністративної економіки в колишньому СРСР та інших країнах Східної Європи. Хоч головна сфера економічних відносин тут мала грошову форму, сама суть цих відносин була нееквівалентною, нетоварною, що робило використання грошей формальним, а роль їх – обмеженою, швидше за все обліково-розподільною.

Проте і така роль мала певний позитивний вплив на розвиток суспільного виробництва.

Найсприятливіші умови для реалізації ролі грошей у розширеному відтворенні були створені за капіталізму, коли товар став загальною формою продуктів виробництва, а економічні відносини в суспільстві були переведені на еквівалентні, ринкові засади. Особливе значення мало те, що сама робоча сила стала товаром, об'єктом купівлі-продажу за гроші.

Завдяки поширенню грошових відносин на всі фактори суспільного виробництва – засоби праці, предмети праці і робочу силу – просте товарне виробництво перетворилось у капіталістичне, а самі гроші набули принципово нової якості – стали носієм капіталу, відкрили можливість кожному, хто має вільну вартість, легко і швидко її капіталізувати.

Насамперед грошового виразу у формі прибутку набула мета капіталістичного виробництва. Це дало можливість зняти усілякі обмеження з його розвитку, оскільки нагромадження грошей (прибутку) не має будь-яких внутрішніх обмежень, нагромаджувати їх можна нескінченно.

Завдяки тому, що капіталістичні підприємства все виробляють для продажу і всі елементи виробництва купують на ринку, створюється особливий ринковий механізм стимулювання і регулювання суспільного виробництва, в центрі якого перебувають гроші. На ринку розвивається конкуренція як загальносуспільне явище – конкуренція за покупця, за робоче місце, за вигідне замовлення тощо. По суті, в усіх цих випадках ведеться боротьба за отримання більшої суми грошових доходів. Оскільки перемагає той, хто спроможний одержати найкращі результати в такому змаганні, конкуренція, а значить і гроші, стають рушійною силою науково-технічного прогресу, зростання

продуктивності суспільної праці, інтенсифікації виробництва, забезпечення високої якості продукції та ін. Тим самим створюються могутні стимули для розвитку капіталістичного виробництва.

8.3 Кількісний та якісний аспекти ролі грошей

У проблемі ролі грошей у розвитку економіки можна розрізнити якісний і кількісний аспекти.

В якісному аспекті роль грошей виявляється у тому, що сама їх наявність, саме грошове середовище, в якому діють економічні агенти, позитивно впливає на розвиток суспільного виробництва.

По-перше, знімаються фізичні межі виробництва, що визначаються особистими потребами самих виробників. Виробляти можна стільки, скільки вдасться реалізувати, а надлишок вартості можна зберігати в грошовій формі чи перетворити в позичковий капітал.

По-друге, реалізація вироблених продуктів за гроші, замість бартеру, значно спрощує, прискорює і здешевлює доведення їх до споживачів. Суспільство одержує значну економію на реалізаційних витратах, скорочуються потреби в обіговому капіталі, краще задовольняються потреби споживачів.

По-третє, завдяки грошам ринок набуває загального характеру, його механізм стає могутнім важелем економічного прогресу, передусім завдяки конкуренції, стимулюванню ефективного виробництва та економічного споживання – виробничого, державного, особистого.

Здатність грошей приносити своїм власникам в умовах ринкової економіки додаткову вартість значно посилила їх стимулюючий вплив на кожного суб'єкта економічних відносин: і на виробника (працівника), і на споживача. Як виробник, або працівник, кожний із них прагне краще і більше працювати, щоб вивести свої грошові доходи за межі виробничих чи споживчих потреб і, капіталізувавши надлишок доходу, мати можливість одержувати додаткову вартість. З цією ж метою він як споживач прагне економічно використовувати свої грошові кошти, оскільки капіталізація їх залишків дає можливість одержувати додаткові доходи понад ті, що приносить жива праця.

Гроші в умовах ринкової економіки стають носієм позичкового капіталу.

Через механізм його руху, зокрема через банки та ринок цінних паперів, формування якого зумовлюється перетворенням грошей у капітал, відкриваються можливості узгодити індивідуальні та колективні інтереси виробників, дещо згладити суперечності між соціальними класами та групами суспільства, забезпечити більшу рівномірність і збалансованість процесу розширеного відтворення.

Всебічне охоплення грошовою формою економічних відносин всередині країн та між ними, а також постійне вдосконалення самого грошового механізму створили сприятливі умови для формування міжнародних ринків і тісних взаємовигідних зв'язків між країнами, міжнародного переливу вільних

капіталів у місця найефективнішого їх використання тощо.

Глибоке проникнення грошової форми в усі «клітини» суспільних відносин відкриває широкі можливості для регулювання за допомогою грошових інструментів процесу розширеного відтворення. Мова йде передусім про такі інструменти, як податки, позичковий процент, ціни, орендна плата, бюджетне фінансування та ін. Через них держава має можливість регулювати основні економічні процеси на мікро- та макрорівнях і в цілому впливати на економічне становище в країні відповідно до попередньо визначених цілей.

Кількісний аспект ролі грошей полягає в тому, що через зміну кількості грошей в обороті можна активно впливати на економічні процеси, зокрема на результати діяльності економічних агентів як виробників і як споживачів. Цю можливість широко використовують усі держави з ринковою економікою для регулювання економічного життя в країні. Збільшуючи чи зменшуючи масу грошей в обороті, центральні банки, які діють від імені своїх держав, забезпечують зміну таких економічних інструментів, як платоспроможний попит, ціни, процент, валютний курс, курс цінних паперів тощо. Завдяки цьому забезпечується вплив на такі вирішальні економічні процеси, як інвестиції, зростання виробництва, зайнятість, розвиток експорту й імпорту та їх збалансування тощо.

8.4 Еволюція ролі грошей в економіці України

У міру поглиблення ринкової трансформації економіки України помітно зростає роль грошей в її розвитку. Поступово українська гривня перетворилась у справді загальний еквівалент, у «головну діючу особу» на ринку. Кожний, хто має гроші, може вільно купити будь-який потрібний товар на внутрішньому ринку. Це істотно підвищило заінтересованість економічних суб'єктів у тому, щоб більше заробляти грошей і економічніше їх витратити. Стало значно легше капіталізувати гроші, вклавши їх у цінні папери та банківські депозити. Запровадження часткової конвертованості гривні істотно підвищило роль грошей у розвитку зовнішньоекономічних відносин, в інтеграції економіки України у світову економіку. Грошово-кредитна політика зайняла ключове місце в механізмі державного регулювання економіки. Динаміка цін стала відчутно реагувати на регулюючі заходи Національного банку України в грошовій сфері.

Проте ці позитивні зрушення в підвищенні ролі грошей поки що не дали відчутних результатів у розвитку суспільного виробництва, яке близько дев'яти років перебувало у стані хронічної кризи. Це зумовлено передусім уповільненістю, непослідовністю переведення економіки на ринкові засади, надмірним адміністративним втручанням держави в економічне життя, а також слабкістю самого грошового механізму, зокрема банківської системи, високою інфляцією. Тому економічні суб'єкти недостатньо результативно реагують на стимулюючі імпульси, які надходять з боку грошей, не виявляють належної заінтересованості в інвестуванні виробництва, у капіталізації доходів, у

розвитку товарно-грошових відносин. Вони нерідко віддають перевагу натуральним формам економічних відносин (бартеру), «тіншовим» методам господарювання, переведенню вільного фінансового капіталу за кордон, конвертації заощаджень в іноземну валюту тощо. Ці процеси істотно стримують позитивний вплив ринкових перетворень та грошей на розвиток економіки.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою не тільки свідчить про величезну роль грошей, а й показує основні напрями успішного використання їх у трансформаційній економіці нашої країни.

По-перше, це максимальне переведення на ринкові засади всіх сфер економічних відносин. Грошова форма повинна реально опосередковувати всі процеси розширеного відтворення, забезпечувати здійснення їх на еквівалентній основі. На принципах еквівалентності, самофінансування, самодостатності повинна ґрунтуватися діяльність не тільки виробничих підприємств, а й економічних суб'єктів сфери науки, освіти, охорони здоров'я тощо.

По-друге, переорієнтація цілей економічної, у тому числі грошової, політики із забезпечення інтересів центру на інтереси безпосереднього виробника, окремих колективів, регіонів тощо. Тільки за цієї умови можна буде ефективно використати грошові інструменти для стимулювання суспільного виробництва, а отже і для забезпечення економічних інтересів центру.

По-третє, забезпечення вільної, гарантованої капіталізації грошових доходів усіх суб'єктів економічних відносин усіма методами, сумісними з нашими соціальними пріоритетами. Це сприятиме зростанню інвестицій, згортанню тіншової економіки, зміцненню банківської системи.

По-четверте, оздоровлення грошового обігу, забезпечення високої, сталої вартості грошової одиниці. Без цього неможливо відновити роль грошей у міновому процесі, витіснити бартерні операції з ринку, а отже, забезпечити їх належну роль у розвитку економіки в цілому.

У міру подальшої трансформації економіки України в ринковому напрямку, розвитку банківської системи, формування ринків цінних паперів, кредитного та валютного ринків, оздоровлення державних фінансів і національних грошей, послаблення кризових явищ в економіці роль грошей в економічному житті України неухильно зростатиме.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Розкрийте кількісний аспект ролі грошей.
2. Охарактеризуйте якісний аспект ролі грошей.
3. Поясніть будь-ласка, що є первинним, а що вторинним – роль чи функції грошей. Поясніть зв'язок функцій та ролі грошей.
4. Чи однакова роль грошей на різних етапах економічного розвитку?
5. Охарактеризуйте роль грошей у житті людини.
6. Як Ви розумієте вислів «Гроші виконують роль еквівалента «Я»

їхнього власника».

7. Чи погоджуєтеся Ви з висловом «За гроші можна купити все»?
8. Поясніть позитивну роль грошей для економіки.
9. Чи мають гроші негативний вплив на особистість?
10. Назвіть основні напрями успішного використання грошей в економіці України.

ТЕОРІЇ ГРОШЕЙ

9.1 Класична кількісна теорія грошей

9.2 Неокласичний варіант кількісної теорії грошей

9.3 Кейнсіанська концепція кількісної теорії грошей

9.4 Сучасний монетаризм як напрямок розвитку кількісної теорії грошей

9.5 Сучасний кейнсіансько-неокласичний синтез у теорії грошей

9.1 Класична кількісна теорія грошей

У світовій економічній науці чітко виділяються два підходи до вивчення теоретичних проблем грошей.

Представники першого напряму шукають відповіді на питання, пов'язані з внутрішньою природою грошей: що таке гроші; чому вони з'явилися та існують у суспільстві; як вони розвиваються і чому набували тієї чи іншої форми; у чому полягає і як формується вартість грошей тощо. Цей підхід щодо вивчення природи грошей можна назвати **абстрактною теорією грошей**. Найбільш відомими проявами такого підходу є:

- номіналістична теорія;
- металістична теорія;
- державна теорія;
- функціональна теорія;
- марксистська теорія та ін.

Представники другого напряму приймають гроші такими, якими вони є, і шукають відповіді на питання, що пов'язані з місцем і роллю грошей у відтворювальному процесі: чи є гроші активним елементом та чинником, що впливає на розвиток економіки і структурні зміни; якими своїми проявами гроші найактивніше впливають на реальну економіку і на які саме її процеси; який конкретно механізм впливу грошового фактора на реальну економіку; чи може держава використати цей механізм у своїй економічній політиці і як саме; якою має бути у зв'язку з цим грошово-кредитна політика в країні та ін.

Цей підхід у науковому аналізі грошових проблем можна назвати **прикладною теорією грошей**. У західній літературі вона зазвичай називається монетаристською теорією.

Монетаристська теорія не тільки посідає ключове місце в науковій думці про гроші та грошові відносини, а й справляє помітний вплив на розвиток усієї економічної теорії. Жодне з наукових чи навчальних видань ХХ ст. з економічної теорії, макроекономіки тощо не обійшлося без аналізу впливу на економіку грошових факторів – попиту та пропозиції грошей, процента, фінансового ринку та ін. Вона також створює наукову та методологічну базу грошово-кредитної політики держав з розвинутими ринковими економіками.

Монетаристська теорія теж не є однозначно монолітною, а має кілька

напрямів, кожний з яких розглядається як окрема теорія. Найбільш відомим, ключовим напрямом монетаристської теорії є кількісна теорія, яка, у свою чергу, залежно від етапів її розвитку поділяється на:

- класичну кількісну теорію;
- неокласичну кількісну теорію;
- сучасний монетаризм.

Одночасно з неокласичним напрямом кількісної теорії грошей як відносно самостійне відгалуження сформувалася спочатку **кейнсіанська**, а потім і **неокейнсіанська концепція монетаристської теорії**.

У літературі кейнсіанську концепцію грошей нерідко протиставляють неокласичній кількісній теорії і розглядають їх як дві альтернативні теорії. Проте обидві вони мають єдину методологічну базу – прикладну теорію грошей, що більше їх зближує, ніж роз'єднує. Завдяки їх зближенню на сучасному етапі формується третій напрям монетаристської теорії, що дістав назву **кейнсіансько-неокласичного синтезу**.

Класична кількісна теорія грошей сформувалася ще в XVI–XVII ст. і послужила методологічною основою всього подальшого розвитку монетаристської теорії, включаючи і сучасні її напрями.

Назву *кількісної* ця теорія дістала тому, що її основоположники пояснювали вплив грошей на економічні процеси виключно кількісними чинниками, насамперед зміною маси грошей в обороті. ***Визначальною ознакою кількісної теорії є положення про те, що вартість грошей і рівень товарних цін визначаються змінами кількості грошей: чим більше їх в обороті, тим ціни вищі, а вартість грошей нижча, і навпаки.*** Впливаючи на ціни товарів і послуг, кількість грошей впливає і на всі інші економічні процеси: зростання номінального обсягу ВВП, національного доходу, платоспроможного попиту та ін.

Першим, хто висунув ідею про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький економіст Ж. Боден. У своєму трактаті «Відповідь на парадокси де Мальструа» він дійшов висновку, що високі ціни хоч і зумовлюються багатьма причинами, проте основною серед них є збільшення кількості золота й срібла. Інші економісти XVI–XVII ст. (Б. Даванзатті, Дж. Монтаріні, Дж. Локк), розробляючи цю ідею Ж. Бодена, поступово перетворили її у прямолінійний і механічний варіант кількісної теорії, що обмежувався двома їх вихідними постулатами: причиною зростання цін є зростання маси грошей в обороті, а міра зростання цін визначається мірою зростання маси грошей.

Важливий внесок у кількісну теорію зробив англійський економіст Дж. Локк. Він вважав, що вирішальним чинником, який регулює і визначає вартість грошей (у даному разі золота й срібла), є їх кількість. Цей висновок Дж. Локка був використаний ідеологами промислової буржуазії, що почала розвиватися, для критики меркантилізму. Вони протиставляли прибічникам останнього твердження, що нагромадження золота й срібла не може зробити націю багатшою, тому що результатом такого нагромадження буде знецінення дорогоцінних металів і зростання товарних цін. На їхню думку, справжнє

багатство нації пов'язане не з мертвими запасами золота й срібла, а зі створенням мануфактур, використанням у них живої праці. Відтак ідеї кількісної теорії сприяли розвінчанню **меркантилізму, металістичної концепції грошей**, згідно з якою золото та срібло вже за природою своєю є грошима.

У період становлення капіталістичних відносин основні ідеї кількісної теорії найчіткіше сформулював та поглибив англійський економіст Д. Юм. У праці «Про гроші» (1752 р.) він висунув і обґрунтував принцип, який у сучасній літературі називається «постулатом однорідності»: подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня всіх цін, виражених у грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів. Своім «постулатом однорідності» Д. Юм дав поштовх до формування концепцій «нейтральності грошей» у ринковій економіці та екзогенного, нав'язаного ззовні характеру зміни грошової маси в обігу, які ввійшли до арсеналу сутнісних ідей монетаристської теорії взагалі.

Роль кількісного фактора в його класичному трактуванні визнавали не тільки представники номіналістичної теорії, а й багато з тих дослідників, які стояли на позиціях трудової теорії вартості. Зокрема, класики політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо, які заклали основи трудової теорії вартості і зробили значний внесок в обґрунтування об'єктивної, товарної природи грошей. Разом з тим, вони, як Д. Юм, бачили в грошах лише технічного посередника в обміні товарів, лише зручний засіб товарного обігу, недооцінюючи такі важливі їх функції, як міра вартості та засіб нагромадження вартості.

Певну роль кількісний фактор відігравав і в теорії грошей К. Маркса. Він однозначно визнавав залежність товарних цін від кількості грошей при неповноцінних паперових грошах. Що стосується повноцінних грошей, то К.Маркс вважав, що в обороті їх може бути лише певна, об'єктивно зумовлена кількість. Якщо в обороті з'являються зайві гроші, то вони автоматично вилучаються в скарби, а якщо виникає дефіцит грошей, то маса її поповнюється за рахунок скарбів, а ціни залишаються незмінними.

Визнання «нейтральності грошей» та екзогенності кількісного фактора створило істотні перешкоди на шляху розвитку кількісної теорії, і вона до кінця XIX ст. «кружляла» в колі своїх **класичних постулатів**:

1) причинності, згідно з яким зміна цін визначається зміною кількості грошей;

2) пропорційності, відповідно до якого ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей в обігу;

3) однорідності, за яким у разі зміни кількості грошей у такій самій пропорції змінюються ціни на всі товари, а співвідношення цін на окремі товари залишається незмінним.

Відстоюючи ці постулати, представники кількісної теорії тривалий час (до початку XX ст.) не виявляли інтересу до розкриття глибинного механізму впливу грошей на ціни, а через них – на економіку взагалі. Вони просто декларували факт рівнопропорційної зміни цін у разі зміни кількості грошей, не

розкриваючи механізму цього процесу і залишаючись у вузькому колі механічного зв'язку товарних цін і грошової маси.

Певний застій у розвитку кількісної теорії протягом другої половини XVIII–XIX ст. спровокували спроби ревізувати основні її принципи.

Цьому сприяли також об'єктивні процеси, що відбувалися в грошовій сфері: зміцнення позицій золота як грошового товару, перехід до золотого монометалізму, посилення вимог капіталістичного ринку до стабільності грошей тощо. Рішучу спробу спростувати кількісну теорію грошей зробив видатний представник «банківської школи» в Англії Т. Тук. Він визнавав багатофакторний характер ціноутворення, але повністю заперечував залежність цін від кількості грошей. Навпаки, він вважав, що сума засобів обігу залежить від рівня цін, тобто зміна цін є визначальним чинником відносно зміни маси грошей.

Найвідомішим прибічником і захисником класичної кількісної теорії уже в XX ст. був американський економіст І. Фішер. Він повністю сприйняв класичні постулати цієї теорії і спробував математично довести їх справедливості. У своїй роботі «Купівельна сила грошей» він запропонував формулу «рівняння обміну»:

$$MV = PQ, \quad (9.1)$$

де M – кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей за певний період;

P – середній рівень товарних цін;

Q – фізичний обсяг товарів і послуг, що реалізовані за цей період;

Справедливість цієї формули ні в кого не викликає сумніву, адже вона базується на товарообмінній операції, в якій сума грошового платежу завжди дорівнює грошовій оцінці проданого товару. А в сукупності цих операцій за певний період грошовий компонент (MV) завжди буде відповідати товарному компоненту (PQ).

Незважаючи на свою простоту, що межує з тавтологічністю, ця формула вважається значним вкладом І. Фішера в економічну науку і широко використовується навіть у сучасних дослідженнях, особливо з макроекономіки. Це пояснюється тим, що в ній дуже просто і точно виражено складний взаємозв'язок між основними макроекономічними показниками: масою грошей, швидкістю їх обігу, обсягом виробництва і рівнем цін.

З наведеної формули випливає, що $P = \frac{MV}{Q}$, тобто середній рівень цін визначається трьома факторами: масою (кількістю) грошей, швидкістю їх обігу та фізичним обсягом виробленого продукту.

Сам І. Фішер використав це рівняння, щоб довести, що рівень цін повинен підвищуватися або падати залежно від зміни кількості грошей, якщо водночас не змінюватиметься швидкість їхнього обігу або кількість відповідних благ. Він

доводить, що швидкість обігу грошей змінюється прямо пропорційно їх масі і тому тільки посилює кількісний фактор. Що стосується обсягів виробництва та товарообороту, то він вважав, що вони змінюються дуже повільно. Тому від їх впливу на ціни можна абстрагуватися, особливо на тривалих періодах. Отже, І. Фішер повністю залишився на позиціях класичної кількісної теорії і справедливо вважається одним із найбільш ортодоксальних її представників.

9.2 Неокласичний варіант кількісної теорії грошей

«Кон'юнктурний» варіант М.І. Туган-Барановського. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. з новою силою розгорілися дискусії навколо кількісної теорії грошей, що зумовлювалося низкою об'єктивних обставин.

По-перше, це високий рівень розвитку державно-монополістичного капіталізму і поглиблення загальної кризи капіталізму, які спричинили активне втручання держав в економічне життя країн. Ця обставина вимагала від науковців пошуку найефективніших шляхів і методів такого втручання, і цілком природно, що ці пошуки були спрямовані на грошову сферу.

По-друге, сама капіталістична економіка набула переважно грошово-кредитного характеру: гроші з простого посередника обміну перетворилися в ключову форму капіталу, банки та інші фінансові інститути стали могутніми регуляторами суспільного виробництва.

У цих умовах усе очевиднішими ставали невідповідність старого устрою грошового господарства, що базувався на золотій основі, новим потребам суспільного життя та вузькість старих уявлень про сутність та принципи функціонування грошового механізму, насамперед класичних постулатів кількісної теорії, та необхідність їх перегляду.

Одним із перших, хто усвідомив цю необхідність і піддав суттєвій ревізії основні теорії грошей, у тому числі кількісної теорії, був український економіст М.І. Туган-Барановський. Найбільш повно й аргументовано свої погляди з основних монетарних проблем він виклав у праці «Паперові гроші і метал», що була опублікована в 1916 р.

Багато уваги М.І. Туган-Барановський приділив кількісній теорії грошей. Спочатку він піддав критиці її класичний варіант, що був викладений у працях І. Фішера. М.І. Туган-Барановський визнав за правильну формулу «рівняння обміну», проте вважав, що Фішер нічого нового в кількісну теорію грошей взагалі не вніс, а лише «вдало завершив роботу і дав точний і стислий вираз кількісної теорії в математичній формі».

Критика класичної кількісної теорії зовсім не означала відкидання цієї теорії як такої. Навпаки, вона підштовхнула М.І. Туган-Барановського до її вдосконалення, і він зробив істотний внесок у її розвиток.

По-перше, він доводить, всупереч І. Фішеру, що на рівень цін впливає не один, а всі фактори, зазначені в «рівнянні обміну»: кількість товарів, що надійшли на ринок, кількість самих грошей, швидкість їх обороту, кількість знарядь кредиту і швидкість їх обороту. Оскільки всі ці чинники змінюються в

різних напрямках, то зміни цін і кількості грошей не можуть бути пропорційними. Цей висновок мав не тільки теоретичну значущість, а й практичну цінність, бо розширював фронт пошуків при дослідженні таких явищ, як інфляція, монетарна політика, інструменти впливу на рівень цін тощо.

По-друге, М. І. Туган-Барановський довів, що вплив кількості грошей на ціни не є таким однозначним, прямолінійним, як це визнають прибічники класичної кількісної теорії. Цей вплив може здійснюватися не за одним, а за трьома різними за характером напрямками:

- 1) через зміну суспільного попиту на товари;
- 2) через зміну дисконтного процента;
- 3) через зміну суспільного уявлення про вартість грошей (пізніше цей фактор дістав назву інфляційних очікувань).

По-третьє, М. І. Туган-Барановський довів, що вплив кількості грошей на ціни здійснюється диференційовано залежно від тривалості та обсягів збільшення кількості грошей. Так, короточасні чи незначні зростання їх кількості можуть взагалі не мати помітного впливу на ціни і вартість грошей. А значне збільшення кількості грошей реалізує свій вплив на ціни протягом тривалого часу, і тому здійснюється він нерівномірно і не пропорційно щодо окремих товарів. Цим він, по суті, спростував постулат пропорційності, довів, що гроші не є простим посередником обміну, і підготував базу для відмови від постулату нейтральності грошей.

По-четверте, М. І. Туган-Барановський розкрив механізм взаємозалежності між загальною кількістю грошей у країні, кількістю грошей, що перебувають поза обігом в заощадженнях, і швидкістю обігу грошей, довів, що чинник швидкості може впливати на ціни у зворотному відносно дії фактора кількості напряду, нейтралізуючи дію останнього.

Усі ці ідеї М. І. Туган-Барановського створили основу для дослідження шляхів впливу грошей на економіку і механізму свідомого регулювання цього впливу. Цим він заклав основи так званої теорії регульованих грошей, яка підготувала суспільну думку до відмови від повноцінних (золотих) грошей і заміни їх неповноцінними грошима, вартість яких буде планомірно підтримуватися державою і з якої виросла сучасна монетаристська теорія, передусім її кейнсіанський напрям.

Розірвавши вузьке коло прямолінійних, спрощених постулатів класичної кількісної теорії грошей, Туган-Барановський істотно розвинув її стосовно до нових економічних умов. Проте свої погляди він назвав не кількісною, а **кон'юнктурною теорією грошей**, мабуть щоб відмежуватися від надто спрощеного її варіанта.

Сутність кон'юнктурної теорії грошей М.І. Туган-Барановського полягає в тому, що загальний рівень цін, а отже і вартість грошей, він пов'язує не з кількістю грошей, а з загальними умовами товарно-грошового ринку, або загальною кон'юнктурою товарного ринку. У фазі економічного піднесення загальний рівень цін зростає і вартість грошей знижується. А в фазі економічного спаду ціни знижуються і вартість грошей зростає. Ці коливання цін і вартості грошей в економічному циклі здійснюються, на думку

М. І. Туган-Барановського, незалежно від кількості грошей, тобто під впливом негрошових чинників.

«Кембриджська версія». Одними з перших дослідників попиту на гроші з мікроекономічних позицій були професори Кембриджського університету А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон, Дж. М. Кейнс (у своїх ранніх працях). Їх пояснення механізму накопичення грошей та впливу на ціни дістали назву **«теорії касових залишків»**, або **«кембриджської версії»**.

Подібно І. Фішеру, представники кембриджської школи відстоювали тезу про вплив зміни маси грошей на рівень цін. Проте, на відміну від І. Фішера, їх підхід до проблеми був не макро-, а мікроекономічний, і стосувався насамперед попиту на гроші. Кембриджські економісти основну увагу зосередили на мотивах нагромадження грошей в окремих економічних суб'єктах. Вони намагалися дати відповідь на такі питання: чому люди зберігають гроші, від яких чинників залежить розмір попиту їх на гроші, від яких чинників залежить попит господарюючих суб'єктів на касові залишки та ін.

Важливою відмінністю «кембриджської версії» було те, що розміри нагромадження грошей не нав'язувалися господарюючим суб'єктам із «залізною необхідністю» згори, з боку тих структур і чинників, які «вливали» гроші в оборот, а визначалися мотивами їх поведінки, їх власними рішеннями. Такими **мотивами накопичення грошей** вони вважали:

1) потребу в запасі засобів обігу і платежу для здійснення поточних платежів (трансакційний мотив);

2) потребу в резерві грошей для покриття не передбачуваних потреб (мотив обачності). У цьому полягав важливий внесок кембриджської школи в монетаристську теорію взагалі:

– у сферу конкретно-прикладного аналізу були включені гроші не тільки як засоби обігу і платежу, а й як засіб нагромадження вартості;

– у поняття кількості грошей стали включатися всі наявні гроші – як ті, що обслуговують потреби обігу, так і ті, що нагромаджуються;

– об'єктивна потреба в грошах була розширена за межі потреб обігу і стала включати потребу в грошах для цілей нагромадження;

– було розширено також поняття швидкості обігу грошей за рахунок визнання такими, що обертаються, і грошових нагромаджень, тільки з дуже малою швидкістю.

Нові підходи до вирішення проблем грошової теорії дали можливість сформулювати новий монетарний показник – коефіцієнт, що характеризує частину сукупного доходу, яку економічні суб'єкти бажають тримати у грошовій (ліквідній) формі. За своїм змістом цей показник є протилежним показнику швидкості грошей. Він відомий також як «коефіцієнт Маршалла», що характеризує рівень монетизації ВВП.

Таким чином, автори «кембриджської версії» вийшли за вузькі межі класичних постулатів кількісної теорії і відкрили шлях до наукового дослідження об'єктивних процесів, що формують попит на гроші.

9.3 Внесок Дж. М. Кейнса у розвиток кількісної теорії грошей

Теорія грошей займає чільне місце в науковій спадщині одного з найвідоміших економістів ХХ ст. Дж. М. Кейнса. Й він посвятив цілий ряд праць, зокрема «Трактат про грошову реформу» (1923), «Трактат про гроші» (1930) і «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936).

Оцінюючи в цілому внесок Кейнса в теорію грошей, слід зробити такі два зауваження:

1. У своїх дослідженнях Кейнс не зачіпав кардинальних питань теорії грошей – їх сутності та вартості. У цих питаннях він повністю залишився на традиційній для кількісників позиції номіналістичної теорії, називаючи гроші витвором держави, а вартість їх визначав як результат кількісного співвідношення маси грошей і маси товарів в обороті, тобто з позицій кількісної теорії.

Кейнс також неодноразово підкреслював, що за незмінності всіх інших чинників впливу на ціни, зміна кількості грошей прямо впливає на рівень цін, хоч цей вплив не є прямо пропорційним.

2. Головним спрямуванням дослідницьких зусиль Кейнса в теорії грошей були питання місця і ролі грошей у відтворювальному процесі. Щодо цих питань він цілковито дотримувався методології монетаристської теорії грошей, за якою головним об'єктом наукових досліджень повинні бути прикладні аспекти використання грошей в економіці.

Дж. М. Кейнс не тільки спирався на напрацювання своїх попередників, а й пішов значно далі в напрямі завершення теорії «регульованих грошей», «керованої інфляції», дослідження монетарного впливу на економічний цикл, на розвиток виробництва тощо.

Ідея М.І. Туган-Барановського про вплив кількості грошей на ціни і виробництво через механізм дисконтного процента не тільки лягла в основу теорії грошей Кейнса, а й виявилася ключовим її елементом. Через процент та інвестиції він визначав прямий шлях впливу кількості грошей на процес відтворення, а в процентній політиці вбачав основний важіль монетарної політики держави.

Разом з тим Дж. М. Кейнс не був простим поглиблювачем ідей кількісної теорії грошей. Він посідає своє особливе місце у світовій економічній думці взагалі і в теорії грошей зокрема. Ця особливість проявляється в цілому ряді теоретичних висновків щодо механізму впливу грошей на реальний сектор економіки і ролі монетарної політики в державному регулюванні економіки, які не вписувалися у загальний процес розвитку неокласичної теорії грошей.

Спираючись на дослідження економічних криз, які періодично потрясли світову економіку протягом 50-ти останніх років, Дж. М. Кейнс дійшов висновку, що *в нових умовах ринковий механізм суспільного відтворення не спроможний самотійно, на засадах саморегулювання забезпечити достатню ринкову рівновагу і рівномірність економічного розвитку. Тому виникла об'єктивна необхідність доповнити цей механізм державним регулюванням економіки.*

Дж. М. Кейнс остаточно відкинув постулати класичної теорії, що «гроші не мають значення» у відтворювальному процесі, що це лише другорядний технічний інструмент, і довів протилежне: гроші мають суттєве значення і виконують самостійну роль у розвитку економіки. Вони активно впливають на мотиви поведінки економічних суб'єктів, на їх господарські рішення і тому є джерелом стимулювання підприємницької активності і розвитку виробництва.

Головним каналом зв'язку між сферами реальної економіки і грошовою сферою Кейнс визнав **норму процента**, яка зазнає впливу сил грошового ринку (попиту і пропозиції грошей) й одночасно сама впливає на прийняття рішень про майбутні інвестиції.

З цих двох кейнсіанських положень випливало третє – про можливість ефективного регулювання грошей і свідомого використання їх державою як інструмента впливу на економіку, про проведення дійової монетарної політики з метою згладжування коливань економічного циклу та впливу на економічний розвиток взагалі.

Отож, він створив закінчену концепцію «керованих грошей», що базувалася на широкому державному регулюванні пропозиції грошей та була спрямована на забезпечення стимулювання ефективного попиту. **Гроші стали об'єктом державного регулювання й одночасно інструментом державного втручання в економічні процеси через механізм монетарної політики.**

Ланцюг причинно-наслідкових зв'язків у грошовому механізмі впливу на економіку Кейнс вибудував за такою схемою: зміна грошової пропозиції зумовлює зміну рівня процентної ставки, що, у свою чергу, призводить до зміни в інвестиційному попиті і через мультиплікативний ефект – до зміни обсягів номінального ВВП.

Введення в передатний механізм процента та інвестицій значно розтягнуло ланцюг зв'язку між масою грошей і цінами, зробило його не таким жорстким, що сприяло розширенню меж збільшення пропозиції грошей без інфляційних наслідків. Це дало підстави Кейнсу захищати переваги «слабкої» валюти перед «твердою», допустимість помірної інфляції, доцільність політики «дешевих грошей». Він вважав таку інфляцію цілком виправданою ціною за активізацію кон'юнктури ринку, стимулювання ефективного попиту з метою сприяння зайнятості та економічного зростання.

У традиціях кембриджської школи Дж. М. Кейнс відвів важливе місце аналізу мотивів нагромадження грошей. У Кейнса їх три: трансакційний, обачності та спекулятивний. Перші два пов'язані з традиційною роллю грошей як засобу обігу та платежу. Вони здебільшого об'єднуються під загальною назвою «трансакційний попит», який залежить від обсягу товарообмінних угод чи доходу. **Головна новизна, внесена Дж. М. Кейнсом – виокремлення третього елемента попиту на гроші – попиту на спекулятивні залишки.** Кейнс пов'язав його з динамікою ціни на фінансові активи, зокрема облігації, тобто з процентом. Відтак він запровадив в аналіз розподілу індивідуумом свого доходу елемент вибору.

Головним чинником, що дуже важливо, регулювання спекулятивного попиту, як і всього попиту на гроші, Дж. М. Кейнс вважав норму процента.

Тому сукупний попит на гроші (M) у Дж. М. Кейнса складається з двох частин: транзакційного ($M1$), що є функцією доходу, і спекулятивного, що є функцією процента ($M2$):

Дж. М. Кейнс не виключав можливості руйнівної інфляції при надмірному зростанні пропозиції грошей. Нарощування її може досягти такого рівня, за якого ставка процента знижується до критично низької межі. За нею економіка потрапляє в так звану «ліквідну пастку». Економічні суб'єкти віддають перевагу накопиченню ліквідності, перестають нарощувати дохідні активи, процентна ставка стабілізується і починає підвищуватися. У цих умовах перестає зростати інвестиційний попит, розривається ланцюжок зв'язку між грошима і виробництвом. Подальше зростання пропозиції грошей спричинить розбалансованість ринків, зростання цін та високу інфляцію. У цьому Кейнс убачав слабкість грошей як економічного регулятора та недостатню ефективність монетарної політики в стабілізації економіки.

Ці висновки дали Дж. М. Кейнсу підстави звернутися до **фіскально-бюджетної політики** як надійнішого та ефективнішого способу економічного регулювання. Він вважав, що з допомогою регулювання податків та дефіцитного бюджетного фінансування суспільних потреб можна більш оперативно впливати на платоспроможний попит, ніж через монетарну політику.

Економічна теорія Дж. М. Кейнса глибоко вплинула на всю економічну думку Заходу. Вона була домінуючою протягом кількох десятиліть, її рекомендації широко застосовувалися в економічних програмах урядів більшості західних країн. Це пояснюється тим, що кейнсіанська доктрина з'явилася у розпалі Великої економічної депресії 1929-1933 рр., коли традиційна монетарна політика була паралізована і виявилася неспроможною вивести економіку з глибокої кризи. Рекомендації ж Кейнса давали можливість активно впливати передусім на зайнятість і обсяги виробництва як «найвужчі» місця економічного розвитку, вказуючи шлях виходу з кризи.

Коли період «Великої депресії» минув (значною мірою завдяки кейнсіанській політиці «дешевих грошей»), погляди економістів і політиків все частіше стали звертатися до її інфляційної складової. І в міру зростання інфляції падала довіра до кейнсіанських рецептів.

Дедалі більше дослідників звертали увагу на те, що концепції Кейнса не пристосовані для аналізу господарських ситуацій, що характеризуються стійким підвищенням загального рівня цін. Це призвело до критики кейнсіанства наприкінці 60-х на початку 70-х років і до швидкого розчарування у цьому вченні.

На перший план висунулася проблема інфляції і ролі в ній грошових чинників. Ця сфера аналізу завжди була традиційною вотчиною кількісної теорії. За кейнсіанством стійко закріпилася репутація «проінфляційної доктрини», що ігнорує цінову динаміку і приносить купівельну спроможність грошей у жертву завданням забезпечення високих темпів економічного зростання.

Загальне розчарування в чудодійному характері кейнсіанських рецептів

посилило вплив прихильників неокласичної теорії грошей, які істотно оновили традиційну кількісну теорію, надавши їй вигляду сучасного монетаризму.

9.4 Сучасний монетаризм як напрям розвитку кількісної теорії грошей

Сучасний монетаризм як один з напрямків економічної думки виник у 60-х роках ХХ ст. у зв'язку з пошуком шляхів подолання інфляції, тривале зростання якої ставилося за провини економічної політики, що проводилася за кейнсіанськими рецептами.

Кейнсіанство сформувалося на межі 20-30-х років, коли потрібно було подолати глибокий спад виробництва та безробіття. А для цього були придатними будь-які способи «накачування» державою ефективного попиту як через фіскально-бюджетну, так і монетарну політику, незважаючи на можливі інфляційні наслідки.

Сучасний монетаризм сформувався в 60-70-ті роки, коли особливо загострилася проблема інфляції, а проблеми безробіття та спаду виробництва відійшли на другий план. Вирішити цю проблему за кейнсіанськими рецептами було неможливо, потрібні були нові підходи.

Разом з тим *сучасний монетаризм не є принципово новою теорією. Він, по суті, є відродженою та осучасненою неокласичною кількісною теорією.* У процесі розвитку цієї теорії монетаристи спиралися на кейнсіанські дослідження грошового механізму і, безумовно, запозичили з нього те, що не суперечило реальній дійсності. Тому між сучасним монетаризмом і кейнсіанством є певна наступність, тим більше, що і саме кейнсіанство принципово не відкидало кількісної теорії. Якраз остання була методологічним підґрунтям формування обох цих напрямів, що, безперечно, сприятиме їх взаємному зближенню.

Вважається, що формування сучасного монетаризму було започатковано виходом у світ наукових праць представників «чиказької школи» на чолі з М. Фрідманом: «Дослідження в галузі кількісної теорії» (за редакцією М. Фрідмана, 1956) та «Історія грошей Сполучених Штатів. 1868-1960» (автори М. Фрідман та А. Шварц, 1963).

Найбільш вагомими елементами сучасного монетаризму, які стосуються теорії грошей та монетарної політики, є наступні положення:

1. Усупереч базовому положенню кейнсіанської теорії, що ринкова економіка внутрішньо незбалансована і її механізм не здатний до саморегулювання, монетаристи дотримуються прямо протилежного погляду – вільна ринкова економіка, що базується на приватній власності, є потенційно гармонійною, здатною до повного саморегулювання, якщо певні зовнішні сили цьому не стануть на заваді. Тому якщо в реальній дійсності в економіці є такі явища, як періодичні кризи, безробіття, інфляція тощо, то це результат дії саме таких зовнішніх сил.

2. *Грошова сфера у монетаристів є відносно самостійною, відокремленою від сфери реальної економіки*, що означало відродження «класичної дихотомії», яка розглядає грошовий механізм як екзогенний щодо економіки. Оскільки грошова сфера безпосередньо пов'язана з діяльністю держави (через емісію грошей та монетарну політику), то якраз вона не може бути внутрішньо збалансованою і є потужним джерелом дестабілізації для сектора реальної економіки.

3. *Оскільки головна загроза дестабілізації для реальної економіки виходить з грошової сфери, то остання повинна бути центральним об'єктом державного регулювання, з тим щоб створити найсприятливіші умови для повної реалізації можливостей ринкового механізму саморегулювання.* При цьому держава повинна регулювати грошову сферу переважно економічними методами, щоб максимально виключити пряме втручання в економічну діяльність суб'єктів ринку. У цю вимогу не вписуються фінансово-бюджетні методи економічного регулювання як надто жорсткі.

4. Як послідовні прихильники кількісної теорії, *монетаристи спираються у своїх дослідженнях на формулу «рівняння обміну» І. Фішера.* Різниця лише в тому, що І. Фішер робить наголос на вплив грошового фактора (кількості грошей) на ціни, а монетаристи – на вплив цього чинника на обсяг номінального валового продукту. Проте ця відмінність не заперечує принципової тотожності їх позицій щодо центрального положення кількісної теорії – про вплив кількості грошей на ціни. Адже величина (PQ) – це фактично обсяг валового національного продукту. Тому рівняння обміну можна записати так:

$$MV = ВНП, \quad (9.2)$$

де $ВНП$ – номінальний валовий національний продукт.

Але суть вказаного рівняння і взаємозв'язок його складових від цього не змінюються.

5. Досить близькою до кількісної теорії є її позиція монетаристів щодо швидкості обігу грошей та її впливу на економічні процеси. *Тобто зміна кількості грошей (М) впливає на попит (П) і через нього на ціни (Ц).* Цей механізм видається досить ефективним, оскільки тривалість передатного процесу є короткою і можливість впливу на ціни через регулювання M досить висока. Це дає можливість оперативно регулювати через пропозицію грошей збалансованість попиту і пропозиції на ринку.

Проте такий «передатний механізм» має й істотний недолік – він обмежується лише процесами, що відбуваються у сфері обміну і зовсім не зачіпає сфери виробництва, яка залишається в ньому «чорним ящиком». М. Фрідмен спробував пояснити той механізм, що скритий у «чорному ящику», через портфель активів, якими володіють усі економічні суб'єкти. Усі власники таких портфельів звикають до певної структури цих активів, зокрема до співвідношення грошових запасів і запасів інших активів (фінансових і нефінансових). І якщо пропозиція грошей (M) зростає, звична структура активів

порушується, і щоб її відновити, економічні суб'єкти будуть більше купувати інших активів, у тому числі матеріальних, що підвищить попит на товарних ринках і стимулюватиме розширення виробництва. У кейнсіанському аналізі портфель активів включає лише один актив – облігації, що не дає можливості виявити цей шлях впливу M на виробництво.

6. Визнавши регулювання пропозиції грошей (M) головним напрямом регулятивного впливу держави на економіку, монетаристи могли, подібно до кейнсіанців, сповзти на інфляційні позиції. Адже нарощування пропозиції грошей (M), у їх трактуванні, само по собі приводить до зростання платоспроможного попиту, що «тягне» за собою розширення номінального ВВП. Останнє може бути як за рахунок збільшення виробництва реального ВВП, так і за рахунок зростання середнього рівня цін, тобто інфляції.

Щоб виключити таку можливість, М. Фрідмен запропонував «*грошове правило*» довгострокової грошової політики, за яким держава повинна не намагатися «накачувати» ефективний попит через довільне нарощування маси грошей, а підтримувати помірне, постійне збільшення пропозиції грошей пропорційно до середньорічних темпів зростання ВВП та очікуваної інфляції.

Монетаристи внесли певні корективи в постулати класичної кількісної теорії:

1) визнали, що на тривалих часових інтервалах V змінюється, що ускладнює зв'язок між M і P та робить їх динаміку непропорційною;

2) між зміною M та її проявом у сфері цін і виробництва існує певний часовий лаг, який теж ускладнює зв'язок між M та P і повинен враховуватися в монетарній політиці;

3) ці два явища грошового механізму, по суті, виключають два постулати кількісної теорії – пропорційності й однорідності, і вони замінюються постулатом асинхронності в динаміці M і P ;

4) держава у своїй монетарній політиці повинна орієнтуватися не на поточні проблеми, а на перспективні – передусім на підтримання цін на стабільному рівні.

Сучасний монетаризм дістав широке визнання в економічній науці, а його рекомендації – в економічній практиці. Його сила полягає у наступному:

– введенні жорсткого правила поведінки для держави в грошовій сфері, що діє подібно до золотого стандарту;

– простоті, легкості і надійності вирішення надто складних суспільних проблем (послаблення циклічності, підвищення рівня зайнятості, подолання інфляції тощо) – для цього достатньо тримати під жорстким контролем грошову пропозицію, заборонити будь-які вільності з боку держави при регулюванні грошової сфери;

– надто простому способі визначити винуватця тих чи інших економічних та соціальних негараздів – ним є орган, який допустив надмірне зростання, або надмірне скорочення M – грошової маси – в обороті;

– явних симпатіях монетаристів до приватного підприємництва, захисті його від надмірного втручання з боку держави, пропозиціях створити для нього

найсприятливіші конкурентні, фіскальні, монетарні тощо умови для розвитку.

Разом з тим, ідеї сучасного монетаризму не залишилися застиглими догмами. Вони постійно піддавалися жорсткій критиці, а зміни в економічній ситуації в країнах Заходу обумовлювали прагнення віднайти нові або вдосконалити старі положення монетаристської теорії, у тому числі і шляхом компромісів між її двома напрямками – кейнсіанством та монетаризмом.

9.5 Сучасний кейнсіансько-неокласичний синтез у теорії грошей

З позицій історичного розвитку економічної теорії сучасний монетаризм спіткала та ж сама доля, що й кейнсіанство: після стрімкого злету розпочався період критичної оцінки, розчарування та спроб удосконалення. Це можна пояснити тим, що поява сучасного монетаризму у його крайньому прояві (ідея «чиказької школи») була спробою дати відповідь лише на одну локальну проблему економічного розвитку – знайти вихід з інфляційного тупика, в якому опинилася капіталістична економіка в 60-70-ті роки, подібно до того як кейнсіанство шукало відповідь теж на одну локальну проблему, але пов'язану з подоланням безробіття та економічного спаду, перед якою опинилося капіталістичне суспільство на межі 20-30-х років.

Для Кейнса і його школи боротьба з інфляцією не була актуальною, найбільше їх цікавила проблема безробіття, і вони навіть радили використовувати інфляцію для вирішення цієї проблеми. Для Фрідмена і його школи так само не дуже актуальною була проблема боротьби з безробіттям, їх особливо турбувала інфляція, і вони для її подолання радили жорстко обмежити пропозицію грошей темпами зростання ВВП, заспокоюючи суспільство, що ринковий механізм сам відрегулює економічну рівновагу, тобто пропонували пустити вирішення проблеми зайнятості на самоплив.

Коли економіка західного світу в 70-80-ті роки вийшла на пряму поступового рівномірного зростання за відсутності високої інфляції, виявилось, що актуальні для кейнсіанців і монетаристів локальні проблеми не просто зникли, а трансформувалися в хронічні та одночасні. Інфляція та безробіття постійно «жевріють» у ринковій економіці, загрожуючи підірвати її механізм то в одному, то в іншому напрямі, а то й в обох зразу. Щоб запобігти таким загрозам, ринкову економіку в нових умовах потрібно «лікувати комплексно» – від можливості сплеску як інфляції, так і безробіття та стагнації. Ні кейнсіанські, ні монетаристські рецепти в їх чистому вигляді для цього не годилися, що й визначило процес взаємопроникнення цих ідей, формування *кейнсіансько-монетаристського синтезу* як нового етапу в розвитку монетаристської теорії.

Не вдаючись до розбору конкретних ідей окремих економістів, що представляють цей новий напрям, зупинимось лише на деяких положеннях з арсеналу кейнсіанців та монетаристів, які стали загально визнаними та широко реалізуються на практиці.

Сьогодні вже більшість економістів визнають активний вплив кількісного

фактора (M) на перебіг процесів у сфері реальної економіки на коротких інтервалах та на рівень цін (та інфляцію) – на довготермінових.

Визнають вони і важливу роль держави в регулюванні економіки, тільки дещо по-різному розставляють акценти при визначенні механізму регулювання. Одні з них більше уваги приділяють активному прямому впливу на реальний сектор економіки через механізм фіскально-бюджетної політики, що дає підстави звинувачувати їх у прихильності до кейнсіанства. Другі, не відкидаючи ролі фіскально-бюджетної політики, перевагу надають монетарному механізмові в економічному регулюванні, що свідчить про більші симпатії їх до монетаризму. Водночас усі вони визнають допустимість помірної інфляції, її позитивний вплив на розвиток реальної економіки та спроможність центральних банків регулювати пропозицію грошей (M) на адекватному помірній інфляції рівні.

Представники обох напрямів монетаристської теорії погоджуються з тим, що зупинити інфляційну спіраль важко, що легше її попередити, ніж потім перебороти. Тому вони єдині в тому, що кожна країна мусить виробити таку стратегію монетарної політики, яка не дала б змоги інфляції вийти з-під контролю. Для цього центральні банки повинні мати високий рівень самостійності, а пріоритетом його повинно стати досягнення довгострокових стратегічних цілей, а не орієнтація на поточні вимоги економічних суб'єктів чи політичних структур, якими б гострими потребами вони не обґрунтовувалися.

Щодо змісту таких стратегічних цілей, то позиції окремих дослідників розходяться: одні пропонують стабілізацію цін, інші – стабілізацію грошової маси, треті – стабілізацію попиту, четверті – стабілізацію номінального ВВП. Але такі розходження не зачіпають методологічних засад, є нормальним проявом творчого підходу до розв'язання складної економічної проблеми.

Багато спільного досягнуто вже і в підходах до використання інструментів монетарного регулювання. Сучасна монетарна практика базується, власне, на рекомендаціях як кейнсіанців, так і монетаристів.

Так, операції на відкритому ринку, що найбільш безпосередньо впливають на пропозицію грошей (M), ґрунтуються на монетаристських рецептах проведення грошово-кредитної політики, а процентна політика, яка більш тісно пов'язана з інвестиційними процесами – на кейнсіанських рецептах. Проте як одні, так і другі вживаються в практичній діяльності центральних банків з регулювання монетарної сфери. Процентна політика та операції відкритого ринку вважаються класичними інструментами грошово-кредитної політики і в цьому статусі ввійшли в більшість публікацій з монетаристської теорії, у тому числі в навчальну літературу.

Спираючись на рекомендації, що синтезують ідеї монетаристської та кейнсіанської шкіл, сучасна регулятивна практика досить ефективно поєднує свою прихильність довгостроковим цілям економічного розвитку, що походить з монетаристських ідей, з обережним застосуванням регулюючих заходів держави на короткотермінових інтервалах, зокрема в межах економічного циклу. Якраз тому Заходу вдалося уникнути великих економічних потрясінь з початку 80-х років ХХ ст.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте абстрактні теорії грошей.
2. Які монетаристські теорії грошей Ви знаєте? В чому полягають основні відмінності монетаристської теорії від абстрактної?
3. У чому полягає сутність класичної кількісної теорії грошей? Де і коли вона сформувалась?
4. Охарактеризуйте основні постулати класичної кількісної теорії грошей.
5. Які напрями кількісної теорії грошей сформувались у першій половині ХХ ст.?
6. У чому полягає сутність «рівняння обміну» і хто є його автором? Чому воно вважається найбільш виразним виявом кількісної теорії грошей?
7. До якого з напрямів кількісної теорії можна віднести американського економіста І. Фішера і чому?
8. Що нового вніс у кількісну теорію український економіст М.І. Туган-Барановський? Як він назвав свою теорію грошей?
9. Чим відрізнявся підхід «кембриджської школи» від кількісної теорії І.Фішера?
10. Що нового вніс Дж. М. Кейнс у кількісну теорію грошей? Які мотиви нагромадження грошей сформулював Дж. М. Кейнс?
11. Чим передатний механізм Дж. М. Кейнса відрізнявся від передатного механізму М.І.Туган-Барановського?
12. Чому кейнсіанська доктрина має внутрішню інфляційну спрямованість?
13. Які події в соціально-економічному житті Європи сприяли появі кейнсіанства і які – його послабленню?
14. У чому полягає відмінність підходів щодо регулювання економікою у представників сучасного монетаризму від кейнсіанських методів регулювання?
15. Що спричинило появу доктрини «сучасного монетаризму»? Які основні положення сучасного монетаризму Ви знаєте?
16. Розкрийте зміст «рівняння М.Фрідмена».
17. Які ідеї монетаристської теорії були використані щодо грошово-кредитного регулювання в Україні?
18. На якому етапі грошово-кредитна політика України була зорієнтована на:
  - кейнсіанські концепції;
  - монетаристські концепції?
19. У чому виявляється зближення позицій монетаристів і кейнсіанців та чи можливий їх синтез з позицій практики економічного регулювання?

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ КРЕДИТУ

10.1 *Необхідність та сутність кредиту.*

10.2 *Функції кредиту.*

10.1 Необхідність та сутність кредиту

Кредит виник на певному етапі розвитку людського суспільства спочатку як явище випадкове, зумовлене особливими взаємовідносинами між товаровиробниками: коли продавцю потрібно було продавати товар, а в покупця не було грошей, щоб його купити (тому що він ще не виготовив свій товар, або виготовив, але не продав його), виникала потреба у передачі продавцем покупцеві товару з відстрочкою платежу, тобто в кредит. У цьому полягає найбільш загальна причина необхідності в кредиті.

Для одержання кредиту потрібно, щоб той, хто його надає, довіряв тому, хто хоче ним скористатися. Сам термін «кредит» походить від латинського «*credo*», що означає «*вірю*». Коли ж однієї довіри недостатньо, оскільки існує великий ризик щодо несвоєчасного та неповного повернення кредиту, необхідні певні гарантії того, хто має відповідні кошти, або страхової компанії.

З розвитком товарного виробництва, особливо коли воно набуває загального характеру, кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Він допомагає уникнути кризових явищ, безперерійно здійснювати виробництво товарів та обмін ними. Отже, без кредиту нормальне функціонування товарного виробництва взагалі стає неможливим.

Необхідність кредиту в сучасних умовах обумовлена кругооборотом основного та оборотного капіталів господарюючих суб'єктів різних форм власності. У ході обороту в одних суб'єктів утворюються тимчасово вільні кошти, а в інших виникає потреба в них, тобто виникає необхідність залучити до господарського обороту додаткові кошти для безперерійного функціонування підприємства. Це протиріччя й вирішується за допомогою кредиту.

Таким чином, **КРЕДИТ** – це суспільні економічні відносини між різними суб'єктами (юридичними та фізичним особами або державами) з приводу перерозподілу вартості в процесі передачі один одному у тимчасове користування вільних грошових коштів (або матеріальних цінностей) на засадах поворотності, платності та добровільності.

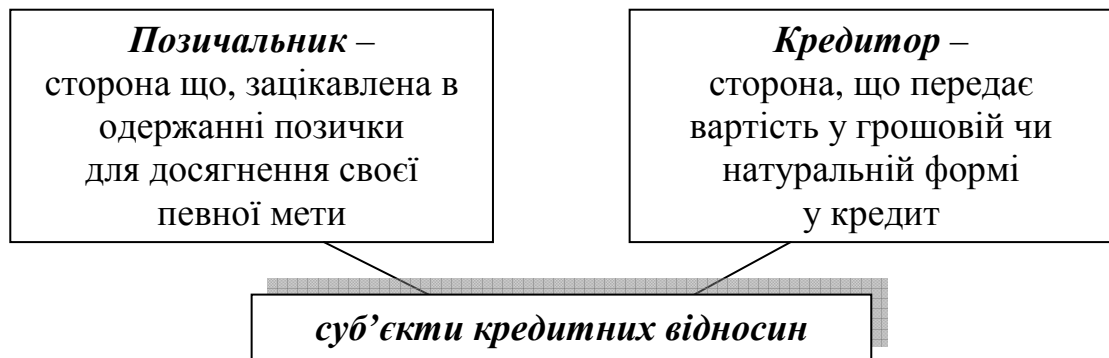
Економічною передумовою існування кредиту є наявність вільних коштів у суб'єктів економічних відносин та отримання регулярних доходів позичальниками..

Кредит обслуговує більшу частину товарних потоків, замінюючи традиційні товарно-грошові зв'язки обмінного характеру. Він виступає як важливий засіб забезпечення фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Кредит об'єднує у собі два процеси:

- 1) акумуляцію тимчасово вільних коштів;
- 2) вкладення або розміщення цих коштів.

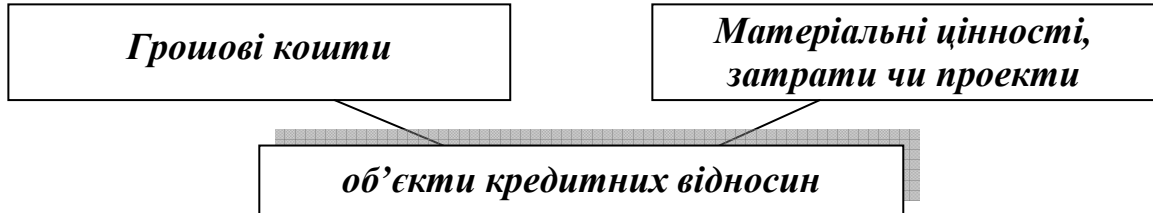
У кредитних відносинах беруть участь щонайменше дві сторони:

Рис. 10.1 Сторони кредитних відносин

Таким чином, кредит виражає економічні відносини між кредитором та позичальником, які виникають під час одержання позички, користування нею та її поверненні. Як правило, відносини між суб'єктами кредитної угоди мають добровільний характер.

Об'єктами кредитних відносин, відносно яких укладається кредитна угода можуть виступати:

Рис. 10.2 Об'єкти кредитних відносин

За суб'єктами кредитної угоди та їх комбінацією можна виділити такі типи та різновиди кредитних відносин:

1. Відносини, в яких як кредитор приймає участь банк:

Банк → Підприємство;

Банк → Фізична особа;

Банк → Банк;

Банк → Держава (купуючи державні цінні папери).

2. Відносини, в яких в якості кредиторів приймають участь підприємства, установи, організації:

Підприємство → Підприємство;

Підприємство → Фізична особа;

Підприємство → Банк (купуючи цінні папери, емітовані банком);

Підприємство → Держава (купуючи державні цінні папери).

3. Відносини, в яких в якості кредиторів приймає участь населення:

Кредитні відносини між підприємствами, організаціями і товариствами, з одного боку, та населенням з іншого є дуже поширеними. Населення кредитує банки через вклади до них, купівлю їхніх сертифікатів або інших цінних паперів (банківських векселів) тощо. Кошти населення сьогодні у розвинених країнах є основним кредитним ресурсом банків.

Фізична особа → Підприємство (купуючи корпоративні цінні папери);

Фізична особа → Банк;

Фізична особа → Держава (купуючи державні цінні папери);

Фізична особа → Фізична особа.

Кредитні відносини, що виникають між двома фізичними особами (громадянами), є найбільш незахищеними з точки зору законодавчої бази.

4. Відносини, в яких в якості кредиторів приймає участь держава:

Держава → Підприємство;

Держава → Банк;

Держава → Держава.

5. Зовнішньоекономічні кредитні відносини, коли суб'єктами кредитної угоди виступають міжнародні фінансово-кредитні установи (ФКУ), транснаціональні банки і навіть окремі корпорації:

Міжнародні ФКУ → Держава;

Міжнародні ФКУ → Підприємство;

Міжнародні ФКУ → Банк.

Кожен тип кредитних відносин має свою специфіку, яка насамперед визначається складом суб'єктів цих відносин. У свою чергу, це формує умови кредитної угоди (об'єкти кредитування, умови користування кредитом та погашення його тощо).

В умовах ринкової економіки об'єктом кредитних відносин частіше за все є гроші як загальний ресурс, за допомогою якого можна придбати всі інші ресурси – матеріальні, технічні, трудові, природні тощо.

Кредитні відносини відрізняються від фінансових тим, що вони виникають з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення. Надана у тимчасове користування вартість через певний час повинна повернутися до її власника. Цим кредит відрізняється від товару, який після продажу його переходить від продавця до покупця.

Передумовою повернення кредиту є кругообіг основного та оборотного капіталу або одержання доходів позичальником.

Якщо надана у позичку вартість до кредитора не повертається, то кредит втрачає свою економічну сутність та перетворюється або на подарунок, або на крадіжку.

Характерною рисою кредиту є сплата процентів за користування ним.

В економіці країни постійно є кошти, які можуть бути використані як кредитні ресурси для надання позик:

1) залишки коштів на рахунках в банках;

2) грошові заощадження населення;

3) залишки коштів, що знаходяться на рахунках державного і місцевих бюджетів;

4) гроші, що знаходяться «у дорозі». Оскільки розрахунки між підприємствами здійснюються у безготівковому порядку, існує визначений час між списанням коштів з одного рахунка та зарахуванням їх на інший рахунок, що можна використовувати як короткостроковий кредитний ресурс;

5) як кредитний ресурс банки іноді можуть використати власні ресурси:

- статутний капітал;
- резервний капітал та ін.;

6) НБУ використовує як кредитний ресурс гроші в обігу, що випускаються на кредитній основі шляхом утворення стійких пасивів (дійсних внесків). У такий же спосіб утворюють внески й комерційні банки.

Сукупність усіх коштів, які можна використовувати в якості кредитних ресурсів являє собою **ПОЗИЧКОВИЙ ФОНД (капітал) КРАЇНИ**. Він перебуває у постійному русі, породжуючи виникнення кредитних відносин. Тому нерідко **КРЕДИТ** трактується як **форма руху позичкового капіталу**.

10.2 Функції кредиту

Сутність кредиту проявляється через його **функції**. Функція має об'єктивний характер, кожна з них виконує конкретну «роботу».

Кредиту притаманна **перерозподільна функція**, тобто за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на засадах повернення. Ця функція властива всім формам та видам кредиту.

Перерозподілятися може тільки вартість (як у товарній, так і в грошовій формі), яка в даний момент є вільною. При цьому власник вартості не змінюється, ним лишається кредитор, оскільки позичальник лише тимчасово користується споживчою вартістю наданих у кредит речей або грошових ресурсів.

Другою функцією кредиту є створення грошей для грошового обігу – **емісійна функція**, її виконує лише банківський кредит. Кількість грошей в обігу контролюється методами грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку, а саме за допомогою проведення облікової політики, політики обов'язкового резервування та проведення операцій з державними цінними паперами на відкритому ринку шляхом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту).

Між обома функціями кредиту (перерозподільною та емісійною) існує тісний зв'язок.

Однією з функцій кредиту є **регулювання економіки**: кредит дозволяє залучати матеріальні ресурси чи грошові кошти в ті галузі економіки, що найбільше цього потребують.

Контрольна функція – забезпечується контроль за дотриманням умов та принципів кредиту з боку суб'єктів кредитної угоди.

Крім перерахованих вище основних функцій в економічній літературі виокремлюють також такі функції кредиту як:

- акумуляція та мобілізація грошового капіталу;
- економія витрат обігу;
- прискорення концентрації та централізації капіталу.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що є загальноекономічною причиною необхідності кредиту?
2. Які існують передумови виникнення кредитних відносин у суспільстві?
3. Яка суперечність вирішується за допомогою кредиту?
4. У чому полягає сутність кредиту? Які існують дискусії щодо сутності кредиту?
5. За якими ознаками відносини між економічними суб'єктами можна віднести до кредитних?
6. Дайте визначення кредиту як економічної категорії.
7. Кредит – явище статичне чи динамічне? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Які стадії Ви можете виділити у відтворювальному русі кредиту?
9. Назвіть основні закономірності руху кредиту на мікро- і на макрорівнях.
10. Охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти кредитних відносин.
11. Які види кредитних відносин виділяються за суб'єктами кредитної угоди?
12. Які функції виконує кредит?
13. Яка функція кредиту є найбільш визнаною в економічній літературі?
14. Чи погоджуєтеся Ви з виокремленням емісійної функції кредиту? У чому слабкість позиції захисників цієї функції?
15. Які дискусії ведуться щодо контрольної функції кредиту? Чому більш правомірно виділити контрольну-стимулюючу функцію?

ФОРМИ, ВИДИ ТА РОЛЬ КРЕДИТУ

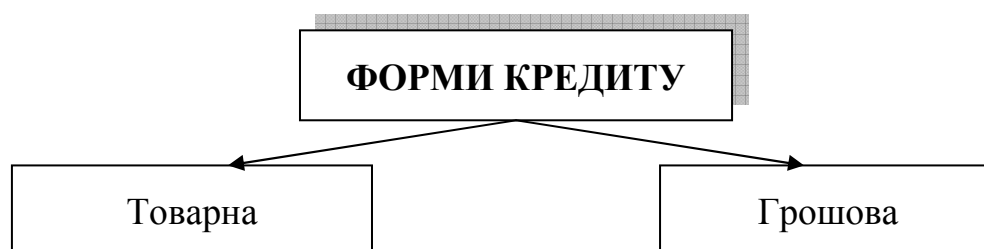
11.1 *Форми та види кредиту.*

11.2 *Принципи кредитування.*

11.3 *Роль кредиту в економіці країни.*

11.1 Форми та види кредиту

Залежно від форми, в якій кошти передаються в борг кредитором позичальнику, розрізняють: товарну і грошову форми кредиту (рис. 10.3).

Рис. 11.1 Форми кредитування

Товарна і грошова форми кредиту є рівноправними та рівнозначними, по суті, двома проявами вартісної форми кредиту. Вони внутрішньо взаємопов'язані і доповнюють одна одну: позики, надані у товарній формі, можуть погашатися у грошовій, і навпаки. Хоча за ринкових умов товарний кредит застосовується значно рідше ніж грошовий.

Взаємозв'язок між формами та видами кредиту наведено у табл. 11.1.

Таблиця 11.1

Розподіл видів кредиту за формами кредитування

Форми кредитування	Товарна	Грошова
Види кредиту	<ul style="list-style-type: none"> ▪ комерційний кредит; ▪ споживчий кредит; ▪ лізинговий кредит; ▪ надання послуг населенню в кредит; ▪ погашення міждержавних боргів поставками товарів 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ банківський кредит; ▪ споживчий фінансовий кредит; ▪ міжгосподарський кредит; ▪ державний кредит; ▪ міжнародний кредит

У товарній формі кредитні відносини виникають між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу.

КОМЕРЦІЙНИЙ КРЕДИТ надається постачальником товару покупцеві у вигляді відстрочки платежу за відвантажений товар.

Потреба в ньому виникає тоді, коли підприємство-товаровиробник прагне реалізувати вироблений товар, але у покупця в цей момент немає грошей для його придбання. У таких випадках товар може бути добровільно переданий постачальником покупцеві на кредитній основі. Ця передача може оформлятися або договором, або векселем (борговим зобов'язанням).

СПОЖИВЧИЙ КРЕДИТ надається *торговельною компанією*, що продає населенню споживчі товари з відстрочкою платежу у вигляді розстрочки.

ЛІЗИНГОВИЙ КРЕДИТ – надання позичальникові дорогостоячих основних фондів (будинків, споруд, обладнання, комп'ютерної техніки, транспортних засобів та ін.) в кредит на умовах оренди.

НАДАННЯ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ В КРЕДИТ є ще одним видом товарної форми кредитування і являє собою механізм надання послуг без попередньої оплати їх вартості. Остаточний розрахунок здійснюється за фактом отримання послуг споживачем, наприклад комунальних або при наданні речей чи приладів у прокат.

ПОГАШЕННЯ МІЖДЕРЖАВНИХ БОРГІВ ПОСТАВКАМИ ТОВАРІВ є різновидом міжнародного кредиту, який здійснюється або в рамках умов кредитного договору, або в разі неспроможності позичальника здійснити розрахунки у грошовій формі.

В умовах ринкової економіки типовим є грошовий кредит. У грошовій формі здійснюється рух основної частини позичкового фонду країни, тому й переважна більшість позичок надається й погашається грошима.

Грошова форма кредитування – це надання кредитором позичальникові певної суми грошових коштів у тимчасове користування на кредитній основі.

У грошовій формі, як правило, надають свої позики банки, уряди, міжнародні фінансово-кредитні установи та ін. Широко використовує грошову форму кредиту населення – при одержанні позик у банках.

Грошова форма має найширшу сферу застосування, що зумовлено переважно грошовою формою розрахунків у сучасній ринковій економіці та перерозподільним призначенням самого кредиту.

Залежно від суб'єктів кредитних відносин, їх організації та цільового призначення позик кредит, що надається у грошовій формі, поділяється на ряд видів:

- **внутрішньоекономічний**, або національний. До якого відносяться:
  - банківський кредит;
  - споживчий фінансовий кредит;
  - міжгосподарський кредит;
  - державний кредит;
- **зовнішньоекономічний**, або міжнародний.

БАНКІВСЬКИЙ КРЕДИТ – провідний вид кредитування при якому банки та інші фінансово-кредитні установи надають у тимчасове користування грошові кошти своїм клієнтам або самі отримують їх. Саме вони акумулюють

переважну частину кредитних ресурсів і надають їх у позички. Таким чином, банківський кредит – це двосторонній рух грошових коштів на засадах повернення.

Мобілізовані банками ресурси як частина позичкового фонду країни спрямовуються на три укрупнені об'єкти кредитування:

- формування основного капіталу суб'єктів господарювання та інвестиційні цілі;
- формування їх оборотного капіталу;
- споживчі цілі.

Кредит на формування оборотних коштів може мати як інвестиційний (довгостроковий) характер, коли він потрібний на тривалий строк для первісного їх формування новими підприємствами чи підприємствами, які розширюють свою діяльність, так і короткостроковий.

СПОЖИВЧИЙ ФІНАНСОВИЙ КРЕДИТ – є різновидом банківського кредиту – це надання банками чи іншими кредитними установами коштів фізичним особам на споживчі цілі (у тому числі для купівлі споживчих товарів).

МІЖГОСПОДАРСЬКИЙ КРЕДИТ – це економічні відносини між двома господарюючими суб'єктами з приводу надання грошових коштів у тимчасове користування одним з них іншому.

У деяких господарських ситуаціях одне підприємство може надати кредит іншому, коли воно має певний інтерес щодо діяльності свого партнера. Прикладом може бути кредит під організацію виробництва необхідної кредиторю продукції, або у вигляді авансу (задатку) в рахунок вартості замовленої для виробництва продукції.

Дебіторсько-кредиторська заборгованість також є одним з видів міжгосподарського кредиту. Він має місце між суб'єктами господарської діяльності, але не на добровільних засадах. Причиною виникнення дебіторсько-кредиторської заборгованості є розрив у часі між передачею грошей та товару, оскільки рух вартості в натурально-речовій та грошовій формах не збігається. Коли ж ця заборгованість стає простроченою, виникає гірший із видів кредиту.

ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ – це економічні відносини, що виникають між державою та фізичними чи юридичними особами, а також іншими державами, при яких держава найчастіше виступає у ролі позичальника, але може виступати й кредитором, й гарантом за деякими видами фінансово-кредитних операцій з приводу мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі.

За своєю економічною суттю державний кредит – це форма вторинного перерозподілу ВВП. Його джерелом є вільні кошти населення, підприємств і організацій.

Надання державі кредиту з боку юридичних і фізичних осіб здійснюється шляхом купівлі останніми облігацій державних позик та інших цінних паперів, які випускає держава.

Метою запозичення коштів може бути:

- покриття бюджетного дефіциту;
- регулювання грошового обігу;

– залучення коштів для інвестиційних програм тощо.

Тобто державний кредит безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. В окремих випадках за його допомогою можуть мобілізуватися кошти у фонди цільового призначення чи під цільові проекти. Крім того, до системи державного кредиту належать позики, що надаються під державні гарантії або на поповнення валютних резервів центрального банку від Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних фінансово-кредитних установ.

В ролі позичальника при державному кредиті зазвичай виступає держава. Суб'єктами кредитних відносин з боку держави можуть бути:

- Кабінет Міністрів України;
- органи місцевого самоврядування;
- Міністерство фінансів України (зокрема, в особі Державної казначейської служби);
- Національний банк України.

З іншого боку у державно-кредитні відносини **в ролі кредиторів** вступають громадяни та господарюючи суб'єкти (банки, страхові компанії, акціонерні товариства), які надають кредит державі під певні державні зобов'язання (облігації).

В якості забезпечення державного кредиту виступає усе майно, що знаходиться у власності держави, але обсяг застави в кредитній угоді між державою й підприємствами та населенням не вказується.

Державний кредит може набувати таких видів:

- **внутрішній**, коли держава запозичує кошти у підприємств та населення власної країни;
- **зовнішній**, коли держава здійснює запозичення на міжнародному рівні.

ДЕРЖАВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ є основною формою державного кредиту, коли держава виступає у якості позичальника. Для них характерним є те, що тимчасово вільні грошові кошти населення та господарюючих суб'єктів залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску й реалізації державних цінних паперів.

Оформлення державних запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів – облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

ОБЛІГАЦІЯ (від лат. *obligatio* – зобов'язання) – найбільш поширений вид цінних паперів, являє собою боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені строки повертається борг і сплачується дохід у формі процента чи виграшу.

Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (під конкретні проекти).

Облігація має номінальну вартість – зазначену на неї суму боргу – й курсову (ринкову) ціну, за якою вона продається і перепродається залежно від її дохідності, надійності та ліквідності. Різниця між ринковою ціною та номінальною вартістю облігації становить курсову різницю.

Облігації позик, що містяться у портфелях державних кредиторів, є

ліквідними активами. Кредитор може в будь-який час повернути облігації, тобто продати їх державі через систему Ощадбанку, й одержати відповідну суму готівкою, та й самі облігації можуть бути платіжним засобом.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ (ВЕКСЕЛІ) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту.

Тобто, на відміну від облігацій, кошти від продажу яких спрямовуються на будь-які або спеціально оговорені цілі (поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів тощо), кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету. Вони підлягають реалізації тільки серед населення. Виплата доходу здійснюється у формі процентів чи на дисконтній основі.

Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформлюються короткострокові позики (іноді середньострокові – казначейські ноти), облігаціями – середньо- та довгострокові позики.

Другою формою внутрішнього державного кредиту є **мобілізація частини вкладів населення до державних запозичень через систему Ощадного банку**, якщо банк належить до розряду державних установ. Залучені кошти спрямовуються в дохідну частину бюджету. Однак слід зазначити, що, як правило, ощадні банки незалежно від форми власності діють на комерційних засадах і залучені кошти населення формують їхні кредитні ресурси, тому вилучення частини цих коштів на користь держави може негативно відбитися на фінансових результатах їх діяльності.

На відміну від першої форми державного кредиту – державних запозичень – коли фізичні та юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних грошових коштів, Ощадбанк надає державі кошти в кредит за рахунок залучених коштів без відома дійсного власника (населення). Аналогічно діють й комерційні банки, коли надають кредити своїм клієнтам. Крім того, частина ресурсів Ощадбанку може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів.

Наступною формою внутрішнього державного кредиту є **запозичення коштів загальнодержавного позичкового фонду**. Вона характеризується тим, що державні кредитні установи передають частину кредитних ресурсів на покриття видатків уряду (без купівлі державних цінних паперів).

Окрім перелічених вище форм державного кредиту, який відбувається на основі державних запозичень у вигляді державних позик, існують ще **дві форми, які відображають відносини фінансової допомоги з боку держави**.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ ПОЗИКИ як форма внутрішнього державного кредиту виражають відносини надання фінансової допомоги господарюючим суб'єктам з боку органів державної влади і управління за рахунок бюджетних коштів на умовах поворотності, строковості і платності. Тобто **у цьому випадку держава виступає як кредитор**.

У сучасних умовах ця форма державного кредиту активно не використовується, але життя все більш настійливо потребує відродження цього механізму. Держава не несе відповідальності за фінансові результати діяльності

суб'єктів господарювання, але може оказати фінансову допомогу тим підприємствам, у стабільній роботі яких вона зацікавлена.

Відносини по лінії казначейських позик не є аналогом банківського кредитування, оскільки на відміну від банків держава оказує фінансову допомогу на пільгових умовах по строках і нормі проценту, а також не має комерційних цілей, а є засобом підтримки важливих для економіки суб'єктів господарювання.

Якщо уряд гарантує безумовне погашення запозичень та виплату процентів за позиками, зробленими нижчестоящими органами влади і управління або окремими господарюючими суб'єктами, то мова йде про умовний державний кредит – **ГАРАНТОВАНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ**. У цьому випадку держава виступає у ролі гаранта. За гарантованими запозиченнями уряд несе реальну фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

МІЖНАРОДНИЙ ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ представляє сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку як у ролі позичальника, так і в ролі кредитора. Ці відносини набувають **форми державних зовнішніх запозичень**.

Зовнішні запозичення здійснюються на тих самих умовах, що й внутрішні, тобто на умовах поворотності, строковості й платності. Їх надання або погашення відбувається за рахунок коштів бюджету або спеціальних урядових фондів.

Суми отриманих зовнішніх позик з нарахованими процентами за ними включаються до державного боргу країни.

МІЖНАРОДНИЙ КРЕДИТ – це рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин, пов'язаний з наданням валютних або товарних ресурсів на умовах поверненості, терміновості і сплати процентів.

Суб'єктами міжнародного кредиту виступають приватні підприємства (фірми), державні установи, комерційні банки та інші фінансові посередники, інколи брокери, уряди, міжнародні та регіональні валютно-кредитні і фінансові інститути.

Різноманітність форм та видів міжнародного кредиту у найбільш загальних рисах можна класифікувати за кількома головними ознаками, які характеризують окремі сторони кредитних відносин.

За джерелами кредитування розрізняють:

- внутрішнє кредитування;
- зовнішнє кредитування;
- фінансування зовнішньої торгівлі.

Ці види кредиту тісно пов'язані між собою та обслуговують усі стадії руху товарів від експортера до імпортера: заготівлю або виробництво експортного товару, перебування його в дорозі та на складі, в тому числі й за кордоном, а також використання товару імпортером у процесі виробництва та споживання. Чим ближчий товар до реалізації, тим сприятливіші для боржника умови кредитування.

Залежно від суб'єктів кредитних відносин, розрізняють такі види міжнародного кредиту:

- міжнародний кредит між фірмами різних країн як різновид комерційного кредиту;
- банківський кредит у міжнародній торгівлі;
- брокерський кредит як проміжна форма між фірмовими та банківськими кредитами;
- міждержавні (міжурядові) кредити, включаючи змішані (надання допомоги у вигляді урядових субсидій);
- кредити регіональних банків розвитку, кредити міжнародних кредитних та валютно-фінансових організацій.

Залежно від того, хто виступає кредитором, розрізняють такі види міжнародного кредиту:

- **приватні** (надаються приватними фірмами та банками і, в свою чергу, поділяються на фірмові та банківські);
- **урядові** (їх надають уряди країн через урядові кредитні установи);
- **кредити міжнародних і регіональних організацій** (надаються Міжнародним валютним фондом, структурами Світового банку, Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР), регіональними банками розвитку країн «третього світу» та іншими кредитно-фінансовими інститутами. Причому МВФ та Світовий банк виступають не лише кредиторами, а й координаторами міжнародного кредиту);
- **змішані** (кредити, в яких беруть участь приватні підприємства, компанії і відповідні державні органи).

За призначенням міжнародний кредит поділяється на:

- **комерційний** – первинна форма кредиту, у тому числі в зовнішній торгівлі, що називається також фірмовим кредитом або кредитом постачальникам, де позикова операція поєднана з купівлею-продажем товару, а рух позикового капіталу – з рухом товарного капіталу;
- **фінансовий** – надання коштів у грошово-валютній формі: облігаційні позики, що розміщуються на міжнародному та національному ринках позикового капіталу за допомогою банків. Використовується на будь-які цілі (прямі капіталовкладення, будівництво інвестиційних об'єктів, придбання цінних паперів, погашення зовнішньої заборгованості, валютну інтервенцію тощо);
- **«проміжний»** – призначений для обслуговування змішаних форм вивозу капіталу, товарів та послуг, наприклад у вигляді підрядних робіт (інжиніринг).

За видами міжнародний кредит поділяється на:

- **товарний**, який основні експортери надають своїм покупцям;
- **валютний**, який банки надають у грошовій формі (у деяких випадках валютний кредит виступає однією з умов коопераційної угоди з постачання устаткування та використовується для кредитування місцевих витрат на будівництво об'єкта на базі імпортного устаткування).

За валютою позики міжнародні кредити надаються або погашаються:

- у валюті країни-позичальника;
- у валюті країни-кредитора;

– у валюті третьої країни або в міжнародних розрахункових одиницях (наприклад, в СПЗ).

У разі відсутності валюти у країни-позичальника погашення міжнародних кредитів може здійснюватися товарними поставками.

За своїм цільовим призначенням міжнародні кредити поділяють на виробничі та невиробничі.

До виробничих кредитів належать кредити, призначені для розвитку економіки країни, що їх одержує: для закупівлі промислового обладнання, матеріалів, ліцензій, ноу-хау, оплати виробничих послуг, забезпечення внутрішньо торговельних операцій та інших господарських потреб.

Невиробничі кредити використовують для утримання державного апарату, армії, закупівлі зброї, погашення зовнішньої заборгованості за раніше одержаними кредитами тощо.

За способом погашення кредити поділяються на:

– **пропорційні** (погашення кредиту здійснюється рівними частками протягом певного терміну);

– **прогресивні** (суми погашення нарастають);

– **одночасні** (погашення кредиту здійснюється в один визначений договором строк).

Міжнародний кредит виконує ряд важливих функцій:

– стимулює експорт товарів та послуг;

– створює сприятливі умови для розширення приватних іноземних інвестицій;

– служить важливим знаряддям одержання прибутку у вигляді процентів від країн-боржників;

– сприяє розвитку міждержавних господарських зв'язків та поглибленню процесів міжнародної економічної інтеграції.

11.2 Принципи кредитування

Процес кредитування передбачає безумовне додержання певних принципів кредитування.

ПРИНЦИПИ КРЕДИТУВАННЯ – це основні положення кредитного механізму, що визначають сам процес кредитування.

1. Принцип поверненості (поворотності) позиченої вартості кредиторю означає, що позичальник повинен повернути кредиторю весь обсяг одержаної в позичку вартості.

Цей принцип впливає з сутності кредиту як самостійної економічної категорії, пов'язаної з акумуляцією і перерозподілом тимчасово вільних коштів. Якщо надана вартість кредиторю не повертається, то кредит втрачає свою економічну сутність. Він перетворюється або на дарунок або на субсидію. Кредитні відносини припиняють свою дію й у силу вступають фінансові відносини. Передумовою повернення кредиту є або кругообіг основного та оборотного капіталу або одержання доходів позичальником.

2. Принцип терміновості (строковості) означає, що кожна позичка надається тільки на певний строк, установлюваний за взаємною згодою між позичальником і кредитором. Якщо кредит повернутий вчасно, то це свідчить про успішну господарську діяльність позичальника. Крім того, від дотримання принципу терміновості залежить можливість банку надавати нові кредити, оскільки одним із джерел кредитування є повернуті позички.

Дотримання цього принципу відкриває кожному позичальнику можливість для отримання нових банківських кредитів, а також дає змогу уникнути сплати банку підвищених відсотків за несвоєчасне погашення суми позики. Якщо позичальник порушує строки погашення, то банк застосовує до нього штрафні санкції і може відмовити в повторній видачі кредиту.

3. Принцип платності означає, що позичальник повинен повернути кредиту (банку) не тільки основну суму кредиту, а й сплатити додаткові кошти у формі відсотка як визначену плату за користування кредитом.

Використання принципу платності за кредитні ресурси дозволяє банкам стежити за господарською діяльністю підприємств і активно впливати на неї. Низький рівень процентних ставок не сприяє ефективному використанню кредиту, більш того, викликає підвищений попит на нього і дуже часто кредити бралися на одні цілі, а використовувалися на інші. А занадто висока плата за кредит не дозволяє господарським суб'єктам скористатися кредитом.

Розмір процентної ставки за користування кредитом встановлюється банком самостійно, залежно від вартості кредитних ресурсів, характеру наданого забезпечення і розміру витрат для утримання заходу, що кредитується, попиту та пропозиції на кредитному ринку в конкретному регіоні та інших факторів з таким розрахунком, щоб сума одержаних від позичальника процентів покривала витрати банку із залучення коштів, необхідних для надання кредиту, витрати на ведення банківської справи і забезпечувала банку одержання доходу.

4. Принцип цільового характеру кредитування припускає вкладення позичкових коштів у конкретні господарчі процеси, на чітко визначені цілі, в операції, техніко-економічна експертиза яких свідчить про їх достатню доходність із урахуванням економічної кон'юнктури і ризиків у конкретній галузі економіки та тенденцій розвитку ринку.

Залежно від цілей розрізняють:

- кредит для фінансування оборотного капіталу;
- кредит для фінансування основного капіталу;
- кредит для фінансування торговельно-посередницьких операцій.

5. Принцип забезпеченості кредиту відіграє важливу роль у захисті від кредитних ризиків. Він означає наявність у позичальника юридично оформлених документів, що зменшують ризик неповернення кредиту і невиконання процентів по ньому та гарантують своєчасне повернення кредиту у визначені строки.

В якості забезпечення кредиту можуть бути використані:

– *майно, яке належить позичальнику*, що приймається у заставу (нерухоме, рухоме, цінні папери, валютні цінності). Передача майна

оформлюється окремим договором застави;

До майна, що використовується у якості забезпечення, висуваються певні вимоги: воно повинно гарно зберігатися, бути ліквідним, витрати на його зберігання не повинні бути високими.

– **фінансові зобов'язання третьої особи** погасити борг кредитору (гарантії, поручительства). Вони оформляються або окремим договором, або у виді передатного надпису (індосаменту) на кредитному договорі з банком.

Розмір майнового забезпечення, як правило, встановлюється на рівні, що перевищує розмір позички приблизно на 30 %, на випадок зниження ринкової ціни застави.

11.3 Роль кредиту в економіці країни

Виконання кредитом зазначених функцій дозволяє йому відігравати багатогранну **роль в економіці країни**, а саме:

1. Кредит забезпечує безперервність процесів розширеного відтворення, за його допомогою можна подолати сезонність виробництва, підвищити інтенсифікацію виробництва, оскільки одержання кредиту сприяє збільшенню виробництва.

2. За допомогою кредиту центральний банк має можливість впливати на пропозицію грошей.

3. Кредит виступає знаряддям проведення антиінфляційної політики держави.

4. Кредит створює сприятливі умови для підтримки та середнього бізнесу, особливо під час відкриття нових підприємств та їх подальшого становлення,

5. Застосування державного кредиту дає змогу вирішити проблему покриття дефіциту державного бюджету.

6. Кредит сприяє впровадженню нових технологій.

7. За допомогою кредиту здійснюється регулювання ринкової кон'юнктури, пропорційний розвиток галузей, розробка та впровадження соціальних програм, прискорення НТП, розвиток наукомістких виробництв і т. п.

8. Важливу роль кредит відіграє у створенні сприятливих умов для налагодження міжнародних зовнішньоекономічних зв'язків.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. У чому полягають розбіжності у трактуванні форм і видів кредиту, що мають місце в літературі?

2. За якими критеріями правомірно виділяти форми і види кредиту? Чи можуть бути однаковими критерії для класифікації форм і видів?

3. Які форми кредиту Ви можете виділити і чому?

4. Охарактеризуйте товарну форму кредиту, які види товарного кредиту Ви знаєте?

5. Чим обмежуються можливості надання комерційного кредиту?
6. Охарактеризуйте грошову форму кредиту, перелічіть види грошового кредиту.
7. У чому полягають особливості банківського кредиту?
8. За якими ознаками класифікується банківський кредит?
9. Чим різняться поняття «банківський кредит» і «державний кредит», «банківський кредит» і «споживчий кредит», «забезпечений кредит» і «комерційний кредит»?
10. Охарактеризуйте суб'єкти споживчого кредитування та механізм його надання.
11. Дайте порівняльну характеристику міжгосподарського та споживчого кредитів?
12. У чому полягають особливості державного кредиту, за якими критеріями він класифікується?
13. Дайте визначення міжнародному кредиту, докладніше охарактеризуйте його види.
14. Назвіть основні принципи організації кредитних відносин.
15. У чому полягає призначення меж кредиту і чим вони визначаються?
16. Дайте визначення проценту за кредит, охарактеризуйте його економічну сутність?
17. Чому процент є економічною категорією?
18. Які функції виконує позичковий процент?
19. Дайте визначення норми процента та які чинники впливають на неї? Як формується маржа?
20. Яку роль відіграє кредит у розвитку економіки?
21. З яких ланок складається структура сучасної кредитної системи?
22. Охарактеризуйте кредитну систему України.
23. Які фінансово-кредитні установи відносяться до банківських та небанківських? Що між ними є спільного та відмінного?

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕНТА

12.1 Позичковий процент, його сутність і роль.

12.2 Методичні основи нарахування процентів.

12.1 Позичковий процент, його сутність і роль

Позичковий процент існував не завжди. Він виник тоді, коли товарне виробництво уже досягло певного ступеня розвитку, на якому склався регулярний грошовий обіг та виникли кредитні відносини.

ПРОЦЕНТ (від лат. *pro centum* – на сотню) – сота частка будь-якого числа, що взяте за ціле.

В українській мові його синонімом є слово «відсоток». **Існують певні особливості вживання слів «відсоток» і «процент»:**

- відсоток – це пропорція, сота частка;
- процент – уособлення вартості позичкового капіталу.

Наприклад, ВВП зріс на *5 відсотків*; інфляція склала *25 відсотків*, але:

- *процентна* ставка за депозитом;
- гроші покладені на депозит під *20 процентів*.

В умовах ринкової економіки сутність **ПОЗИЧКОВОГО ПРОЦЕНТА** полягає в тому, що він є платою, яку отримує кредитор від позичальника, за користування ним позичковим капіталом.

ПОЗИЧКОВИЙ КАПІТАЛ – це грошовий капітал, який передається у позику і приносить його власнику дохід у вигляді позичкового процента.

Історичним попередником позичкового капіталу був лихварський капітал, що діяв у докапіталістичних формаціях – рабовласницькій та феодальній.

Формула руху лихварського капіталу $G - G'$ обмежувалася лише сферою обігу.

Лихварському кредиту були притаманні надзвичайно високі процентні ставки, а оскільки він мав непродуктивний характер, то це часто призводило до повного розорення позичальників. Позичальниками були рабовласники, феодала, а також дрібні виробники – ремісники і селяни.

Через високі ставки процентів, що в деякі часи сягали 60-80 % річних, лихварський капітал відволікав зі сфери матеріального виробництва значні кошти, що гальмувало суспільний прогрес та періодично викликало масові протести. Наприклад, у 1113 р. в Києві проти лихварів спалахнуло народне повстання, тому князь Володимир Мономах законодавчо обмежив розмір лихварського процента ставкою у 20 % річних.

Розвиток банківської справи та функціонування позичкового капіталу як відособленої грошової частини продуктивного капіталу, що використовується у сфері виробництва, а не тільки у сфері обігу, практично призвів до зникнення

лихварського капіталу. Хоча його залишкові прояви й сьогодні існують там, де зберігається дрібне виробництво або діють тенденції до монополізації сфери обігу.

На зміну лихварському прийшов капіталістичний кредит, який надається для задоволення виробничих потреб у тимчасових коштах задля прискорення чи організації процесу виробництва або обігу товарів. Звичайно, в умовах капіталістичного виробництва позичковий процент повинен мати такий рівень, щоб користування кредитом було взаємовигідним і для кредитора, і для позичальника.

Отже, соціально-економічну природу процента визначають виробничі відносини. Важливим є те, що **процент є економічною категорією**, оскільки між кредитором і позичальником відносно величини процента, строків і методів його сплати виникають певні економічні відносини, і самостійно без кредиту він не існує, хоча іноді, як виняток, кредит може надаватися й на безпроцентній основі.

Попит на позичковий капітал залежить від певних чинників, а саме:

- масштаби виробництва, рівень його спеціалізації та кооперування;
- циклічність коливань виробництва;
- сезонність умов виробництва та реалізації продукції;
- темпи інфляції;
- вид кредиту та його цільове призначення;
- розмір кредиту;
- термін користування позикою;
- забезпеченість повернення кредиту;
- своєчасність повернення кредиту.

Прибуток, отриманий від використання позичкового капіталу, розподіляється між суб'єктами кредитних відносин на дві частини:

1) кредитор отримує прибуток у вигляді позичкового процента за користування кредитом;

2) позичальник – підприємницький дохід у вигляді прибутку на позичений капітал.

Пропорція такого розподілу обумовлюється дією перелічених вище чинників, що впливають на розмір процентної ставки і закріплюється кредитною угодою.

З боку пропозиції позичкового капіталу на рівень процентної ставки впливають:

- рівень монетизації ВВП;
- розміри грошових нагромаджень і заощаджень у суспільстві та товарно-грошова збалансованість економіки;
- рівень грошово-кредитного регулювання економіки центральним банком;
- міжнародні чинники, особливо перелив капіталу.

У фінансових розрахунках ПРОЦЕНТ – сума доходу від надання капіталу в борг або плата за користування позичковим капіталом у всіх його формах (деPOSITНИЙ, кредитний проценти, проценти за облігаціями і векселями).

Показником, що кількісно характеризує плату за користування позичковим капіталом, є **норма процента**, або **процентна ставка**.

ПРОЦЕНТНА СТАВКА – показник, згідно з яким у встановлені строки позичальники виплачують обумовлену договором суму процентів у розрахунку на одиницю капіталу (вкладу) за певний період (місяць, квартал, рік).

Норма процента (процентна ставка) розраховується як відношення суми річного доходу, одержуваного на позичений капітал, до суми капіталу, наданого в кредит:

$$H = \frac{D}{K} \cdot 100\%, \quad (12.1)$$

де D – дохід, отриманий на позичений капітал;

K – сума наданого кредиту.

Рівень норми процента встановлюється під впливом конкуренції на ринку позичкових капіталів і залежить від співвідношення попиту та пропозиції на позичковий капітал.

Теоретично норма процента може коливатись від 0 (мінімальна межа) до середньої норми прибутку (максимальна межа). На практиці ж мінімальна межа норми процента не може дорівнювати 0 (інакше надання кредиту втрачає будь-який сенс для кредитора), оскільки повинна покривати витрати кредитора, пов'язані із цією операцією, та приносити йому хоча б мінімальний дохід.

Розрізняють **два види норми процента**:

1) **ринкова норма процента**, яка безпосередньо формується на монетарному ринку та залежить від ринкової кон'юнктури, тобто співвідношення попиту та пропозиції позичкового капіталу.

Свого **максимального рівня ринкова норма процента досягає в період найбільшого загострення економічної кризи, саме тоді, коли норма прибутку падає до мінімуму**. Адже в даній ситуації власники заощаджень, щоб уберегти свої грошові капітали від знецінення, намагаються їх отоварити. Це веде до відносного зменшення банківських депозитів. Разом з тим, під час кризи виникає масовий попит на гроші як засоби платежу і значно зростає попит на позичковий капітал, для погашення боргових зобов'язань.

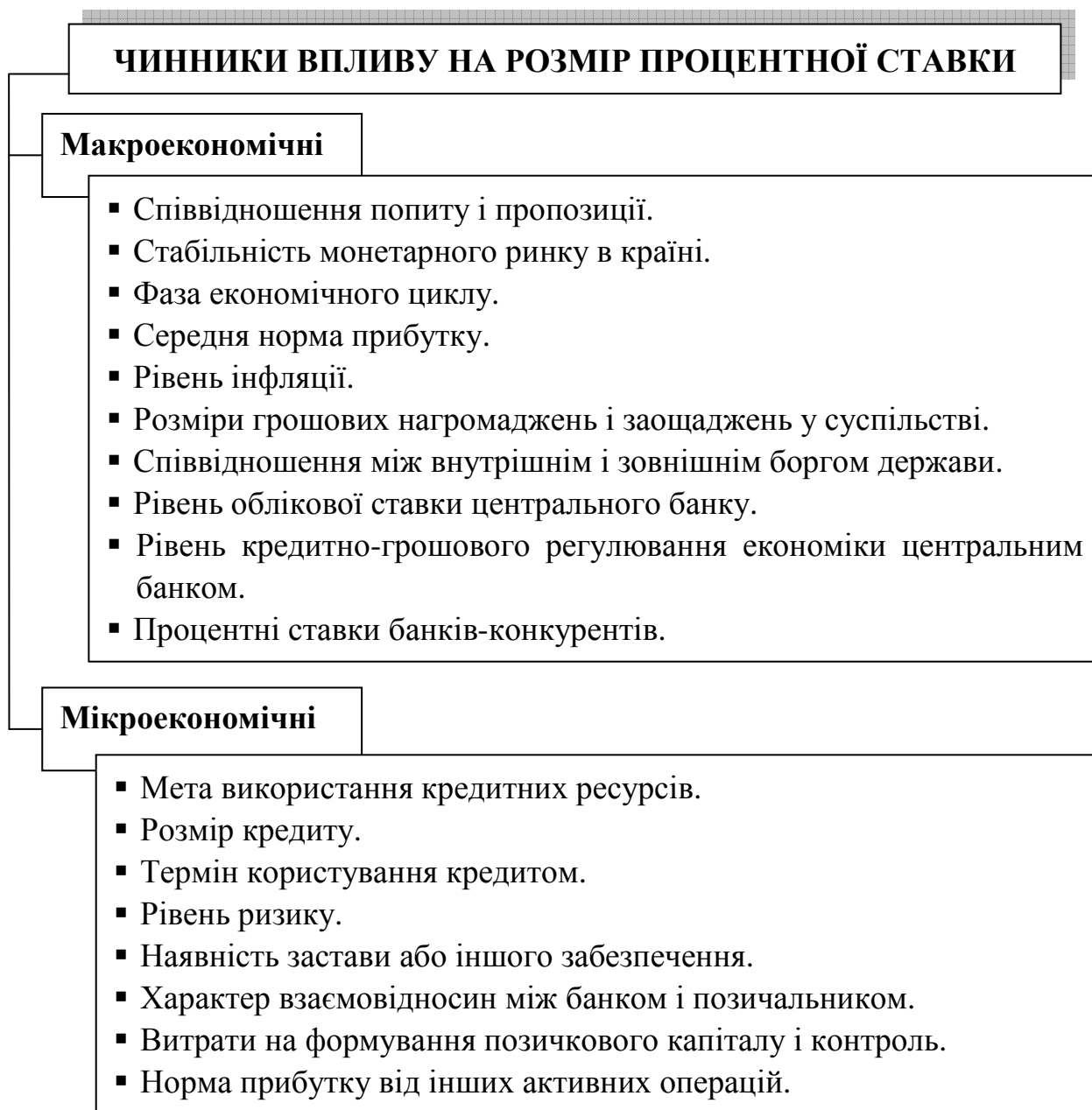
У світі середня норма приблизно дорівнює 10 %, найвища свого часу була зафіксована у Великобританії – 17 %, найнижча – там же – 2 %;

2) **середня норма процента**, тобто норма процента за певний період, що складається на ринку позичкових капіталів.

Норма позичкового процента – величина динамічна, що визначається стихійним ринковим механізмом і під впливом конкуренції на ринку позичкових капіталів постійно коливається залежно від співвідношення попиту та пропозиції позичкового капіталу та зміни середньої в даній країні норми прибутку як міри прибутковості інвестування коштів (капітальних вкладень) у виробництво. Чим більшим є попит на кредит, тим вищою є норма процента.

Реальна динаміка норми процента не перевищує норми прибутку. Зокрема, середня норма прибутку становить максимальну межу норми прибутку.

Чинники, що впливають на розмір процентної ставки за позичений капітал на макро- та мікроекономічному рівнях наведено на рис. 12.1.

Рис. 12.1 Чинники впливу на розмір процентної ставки

Як видно з рисунку розрізняють макроекономічні та мікроекономічні чинники, що впливають на розмір норми процента, тобто на величину процентної ставки за кредити:

1) макроекономічні:

– *співвідношення попиту і пропозиції, яке склалося на кредитному ринку* (підвищений попит на кредити викликає збільшення процентних ставок за ними, проте в результаті міжбанківської конкуренції, щоб залучити більшу кількість клієнтів та завоювати конкурентні переваги, процентні ставки нівелюються);

– **стабільність монетарного ринку** в країні (монетарне стимулювання економічного зростання передбачає забезпечення прозорості монетарних процесів, періодичність зміни методів впливу на грошову сферу, здійснення ефективного розподілу грошових ресурсів, забезпечення ефективних умов для розвитку та вдосконалення механізму грошово-кредитної політики, вдосконалення методів та інструментів реалізації грошово-кредитної політики, вплив конкретних дій з боку НБУ для досягнення основних завдань грошово-кредитної політики, підвищення ефективності функціонування банківської системи, вплив політичних чинників на прийняття та реалізацію конкретних економічних програм та залучення інвестицій);

– **фаза економічного циклу** (підйом або спад у розвитку економіки);

– **середня норма прибутку** (відносний показник прибутку, що виражається у процентах та характеризує рівень ефективності господарської діяльності підприємств в країні);

– **рівень інфляції** (підвищення темпів інфляції викликає збільшення плати за кредит, оскільки підвищується ризик втрат);

– **розміри грошових нагромаджень і заощаджень у суспільстві** та товарно-грошова збалансованість виробництва;

– **співвідношення між внутрішнім і зовнішнім боргом держави** (темпи зростання зовнішнього боргу залежать від величини процентної ставки (підвищення ставки процента потребує збільшення зовнішніх позик). Зростання зовнішнього боргу супроводжується зростанням й процентних платежів, які необхідні для його обслуговування);

– **рівень облікової ставки центрального банку** (при визначенні розміру процентної ставки банки беруть за основу облікову ставку центрального банку);

– **рівень кредитно-грошового регулювання економіки центральним банком** за допомогою процентних ставок, їх диференційованості залежно від грошово-кредитної політики;

– **процентні ставки банків-конкурентів** (зазвичай вони не дуже відрізняються, однак в окремі періоди банк може проводити індивідуальну процентну політику);

– **міжнародні фактори**, особливо вільний перелив капіталів з країни в країну;

2) мікроекономічні:

– **мета використання кредитних ресурсів** (як правило, найнижчою є процентна ставка за надання кредиту на поточне фінансування виробничих потреб, що визначається короткостроковим характером використання цього виду кредиту, а найдорожчими є процентні ставки за кредитами, що надаються торгово-посередницьким компаніям, операції яких носять спекулятивний характер з підвищеним ризиком);

– **розмір кредиту** (розмір процентної ставки за користування дрібними кредитами як правило, вищий, ніж за користування великими кредитами, бо останні надаються виключно надійним позичальникам і потребують порівняно менших витрат банків);

– **термін користування кредитом** (чим довший термін, тим вища процентна ставка за кредит, оскільки, по-перше, збільшується ризик, по-друге, вищою є вартість довгострокових ресурсів кредитора);

– **рівень ризику** (позики з вищим рівнем ризику повинні надаватися під вищий процент, щоб компенсувати кредитору премію за ризик);

– **наявність застави або іншого забезпечення** (кожна з форм забезпечення повернення кредитів має свій рівень надійності. Банк оцінює якість забезпечення та встановлює процентну ставку з урахуванням цих даних. Чим вище якість застави, тим нижчою може бути процентна ставка);

– **характер взаємовідносин між банком і позичальником** (постійному клієнтові, якого банк давно знає та якому довіряє, що має строковий вклад або депозит за невисокою ставкою, банк може встановлювати знижку при визначенні величини позичкового процента);

– **витрати на формування позичкового капіталу** (вони складаються з депозитного процента та плати за кредит, що отриманий в інших банках. Чим дорожче банку коштують залучені до обороту ресурси, тим вищою є норма позичкового процента);

– **норма прибутку від інших активних операцій** (якщо інвестиційні операції приносять відносно більший дохід (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку треба переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня процентних ставок);

– **потреба в отриманні прибутку від позичкових операцій** (норма позичкового процента повинна бути вищою за норму депозитного процента. Величина цієї різниці (маржа) використовується для покриття банківських витрат та формування прибутку.

Джерелом сплати позичкового процента є додаткова вартість, що створюється у процесі виробництва, у вигляді прибутку, який отримує позичальник-підприємець у процесі продуктивного використання позичкового капіталу в процесі виробництва, або дохід фізичної особи чи держави.

Позичковий процент виконує дві основні **функції**:

– розподілу прибутку;

– збереження позичкового фонду.

Розподільча функція процента вимагає від позичальника раціонально використовувати надані йому кредитором кошти, щоб в подальшому мати змогу не тільки їх повернути, а й отримати додатковий дохід, якого вистачило б на сплату процентів і одержання власного прибутку, заради якого позичальник вступив у кредитні відносини.

За основу позичкового процента комерційні банки беруть облікову ставку Національного банку з додачею маржі.

МАРЖА (від фр. *marge* – край) – різниця між процентними ставками за наданий кредит і за ресурси, залучені до обороту банку.

Банки як установи, що торгують грошима, здійснюють певні витрати на проведення своїх операцій, які покривають за рахунок власних доходів. Тому вони не можуть платити за кредити, надані їм підприємствами, організаціями, установами, населенням у вигляді залишків коштів на поточних рахунках або

строкових депозитах чи вкладах, а також іншими банками, більше або стільки ж, як стягують самі. Процентна ставка за залучені ресурси, що її сплачують банки своїм клієнтам, як правило, нижча від ставок за кредити, що їх надають банки, на розмір маржі.

Розмір маржі залежить від:

- фінансового стану позичальника;
- строку кредиту;
- темпів інфляції;
- процентної ставки, сплаченої банком за залучені кредитні ресурси, тощо.

Розмір маржі, зазвичай, не регламентується, але в певних економічних умовах центральний банк може вдатися до її регулювання, особливо якщо кредити комерційними банками надаються за рахунок ресурсів, що взяті в кредит у Національного банку або рефінансованих НБУ.

Функція збереження позичкового капіталу полягає в тому, що за допомогою процента кредиторю забезпечується повернення від позичальника як мінімум вартості, рівноцінної тій, яка була надана в кредит.

Особливо дія цієї функції проявляється в періоди високих темпів інфляції.

Адже інфляція породжує процентний ризик – небезпеку втрат:

- у кредиторів – внаслідок зниження номінальних і реальних процентних ставок за кредити відносно темпів інфляції,
- у боржників – за їх підвищення.

Тому під час інфляції процентна ставка за користування позичками зростає. У такий спосіб кредитор перекладає ризик знецінення позичкового капіталу на позичальника, а через нього – на все суспільство, адже сплачені підвищені проценти позичальник спробує відшкодувати шляхом підвищення цін на свої товари.

Процентний ризик банків виникає і в разі перевищення процентних ставок, що сплачуються ними за залучені кредитні ресурси, над ставками за наданими позичками.

Щоб запобігти втратам або хоч зменшити ризик, **банки в період інфляції застосовують такі заходи:**

- вводять плаваючі процентні ставки за кредит, які змінюються з урахуванням темпів інфляції, тобто переглядаються або через невеликі періоди (щомісячно чи щоквартально), або зі зміною центральним банком базової процентної ставки (ставки рефінансування), або ж зі зміною темпів інфляції;
- надають переважно короткострокові кредити;
- намагаються надавати кредити не під проценти, а за умови участі в прибутку від прокредитованого заходу тощо.

Функцію збереження позичкового фонду слід відрізнити від приросту позичкового фонду, який може відбуватися за рахунок різних джерел, зокрема за рахунок одержаних від позичальників процентів, що є основним джерелом формування доходів банку.

12.2 Методичні основи нарахування процентів

Існують різні способи нарахування процентів, які залежать від умов договору позики. Відповідно застосовують різні види процентних ставок, кожна з яких має свої ознаки.

Процентні ставки диференціюються залежно від:

- виду кредиту;
- його розміру;
- наявності забезпечення;
- кредитного досьє клієнта.

Динаміка зростання процента визначається стихійним ринковим механізмом і певною мірою залежить від державного грошово-кредитного регулювання економіки.

Процентна ставка визначається в процентах або у вигляді десяткового чи звичайного дробу.

Класифікація процентних ставок здійснюється за кількома критеріями:

1. Залежно від стабільності функціонування процентні ставки бувають:

- **постійні (фіксовані)**, які не змінюються протягом усього періоду кредитування;
- **змінні (плаваючі)**, які змінюються в процесі кредитування залежно від ринкової кон'юнктури.

Щоб зменшити ризики з метою запобігання втратам, банки, особливо в період інфляції, користуються плаваючими процентними ставками, періодично їх переглядаючи.

2. Залежно від врахування чи неврахування інфляційного впливу визначаються:

НОМІНАЛЬНА ПРОЦЕНТНА СТАВКА – ціна грошової позики, що розраховується як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування зміни рівня цін під тиском інфляційного процесу.

Тобто, **номінальна процентна ставка дорівнює нормі процента.**

Інфляційний вплив на величину процентної ставки враховує реальна процентна ставка.

РЕАЛЬНА СТАВКА ПРОЦЕНТА – це номінальна процентна ставка, скоригована на рівень інфляції.

Реальна процентна ставка розраховується за формулою:

$$R = \frac{i - h}{100 + h} \cdot 100 \% , \quad (12.2)$$

де R – реальна процентна ставка

i – номінальна процентна ставка (%);

h – річне зростання цін (%).

Отже, розмір реальної процентної ставки відображає фактичну її величину, що визначається на базі номінальної ставки за мінусом індексу інфляції.

Проблема захисту позичкового капіталу особливо актуальна в періоди економічної нестабільності та інфляції, коли реальна кредитна сума, що надавалася в кредит, в момент її повернення може виявитися значно меншою від тієї, що була на момент кредитування. Ось чому потрібно відслідковувати номінальну і реальну процентні ставки.

Базою для розрахунку процентної ставки за кредитами комерційних банків, як вже зазначалося вище, є **облікова ставка НБУ**, за якою останній здійснює рефінансування комерційних банків.

Якщо кредитні ресурси, які сформував комерційний банк, порівняно з обліковою ставкою є більш дешевими, він може встановлювати проценти, що є нижчими від облікової ставки:

- **реальні** (за мінусом знецінення грошей);
- **від’ємні**, що відображають умови випередження темпів знецінення грошей відповідно до темпів зростання позичкового процента.

Процентна ставка за депозитами або кредитами банків може нараховуватися у вигляді простих чи складних процентів.

ПРОСТИЙ ПРОЦЕНТ – сума доходу, що нараховується на основну суму капіталу взятого або відданого в борг у вигляді інвестицій (кредиту) наприкінці кожного інтервалу нарахування, і за якою подальші розрахунки не здійснюються.

Нарахування простих процентів застосовується, як правило, при короткострокових фінансових операціях термін проведення яких менше 1 року або дорівнює йому, або у випадках, коли проценти не приєднуються до суми боргу, а періодично виплачуються кредитору.

Залежно від умов договору про вкладення коштів частіш за все термін проведення операцій дорівнює 1 року, але можуть бути й 1, 3, 6 місяців

СКЛАДНИЙ ПРОЦЕНТ – сума доходу, що нараховується у кожному інтервалі, яка не виплачується, а приєднується до основної суми капіталу (вкладу) в наступному платіжному періоді.

Приєднання нарахованих процентів до основної суми, що служить базою для їхнього нарахування, називають **КАПІТАЛІЗАЦІЄЮ ПРОЦЕНТІВ**.

В результаті проведення цієї операції приєднання подальший розрахунок доходу здійснюється не від первісної (початкової), а від накопиченої суми капіталу (вкладу).

Нарахування складних процентів застосовується, як правило, при довгострокових фінансових операціях (інвестуванні, банківському кредитуванні на термін більше 1 року і т.п.).

Розглянемо основні способи нарахування позичкового процента фінансовими посередниками в залежності від умов кредитування або умов розміщення вкладів на депозитних рахунках.

Для нарахування процентів за депозитами або кредитами банків використовують формулу нарощення вартості.

ПІД НАРОЩЕНОЮ СУМОЮ розуміють первісну (початкову) суму боргу з нарахованими до кінця терміну дії договору процентами.

Цю залежність можна виразити за допомогою формули:

$$S = P + I \quad (12.3)$$

де S – нарощена сума боргу (майбутня вартість грошей);
 P – первісна (початкова) сума боргу (теперішня вартість грошей);
 I – розмір плати за користування позиченими коштами, тобто проценти за весь термін позики (англ. – *Interest*).

МАЙБУТНЯ ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ (англ. *Future Value, FV*) – сума вкладених у теперішній час грошових коштів, на яку вони перетворяться через певний період часу з урахуванням обраної процентної ставки.

ТЕПЕРІШНЯ ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ (англ. *Present Value, PV*) – сума майбутніх грошових коштів (вкладу), приведені з урахуванням конкретної процентної ставки до поточного моменту часу.

Інтервал часу, до якого застосовується процентна ставка, називається **ПЕРІОДОМ НАРАХУВАННЯ ПРОЦЕНТІВ**, тобто це загальний період часу, протягом якого здійснюють процес нарощення або дисконтування грошової суми (вкладу).

ІНТЕРВАЛ НАРАХУВАННЯ – це мінімальний період, після якого відбувається нарахування процентів.

Прості проценти розраховуються за формулою:

$$I = P \cdot n \cdot i \quad (12.4)$$

де i – процентна ставка або ставка нарощення за простими процентами, виражена десятковим дробом;

n – термін позики в роках.

Загальна сума виплат за річною ставкою простих процентів з урахуванням нарахованих процентів (тобто майбутня вартість грошей або нарощена наприкінці терміну сума) розраховується таким чином:

$$S = P + I = P + P \cdot n \cdot i = P \cdot (1 + n \cdot i)$$

Тобто,

$$S = P \cdot (1 + n \cdot i) \quad (12.5)$$

де $(1 + n \cdot i)$ – коефіцієнт (множник) нарощення простих процентів.

Таким чином, нарощена сума визначається множенням початкової суми боргу на множник нарощення, який показує, у скільки разів нарощена сума більше початкової.

Зазвичай процентна ставка фіксується у контракті в розрахунку за рік. Якщо термін позики менше 1 року, то за формулою (12.5) визначають частку

річного процента, яка сплачується кредитору:

$$n = \frac{t}{B}, \quad (12.6)$$

де t – кількість днів позики;

B – кількість календарних днів у році, або часова база.

Тоді майбутню вартість грошей можна визначити за формулою:

$$S = P \cdot \left(1 + i \cdot \frac{t}{B} \right). \quad (12.7)$$

У світовій банківській практиці для визначення часової бази використовують **три методи визначення кількості днів для розрахунку процентів**:

- **метод «факт/факт»** – при розрахунку суми процентів береться фактична кількість днів у місяці й році (**точні проценти**).

Метод ще називають *англійським* й він використовується в Англії, США, Португалії, Україні;

- **метод «факт/360»** – при розрахунку суми процентів береться фактична кількість днів у місяці, але умовно в році – 360 днів.

Метод ще називають *французьким* й він використовується у Франції, Швейцарії, Бельгії, Іспанії;

- **метод «30/360»** – враховується умовна кількість днів у місяці (12 місяців по 30 днів), у році – 360 днів (**звичайні проценти**).

Метод ще називають *німецьким* й він використовується у Німеччині, Данії, Швеції та Україні.

При розрахунку процентів враховується перший день і не враховується останній день договору.

Складні проценти застосовуються, як правило, у фінансових операціях, термін проведення яких більше 1 року, якщо інше не оговорено договором спеціально.

Процес нарахування складних процентів означає, що нараховані проценти додаються до початкової суми боргу і проценти нараховуються на всю отриману після приєднання суму, тобто базою нарахування процентів є як початкова сума фінансової операції, так і сума вже накопичених до цього часу процентів.

Таким чином, процес перерахунку теперішньої вартості грошових коштів (вкладу або кредиту) в їх майбутню вартість передбачає «нарахування процентів на проценти». Цей процес отримав назву **КОМПАУНДІНГ** (від англ. *compounding*).

Нарощення за складними процентами передбачає реінвестування отриманих доходів або їх капіталізацію і здійснюється за формулою:

$$S = P \cdot (1 + i)^n. \quad (12.8)$$

Крім визначення нарощення вартості (компаундінга) у фінансових розрахунках також використовується дисконтування вартості.

ДИСКОНТУВАННЯ ВАРТОСТІ (від англ. *discounting*) – процес приведення майбутньої вартості грошових коштів (вкладу) до їх теперішньої вартості шляхом виключення з майбутньої суми відповідної величини процента (дисконту).

За допомогою цієї фінансової операції досягають порівнянності теперішньої вартості майбутніх грошових потоків.

Дисконтування вартості здійснюється як за простими, так і складними процентами.

Дисконтування за простими процентами проводиться двома способами:

1. Математичне дисконтування – спосіб, заснований на вирішенні задачі зворотного визначення майбутньої вартості.

При проведенні розрахунків таким способом **використовується процентна ставка.**

З урахуванням прийнятих раніше позначень формула дисконтування за ставкою i буде мати вигляд:

$$P = \frac{S}{1 + i \cdot n} \quad \text{або} \quad P = \frac{S}{1 + i \cdot \frac{t}{B}} \quad (12.9)$$

Дохід банку ($S - P$) називають **ДИСКОНТОМ**, а використовувану норму приведення i – **ДЕКУРСИВНОЮ СТАВКОЮ ПРОЦЕНТІВ.**

2. Банківське дисконтування застосовується при обліку векселів комерційними банками, при цьому проценти нараховуються на суму, що підлягає сплаті наприкінці терміну операції.

При проведенні розрахунків **використовується облікова ставка d :**

$$P = S \cdot (1 - d \cdot n) \quad \text{або} \quad P = S \cdot (1 - d \cdot \frac{t}{B}) \quad (12.10)$$

Використовувану при цьому норму приведення d називають **АНТИСИПАТИВНОЮ СТАВКОЮ ПРОЦЕНТА.**

При дисконтуванні за обліковою ставкою найчастіше використовують часову базу, визначену за методом «факт/факт» або за методом «30/360».

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. В чому полягає особливість вживання понять «відсоток» і «процент»?
2. В чому полягає сутність позичкового процента?

3. Розкрийте сутність позичкового капіталу.
4. Назвіть чинник формування попиту на позичковий капітал.
5. Яким чином розподіляється між суб'єктами кредитних відносин прибуток, отриманий від використання позичкового капіталу?
6. Який показник кількісно характеризує плату за користування позичковим капіталом? Охарактеризуйте його.
7. Види норми процента та їх характеристика.
8. Які чинники і як впливають на розмір процентної ставки за позичений капітал на макроекономічному рівні?
9. Які чинники і як впливають на розмір процентної ставки за позичений капітал на та мікроекономічному рівні?
10. Охарактеризуйте функції позичкового процента.
11. Що розуміють під поняттям «маржа»? Від яких факторів залежить її розмір?
12. Види процентних ставок та їх ознаки.
13. Особливості нарахування простих і складних процентів.
14. Що розуміють під «дисконтуванням вартості»?
15. Методи визначення кількості днів для розрахунку процентів.
16. Способи дисконтування за простими процентами.

ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

13.1 Сутність, призначення та види фінансового посередництва.

13.2 Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Банківська система.

13.3 Небанківські фінансово-кредитні установи, їх класифікація та характеристика.

13.1 Сутність, призначення та види фінансового посередництва

В умовах сучасної ринкової економіки процес акумуляції наявних фінансових ресурсів (заощаджень) і перетворення їх на інвестиції шляхом передачі коштів зацікавленим у додатковому залученні ресурсів господарюючим суб'єктам здійснюють фінансові посередники – банки, страхові компанії, інвестиційні та пенсійні компанії і фонди, кредитні спілки та інші.

Професійна діяльність фінансових посередників з надання фінансових послуг проводиться з метою обслуговування фінансових потоків між заощаджувачами коштів та позичальниками шляхом акумуляції вільного грошового капіталу, управління ним та перерозподілу серед позичальників називається **ФІНАНСОВИМ ПОСЕРЕДНИЦТВОМ**.

На законодавчому рівні, а саме у Господарському кодексі, **фінансове посередництво** трактується як діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством [2]. Згідно цього законодавчо-правового акту фінансове посередництво в Україні здійснюється банками та іншими фінансово-кредитними організаціями.

ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ – це сукупність самостійних і рівноправних суб'єктів грошового ринку, які, виступаючи у ролі посередників, можуть діяти на ринку від свого імені та за власний рахунок.

В Україні термін «фінансовий посередник» законодавством не закріплений, а в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» дається лише визначення понять «фінансова установа» і «фінансові послуги». Так, відповідно до статті 1 цього закону **ФІНАНСОВА УСТАНОВА** – юридична особа, яка надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законом, і внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку.

Законом до фінансових установ віднесені:

- банки;
- кредитні спілки;
- ломбарди;
- лізингові компанії;

- довірчі товариства;
- страхові компанії;
- установи накопичувального пенсійного забезпечення;
- інвестиційні фонди та компанії;
- інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [6].

ФІНАНСОВА ПОСЛУГА – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [6].

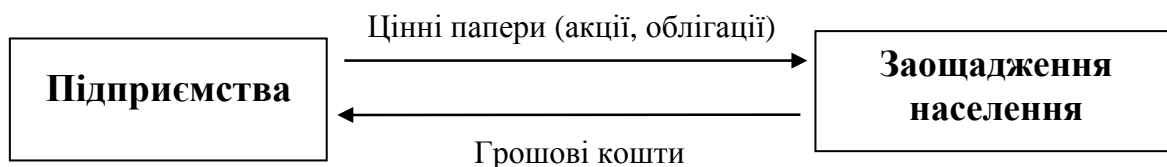
До фінансових послуг відносяться:

- випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- довірче управління фінансовими активами;
- діяльність з обміну валют;
- залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- фінансовий лізинг;
- надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;
- надання гарантій та поручительств;
- переказ коштів;
- послуги у сфері страхування та у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню;
- факторинг;
- адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах;
- управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю»;
- операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів;
- банківські та інші фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [6].

Головним призначенням фінансових посередників є фінансування економічної діяльності та забезпечення ефективного перерозподілу капіталу в суспільстві. Завдяки чому створюються сприятливі умови для ефективного функціонування реального сектора економіки та прискорення кругообігу капіталу в процесі господарської діяльності [33].

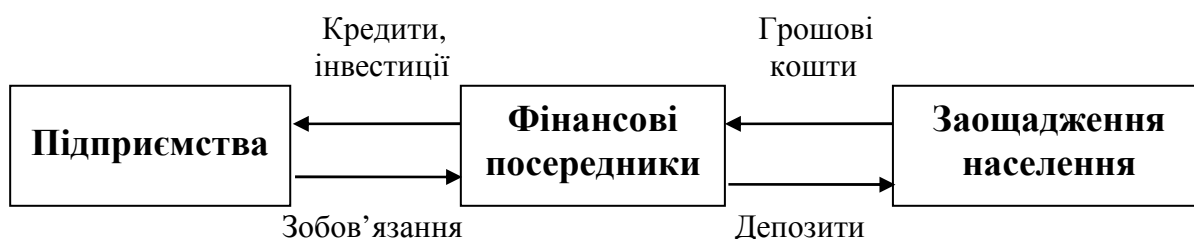
Переміщення грошового капіталу різними способами від тих, хто має заощадження до тих, хто їх потребує, зображено на рис. 13.1, 13.2.

Безпосереднє переміщення грошей від власників заощаджень (населення) до позичальників (підприємств) може здійснюватися без посередництва будь-яких фінансових інститутів (рис 13.1).

Рис. 13.1 Пряме переміщення грошей

Переміщення вільного капіталу від власників заощаджень (домашніх господарств) до позичальників (підприємств) може здійснюватися також за допомогою *інституційних фінансових посередників* як банківських, так і небанківських (рис. 13.2).

Рис. 13.2 Переміщення грошових коштів через фінансових посередників

Наприклад, ті суб'єкти, що мають заощадження, можуть покласти свої вільні кошти на депозитні рахунки в банки і отримувати дохід у вигляді процентів. У свою чергу, банки за рахунок акумульованих у дрібних заощаджувачів коштів, можуть надавати достатньо великі кредити будь-яким фірмам, компаніям, підприємствам для розширення їх виробництва, оновлення основного капіталу, здійснення реального та фінансового інвестування.

Фінансове посередництво істотно відрізняється від брокерсько-дилерської діяльності, оскільки брокери і дилери не створюють власних вимог і зобов'язань, а діють за дорученням клієнтів, одержуючи дохід у вигляді комісійної плати (брокери) чи різниці в курсах купівлі і продажу (дилери).

Фінансові посередники діють на ринку зовсім по-іншому – від свого імені і за власний рахунок, створюючи власні зобов'язання і власні вимоги. Тому їх прибутки формуються як різниця між доходами від розміщення акумульованих коштів і витратами, пов'язаними з їх залученням.

Так, страхова компанія, акумулюючи кошти своїх клієнтів, створює нове зобов'язання – страховий поліс, а розміщуючи ці кошти в банках чи цінних паперах, створює нову вимогу до позичальника.

Таким, чином, **посередництво на грошовому ринку** – це специфічний вид діяльності, який полягає в акумуляції коштів його суб'єктами в обмін на власні фінансові зобов'язання і розміщення їх від свого імені у дохідні активи.

Внаслідок цієї діяльності:

1) на ринку з'являються нові фінансові інструменти, їх загальний асортимент значно розширюється, що посилює стимули для формування вільних грошових капіталів;

2) урізноманітнюється трансформація грошового капіталу, що сприяє кращій адаптації його руху до потреб розширеного відтворення;

3) скорочуються витрати економічних суб'єктів на забезпечення руху власного грошового капіталу між учасниками за рахунок економії на масштабності операцій;

4) мінімізуються фінансові ризики економічних суб'єктів, пов'язані з використанням власного грошового капіталу за рахунок їх перерозподілу між учасниками процесу інвестування.

Стрімкий розвиток фінансових відносин призвів до формування різноманітних видів фінансових посередників, які пропонують свої послуги на ринку.

Класифікації фінансових посередників відрізняються в залежності від країни, у якій вони функціонують, внаслідок відмінностей щодо:

- фінансових та культурних традицій, що склалися історично;
- рівня економічного розвитку країни;
- потреб учасників ринку;
- особливостей ведення бізнесу в тій чи іншій країні.

Зокрема, *розрізняють європейську та американську класифікації*.

Так, згідно з міжнародною класифікацією, яка сформувалася в США, розрізняють три групи фінансових посередників (рис. 13.3):

Рис. 13.3 Американський підхід до класифікації фінансових посередників залежно від пропонованого виду фінансових послуг [74]

Депозитні корпорації у Сполучених Штатах являють собою фінансово-кредитні установи, які мають право залучати на свої рахунки депозити, а сформовані ресурси спрямовувати на:

- кредитування підприємств і приватних осіб;
- проведення операцій з єдиним видом цінних паперів, які їм дозволено, – це операції з федеральними, державними цінними паперами або цінними паперами органів місцевого управління, оскільки з корпоративними цінними паперами в США працюють виключно інвестиційні банки.

Інвестиційні посередники отримують фінансові ресурси за рахунок об'єднання коштів індивідуальних інвесторів шляхом випуску власних акцій, сертифікатів або короткострокових зобов'язань та їх продажу на фінансовому ринку з метою отримання прибутку. Вони надають такі види послуг:

- емісія та розміщення цінних паперів корпорацій на ринку;
- інвестування коштів у ринкові цінні папери;
- довгострокове інвестиційне кредитування, що сприяє розвитку інновацій та науково-технічному прогресу;
- іпотечне кредитування;
- довгострокове кредитування споживчих потреб, будівельних проектів, потреб малого підприємництва;
- консультування в галузі «злиття-поглинання» компаній та ін.

Контрактно-ощадні або договірні установи, являють собою фінансово-кредитні інститути, що залучають на договірних засадах грошові кошти клієнтів на довгостроковій основі шляхом здійснення періодичних внесків з метою здійснення виплат цільового характеру у майбутньому.

Фінансові ресурси страхових компаній формуються за рахунок внесків фізичних та юридичних осіб на страхування життя та здоров'я, майна та відповідальності. Ці грошові кошти спрямовуються на кредитування або фінансування купівлі цінних паперів (акцій та облігацій фірм, державних облігацій).

Створення пенсійних фондів за кордоном сприяє зниженню податкових платежів суб'єктів господарювання, а вільні кошти спрямовуються на придбання цінних паперів найбільш надійних компаній.

Особливістю європейської класифікації є відсутність жорсткого обмеження на коло операцій, що виконуються комерційними банками, на відміну від американської системи. В США комерційним банкам заборонено здійснення операцій з корпоративними цінними паперами, вони можуть працювати тільки з державними цінними паперами та з цінними паперами органів місцевого управління, що й спричинило свого часу появу інвестиційних банків у складі банківської системи. Європейські банки таких обмежень у своєї діяльності не мають, їх банки в основному побудовані за принципом універсальності.

Вітчизняне законодавство згідно з європейським підходом розподіляє фінансових посередників на дві групи:

- банківські (універсальні, спеціалізовані) установи;
- небанківські фінансово-кредитні установи.

Сукупність перерахованих вище фінансових посередників являє собою кредитну систему країни.

КРЕДИТНА СИСТЕМА – це сукупність кредитних відносин та кредитно-фінансових інститутів, які реалізують ці відносини.

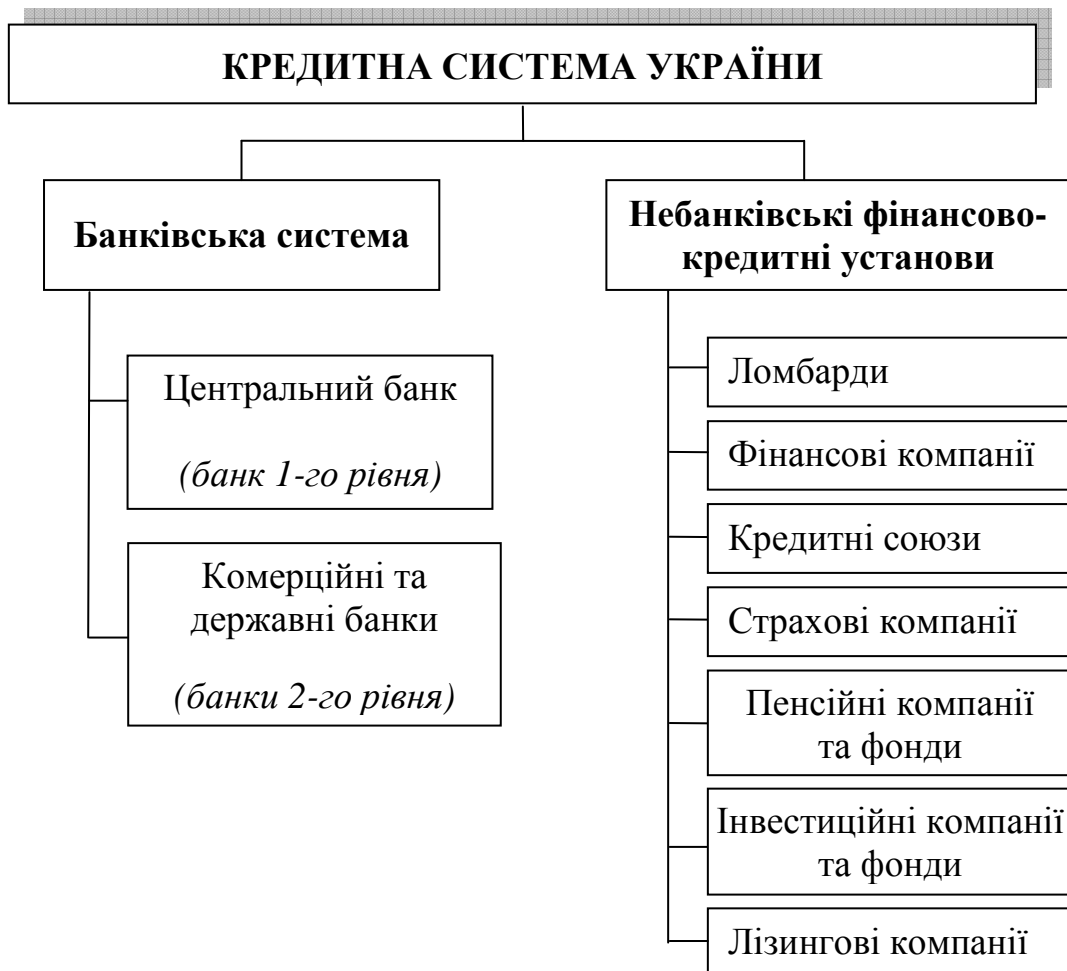
КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ – це відносини стосовно форм та способів кредитування, які виникають між різними групами економічних суб'єктів.

Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, бюджету й населення та використання цих коштів на умовах повернення та платності для задоволення

економічних і соціальних потреб суспільства.

Структура сучасної кредитної системи складається з трьох ланок до складу яких входять такі фінансово-кредитні інститути (рис. 13.4):

- 1) центральний банк;
- 2) комерційні банки;
- 3) спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи.

Рис. 13.4 Структура кредитної системи України

Перші дві групи становлять окрему ланку організації кредитних відносин – банківську систему країни, третя група формує відносно відособлену систему небанківських установ, що спеціалізуються на виконанні окремих кредитних операцій.

Головною ланкою кредитної системи безумовно є банківська система. Вона може бути побудована за однорівневим або дворівневим принципом. Однорівневий принцип не передбачає розмежувань у наборі виконуваних банками функцій, тобто всі банки виконують одні й ті ж самі функції. Дворівневий принцип побудови банківської системи передбачає розмежування функцій та сфер діяльності.

У центрі банківської системи знаходиться центральний банк, в Україні – Національний банк України (НБУ). Він є емісійним, касовим та резервним центром країни.

Другу частину кредитної системи складають комерційні банки та їх структурні підрозділи. Саме вони є центральною фігурою кредитної системи, оскільки саме через них здійснюються основні посередницькі функції між кредиторами й позичальниками, зокрема кредитне обслуговування функціонуючих капіталів і населення. Свій капітал комерційні банки утворюють, в основному, за рахунок депозитів (вкладів) та позичок, одержаних від центрального банку або отриманих на міжбанківському ринку.

Існує багато різних видів банків, проте за своїм функціональним призначенням і належністю вони можуть бути зведені у дві великі групи: центральні (федеральні) банки та комерційні банки. У сукупності та взаємодії всі банки складають національну банківську систему.

Основним джерелом банківського прибутку виступає різниця (маржа) між процентом, що береться банком за наданий кредит (позичку), і процентом, що сплачується банком за депозитами.

Крім банків кредитна система містить також спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні установи, які надають кредити для обслуговування окремих, вузько спеціалізованих секторів економіки. Вони є конкурентами комерційних банків на кредитному ринку.

Спільні риси елементів кредитної системи:

- всі вони є фінансовими посередниками;
- своїми спільними діями мають можливість впливати на обсяг грошової маси в обігу.

Розбіжності між елементами кредитної системи:

- діють в різних секторах економіки;
- виконують різні функції;
- у кожного з них різна мета існування;
- кожен з них має свої інструменти впливу на обсяг грошової маси в обігу.

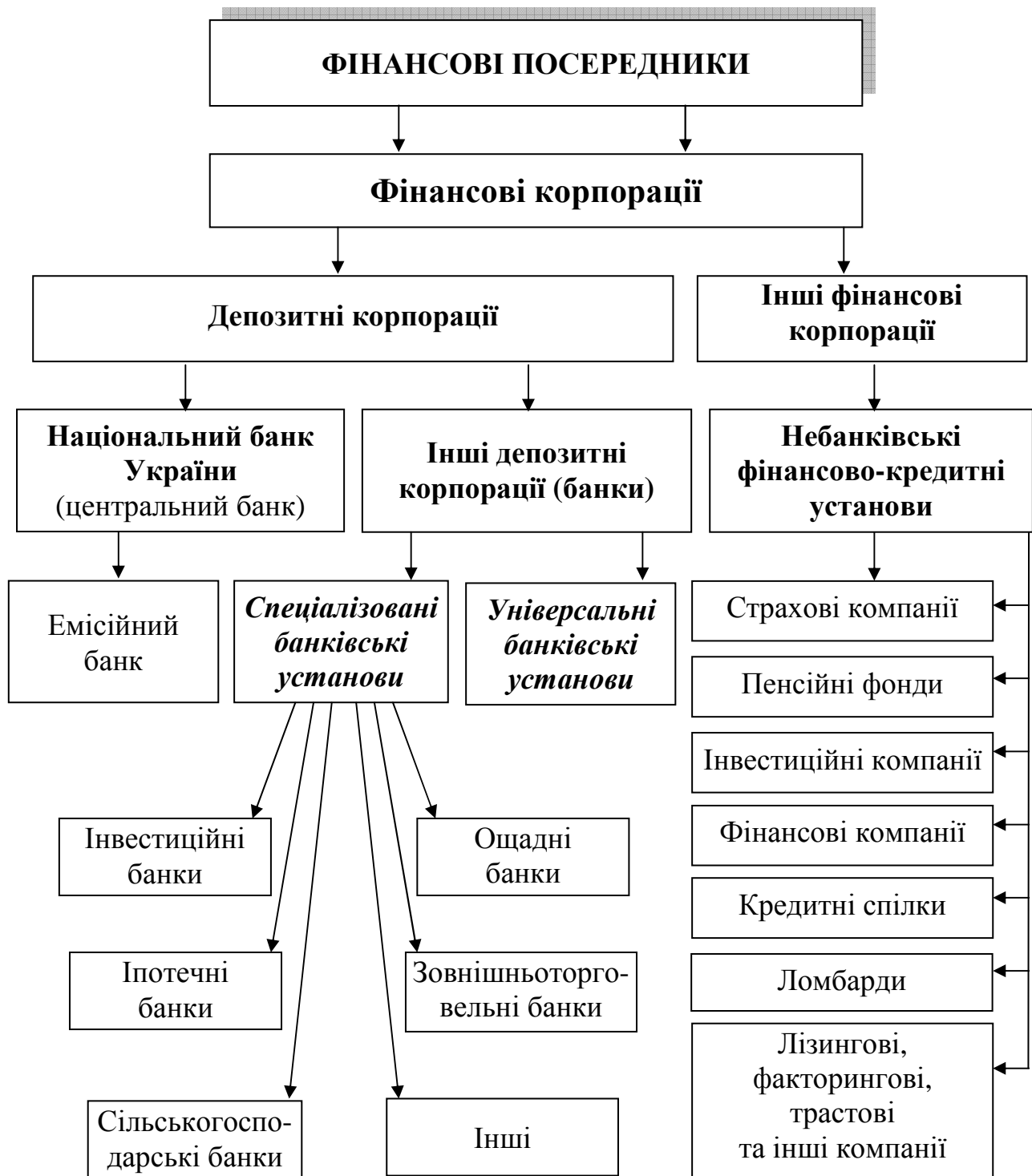
Принципи організації кредитної системи України було визначено у 1991 р. на підставі закону «Про банки і банківську діяльність».

У теперішній час діяльність банківської системи України регулюється згідно з Законами України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 р. та «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.

Діяльність небанківських фінансово-кредитних установ регулюється Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р.

Відповідно до міжнародних стандартів, прийнятих в грошово-кредитній статистиці України, до фінансових посередників слід віднести **всю сукупність фінансових корпорацій** – різноманітних фінансово-кредитних інститутів, які поділяються на:

- **депозитні корпорації** (банківські установи);
- **інші фінансові корпорації** (спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні інститути) (рис. 13.5).

Рис. 13.5 Класифікація фінансових посередників на грошовому ринку

Економічна відмінність між банками і небанківськими фінансово-кредитними установами полягає в тому, що останні не можуть розмістити в активи більше коштів, ніж самі акумулювали. Банки ж, виконуючи емісійну функцію, є не тільки звичайними посередниками, а й емітентами кредитних грошей.

Основне призначення фінансових посередників полягає у:

- спроможності фінансування економічної діяльності суб'єктів ринку;
- забезпеченні ефективного перерозподілу капіталу в суспільстві.

Фінансові посередники формують свій капітал, залучаючи кошти в борг у власників заощаджень (індивідуальних інвесторів) шляхом емісії **ВЛАСНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ** – певним чином оформлених зобов'язань щодо повернення коштів з виплатою інвесторам процентного доходу на вкладені суми, які стають об'єктом торгівлі на грошовому ринку.

Акумуляовані таким чином кошти вони надають під більш високі проценти інвесторам. Різниця між отриманим і виплаченим процентним доходом становить прибуток фінансового посередника, частина якого спрямовується на покриття його витрат з ведення справи.

Фінансові посередники практично створюють нові фінансові активи.

Основними різновидами фінансових інструментів є:

- боргові інструменти;
- інструменти власності;
- похідні фінансові інструменти.

Основними функціями фінансового посередництва є:

1. Трансформація заощаджень індивідуальних інвесторів в інвестиції шляхом постачання додаткового обсягу ресурсів до реального сектору економіки.

2. Активізація процесів перерозподілу та мобільності капіталів за рахунок підвищення якості інвестицій та переорієнтації потоків капіталу з у нові види економічної діяльності.

3. Стимулювання інвестиційної діяльності за рахунок зниження процентних ставок шляхом збільшення пропозиції ресурсів на фінансових ринках, що спричиняє зниження вартості залучення капіталів та активізує попит на фінансові ресурси з боку реального сектора економіки.

4. Подолання психологічних бар'єрів, шляхом залучення до інвестиційних процесів не схильних до ризику інвесторів, за рахунок розміщення зобов'язань власного випуску, які вважаються менш ризикованими через прозорість діяльності та високий рівень урегульованості діяльності фінансових посередників, яка забезпечується встановленими державою нормами регулювання.

5. Професійний аналіз інформації про об'єкти інвестування (позичальників, емітентів тощо) щодо ризику вкладання коштів і потенційної прибутковості та відбір об'єктів інвестування.

6. Економія витрат щодо здійснення операцій з фінансовими активами для індивідуальних інвесторів через збільшення масштабів операцій.

7. Зниження ризиків інвестування для індивідуальних інвесторів шляхом диверсифікації активів та уникнення ризиків інвестування (надання кредитів великій кількості позичальників або придбання цінних паперів багатьох емітентів).

8. Моніторинг та управління ризиками інвестування протягом періоду інвестування.

9. Трансформація фінансовими посередниками неліквідних активів на/у ліквідні (наприклад, неліквідних довгострокових позик на ліквідні короткострокові депозити).

З огляду на важливість діяльності фінансових посередників в економічній літературі прийнято групування їх функцій на макро- та мікрорівні (рис. 13.6).

Рис. 13.6 Функції фінансових посередників в залежності від рівня їх діяльності [33]

Наприклад, на ринку грошей (у тому числі на валютному ринку) основним призначенням фінансових посередників (банків) є здійснення операцій з купівлі-продажу фінансових активів строком обертання до одного року, а також реалізація послуг, пов'язана з купівлею та продажем іноземної валюти. Натомість діяльність фінансових посередників на кредитному ринку повністю зводиться до надання послуг з кредитування під заставу майна чи майнових прав, фінансово-кредитної підтримки суб'єктів господарювання та населення, надання іпотечних кредитів, надання ломбардних, факторингових і лізингових послуг тощо.

На ринку цінних паперів призначенням фінансових посередників є емісія, купівля та продаж цінних паперів.

Також вони надають послуги зі зберігання, обігу, котирування та зміни прав власності.

Фінансові посередники відіграють важливу *роль у функціонуванні грошового ринку*, а через нього – у розвитку ринкової економіки. Вони:

– мають можливість отримувати прибуток за рахунок економії, що обумовлена зростанням масштабу фінансових операцій;

– здійснюючи аналіз кредитоспроможності потенційних позичальників, рівномірно розподіляють фінансові ризики;

– допомагають приватним особам, що мають заощадження, диверсифікувати їх (вкласти капітал у різні підприємства).

Сучасні фінансові посередники є професійними учасниками фінансового ринку та всіх його сегментів (ринку фінансових послуг, грошового, кредитного, цінних паперів, валютного тощо), які відіграють важливу роль у його функціонуванні і в результаті впливають на розвиток економіки країни.

Економічна роль фінансового посередництва полягає у такому:

1) можливості для кожного кредитора оперативного розмістити вільні кошти в дохідні активи, а для позичальника – оперативного мобілізувати додаткові кошти для виробничих та споживчих цілей;

2) скороченні витрат суб'єктів грошового ринку щодо формування вільних коштів, розміщенні їх у дохідні активи та залученні додаткових коштів;

3) послабленні фінансових ризиків для базових суб'єктів грошового ринку, оскільки значна частина їх перекладається на посередників завдяки широкій диверсифікації посередницької діяльності, створенню спеціальних систем страхування та захисту від фінансових ризиків;

4) збільшенні дохідності позичкових капіталів, зосереджених у дрібних власників, яким відкривається доступ до фінансування через посередників великих, високодохідних операцій і проектів;

5) можливості урізноманітнити відносини між кредиторами і позичальниками за допомогою надання додаткових фінансових послуг, що беруть на себе посередники;

6) за рахунок «ефекту масштабу» знижуються адміністративні, консультаційні, юридичні та інші витрати суб'єктів грошового ринку.

13.2 Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Банківська система

Закон України «Про банки та банківську діяльність» визначає **БАНК** як юридичну особу, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, й відомості про яку внесені до Державного реєстру банків

Законом також визначено, що в Україні банки можуть створюватися у формі публічних акціонерних товариств (ПАТ) або кооперативних банків [3]. Останні в Україні у теперішній час не представлені, отже, всі зареєстровані фінансові установи є акціонерними товариствами.

Банком є кредитна установа, яка обслуговує юридичних і фізичних осіб, а саме: приймає депозити, надає кредити, здійснює розрахунково-касове обслуговування, має обов'язкові резерви у центральному банку. Це базові ознаки комерційного банку, який виступає одночасно у ролі й покупця, й продавця існуючих у суспільстві тимчасово вільних грошових коштів.

В ході своєї діяльності банк виконує комплекс базових операцій, які у

сукупності являють собою закінчений процес посередництва:

- акумуляцію грошових коштів економічних суб'єктів з правом вільного розпорядження ними;
- вільне розміщення їх у дохідні активи від свого імені та під свою відповідальність;
- безумовне виконання розпоряджень власників акумульованих коштів щодо їх використання – повернути гроші власникові готівкою, переказати на рахунки третіх осіб чи на власні рахунки інших видів у цьому чи іншому банках.

Банки виконують наступні функції:

- 1) утворення платіжних засобів, тобто на їх базі виникають кредитні гроші (чеки, банківські векселі, ощадні сертифікати);
- 2) забезпечення функціонування розрахунково-платіжного механізму, здійснення і організація розрахунків в економічній системі та організація платіжного обороту;
- 3) акумуляція тимчасово вільних коштів, заощаджень та нагромаджень держави, підприємницьких структур та населення (деPOSITNІ операції);
- 4) кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, юридичних та фізичних осіб, а також держави;
- 5) кредитно-фінансове обслуговування внутрішнього та зовнішнього господарського обороту;
- 6) облік векселів та операції з ними;
- 7) інвестиційні операції та емісія власних цінних паперів;
- 8) операції з валютними цінностями;
- 9) збереження фінансових та матеріальних цінностей;
- 10) довірче управління майном клієнтів (трастові операції) та ін.

У сучасних умовах банки здійснюють нехарактерні для них у минулому операції, що включають операції з цінними паперами, лізинг, факторинг та інші види кредитно-фінансових операцій. Така тенденція є наслідком розширення сфери фінансових послуг, підвищенням їх якості, зростанням конкуренції в залученні перспективних клієнтів. Діяльність банківських інститутів спрямована на реалізацію головної мети – отримання максимального прибутку.

В умовах ринкової економіки банківській системі, як сукупності банків, притаманна різноманітність форм власності, відсутність монополії держави, тобто будь-які юридичні та фізичні особи можуть створювати банки згідно з чинним законодавством країни.

Комерційні банки можна класифікувати за такими ознаками:

1. За формою власності банки бувають:

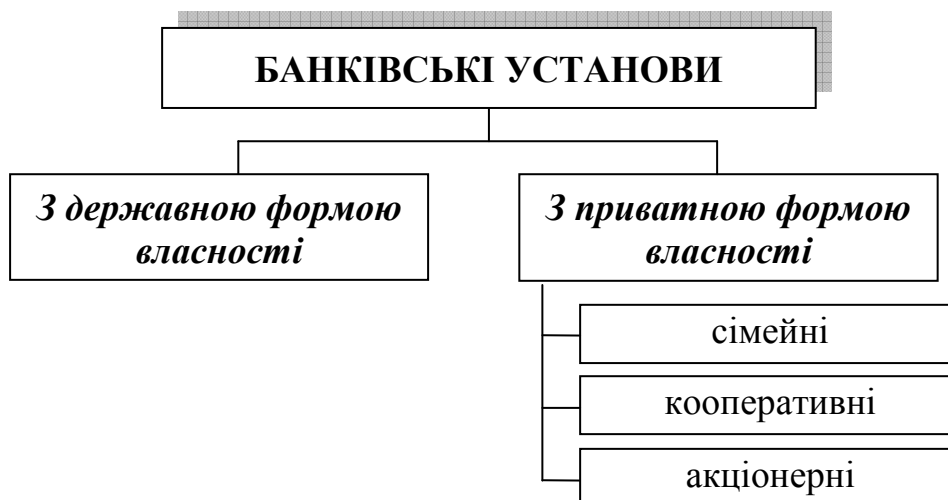
- **державні** – за чинним українським законодавством, державним вважається банк, 100 % капіталу якого належать державі.

В Україні державну форму власності на сьогодні мають чотири банки:

- Публічне акціонерне товариство «Державний експортно-імпорتنний банк України» (Укрексімбанк);
- Публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк»;
- Публічне акціонерне товариство акціонерний банк «Укргазбанк»;

– Публічне акціонерне товариство «Родовідбанк», який має ліцензію санаційного банку.

- **приватні** – коли капітал належить приватним особам (рис. 13.7).

Рис. 13.7 Види банківських установ за формою власності

Донедавна у світовій практиці зустрічалися сімейні банки – банки, що належали одній особі або родині (Банк Ротшильда або Банк Вормса). Але наприкінці ХХ ст. сімейного капіталу для ведення справ перестало вистачати, тому банки поступово акціонувалися та змінили, таким чином, форму власності на акціонерну. Кооперативні банки утворюються на засадах пайової участі у формуванні статутного капіталу та володінні ним. У такий спосіб створювалися перші українські банки на початку 90-х рр. Але з часом вони теж були акціоновані.

2. За походженням капіталу розрізняють:

- банки з вітчизняним капіталом;
- банки з участю іноземного капіталу;
- банки зі 100-відсотковим іноземним капіталом.

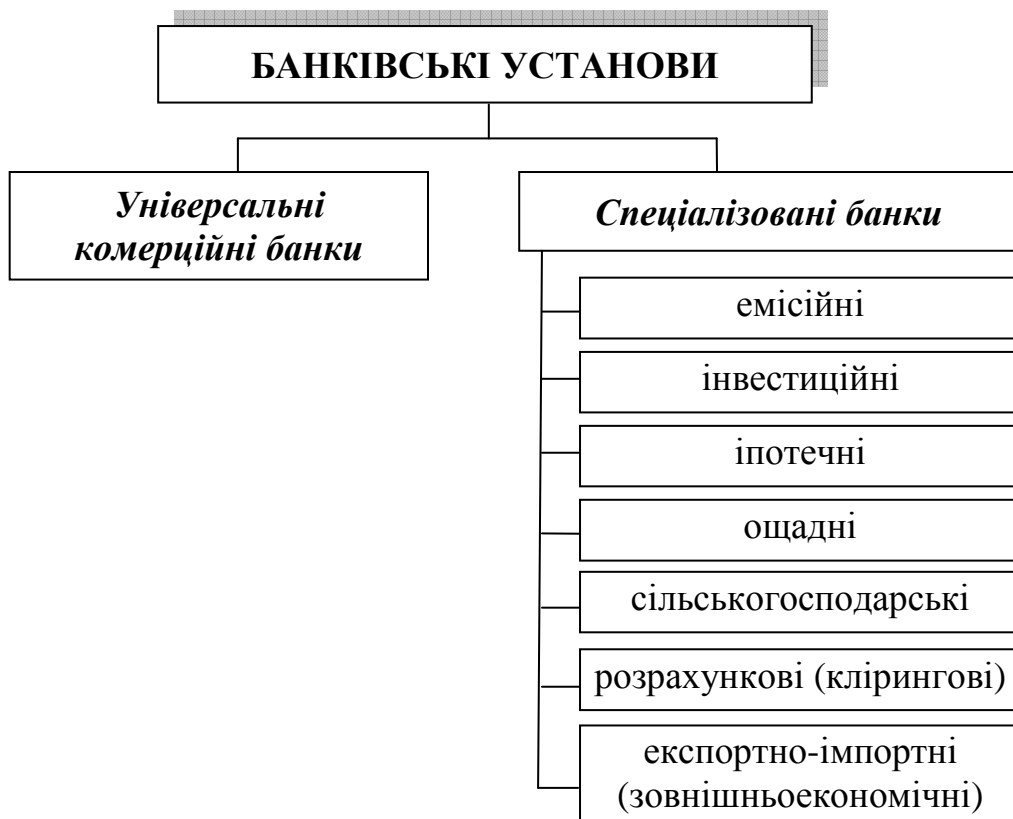
На сьогодні в Україні діє 24 банки з іноземним капіталом.

3. За колом операцій, що виконуються, банки поділяються на такі види:

– **універсальні** – акумулюють грошові кошти населення, підприємств, організацій, здійснюють грошові розрахунки, розміщують кредитні ресурси, надають традиційні банківські послуги, тобто виконують увесь спектр фінансово-посередницьких послуг;

– **спеціалізовані** – спеціалізуються на певних напрямках діяльності або на обслуговуванні обмеженого кола клієнтів, тобто мають право виконувати окремі види банківських послуг (рис. 13.8).

ЕМІСІЙНІ БАНКИ – це банки, які мають монопольне право на емісію грошових знаків в обіг. Як правило, вони є центральними банками країн, тобто банками першого рівня.

Рис. 13.8 Види банківських установ за спеціалізацією діяльності

ІНВЕСТИЦІЙНІ БАНКИ – це банки, які відповідно до свого статуту, мають право на здійснення операцій з цінними паперами на фінансовому ринку.

У світовій практиці зустрічаються два різновиди таких банків: банки-емітенти цінних паперів та банки, що займаються консалтінгом у галузі «злиття та поглинання» компаній.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ БАНКИ – це галузеві банки, які надають банківські послуги певному сектору економіки – сільському господарству, у тому числі займаються кредитуванням фермерських господарств.

РОЗРАХУНКОВІ (КЛІРИНГОВІ) БАНКИ – це банки, які здійснюють взаємні розрахунки у вигляді заліку вимог одне до одного для чого у країні створюються клірингові, або розрахункові, палати.

Можливо декілька способів клірингу (безготівкового взаємного заліку):

- всередині одного банка;
- через місцеві розрахункові палати;
- через мережу банків-кореспондентів;
- через розрахункову мережу центрального банка.

В Україні у 1994 р. запроваджено модель міжбанківських розрахунків на основі електронних технологій через розрахункові палати – центральну розрахункову палату, яка безпосередньо підпорядкована НБУ, та регіональні розрахункові палати, які є структурними підрозділами територіальних управлінь Національного банка.

ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНІ (ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ) БАНКИ – це

банки, які спеціалізуються на здійсненні міжнародних банківських операцій.

4. За територіальною ознакою банки поділяються на:

– **міжнародні** – створюються за участю іноземного капіталу й можуть мати філії та здійснювати обслуговування клієнтів в інших країнах;

– **національні** – мають розгалужену мережу філій по всій території країни.

Наприклад, в Україні до цієї групи банків відносяться Ощадбанк, Правексбанк, Промінвестбанк, Приватбанк і т. і.;

– **регіональні** – обслуговують певний регіон країни (одну або кілька прилеглих областей).

5. За наявністю мережі філій:

– такі, що мають мережу філій;

– такі, що не мають філій.

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА – це сукупність різного виду банків і банківських інститутів (філій, представництв), свідомо побудована на законодавчій основі у їх єдності з чітким визначенням місця, субординації та взаємозв'язків окремих її елементів та ланок, що існує в тій чи іншій країні у визначений історичний період.

Вона виконує свої специфічні функції та роль в економіці, які хоч і пов'язані з функціями і роллю окремих банків, проте не повторюють їх і не зводяться до них, а мають самостійне значення.

Дворівнева побудова – ключовий принцип побудови банківських систем у ринкових економіках.

Дворівнева банківська система – це система, у якій емісійно-організаційні функції відокремлені від інших банківських, і виключне право на їх здійснення надане центральному банку – банку першого рівня.

Банківська система країн з ринковою економікою представлена двома рівнями – центральний банк та комерційні банки. На першому (вищому) рівні ієрархії знаходиться центральний банк. Банківська система виступає як керована система, тобто центральний банк встановлює правила функціонування грошово-кредитного сектору економіки в країні та активно взаємодіє з системою комерційних банків. Тому центральні банки ще називають «банками першого рівня».

Існують два **шляхи створення центрального банку:**

– **еволюційний** (на базі найбільшого комерційного банку створюється центральний банк);

– **організаційний** (на підставі певного закону створюється новий банк, який наділяється емісійними повноваженнями).

Комерційні банки займають другий (нижчий) рівень банківської системи. Вони обов'язково є юридичними особами та функціонують на основі банківського законодавства; їх діяльність регламентується економічними нормативами, які встановлює центральний банк.

Наявність обов'язкових резервів у центральному банку є спільною рисою для комерційних банків і відмінною рисою комерційних банків від небанківських кредитних установ.

Банківська система має багато спільних рис з іншими економічними

системами, що ставить її в один ряд з найвищими ієрархічними структурами цілісної економічної системи країни. Проте вона має й свої специфічні риси, які виділяють її з ряду інших систем і надають їй статусу самостійного економічного явища.

Загальні ознаки банківської системи:

1) *працює, спираючись на принцип єдності*, що передбачає наявність єдиної мети та бази функціонування, зокрема єдиного банківського законодавства, єдиної грошової одиниці тощо;

2) *має специфічну організаційну структуру та склад елементів*, який в цілому здатний до взаємної заміності;

3) *є динамічною системою, що постійно розвивається*, оскільки всередині неї постійно виникають нові взаємовідносини;

4) *виступає як саморегульована система*: кожний банк самостійно обирає політику на грошовому, кредитному та фінансовому ринках;

5) *є керованою системою*: центральний банк керує відносинами, що виникають всередині банківської системи та встановлює нормативи діяльності комерційних банків з метою забезпечення фінансової стійкості банківської системи та підтримання довіри економічних суб'єктів, і в першу чергу населення, до системи комерційних банків.

Банківська система України організована за принципом американської дворівневої системи. У такий спосіб вона містить у собі два рівні: центральний банк і мережу державних та комерційних банків.

Принципи організації банківської системи України було визначено законом «Про банки і банківську діяльність» (від 20.03.1991 р.). У подальшому діяльність банківської системи України регулюється згідно з Законами України «Про банки і банківську діяльність» (від 07.12.2000 р.) та «Про Національний банк України» (від 20.05.1999 р.).

13.3 Небанківські фінансово-кредитні інститути, їх класифікація та характеристика

З середини 50-х років ХХ століття важливу роль у фінансових системах розвинених країн почали відігравати *спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути*, які здійснювали накопичення та мобілізацію грошового капіталу, акумуляцію заощаджень населення та постачання позичкового капіталу.

Зростання ролі небанківських фінансових установ, до яких відносяться страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, фінансові, інвестиційні фонди та компанії тощо, *викликано наступними основними чинниками*:

- збільшенням доходів населення у розвинених країнах;
- активним розвитком ринку цінних паперів;
- наданням цими установами послуг, які не в змозі надавати комерційні банки;
- деякі небанківські фінансові установи (пенсійні фонди, страхові

компанії) акумулюють грошові кошти населення на значно більші строки, ніж банки. Це дає їм можливість здійснювати довгострокові інвестиції.

У сучасних умовах небанківські фінансові інститути займаються:

- 1) акумуляцією заощаджень населення;
- 2) наданням кредитів шляхом облігаційних позик державі та фірмам;
- 3) мобілізацією капіталу шляхом емісії акцій;
- 4) здійснюють іпотечне кредитування;
- 5) надають споживчі кредити населенню.

Ці установи конкурують між собою як щодо залучення коштів, так і у сфері кредитних операцій.

НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ є фінансовими посередниками грошового ринку, які здійснюють акумуляцію заощаджень і нагромаджень, розміщення їх у дохідні активи: у цінні папери та кредити (переважно довгострокові).

У своїй діяльності вони **мають багато спільного з банками:**

– функціонують у тому ж самому секторі ринку, що й банки – у секторі опосередкованого фінансування;

– формуючи свої ресурси (пасиви), вони випускають, подібно до банків, боргові зобов'язання, які менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, проте теж можуть реалізовуватися на ринку як додатковий фінансовий інструмент;

– розміщуючи свої ресурси в дохідні активи, вони купують боргові зобов'язання, створюючи, подібно до банків, власні вимоги до інших економічних суб'єктів, хоч ці вимоги менш ліквідні і більш ризиковані, ніж активи банків;

– діяльність їх щодо створення зобов'язань і вимог ґрунтується на тих самих засадах, що й банків: їх зобов'язання менші за розмірами, більш ліквідні і коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності.

Разом з тим посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ істотно відрізняється від банківської діяльності, а саме вона:

– не пов'язана з базовими банківськими операціями;

– не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей, а отже немає потреби контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську, насамперед поширюючи на них вимоги обов'язкового резервування. Тому законодавство всіх країн дає їм інший статус, ніж банкам;

– є вузько спеціалізованою.

Спеціалізація небанківських посередників здійснюється за двома критеріями:

- 1) за характером залучення вільних грошових коштів кредиторів;
- 2) за тими додатковими послугами, які надають своїм кредиторам фінансові посередники.

Формування грошових ресурсів небанківських фінансово-кредитних установ має ту особливість, що воно **не є депозитним**, тобто переданими їм

коштами власники не можуть так вільно скористатися, як банківськими вкладками. Як правило, ці кошти вкладаються на тривалий, заздалегідь визначений строк. Чим довший цей строк, тим з більшими ризиками пов'язане таке розміщення і тим вищі доходи воно повинно приносити.

Недепозитне залучення коштів може здійснюватися двома способами:

- на договірних засадах;
- шляхом продажу посередником своїх цінних паперів (акцій, облігацій, паїв, сертифікатів).

Звідси **всі небанківські посередники поділяються на:**

- **договірних фінансових посередників**, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором);
- **інвестиційних фінансових посередників**, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх власних акцій, облігацій, паїв тощо.

У середині кожної з цих груп фінансові посередники класифікуються за видами послуг, які вони надають своїм клієнтам понад доходи за залучені кошти.

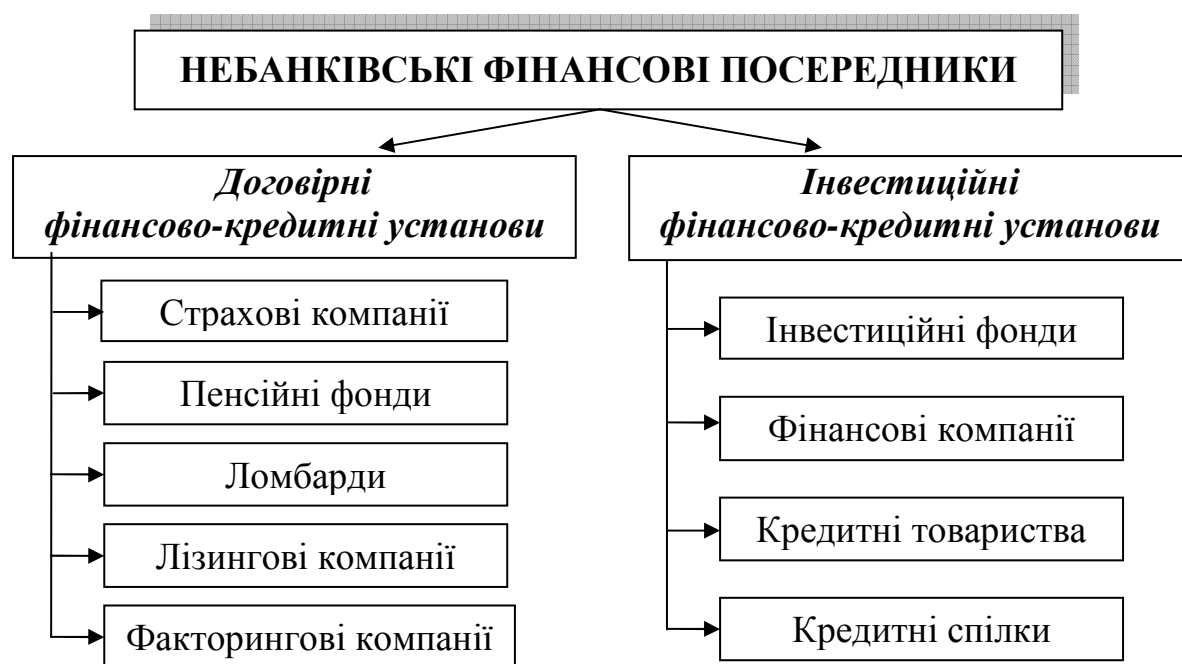
Серед **договірних посередників** за цим критерієм можна виокремити:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- ломбарди,
- лізингові та факторингові компанії.

В групі **інвестиційних посередників** за цим критерієм виділяються:

- інвестиційні фонди;
- фінансові компанії;
- кредитні спілки тощо.

Загальна класифікація небанківських фінансово-кредитних установ наведена на рис. 13.9.

Рис. 13.9 Класифікація небанківських фінансово-кредитних установ

Розглянемо в загальних рисах механізм посередницького функціонування основних видів небанківських фінансово-кредитних установ.

1. Договірні фінансові посередники.

СТРАХОВІ КОМПАНІЇ – це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність полягає у формуванні на підставі договорів з юридичними і фізичними особами (через продаж страхових полісів) спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати страхувальникам грошових коштів в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків).

Попит на страхові послуги зумовлюється тим, що в економічних суб'єктів (юридичних та фізичних осіб) постійно існує загроза настання якихось несприятливих, а то й катастрофічних подій, що призводять до значних фінансових втрат (смерть, хвороба чи звільнення з роботи члена сім'ї, праця якого була основним джерелом доходу; загибель майна від пожежу; аварія автомобіля тощо). Покрити ці втрати з поточних доходів практично неможливо, накопичувати для цього кошти через депозитні рахунки теж дуже складно. Страхування є найбільш вигідним відшкодуванням таких втрат, оскільки сума його може бути більшою страхових внесків.

З розвитком і ускладненням техніки, технології, погіршенням екологічної ситуації ймовірність настання таких подій зростає. Тому страховий бізнес у країнах з розвиненими ринковими економіками успішно розвивається, створюючи банкам потужну конкуренцію в боротьбі за заощадження населення.

Страхові компанії умовно поділяються на компанії страхування життя і компанії страхування майна та від нещасних випадків. Методи роботи у них однакові: продаючи страхові поліси, вони мобілізують певні суми коштів, які розміщують у дохідні активи. З доходів від цих активів вони покривають свої операційні витрати, одержують прибутки. З мобілізованих коштів ці компанії створюють резерви для виплати відшкодувань при настанні страхових випадків. Відмінність між ними полягає в способах розміщення мобілізованих коштів у дохідні активи.

Компанії зі страхування життя мають можливість досить точно визначити коефіцієнт смертності населення і спрогнозувати на цій підставі розподіл своїх виплат за страховими полісами в часі. Це дає їм можливість переважну частину своїх резервів розміщувати в довгострокові, найбільш дохідні активи – облігації та акції корпорацій, заставні, довгострокові депозити тощо.

Компанії зі страхування майна та від нещасних випадків страхують від випадків, настання яких значно менш прогнозоване, ніж смертність населення. Тому вони не можуть розміщувати свої резерви в такі ж активи, як компанії зі страхування життя, а змушені обмежуватися переважно короткостроковими цінними паперами (державними, муніципальними) і тільки частково інвестувати в довгострокові облігації чи акції.

Страхові компанії у розвинутих країнах мобілізують величезні фінансові ресурси і є головними постачальниками довгострокових капіталів на грошовому ринку. Крім довгострокових цінних паперів, вони можуть вкладати свої ресурси в

іпотечні позики, в довгострокові позики під заставу нерухомості тощо.

ПЕНСІЙНІ ФОНДИ – це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку.

За механізмом функціонування вони нагадують компанії страхування життя. У них внески у фонд здійснюються систематично протягом тривалого часу, в результаті чого накопичуються великі суми грошового капіталу. Оскільки строки виходу на пенсію відомі, фонду легко спрогнозувати розміри пенсійних виплат в часі і відповідно розмістити вільні кошти в довгострокові дохідні активи. Ними можуть бути корпоративні облігації, акції, державні цінні папери, довгострокові кредити. Надійне та дохідне розміщення коштів фонду є запорукою його успішного функціонування. За рахунок додаткових доходів вони не тільки покривають свої операційні витрати, а й виплачують пенсії понад суми пенсійних внесків.

Пенсійні фонди бувають державні та приватні. Державні фонди, як правило, створюються за ініціативою центральних і місцевих органів влади. Вклади до них здійснюються шляхом нарахувань на заробітну плату всіх чи певних категорій працівників, або ж відрахувань з відповідних бюджетів. Тому й розміщення коштів цих фондів здійснюється переважно в державні цінні папери.

Приватні пенсійні фонди створюються, як правило, за ініціативою певних фірм, страхових компаній тощо для виплат пенсій та допомог своїм працівникам. Кошти їх формуються за рахунок відрахувань із заробітної плати працівників, відрахувань з прибутку при його розподілі, з доходів від розміщення коштів в активи. Приватні фонди можуть існувати як самостійні структури, а можуть управлятися самими корпораціями, що їх створили, чи за їх дорученням комерційними банками, трастовими чи страховими компаніями. Переважна частина коштів цих фондів розміщується в цінні папери тих фірм, що їх створили. Тому вони нерідко дістають можливість контролювати самі фірми-засновники.

ЛОМБАРДИ – фінансові посередники, що спеціалізуються на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна.

Кошти ломбардів формуються із внесків засновників, прибутку від його діяльності, виручки від реалізації заставленого майна. Вони можуть користуватися також банківським кредитом. Відносини між ломбардами та позичальниками оформляються спеціальними документами (ломбардними квитанціями), які мають статус угоди між сторонами, що дає підстави відносити ломбард до групи договірних фінансових посередників.

ЛІЗИНГОВІ КОМПАНІЇ – фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування (транспортних засобів, обладнання, машин тощо) та передачі їх в оренду фірмам-орендарям для використання у виробничій діяльності, які поступово сплачують їх вартість протягом визначеного строку (5 - 10 і більше років).

Оформляються лізингові угоди договорами оренди. Ресурси лізингових компаній формуються з власного капіталу та банківських позичок. Особливістю лізингового посередництва є те, що в ньому кредитування здійснюється в

товарній формі і має довгостроковий характер, що дуже зручно для позичальників. В Україні лізинг поки що розвинутий слабо, проте має гарні перспективи в умовах економічного зростання, особливо в сільському господарстві, малому та середньому бізнесі.

ФАКТОРИНГОВІ КОМПАНІЇ (ФАКТОРИ) – фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу.

Ці права існують, як правило, у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Сплату по цих рахунках при настанні строків одержує факторингова компанія. Оформляється така операція спеціальним договором між фактором та його клієнтом, що продає свої вимоги.

Факторинг є складною фінансовою операцією, в якій поєднується елементи кредитування з посередницькими послугами. Тому дохід від факторингової операції формується з двох частин: з процента на виплачену клієнту суму та комісію, яка розраховується на суму куплених у клієнта розрахункових документів. Строк такого кредиту досить короткий, тому рівень процента по ньому невисокий. Однак великі суми платіжних документів, що купуються, та стягування комісії на всю їх суму забезпечують достатні доходи, щоб розвивати цей бізнес. Такі компанії звичайно створюються при банках і широко користуються позичками цих банків для здійснення своїх операцій. Окремі банки самостійно виконують такі операції для своїх клієнтів.

2. Інвестиційні фінансові посередники.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ФОНДИ (БАНКИ, КОМПАНІЇ) – це фінансові посередники, що спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення. Вони акумулюють грошові кошти дрібних приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів, а потім розміщують їх в акції інших корпорацій та в державні цінні папери.

Інвестиційні фонди, акумулюючи великі обсяги капіталів, спроможні забезпечити високий рівень професійного управління ними, надійний захист від кредитних ризиків та високий рівень доходності за своїми пінними паперами – акціями, інвестиційними сертифікатами тощо.

Надійність інвестиційних фондів забезпечується передусім високим рівнем диверсифікації активів. Законодавство окремих країн навіть обмежує частку активів фондів, що припадає на одну компанію. Наприклад, у США їм заборонено вкладати в акції одного підприємства більш ніж 5 % своїх активів. Подібні обмеження існують й в інших країнах.

Доходи фондів формуються з дивідендів і процентів за цінними паперами, які є в їхніх портфелях, та з курсової різниці цих паперів. Витрати фондів визначаються виплатами доходів за власними цінними паперами та змінами їхніх курсових різниць.

У розвинених країнах інвестиційні фонди є могутніми фінансовими структурами, що відчутно конкурують з великими банками, страховими компаніями. Розвиток їх безпосередньо пов'язаний з розвитком середнього класу в країні, зі зростанням його заощаджень та інвестиційних уподобань. Якраз через вказані фонди цей клас може зручно і вигідно реалізувати свої

інвестиційні можливості. В Україні подібні фонди поки що не відіграють відчутної ролі на ринку фінансових послуг.

Створення міжнародних інвестиційних компаній обумовлено наступними обставинами:

- по-перше, це гнучкий спосіб переведення приватного капіталу з однієї країни в іншу;
- по-друге, ці компанії мають можливість користуватись сприятливими умовами для інвестицій в інших країнах.

Тому багатонаціональні інвестиційні компанії відіграють велику роль у системі контролю над економікою не тільки своєї країни. В післявоєнні роки інвестиційні компанії відіграли важливу роль у поєднанні американських, західноєвропейських та японських фінансово-промислових груп. Вони виступають як важлива ланка в управлінні різними фінансово-промисловими групами, концентруючи у себе величезні пакети акцій корпорацій.

ФІНАНСОВІ КОМПАНІЇ мають ту характерну особливість, що мобілізовані звичайним для інвестиційних посередників шляхом (через продаж своїх цінних паперів), кошти направляють у позички фізичним та юридичним особам для придбання товарів виробничого чи споживчого призначення. Такі компанії спеціалізуються на видачі кредитів населенню для роздрібної купівлі товарів народного споживання; на кредитуванні купівлі товарів певних видів у певних виробників чи торговельних компаній, меблів у магазинах конкретної торгової фірми тощо; на кредитуванні торговельних організацій під продаж ними товарів з відстрочкою платежу та ін. До групи фінансових компаній можна віднести також лізингові та факторингові компанії, оскільки вони певною мірою кредитують платіжні потреби своїх клієнтів.

Кредити фінансових компаній переважно є короткостроковими і невеликими за розмірами. Тому активи їх досить диверсифіковані, що сприяє послабленню кредитних ризиків і захисту інтересів їх вкладників. Платіжне спрямування кредитів цих компаній сприяє прискоренню реалізації товарів та послуг, що позитивно впливає на економічне зростання. Тому послуги фінансових компаній користуються сталим попитом у країнах з розвиненими ринковими економіками. Там ці компанії активно конкурують із банками, особливо у сфері споживчого кредиту.

КРЕДИТНІ КООПЕРАТИВИ (ТОВАРИСТВА, СПІЛКИ, СОЮЗИ) – це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно підприємств малого і середнього бізнесу будь-якої форми власності, фермерських та домашніх господарств, фізичних осіб. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності. В окремих країнах таким кооперативам дозволено відкривати для своїх членів ощадні, депозитні та інші спеціальні рахунки, кошти на яких теж формують їх ресурсну базу.

Мобілізовані кошти розміщуються передусім у коротко- та середньострокові позички своїм членам – під проценти, нижчі від банківських. Не розміщені в позички кошти товариства можуть зберігати на дохідних депозитах у

банках чи інвестувати в короткострокові цінні папери з високою ліквідністю.

Крім позичок, кредитні кооперативи можуть надавати своїм членам інші послуги – консультаційні, брокерські, випускати кредитні картки, встановлювати касові автомати тощо. Коло послуг, які надають кредитні товариства, поступово розширюється, наближаючись до кола послуг, які надають комерційні банки. Проте набір базових банківських операцій вони не можуть виконувати і тому на них не поширюються норми банківського законодавства.

Згідно з Законом України «Про кредитні спілки» (від 20.12.2001 р.) **КРЕДИТНА СПІЛКА** – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Діяльність кредитної спілки ґрунтується на таких принципах: добровільності вступу та свободи виходу з неї, рівноправності членів, самоврядуванні, гласності.

Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням, власну символіку. Кредитна спілка набуває статусу юридичної особи з моменту її державної реєстрації та не може бути засновником або співзасновником суб'єктів підприємницької діяльності.

Кредитна спілка діє на основі самофінансування, несе відповідальність за наслідки своєї діяльності та виконання зобов'язань перед своїми членами, партнерами та держаним бюджетом. Установчі збори затверджують статут кредитної спілки, обирають її органи управління, уповноважують осіб для проведення державної реєстрації, вирішують інші питання.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте фінансових посередників, яку роль вони відіграють на грошовому ринку?
2. Що представляє собою фінансове посередництво, у чому полягає його призначення?
3. Чим відрізняється пряме та опосередковане переміщення грошей на грошовому ринку?
4. У чому полягають переваги фінансового посередництва порівняно з прямим переміщенням коштів від власників заощаджень до позичальників?
5. Яким чином класифікуються фінансові посередники, що є між ними спільного та відмінного?
6. Яку роль та функції виконують банківські фінансові посередники на грошовому ринку?
7. За якими ознаками класифікуються банківські установи?

8. Які банківські операції мають право здійснювати комерційні банки в Україні?
9. Охарактеризуйте сутність та структуру банківської системи? Якими є принципи її побудови та функції?
10. Яким чином побудована банківська система України?
11. Чим обумовлений розвиток спеціалізованих небанківських фінансових посередників на грошовому ринку?
12. Що є спільного та відмінного між небанківськими фінансово-кредитними установами та банківськими?
13. За якими критеріями класифікуються спеціалізовані небанківські фінансові посередники?
14. Надайте класифікацію та характеристику договірних небанківських фінансових посередників.
15. Надайте класифікацію та характеристику інвестиційних небанківських фінансових посередників.
16. Охарактеризуйте особливості діяльності лізингових компаній?
17. Які операції виконують факторингові компанії? Дайте визначення факторингу?
18. Дайте характеристику страхових та пенсійних фінансових інститутів.
19. Охарактеризуйте особливості діяльності ломбардів, на чому вони спеціалізуються?
20. Який механізм акумуляції та розміщення коштів застосовують інвестиційні та фінансові фонди і компанії?
21. Дайте визначення кредитної спілки Згідно з Законом України «Про кредитні спілки». На яких принципах ґрунтується її діяльність?

ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

14.1 Центральні банки, їх походження та функції.

14.2 Центральний банк України: статус та організаційна структура.

14.3 Функції та завдання НБУ.

14.4 Пасивні та активні операції НБУ.

14.1 Центральні банки, їх походження та функції

Виникнення центральних банків історично пов'язане з процесом централізації емісії банкнот, який у більшості країн світу розпочався наприкінці XIX – початку XX ст.

Емісія усіх банкнот була зосереджена в одному найбільш надійному комерційному банку, який почали називати центральним емісійним, а потім просто центральним банком. Поступово центральний банк став центром всієї грошово-кредитної системи країни.

У країнах з розвинутою ринковою економікою центральний банк є юридично самостійним органом і, як правило, проводить незалежну грошово-кредитну політику, звітуючи перед законодавчими органами влади (парламентами, конгресами) раз або двічі на рік.

Центральний банк відіграє провідну роль на грошовому ринку. Він впливає на стан економіки через регулювання пропозиції грошей, а також через здатність впливати на рівень процентних ставок.

Центральний банк має особливий правовий статус, оскільки поєднує окремі риси банківської установи і державного органу управління.

У більшості країн з розвинутою ринковою економікою центральні банки є незалежними від органів державної влади у встановленні цільових орієнтирів монетарної політики й у виборі інструментів регулювання грошового обороту. Проте незалежність центрального банку не може бути абсолютною.

Голови центральних банків можуть входити, а можуть і не входити до складу уряду країни. Це робиться для того, щоб уряд не використовував грошові ресурси центрального банку для покриття бюджетного дефіциту, а також не стимулював грошову емісію, яка призведе до інфляції в країні.

Сучасні центральні банки розвинених країн здебільшого є **акціонерними товариствами**. Залежно від того, кому належать акції, вони можуть бути поділені на такі групи:

- **банки, пакет акцій яких поділений між державою та приватними установами** (Банк Японії, Банк Італії, Банк Австрії);
- **банки, пакет акцій яких знаходиться у власності установ, що входять до системи центрального банку:**
  - державних, як у Німеччині (центральні банки земель),
  - приватних, як у США (комерційні банки-члени Федеральної Резервної

Системи).

До центральних банків, капітал яких повністю знаходиться у власності держави, належать Банк Англії та Банк Франції.

Центральні банки займають особливе місце, виконуючи роль головного координуючого та регулюючого кредитного органа країни.

Функції центрального банку визначаються сутністю його діяльності. З цього погляду центральний банк є:

- емісійним центром країни;
- «банком банків»;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- зберігачем золотовалютного резерву;
- провідником грошово-кредитної політики в державі.

Усі функції центрального банку взаємозалежні. Кредитуючи державу і комерційні банки, він одночасно створює кредитні засоби обігу, здійснюючи випуск і погашення урядових зобов'язань, впливає на рівень позичкового відсотка. Це визначає особливе положення, яке займає центральний банк у банківській системі, і створює об'єктивні передумови для виконання ним своєї найважливішої функції – функції грошово-кредитного регулювання економіки.

Емісійна діяльність центрального банку. Центральний банк володіє монопольним правом випуску банкнот в країні. Банкноти слугують єдиним законним платіжним засобом, обов'язковим до прийому в оплату різноманітних платежів, погашення боргів. Банкнотний «фундамент» підтримує величезну надбудову грошей безготівкового обороту, що зберігаються у вигляді залишків на банківських рахунках, та здійснюються безготівкові розрахунки за допомогою чеків, векселів, платіжних вимог та доручень і т. і.

Регулюючи випуск банкнот (а також суму обов'язкових резервів, які комерційні банки зобов'язані формувати як частину від усіх залучених депозитів і зберігати на рахунку в центральному банку), останній здійснює контроль над динамікою і вартістю кредитів в економіці.

Центральний банк як «банк банків». Центральний банк у своїй діяльності не переслідує мети отримання прибутку. Він не конкурує з комерційними банками та іншими кредитними установами на фінансових ринках. Його головна мета – забезпечити безперебійне постачання економіки платіжними засобами (інакше кажучи – забезпечити необхідний рівень ліквідності), налагодити систему розрахунків, контролювати роботу комерційних банків.

Для досягнення цих цілей центральний банк:

- зберігає резерви комерційних банків;
- надає банкам короткострокові кредити на покриття сезонних розривів і інших короткострокових потреб;
- здійснює безготівкові розрахунки у загальнонаціональному масштабі;
- здійснює нагляд і контроль за діяльністю комерційних банків.

В даний час у більшості країн світу комерційні банки зобов'язані зберігати у центральному банку резерв – частину від своїх депозитних

зобов'язань. Закон визначає верхню та нижню межі резервних вимог, в межах яких центральний банк встановлює норми, що фактично діють, відповідно до стану кредитного ринку і завдань поточної політики.

Центральний банк є *головним банкіром і фінансовим агентом уряду*. У цій ролі він:

- веде рахунки урядових установ і відомств, акумулює податки та інші надходження і здійснює платежі за дорученням казначейства;
- проводить операції з емісії та розміщення на ринку нових випусків державних позик;
- надає прямий касовий кредит на прохання уряду;
- купує державні цінні папери для власного портфеля;
- виступає радником уряду та інших державних органів щодо фінансових і загальноекономічних питань.

Центральні банки виконують роль *«кредиторів в останній інстанції»* для комерційних банків та інших кредитних установ. Вони надають короткострокові кредити для поповнення тимчасової нестачі ліквідних коштів, стягуючи з позичальників плату у розмірі облікової ставки. Як правило, ці кредити повинні бути забезпечені векселями, державними цінними паперами або власними борговими зобов'язаннями банків.

Крім того, важливим обов'язком центральних банків є *контроль* за діяльністю кредитних установ з метою запобігання зловживанням, забезпечити стабільну роботу й понизити ризик банкрутства. У цій своїй функції центральний банк працює у тісному контакті з іншими державними контрольними органами. У ряді країн (Австралія, Італія, Росія) наглядова й контрольна діяльність здійснюється винятково центральним банком; в інших (Німеччина, США, Швейцарія, Франція) – центральним банком разом з іншими органами (казначейством, банківською комісією та ін.); а в деяких державах (Австрія, Данія, Канада, Норвегія) – не центральним банком, а спеціальними контролюючими органами.

Центральний банк *зберігає золотовалютні резерви країни*. В умовах існування золотого стандарту металевий запас емісійного банку був гарантійним фондом забезпечення грошей. Наявність обов'язкового золотого покриття у певному відсотку до суми випущених банкнотів дозволяла жорстко контролювати випуск готівки.

Після відміни більшістю країн золотого стандарту у 30-х рр. ХХ ст. металевий запас перестав грати роль обмежувача емісії, а почав використовуватися як гарантійно-страховий фонд міжнародних платежів. Окрім благородних металів центральні банки зберігають великі запаси в іноземних валютах для підтримки зовнішнього курсу своєї валюти за допомогою інтервенцій на валютному ринку.

Центральний банк є *органом валютного контролю, провідником державної валютної політики*. Він визначає режим обмінного курсу національної валюти і здійснює його регулювання, проводить операції щодо управління офіційними золотовалютними резервами, регулює міжнародні розрахунки, платіжний баланс, контролює рух валютних цінностей як

усередині країни, так і за кордоном, бере участь у розробці прогнозу й організовує складання платіжного балансу. Центральний банк бере участь у підготовці міжнародних угод з відповідних питань, займається співробітництвом з центральними банками інших країн, а також з міжнародними і регіональними валютно-кредитними організаціями, представляє країну в цих організаціях.

Центральний банк є *провідником грошово-кредитної політики в державі*. Для грошово-кредитної політики за ринкових умов характерні непрямі методи впливу на процес відтворення. Центральний банк адміністративно визначає тільки загальний розмір готівкової емісії грошей, а на розмір кредитної емісії, так само як і кредитних операцій банків, він впливає за допомогою економічних методів **грошово-кредитного** регулювання.

Центральним банком використовуються такі **загальні методи грошово-кредитного регулювання**:

- зміна процентних ставок, за якими центральний банк надає кредити комерційним банкам (офіційної облікової ставки (ставки рефінансування), ломбардної ставки);
- зміна норм обов'язкових резервів банків;
- проведення операцій з державними цінними паперами на відкритому ринку, тобто операції з купівлі-продажу державних облігацій, векселів та інших цінних паперів;
- політика валютного курсу, або курсова політика.

Зміна облікового процента впливає на здатність комерційних банків поповнювати резерви за рахунок короткострокових кредитів центрального банку.

Великий вплив на стан банківської системи надає зміна норми обов'язкових резервів. Між розміром резервів і кредитними операціями банків є певний взаємозв'язок: зростання кредитів (і зобов'язань по депозитах) спричиняє необхідність збільшення резервів, скорочення ж кредитів (депозитів) вивільняє резерви.

Якщо в процесі швидкої кредитної експансії та зростання депозитів у банків виявляється нестача коштів на резервному рахунку, вони вимушені загальмувати видачу нових кредитів, продати цінні папери і т. і. Тим самим відновлюється необхідне співвідношення між резервами і розміром кредитних операцій. Це може привести до уповільнення або навіть до повного припинення кредитної експансії.

Якщо, навпаки, велике число кредитних установ має надлишок коштів на резервному рахунку (у порівнянні з тією сумою, яка диктується нормами обов'язкових резервів, що діють), вони можуть розширити кредити і безперешкодно створювати нові депозити. В результаті приплив банківського капіталу на ринок збільшиться.

Проте самим оперативним і дієвим методом є операції на відкритому ринку з державними цінними паперами. З метою загальмувати емісію грошей і обмежити кредитну експансію банків, центральний банк продає на ринку цінні папери, списуючи відповідні суми з резервних рахунків банків, що купили ці

папери.

Навпаки, намагаючись стимулювати випуск грошей й надання кредитів, центральні банки здійснюють зворотну операцію – купують цінні папери й зараховують вартість цих паперів на резервні рахунки банків.

На додаток до «загальних» методів грошово-кредитного контролю застосовуються й так звані **селективні методи регулювання**:

- встановлення верхньої межі процентних ставок, що сплачуються банками по термінових внесках,
- зміна маржі (допустимої межі кредитів) по операціях з біржовими цінними паперами і т. і.

У ряді країн застосовуються кількісні обмеження кредитів. У Франції та Німеччині, де традиційно висока питома вага переоблікових операцій, центральний банк встановлює квоти на переоблік векселів. У разі перевищення встановленої квоти банк сплачує підвищений процент за кредит в центральному банку.

В окремі періоди у ряді країн (Великобританія, США, Бельгія, Франція) вводилося регулювання деяких видів кредиту, наприклад споживчих позик для покупки товарів в розстрочку – у формі встановлення мінімального внеску готівкою і обмеження розстрочки платежу.

14.2 Центральний банк України: статус та організаційна структура

Центральним банком у нашій країні є Національний банк України (НБУ), організований у 1991 р. на підставі закону «Про банки і банківську діяльність» (від 20.03.1991 р.). Юридичний статус, повноваження та принципи організації Національного банку України сьогодні визначаються Конституцією та Законами України «Про банки і банківську діяльність» (від 7.12.2000 р.) та «Про Національний банк України» (від 20.05.1999 р.).

Згідно з законом Національний банк України є центральним банком країни, особливим центральним органом державного управління.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а при необхідності – Державний бюджет України.

Структура Національного банку побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Він являє собою систему єдиного банку та містить:

- **структурні одиниці Національного банку України:**
  - центральний апарат управління;
  - філії (територіальні управління) Національного банку України (по числу областей в Україні);
  - Операційне управління;
  - Центральне сховище;

- Державна скарбниця України;
- Центральна розрахункова палата;
- Господарсько-експлуатаційне управління;
- Група управління проектами міжнародних кредитних ліній;
- Спеціалізовані підприємства Національного банку України (Фабрика банкнотного паперу та Банкнотно-монетний двір);

• **структурні підрозділи Національного банку України:**

- Відомча охорона;
- Центральна бібліотека;
- Навчальний центр при Національному банку України;
- Центр наукових досліджень при Національному банку України;
- Управління організації будівництва і реконструкції.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

До центрального апарату управління банку, який знаходиться у м. Києві, відповідно до Закону України «Про Національний банк України», належать:

- Рада Національного банку України (вищий орган управління);
- Правління Національного банку України (керівний орган).

РАДА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ складається з 9 осіб. До складу Ради НБУ входять особи, призначені Президентом України та Верховною Радою (**4-х осіб призначає Президент України та 4-х – Верховна Рада України**). **Голова Ради Національного банку входить до складу Ради Національного банку за посадою;** призначення на посаду здійснюється Верховною Радою за поданням Президента України.

Строк повноважень членів Ради Національного банку – 7 років, крім Голови Ради Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою.

Одна й та сама особа не може бути призначена членом Ради Національного банку більше ніж на два строки поспіль.

Голова Ради Національного банку та його заступник обирається Радою Національного банку зі свого складу **строком на 3 роки.**

Головою Ради Національного банку не може бути обрано Голову Національного банку.

Голова Ради Національного банку:

- організовує засідання Ради Національного банку і головує на них;
- скликає позачергові засідання за своєю ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку, а також на вимогу Голови Національного банку;
- інформує Президента України або Верховну Раду про виникнення підстав для звільнення з посади призначених ними членів Ради НБУ;
- здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Відповідно до Конституції України **основними завданнями Ради Національного банку** є розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням.

Повноваження Ради Національного банку складаються з такого:

1) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування;

2) здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики;

3) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

4) затверджує щорічно до 15 вересня поточного року кошторис витрат Національного банку на наступний рік ;

5) подає до Верховної Ради та Кабінету Міністрів щорічно до 1 квітня відомості про частину прогнозованого прибутку до розподілу поточного року;

6) приймає рішення про спрямування прибутку до розподілу на збільшення статутного капіталу Національного банку та формування резервів, які є джерелом фінансування інвестицій, що спрямовуються на забезпечення діяльності Національного банку;

7) затверджує Регламент Ради Національного банку України, положення про Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку;

8) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

9) визначає порядок, періодичність проведення внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку та затверджує річний план його проведення, затверджує положення про підрозділ внутрішнього аудиту;

10) до 1 листопада звітного року затверджує аудиторську фірму для проведення аудиту річної фінансової звітності Національного банку;

11) до 30 квітня наступного за звітним року розглядає аудиторський висновок та затверджує:

– річну фінансову звітність Національного банку;

– звіт про виконання кошторису доходів та витрат Національного банку та розподіл прибутку до розподілу за звітний рік;

– публікує затверджену Радою Національного банку річну фінансову звітність Національного банку на сторінках офіційного Інтернет-представництва Національного банку;

12) затверджує рішення Правління НБУ про участь Національного банку у міжнародних фінансових організаціях;

13) оцінює діяльність Правління Національного банку щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення щодо яких є обов'язковими для Правління Національного банку; вносить Правлінню Національного банку рекомендації стосовно:

– методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;

– окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;

- політики курсоутворення та валютного регулювання;
- розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;
- вдосконалення платіжної системи;
- інших питань, віднесених законом до компетенції Ради НБУ;

14) вносить рекомендації Кабінету Міністрів стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

15) створює Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку, визначає їх склад та керівників;

16) здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням НБУ протягом 5 робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь.

Рада Національного банку утворює Аудиторський комітет з метою оцінки надійності та результативності системи внутрішнього контролю в Національному банку, повноти та достовірності річної фінансової звітності Національного банку.

Аудиторський комітет є консультативним робочим органом Ради Національного банку **кількість членів якого не може бути більшою ніж 5 осіб.** До його складу, крім членів Ради Національного банку, можуть входити незалежні експерти.

У роботі Ради Національного банку можуть брати участь члени Правління Національного банку з правом дорадчого голосу. Але **Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.**

Членам Ради Національного банку забороняється розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними їх повноважень.

ПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Правління Національного банку є колегіальним органом та **складається з 6 осіб:** Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку.

Правління Національного банку несе колегіальну відповідальність за діяльність Національного банку в межах компетенції членів Правління. Голова Національного банку несе відповідальність за діяльність Національного банку перед Президентом України та Верховною Радою України.

Повноваження Правління Національного банку:

1) приймає рішення:

- щодо надання пропозицій Раді НБУ стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики;

– щодо економічних засобів та монетарних методів для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики для забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

– щодо банківського регулювання та нагляду;

– щодо організації системи рефінансування;

– щодо визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;

– щодо функціонування платіжних систем та організації розрахунків;

– про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

– про встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок;

– про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

– про формування резервів та покриття фінансових ризиків НБУ;

– щодо мінімального розміру золотовалютних резервів НБУ;

– про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

– про встановлення економічних нормативів для банків;

– про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;

– про застосування санкцій до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та інших законів України;

– про створення та ліквідацію підприємств і установ Національного банку;

– про участь у міжнародних фінансових організаціях;

– про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

– щодо встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);

– про віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;

– про фінансову спроможність приймаючого банку виконати зобов'язання перед вкладниками та іншими кредиторами;

– про створення комітетів Правління Національного банку та делегування їм частини своїх повноважень та інші питання;

2) подає на затвердження Раді Національного банку річну фінансову звітність, проект кошторису адміністративних витрат на наступний рік та інші документи і рішення; надає на вимогу Ради Національного банку для інформування бухгалтерські, статистичні та інші необхідні для виконання її завдань відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, визначає перелік структурних підрозділів, що забезпечують виконання НБУ своїх функцій;

4) погоджує призначення на посади та звільнення з посад керівників структурних підрозділів, що забезпечують виконання функцій Національного банку;

5) *визначає перелік структурних підрозділів*, що забезпечують виконання функцій Національного банку;

6) *затверджує штатний розпис Національного банку* та форми оплати праці;

7) *встановлює порядок надання юридичним особам, які мають намір здійснювати банківську діяльність, банківських ліцензій*, а також ліцензій іншим юридичним особам у випадках, передбачених законом;

8) *видає нормативно-правові акти Національного банку*;

9) здійснює інші повноваження, передбачені законом «Про Національний банк України».

Очолює Правління НБУ **Голова Національного банку**, який призначається на посаду Верховною Радою за поданням Президента України *строком на 7 років*, але не більше ніж на два строки поспіль.

Голова Національного банку:

1) керує діяльністю Національного банку у межах компетенції, визначеної законом «Про Національний банк України»;

2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями;

3) головує на засіданнях Правління Національного банку;

4) підписує протоколи, постанови, прийняті Правлінням НБУ, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;

5) вносить Раді НБУ подання про призначення на посади та звільнення з посад заступників Голови Національного банку, розподіляє обов'язки між заступниками;

6) видає акти організаційно-розпорядчого характеру, обов'язкові до виконання усіма службовцями НБУ, його підприємствами, установами;

7) ініціює перед Радою Національного банку проведення позапланового внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку.

Голова Національного банку має п'ятьох заступників, у тому числі одного першого заступника, які призначаються на посади та звільняються з посад Радою НБУ за поданням Голови Національного банку. Вони призначаються на посаду на строк, що відповідає терміну повноважень Голови НБУ, тобто теж на 7 років, але не більше ніж на два строки поспіль.

У разі неодноразового невиконання або неналежного виконання Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку, які є обов'язковими згідно з цим Законом, Рада Національного банку має право звернутися до Голови Національного банку або до Верховної Ради та Президента України з викладенням своїх позицій.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених законом «Про Національний банк України» випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної

влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Рада Національного банку утворює **Аудиторський комітет** з метою оцінки надійності та результативності системи внутрішнього контролю в НБУ, повноти та достовірності річної фінансової звітності Національного банку.

Аудиторський комітет є *консультативним робочим органом Ради Національного банку.*

До складу Аудиторського комітету, крім членів Ради Національного банку, можуть входити незалежні експерти. Незалежним експертом може бути особа, яка має повну вищу освіту у галузі економіки, фінансів чи права або науковий ступінь у цих галузях, досвід роботи за фахом не менше 10 років та має бездоганну ділову репутацію, зокрема не має судимості, не погашеної і не знятої в установленому законом порядку.

Кількість членів Аудиторського комітету не може бути більшою ніж 5 осіб.

Засідання Аудиторського комітету проводяться *не рідше 10 разів на рік.*

14.3 Функції та завдання НБУ

Відповідно до Конституції України **основною функцією** Національного банку є *забезпечення стабільності грошової одиниці України.*

При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

ЦІНОВА СТАБІЛЬНІСТЬ – збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін [3].

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню та підтримки цінової стабільності в державі.

ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ – стан фінансової системи, в якому вона здатна належним чином забезпечити можливість ефективно виконувати свої ключові функції, такі як фінансове посередництво та забезпечення здійснення платежів, і таким чином сприяти стійкому економічному зростанню, а також протистояти негативному впливу кризових явищ на економіку [3].

Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей, перерахованих вище.

У законі «Про Національний банк України» затверджено також розгалужений **перелік його інших функцій:**

- 1) відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 9) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;
- 10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;
- 11) здійснює попередню кваліфікацію осіб, які можуть брати участь у виведенні неплатоспроможних банків з ринку, та складає перелік таких осіб;
- 12) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 13) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;
- 14) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 15) аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс;
- 16) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- 17) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

- 18) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- 19) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;
- 20) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій НБУ;
- 21) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;
- 22) здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку;
- 23) забезпечує облік і зберігання переданих йому цінних паперів та інших коштовностей, що конфісковані (заарештовані) на користь держави та/або таких, які визнані безхазяйними, для чого може відкривати рахунки в цінних паперах у депозитарних установах;
- 24) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;
- 25) визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;
- 26) створює Засвідчувальний центр для забезпечення реєстрації, засвідчення чинності відкритих ключів та акредитації центрів сертифікації ключів, визначає порядок застосування електронного підпису, у тому числі електронного цифрового підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів;
- 27) видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства;
- 28) веде реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури;
- 29) здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків;
- 30) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за небанківськими фінансовими установами-резидентами, які є платіжними організаціями та/або членами/учасниками платіжних систем щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема НБУ (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів);
- 31) здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової стабільності.

Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, має право:

– визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками, у тому числі особливості підтримання ліквідності банків, застосування

економічних нормативів, формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків;

– запроваджувати обмеження на діяльність банків, у тому числі обмежувати або забороняти видачу коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб;

– обмежувати або тимчасово забороняти проведення валютних операцій на території України, зокрема операцій з вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей.

Наявність ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, а також обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, підтверджується відповідним рішенням Ради з фінансової стабільності, повноваження якої визначаються указом Президента України.

Відповідно до визначених функцій Національний банк України вирішує цілу низку завдань, які розглянуті нижче.

НБУ управляє грошовим обігом в країні, тобто є емісійним і розрахунковим центром, який регулює величину грошової маси в обігу (як готівкової, так і безготівкової) за допомогою економічних інструментів.

Як емісійний центр НБУ має монополіне право випуску готівкових національних грошових знаків (банкнот, монет) в обіг. Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами. Для друкування банкнот створено власну банкнотну фабрику. Карбування монет здійснюється в Україні на замовлення Національного банку.

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну банкнот та монет, а також обмежень щодо використання систем захисту, платіжних ознак та відтворення елементів дизайну банкнот та монет;
- встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- встановлення правил випуску в обіг, обробки, зберігання, інкасації, перевезення, вилучення з обігу та знищення готівки;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Емісійні операції НБУ є складовим елементом регулювання готівково-грошового обороту. Забезпечення економіки готівковими грошима здійснюється через мережу територіальних управлінь Національного банку на замовлення комерційних банків. Для оперативного вирішення питань, пов'язаних із здійсненням емісії готівки у всіх територіальних управліннях НБУ організовані резервні фонди НБУ – залишки національних грошових знаків, що знаходяться поза обігом.

Коштами, що знаходяться у резервних фондах керує Правління Національного банку, Кримське Республіканське управління НБУ та

територіальні управління НБУ. Тільки з їхнього дозволу грошові знаки можуть бути переведені з резервних фондів до оборотної каси (чи до операційних кас комерційних банків). Саме ця операція й означає емісію грошей.

Як розрахунковий центр НБУ встановлює правила, форми і стандарти проведення розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи.

Національний банк України визначає порядок обміну інформаційними повідомленнями та клірингу за операціями, здійсненими в межах України.

З січня 1994 року Національний банк відповідно до покладених на нього функцій запровадив автоматизовану систему міжбанківських розрахунків з використанням прогресивних технологій у банківській справі, до якої нині залучена банківська система України. Для функціонування цієї системи в Республіці Крим та кожній області створено регіональні розрахункові палати, що об'єднуються у загальнодержавну мережу розрахункових палат України, на верхньому рівні якої знаходиться Центральна розрахункова палата у м. Києві.

Система електронних платежів (СЕП) забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків на всій території України. Вона обслуговується комплексом програмно-технічних засобів, які забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз та захист від несанкціонованого втручання.

Також з метою захисту інтересів клієнтів та забезпечення фінансової надійності банківської системи **Національний банк встановлює для комерційних банків економічні нормативи**. Порядок розрахунку зазначених економічних нормативів визначається Національним банком.

Центральний банк також здійснює кредитну підтримку комерційних банків, він є для них «кредитором останньої інстанції».

КРЕДИТОР ОСТАННЬОЇ ІНСТАНЦІЇ – Національний банк України, до якого може звернутися банк для отримання рефінансування в разі вичерпання інших можливостей рефінансування [3].

З метою підтримки стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей Національний банк може надавати комерційним банкам кредити, які використовуються для задоволення тимчасових потреб банків і для кредитування цільових програм, пов'язаних з реорганізацією та модернізацією виробництва, розвитком окремих галузей та структурною перебудовою економіки України.

Центральні банки використовують різні способи кредитування (рефінансування) комерційних банків:

- надання ломбардних кредитів;
- купівля цінних паперів у комерційних банків на умовах угоди РЕПО;

– редисконтування векселів.

На теперішній час *основним способом кредитування комерційних банків є надання ломбардних кредитів під заставу цінних паперів*, насамперед державних цінних паперів, що обертаються на організованому ринку. Вартість застави повинна перевищувати суму ломбардного кредиту.

Центральні банки використовують **два методи надання ломбардних кредитів:**

– *прямий метод*, коли центральний банк надає кредит безпосередньо банку, який подав кредитну заявку, під фіксовану процентну ставку;

– *тендерний* (аукціонний) метод.

У 80-90-ті роки у країнах з розвинутою економікою значно зросла роль такого способу рефінансування комерційних банків, як проведення операцій з цінними паперами на умовах угоди РЕПО.

Операція РЕПО з рефінансування комерційного банку складається з двох частин. У першій частині цієї операції комерційний банк продає цінні папери центральному банку. Водночас комерційний банк бере на себе зобов'язання викупити цінні папери у визначений термін або на вимогу другої сторони. Це зобов'язання на зворотну купівлю відповідає зобов'язанню на зворотний продаж, що бере на себе центральний банк. Слід додати, що зворотна купівля цінних паперів здійснюється за ціною, яка відрізняється від ціни первісного продажу. Різниця між цінами і є тим процентним доходом, який має отримати центральний банк, що є покупцем цінних паперів (продавцем грошових коштів) у першій частині операції РЕПО.

Редисконтування векселів центральні банки розвинених країн останнім часом активно не проводять.

Як «банк банків» НБУ:

– здійснює регулювання банківської діяльності;

– встановлює правила роботи і проводить реєстрацію комерційних банків;

– видає ліцензії на здійснення валютних операцій;

– веде рахунки комерційних банків;

– здійснює розрахунково-касове обслуговування комерційних банків;

– надає кредити комерційним банкам;

– встановлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку;

– здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків.

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ – одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [3].

Національний банк України встановлює порядок надання банкам дозволу на здійснення операцій. Дозвіл надається, якщо:

1) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку України, що підтверджується незалежним аудитором;

- 2) банк не є об'єктом застосування заходів впливу;
- 3) банком подано план, за яким він буде здійснювати таку діяльність, і цей план схвалений Національним банком України;
- 4) Національний банк України дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідальних спеціалістів для здійснення такої діяльності.

Національний банк України має право встановити спеціальні вимоги, включаючи вимоги щодо підвищення рівня регулятивного капіталу банку чи інших економічних нормативів, стосовно певного виду діяльності, передбаченого у цій статті.

Національний банк веде Державний реєстр банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ. Комерційні банки України та іноземні банки можуть здійснювати банківські операції тільки після реєстрації у Державному реєстрі банків.

На Національний банк України покладено *функцію банківського нагляду*. **БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД** – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку [3].

Нагляд спрямований на забезпечення стабільності банківської системи та захист інтересів вкладників шляхом зменшення ризиків у діяльності комерційних банків.

Функцію нагляду здійснює Генеральний департамент банківського нагляду НБУ. Безпосередньо операції з нагляду здійснюють територіальні управління НБУ відповідно до програми чи окремих завдань Генерального департаменту банківського нагляду.

Комерційні банки щомісяця надають НБУ наступну звітну інформацію:

- баланс із розрахунками економічних нормативів – показники ліквідності, мінімальний розмір статутного фонду, показники достатності капіталу, норму обов'язкових резервів, мінімальний розмір ризику на один позичальника;
- звіт про кредитний портфель, тобто скільки в банку кредитних ресурсів;
- звіт про портфель цінних паперів;
- звіт про валюту і валютну позицію;
- звіт про ризик процентної ставки;
- звіт про надання і погашення кредиту банку.

Генеральний департамент банківського нагляду може зажадати й додаткові звіти, наприклад звіт від зовнішнього аудиту.

Робота з банківського нагляду здійснюється за трьома основними напрямками:

1. Загальний нагляд. Поширюється на стабільно працюючі банки, що є фінансово стійкими, дотримуються економічних нормативів та розпоряджень

НБУ і підкоряються чинному законодавству. Його здійснюють територіальні управління НБУ і він складається з перевірки виконання економічних нормативів і з перевірки звітів. Виявлені порушення фіксуються і доводяться до відома керівних органів НБУ.

2. Інтенсивний нагляд. Поширюється на банки, що періодично порушують економічні нормативи, а також допускають інші незначні порушення.

3. Нагляд високого ступеня. Застосовується у відношенні банків, що систематично порушують економічні нормативи, допускають інші грубі порушення, а також мають хитливе фінансове положення.

Здійснюючи інтенсивний нагляд і нагляд високого ступеня, НБУ проводить інспектування банків, їх філій та відділень. За підсумками інспектування керівництву банку направляється інформація про виявлені недоліки і даються рекомендації з виходу зі сформованої ситуації. Вимоги НБУ обов'язкові до виконання.

НБУ тісно пов'язаний з державою та урядом, він є його **касиром і кредитором**, у ньому відкриті рахунки уряду та урядових установ.

Національний банк організовує і здійснює через банківську систему **касове обслуговування Державного бюджету України**. Саме в НБУ відкрито рахунок державного бюджету. Доходи уряду, які надійшли від податків та позик, зараховуються на Єдиний казначейський рахунок, який знаходиться у центральному банку, з якого потім сплачуються видатки уряду та держави. Фінансування за рахунок бюджету здійснюється в межах наявних коштів.

На НБУ покладено **виконання операцій з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу**. В умовах хронічного дефіциту державного бюджету посилюється функція кредитування держави та управління державним боргом. За рішенням Верховної Ради України Національний банк може надавати урядові кредит на загальних засадах. Під управлінням державним боргом розуміють розміщення та погашення державних запозичень, організацію виплати доходів за ними, зміни умов продажу, курсів та доходності державних цінних паперів.

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» Національному банку забороняється фінансування дефіциту державного бюджету.

Національний банк має право, якщо це відповідає цілям державної грошово-кредитної політики, купувати або продавати цінні папери, випущені чи гарантовані Урядом, якщо вони надійшли на відкритий ринок.

Національний банк **забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами**.

ЗОЛОТОВАЛЮТНИЙ РЕЗЕРВ – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків [3].

БАНКІВСЬКІ МЕТАЛИ – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети,

вироблені з дорогоцінних металів [3].

НБУ традиційно забезпечує *управління золотовалютними резервами держави*, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Глобалізація грошових ринків призвела до тісного співробітництва центральних банків на міждержавному рівні, а також до їх співпраці з міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями та створення наднаціональних центральних банків.

НБУ здійснює регулювання міжнародних розрахунків, платіжного балансу країни, бере участь в операціях світового ринку позичкових капіталів та золота.

НБУ *представляє інтереси держави у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками і міжнародними фінансово-кредитними установами* (такими, наприклад, як Міжнародний валютний фонд).

Важливою задачею НБУ є *налагодження системи міжнародних міжбанківських розрахунків*.

На НБУ покладено *здійснення валютного регулювання і валютного контролю* в країні. Національний банк є головним органом, який визначає валютну політику. У цій сфері він проводить валютне регулювання, визначає порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті, організовує та здійснює валютний контроль.

До його компетенції в цій сфері належить:

- видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;
- встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;
- встановлення порядку проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу;
- зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- застосовування мір відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

НБУ забезпечує *функціонування валютного ринку*, а саме:

- визначає структуру валютного ринку України;
- встановлює офіційний валютний курс;
- організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання;
- проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження;

– створює валютні резерви.

Основним економічним завданням центрального банку є забезпечення стабільності національної грошової одиниці. На вирішення цієї задачі спрямована створювана ним система грошово-кредитного регулювання. Однією з важливих складових загальноекономічного регулювання держави є збереження високої ринкової кон'юнктури, забезпечення еластичної системи грошових платежів і розрахунків, недопущення кризових спадів виробництва і безробіття.

Як центральний банк держави Національний банк **здійснює грошово-кредитну політику**, використовуючи відповідні методи та інструменти.

Основні засади грошово-кредитної політики:

- визначають завдання грошово-кредитної політики та показники діяльності Національного банку України у середньостроковій перспективі;
- враховують тенденції та прогноз розвитку економіки, бюджетної сфери та грошово-кредитного ринку.

Головне завдання грошово-кредитної політики НБУ – регулювання безготівкової емісії, основним джерелом якої є комерційні банки, оскільки переважну частину грошового обігу становить безготівковий обіг.

При розробленні Основних засад грошово-кредитної політики використовуються макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» **основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:**

- 1) визначення та регулювання нормативів обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження **на строк до 6 місяців** вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк **має право надавати кредити для рефінансування банку**, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Національний банк **підзвітний Президенту України та Верховній Раді України** в межах їх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою за поданням Президента України;
- призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;

- призначення та звільнення Верховною Радою половини складу Ради Національного банку;
- доповідь Голови Національного банку Верховній Раді про діяльність НБУ;
- надання Президенту України та Верховній Раді **двічі на рік** інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Національний банк України **щоквартально надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів та Комітету Верховної Ради питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії** у відповідному періоді, а саме:

- проведення операцій з рефінансування банків;
- проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку;
- проведення операцій на фондовому ринку.

Національний банк України **має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.**

Національний банк щорічно подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України:

- **до 15 березня** – прогностичні монетарні показники на наступний рік;
- **до 1 квітня** – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України;
- **до 1 вересня** – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу наступного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України.

Національний банк та Кабінет Міністрів проводять **взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики**, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

НБУ **на запит Кабінету Міністрів** повинен надавати інформацію щодо монетарних процесів та грошово-кредитного ринку.

Кабінет Міністрів, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади **на запит Національного банку** надають інформацію, включаючи щомісячну інформацію про показники доходів, видатків і дефіциту державного та зведеного бюджетів, стан державного боргу та графік платежів за ним, що має вплив:

- на стан платіжного балансу;
- на монетарні процеси;
- грошово-кредитний ринок.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів з правом дорадчого голосу. А члени Кабінету Міністрів можуть брати участь у засіданнях Правління Національного банку також з правом дорадчого голосу.

НБУ має право подавати Кабінету Міністрів пропозиції щодо

законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

14.4 Пасивні та активні операції НБУ

Свої функції НБУ виконує за допомогою банківських операцій – пасивних та активних.

ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ – операції із залучення фінансових ресурсів.

Вони включають:

- операції з формування банківського капіталу;
- емісійні операції;
- зобов'язання центрального банку щодо комерційних банків, уряду, кредиторів і вкладників.

Головним джерелом ресурсів центральних банків більшості країн є емісія банкнот (від 54 % до 85 % усіх пасивів). На сучасному етапі випуск банкнот не забезпечений золотом. Також відмінено офіційний золотий вміст грошових одиниць.

Сучасний механізм емісії банкнот заснований на кредитуванні комерційних банків, держави, зростанні золотовалютних резервів.

Емісія банкнот при кредитуванні комерційних банків забезпечена векселями та іншими зобов'язаннями; при кредитуванні держави – державними борговими зобов'язаннями; при купівлі золота та іноземної валюти – золотом та валютою. Іншими словами, забезпеченням банкнотної емісії слугують активи центрального банку (у цьому виявляється взаємозв'язок активних та пасивних операцій центральних банків).

Джерелом ресурсів центрального банку також виступають вклади комерційних банків та їх обов'язкові резерви, які зараховуються на спеціальні рахунки, а також вклади Казначейства (тобто кошти держбюджету). На частку власного капіталу центрального банку припадає не більше 4% пасиву.

АКТИВНІ ОПЕРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ – це операції з розміщення банківських ресурсів.

Вони включають операції, пов'язані із вкладенням коштів у грошові та матеріальні активи, із формуванням золотовалютних резервів, з державними цінними паперами та кредитами, наданими комерційним банкам та уряду.

До основних активних операцій центральних банків належать:

- обліково-позичкові операції;
- банківські інвестиції;
- операції з золотом та іноземною валютою.

ОБЛІКОВО-ПОЗИЧКОВІ ОПЕРАЦІЇ мають два види:

- 1) *позики комерційним банкам і державі під заставу цінних паперів* (комерційних векселів, казначейських векселів, державних облігацій та інших);
- 2) *облікові операції* – купівля НБУ векселів у держави та комерційних банків.

Купівля векселів у комерційних банків називається **ПЕРЕОБЛІК**

ВЕКСЕЛІВ, тому що при цьому здійснюється їх вторинний облік, вторинна купівля векселів, які комерційні банки купували у своїх клієнтів.

Різниця між сумою, яку центральний банк виплачує комерційному банку при купівлі векселя, та сумою, яка буде отримана з боржника по цьому векселю, коли настане строк його погашення, створює дохід центрального банку.

Ставка, за якою НБУ надає позики комерційним банкам та веде переоблік їх векселів, називається **офіційною обліковою ставкою**, або **обліковою ставкою центрального банку**.

БАНКІВСЬКІ ІНВЕСТИЦІЇ – це купівля центральним банком цінних паперів.

Інвестиції центрального банку складаються з вкладень у державні цінні папери. Це є формою кредитування урядів більшості розвинутих країн. Треба звернути увагу на те, що у портфелі центрального банку знаходиться лише незначна частина державних цінних паперів, основну їх масу центральний банк перепродає на ринку цінних паперів. Тому саме основними кредиторами держави виступають не центральні, а комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи, компанії, населення.

Важливою метою купівлі державних цінних паперів центральним банком є регулювання ліквідності всієї банківської системи а також управління державним боргом при проведенні грошово-кредитної політики.

Центральним банком також проводяться **операції з золотом та іноземною валютою**.

Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв.

ЗОЛОТОВАЛЮТНИЙ РЕЗЕРВ – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків [3].

Він **складається з таких активів**:

- монетарне золото (державний золотий запас);
- спеціальні права запозичення (SDR);
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей.

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних

фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;

2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами та операціях із забезпечення діяльності Національного банку в межах сум, передбачених кошторисом доходів та витрат НБУ;

3) повернення Національним банком валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;

4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Згідно з Законом України «Про Національний банк України» Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює наступні **види операції**:

1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;

2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на умовах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку;

3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;

4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;

5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

6) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;

8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;

9) видає гарантії і поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

10) веде рахунок Державної казначейської служби України без оплати і нарахування відсотків;

11) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

12) веде особові рахунки працівників Національного банку;

13) веде рахунки міжнародних організацій;

14) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду;

15) веде рахунки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

16) безпосередньо взаємодіє з Центральним депозитарієм цінних паперів для забезпечення своїх операцій з цінними паперами;

17) встановлює прямі кореспондентські відносини з міжнародними депозитаріями з метою здійснення функцій грошово-кредитної політики та управління державним боргом з метою депонування облігацій зовнішньої державної позики в іноземних депозитаріях;

18) забезпечує здійснення клірингу та розрахунків за правочинами на фінансових ринках шляхом участі у створенні та регулюванні діяльності Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, у тому числі через можливість підтримання його ліквідності у порядку, визначеному Національним банком України;

19) веде інформаційну базу стосовно договорів, що укладаються на фінансовому ринку, у порядку, визначеному Національним банком України.

Національний банк має право:

– здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій;

– встановлювати плату за надані ним відповідно до закону послуги (здійснені операції);

– брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. З якими історичними подіями пов'язане виникнення центральних банків?

2. В чому полягає сутність функціонування центральних банків?

3. Яку роль відіграє центральний банк у країнах з ринковою економікою?

4. Перелічить основні функції, що виконує центральний банк в економіці, дайте їм характеристику.

5. У чому полягає функція центрального банку як емісійного центру готівкового обігу в державі?

6. Що означає функція центрального банку як «банку банків»?

7. У чому полягає функція центрального банку як органу банківського регулювання та нагляду?

8. Охарактеризуйте функцію центрального банку як банкіра і фінансового агента уряду?
9. На вирішення яких завдань спрямована функція центрального банку як провідника грошово-кредитної політики в державі. За допомогою яких основних методів вона проводиться?
10. Яким чином побудована організаційна структура НБУ?
11. Які органи управління утворюються в НБУ, які в них повноваження?
12. Яка функція НБУ є основною згідно із законом України «Про Національний банк України»?
13. Які інші функції здійснює НБУ?
14. На вирішення яких завдань спрямована діяльність НБУ?
15. Які основні активні та пасивні операції здійснює центральний банк?
16. Охарактеризуйте основні операції, що здійснює НБУ згідно із законом України «Про Національний банк України»?

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ

14.1 Комерційні банки: поняття та функції

14.2 Пасивні операції комерційних банків

14.3 Активні операції комерційних банків

14.4 Фінансові послуги комерційних банків

14.1 Комерційні банки: поняття та функції

У механізмі функціонування кредитної системи держави велика роль належить комерційним банкам, які є представниками другого рівня банківської системи.

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ – це основна ланка кредитної системи, оскільки вони відіграють активну роль в економічному житті держави, а саме:

– акумулюють основну частину кредитних ресурсів і надають своїм клієнтам повний комплекс фінансових послуг, включаючи кредитування, залучення депозитів, розрахункове обслуговування, купівлю-продаж і збереження цінних паперів, іноземної валюти,

– видають їм гарантії, виступають посередниками при веденні комерційних справ, операцій,

– сприяють створенню ринкової кон'юнктури та ін.

Тобто, вони є багатофункціональними організаціями, що діють у різних секторах ринку позичкового капіталу.

Таким чином, **комерційні банки** – це багатопрофільні кредитні установи, що здійснюють операції в різних секторах ринку позичкових капіталів, обслуговуючи підприємства всіх галузей економіки та населення.

Завдання банків полягає у забезпеченні безперервного грошового обігу й обороту позичкового капіталу, кредитуванні підприємств, держави і населення, створенні умов для нагромадження капіталу в економіці.

Особливості діяльності комерційних банків полягають в тому, що вони:

1) не залежать від виконавчих органів державної влади, яким забороняється брати участь і втручатися у поточну діяльність банків. Органи державної влади та посадові особи не можуть входити до складу правління банку;

2) можуть створювати союзи, об'єднання, асоціації з метою координації своєї діяльності і для захисту комерційних інтересів;

3) банки не відповідають по зобов'язаннях держави і держава не відповідає по зобов'язаннях банку.

Основні функції комерційних банків:

– мобілізація тимчасово вільних грошових коштів різних суб'єктів ринку та перетворення їх у позичковий капітал;

- кредитування підприємств, держави, населення;
- емісія кредитних грошей;
- здійснення розрахунків та платежів у господарстві;
- емісійно-засновча, або інвестиційна функція;
- консультаційні послуги, надання економічної та фінансової інформації, фінансові послуги (лізинг, факторинг, траст та ін.).

1. Виконуючи функцію мобілізації тимчасово вільних грошових коштів та перетворення їх у капітал, банки акумулюють грошові доходи та заощадження у формі вкладів. Вкладник отримує процент або банківські послуги. Нагромадження та заощадження, які сконцентровані у вкладах перетворюються у позичковий капітал, який використовується банками для надання підприємствам та підприємцям, які у свою чергу вкладають ці кошти у розширення виробництва, купівлю нерухомості і т. ін.

2. Важливе економічне значення має функція кредитування підприємств, держави та населення. Пряме надання у позику вільних грошових капіталів їх власниками позичальникам у практичному житті стикається з труднощами. Тому банк виступає у ролі фінансового посередника, отримуючи при цьому грошові кошти у кредиторів та надає їх позичальникам. За рахунок кредитів комерційних банків здійснюється фінансування промисловості, сільського господарства, торгівлі, забезпечується розширене відтворення.

3. Випуск кредитних грошей – це специфічна функція, яка відрізняє комерційні банки від інших фінансових інститутів. Комерційні банки є емітентами кредитних засобів обігу, здійснюючи **кредитно-грошову емісію**, коли надають позики своїм клієнтам. В результаті грошова маса а обігу збільшується, і навпаки – коли позики повертаються, грошова маса зменшується. Центральний банк, з метою недопущення надлишкової емісії грошей, регулює процес кредитування комерційними банками, тобто процес створення грошей.

4. Забезпечення розрахунково-платіжного механізму у господарстві. Комерційні банки виступають у ролі посередників у платежах та розрахунках для своїх клієнтів.

5. Емісійно-засновча, або інвестиційна функція здійснюється комерційними банками шляхом випуску та розміщення цінних паперів (акцій, облігацій). При цьому банки стають каналами, які забезпечують напрями заощаджень для виробничих цілей. Ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредиту та взаємодіє з нею.

6. Комерційні банки надають своїм клієнтам різні фінансові та консультаційні послуги. У них є можливості постійно контролювати економічну ситуацію, надавати інформацію своїм клієнтам по широкому колу економічних та фінансових проблем. Вони також надають своїм клієнтам різноманітні фінансові послуги – лізингові, факторингові, трастові послуги та інші.

Функції комерційних банків проявляються в їх операціях.

Операції, які виконують комерційні банки, поділяються на:

– *базові* (формування власного капіталу, залучення депозитів, надання кредитів);

– *підпорядковані* – супроводжують виконання основних операцій (лізинг, факторинг).

Залежно від характеру усі операції комерційного банку поділяються на:

– **пасивні** – за допомогою яких створюються банківські ресурси;

– **активні** – розміщення акумульованих ресурсів з метою отримання прибутку.

14.2 Пасивні операції комерційних банків

ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ – це операції, за допомогою яких банки формують свої фінансові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

РЕСУРСИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ – це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій.

Банківські ресурси поділяються на:

- власні;
- залучені.

Пасивні операції, за допомогою яких утворюється власний капітал банку, мають велике значення. Наявність цього капіталу слугує підставою для залучення та запозичення інших коштів.

У структурі пасивів балансу частка власного капіталу незначна: вона становить майже третину усіх ресурсів. Але він повинен бути достатнім для виконання банком своїх зобов'язань, захисту інтересів вкладників та інших кредиторів, запобігання банкрутства банку. Держава та НБУ контролюють діяльність комерційних банків та вимагають підтримки визначеного рівня власного капіталу.

Джерелами власного капіталу відповідно до П(С)БО 2 «Баланс» є:

- акціонерний капітал (статутний капітал);
- додатковий капітал;
- резервний капітал (резервний та інші фонди, створені за рахунок прибутку);
- нерозподілений прибуток (збиток);
- вилучений капітал;
- неоплачений капітал.

АКЦІОНЕРНИЙ КАПІТАЛ утворюється шляхом випуску банківських акцій, добровільних грошових та матеріальних внесків акціонерів (засновників) банку. Він визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси кредиторів. Накопичення прибутку – це основний ресурс нарощування акціонерного капіталу. Його зростання здійснюється за рішенням зборів акціонерів.

ДОДАТКОВИЙ ВКЛАДЕНИЙ КАПІТАЛ відображає суму, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість.

До додаткового капіталу належать:

- 1) результати переоцінки основних засобів, тобто їхня дооцінка;
- 2) емісійний дохід акціонерного товариства (дохід від продажу акцій більший від їхньої номінальної вартості);
- 3) безкоштовно отримані грошові та матеріальні цінності на виробничі цілі;
- 4) асигнування з бюджету на фінансування капітальних вкладень;
- 5) асигнування на поповнення обігових коштів.

Для банків різниця між вартістю реалізації випущених ними акцій та їх номінальною вартістю має назву «емісійні різниці (емісійний дохід)».

ЕМІСІЙНІ РІЗНИЦІ (ЕМІСІЙНИЙ ДОХІД) – це перевищення суми коштів, отриманих від первинного випуску або продажу власних акцій (інших корпоративних прав), над їх номіналом або перевищення номіналу акцій (інших корпоративних прав) над вартістю їх викупу [15].

РЕЗЕРВНИЙ КАПІТАЛ (резервний фонд) утворюється за рахунок щорічних відрахувань від прибутку, розмір яких встановлюється зборами акціонерів.

Основними напрямками використання резервного капіталу є:

- а) покриття збитків звітного періоду, не покритих нерозподіленим прибутком;
- б) виплата дивідендів по привілейованих акціях у разі нестачі нерозподіленого прибутку.

Мінімальні розміри резервного капіталу регулюються банківським законодавством.

НЕРОЗПОДІЛЕНИЙ ПРИБУТОК – це частина прибутку, , отримана в попередньому періоді і не використана на споживання власниками (акціонерами) і персоналом банку (виплату дивідендів та відрахувань у резервний капітал).

Ця частина прибутку призначена для капіталізації, тобто для реінвестування у подальший розвиток банку. За своїм економічним змістом нерозподілений прибуток є однією з форм резерву власного капіталу банку, що забезпечує його розвиток у майбутньому періоді.

Сума нерозподіленого прибутку поточного року розраховується за такою формулою:

$$НП = НП_1 + ЧП + Дп + ВРк , \quad (14.1)$$

де $НП$ – нерозподілений прибуток поточного року;

$НП_1$ – нерозподілений прибуток за попередній рік;

$ЧП$ – чистий прибуток поточного року;

$Дп$ – дивіденди за поточний рік;

$ВРк$ – внески на поповнення резервного капіталу.

Під час визначення суми власного капіталу з нього вираховується сума непокритого збитку.

НЕОПЛАЧЕНИЙ КАПІТАЛ – сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу банку.

Ця сума відображає ту частку статутного капіталу, яка ще не внесена учасниками, а тому вираховується при визначенні величини власного капіталу.

Фактичне надходження внесків засновників та учасників акціонерного товариства зменшує їх заборгованість за акції, на які вони підписались.

Акції можуть бути видані одержувачу (покупцю) тільки після повної оплати їх вартості.

ВИЛУЧЕНИЙ КАПІТАЛ відображає фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених банком у його учасників.

Залучені кошти комерційних банків формують переважну частину банківських ресурсів і складаються з:

- депозитів (вкладів);
- кредитів (позик), отриманих банком.

Приймання коштів вкладників та інших кредиторів на депозити – це основний вид пасивних операцій комерційних банків.

Головним джерелом залучення коштів є депозити (вклади), які становлять значну частину усіх пасивів комерційних банків.

Основною задачею залучення депозитних коштів комерційними банками є створення пасивних джерел виконання банками активних операцій з залученими коштами з метою отримання прибутку від активних операцій, який перевищує витрати на залучення депозитних коштів.

Операції із залучення коштів у вклади називають **ДЕПОЗИТНИМИ**.

ВКЛАД (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору [10].

Між банком і клієнтом укладається депозитний договір у двох примірниках, згідно з яким клієнт зобов'язується надавати банку в тимчасове користування певну суму вільних коштів, а банк – виплачувати щомісяця (щокварталу) дохід у вигляді процентів та повернути депозит разом з процентами після закінчення терміну угоди. Після укладення угоди клієнти перераховують вказану суму платіжним дорученням із поточного на депозитний рахунок. Нарахування процентів починається з дня надходження суми депозиту на кореспондентський рахунок банку або з дня списання цієї суми з поточного рахунку клієнта.

За письмовою вимогою клієнта банк може достроково повернути депозит повністю чи частково. В угоді може бути передбачено, що банк має право здійснити цю операцію не раніше ніж через 3-5 днів.

Комплексна класифікація депозитів наведена на рис. 14.1.

Рис. 14.1 Класифікація депозитів

Депозити можна класифікувати за такими ознаками:

1. За категоріями вкладників депозити, поділяють на: депозити юридичних осіб та депозити фізичних осіб.

Вклади в банках можуть розміщувати:

- уряд і місцеві органи влади;
- суб'єкти господарювання всіх галузей економіки;
- кредитні та фінансові установи;
- громадські організації;
- громадяни.

2. За валютою депозиту розрізняють: депозити у національній валюті та депозити в іноземній валюті.

3. За строком користування депозити поділяють на: депозити до запитання та строкові.

4. За формою грошового обігу можна виділити: депозити, внесені готівкою та безготівкові депозити.

5. За формою визначення власника депозиту виділяють іменні депозити та депозити на пред'явника.

6. За резидентністю можна виділити депозити резидентів та депозити нерезидентів.

7. За економічним змістом та характером депозиту розрізняють:

- **пасивні депозити** (залучення банками коштів від своїх клієнтів);
- **активні депозити** (розміщення банківських коштів на рахунках в інших банках)

Депозитні рахунки юридичним особам (підприємствам, їх відокремленим підрозділам та банкам) відкриваються на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та установою банку на визначений у договорі строк. Кошти на депозитні рахунки перераховуються через кореспондентський рахунок банку чи з поточного рахунку суб'єкта господарської діяльності і після закінчення строку зберігання повертаються на рахунок власника. Проценти за депозитами перераховуються на поточний рахунок згідно з умовами їх оплати.

Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунку забороняється.

Відкриття клієнтам депозитного рахунку в банках України наближається до методики здійснення даної операції за кордоном. Передусім, банк з'ясовує юридичний статус особи, її фінансовий стан, склад і репутацію керівників, ретельно перевіряє подані документи для відкриття рахунку.

Досить значний резерв потенційних кредитних ресурсів, що мобілізуються комерційними банками, є на руках у фізичних осіб.

Банкам у цьому зв'язку необхідно будувати свою політику залучення коштів від населення, використовуючи такі важелі заохочення:

- розширення видів депозитів та урізноманітнення умов їх використання;
- встановлення ставок депозитних процентів під впливом грошового ринку;
- диференціювання депозитних процентів залежно від виду, строку вкладу, періоду завчасного повідомлення про його вилучення;
- надання пільг власникам вкладів (наприклад – видача кредиту, касово-розрахункове обслуговування);
- упровадження обов'язкового страхування депозитів громадян у державних органах.

Як зазначалося вище, **за строками використання коштів** депозити поділяються на депозити до запитання та строкові депозити.

ДЕПОЗИТИ ДО ЗАПИТАННЯ (безстрокові), які у світовій банківській практиці називають **транзакційними**, – це кошти, які на вимогу клієнта можуть бути вилучені у будь-який час, тобто їх термін зберігання не обумовлюється, і за цими рахунками банки здійснюють платежі на доручення їх власників.

До депозитів до запитання (або онкольних депозитів) відносять:

- залишки на поточних рахунках клієнтів;
- кошти місцевих бюджетів та позабюджетних фондів;

- кошти на коррахунках інших банків (рахунках «лоро»);
- кошти в розрахунках (невикористані залишки за акредитивами, лімітованими чековими книжками, кошти замовників на спеціальних рахунках, розрахунках по капітальних вкладеннях в цілому за об'єкт);
- вклади населення до запитання.

Переважна частина операцій платіжного обороту здійснюється за допомогою депозитів до запитання, які виконують функцію засобу обігу. Їх розміщують у банку на поточних рахунках клієнтів і використовують для здійснення поточних розрахунків власника рахунка з його партнерами. Перерахування коштів здійснюється шляхом взаємного заліку вимог банками. Комерційні банки при цьому забезпечують надійність та простоту здійснення платежів. На вимогу клієнта кошти з поточного рахунка у будь-який час можуть вилучатися шляхом видачі готівки, переказів, оплати чеків або векселів.

У розвинених країнах вклади до запитання виплачуються головним чином за допомогою чеків, тому їх називають чековими.

До депозитів до запитання прирівнюються **вклади з попереднім повідомленням банку про намір зняти гроші з рахунка** (за умови, що термін повідомлення не перевищує 1-го місяця).

Онкольні депозити (депозити до запитання) можуть бути як безпроцентними, так і з виплатою процентів. Оскільки депозити до запитання є **нестабільними**, що обмежує можливість їх використання банком для кредитних та інвестиційних операцій, тому *власникам поточних рахунків сплачується низький депозитний процент або не сплачується зовсім.* Витратність цього виду ресурсів коливається в межах 1-2 % річних за залишками на рахунках клієнтів і вони є найдешевшими залученими ресурсами серед платних ресурсів банку.

Для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта комісійну винагороду. Зокрема, за:

- відкриття поточного або бюджетного рахунків;
- перерахування коштів клієнтів засобами електронної пошти;
- оформлення та видачу чекових книжок та бланків векселів;
- прийом і переказ готівки для зарахування на рахунок клієнта;
- видачу готівки клієнтам;
- відправку запитів на прохання клієнтів електронною поштою;
- оформлення документів і переказ коштів в інші банки при закритті рахунку тощо.

Комісія може утримуватись з депозитного процента.

Умови виплати процентів за депозитами до запитання обумовлюються у двосторонніх угодах. Залишки коштів на цих рахунках постійно змінюються, тому банки цей вид залучених коштів можуть використовувати тільки для короткострокових вкладень, постійно стежучи при цьому за поточною ліквідністю балансу.

Але переважну частину становлять все ж таки безпроцентні поточні рахунки. Часто деякі банки не стягують комісії з безпроцентних рахунків, їх

взаємовідносини з клієнтами будуються на безоплатній основі – клієнт не платить за послуги, а банк не виплачує процентів по вкладах за умови зберігання на них стабільного залишку не нижче встановленого рівня.

В умовах відсутності плати по депозитам до запитання банки (як правило) намагаються залучити клієнтів і стимулювати приріст поточних внесків за рахунок надання їм додаткових послуг та підвищення якості обслуговування. Це, зокрема:

- кредитування з поточного рахунка;
- пільги вкладникам в одержанні кредиту;
- використання зручних для клієнта форм розрахунків (застосування кредитних карток, чеків);
- розрахунково-консультативне обслуговування тощо.

У більшості комерційних банків депозити до запитання мають найбільшу питому вагу у структурі залучених коштів.

До безстрокових депозитів відносять також **КОНТОКОРЕНТНИЙ РАХУНОК** (від італ. – *conto corrente* – поточний рахунок) – рахунок, що поєднує поточний і кредитні рахунки. На цьому рахунку відбиваються всі операції банку з клієнтами, тобто видача позичок своїм постійним клієнтам, які відчувають регулярну потребу у банківському кредитуванні, здійснення платежів за дорученням клієнтів, а також надходження виручки від реалізації продукції та інших грошових переказів на користь клієнта і на погашення позичок.

Кредитове сальдо цього рахунку означає, що клієнт має власні кошти, дебетове – що їх необхідно позичити йому для розрахунків. Цей кредит називають контокорентним. Він надається в національній або іноземній валюті відповідно до потреб клієнта в обсязі, який не перевищує встановлений ліміт (кредитну лінію).

Певну схожість з контокорентним рахунком має поточний рахунок з овердрафтом.

ПОТОЧНИЙ РАХУНОК З ОВЕРДРАФТОМ – рахунок, на якому на підставі угоди між банком і клієнтом допускається в певному розмірі перевищення суми списання з рахунку над величиною залишку коштів, що означає надання кредиту.

ОВЕРДРАФТ – це форма короткострокового кредитування (*англ. over* – понад, *draft* – проект), що надається банком клієнтові понад залишок на його поточному рахунку в банку у межах заздалегідь обумовленої суми (ліміту овердрафта).

Тобто, овердрафт – це кредит, виданий банком для поповнення особистого банківського рахунку фізичної особи, що напряму прив'язаний до заробітної картки.

Банк покриває від'ємне сальдо на поточному рахунку клієнта в межах заздалегідь встановленого ліміту. Термін такого кредитування становить не більше 12-ти місяців. Розмір овердрафта розглядається та встановлюється банком індивідуально для кожного клієнта, виходячи з його середньомісячної зарплати та застосовуваної банком методики розрахунку ліміту овердрафта.

Погашення овердрафту здійснюється автоматично при зарахуванні на рахунок зарплати або будь-яких інших коштів. Крім того, також сплачуються відсотки, нараховані на фактичну заборгованість за кредитом, які, до речі, є набагато більшими, ніж за звичайним кредитом. Погашати такий кредит треба відразу й цілком, а не частинами, як звичайний кредит.

Одним із видів депозитів до запитання є **залишок коштів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку іншими банками**, який можна назвати **МІЖБАНКІВСЬКИМ ДЕПОЗИТОМ**.

Витрати на обслуговування поточних рахунків, як правило, найменші. Це найдешевший вид ресурсів. Збільшення частки даного компонента в ресурсній базі скорочує процентні витрати і знижує витратність ресурсів у цілому. Проте зміну залишків депозитів до запитання важко спрогнозувати, і цей вид ресурсів є найнестабільнішим елементом. Висока їх частка значно знижує ліквідність банку. Як свідчить практика, оптимальний рівень депозитів до запитання в ресурсній базі – до 30 %.

СТРОКОВІ ДЕПОЗИТИ – це грошові кошти, які розміщуються в банку на строго обумовлений термін і за умовами договору можуть бути вилучені тільки після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку у встановлений період.

Строкові депозити мають такі особливості:

- чітко встановлений строк зберігання;
- оформляються депозитним договором;
- не використовуються для здійснення поточних платежів;
- при достроковому вилученні депозиту банк застосовує штрафні санкції.

Строкові вклади є найпоширенішим видом депозитів, оскільки вони стабільні і зручні у банківському плануванні. Банки зацікавлені у залученні строкових вкладів, оскільки вони стабільні і дозволяють їм мати у своєму розпорядженні додаткові кошти тривалий час, що збільшує доходи банків за рахунок одержання відсотків від видаваних кредитів.

Кошти можуть бути вилучені вкладниками й до закінчення строку але після попереднього повідомлення банку. Дострокове вилучення вкладу вимагає виплати штрафу та зниження процента до рівня, який нараховується на звичайний вклад до запитання.

Ресурси, залучені у строкові депозити, залишаються у розпорядженні банку в межах чітко обумовленого часового інтервалу, а тому можуть використовуватись для фінансування триваліших за терміном, а отже і більш дохідних активних операцій. Відповідно і плата за залишками на строкових депозитах значно більша порівняно із вкладами до запитання і прямо залежить від розміру та терміну зберігання грошей на цих вкладах.

Сума, строки та умови приймання строкових депозитів визначаються банком відповідно до його фінансових можливостей за погодженням із вкладником.

Термін строкових депозитів найчастіше складає:

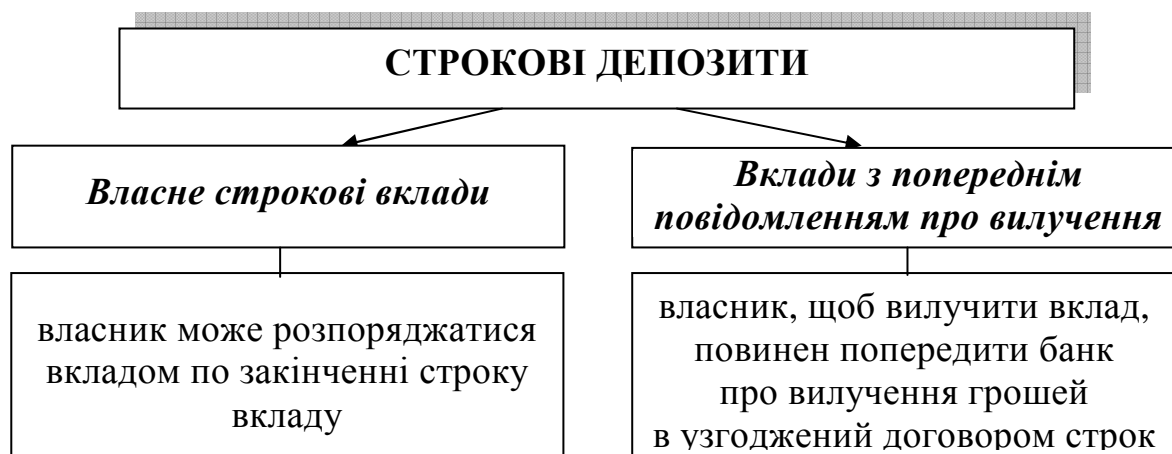
- від 30 до 89 днів;

- від 90 до 179 днів;
- від 180 до 359 днів;
- більше ніж 360 днів.

Ці депозити, порівняно із депозитами до запитання, не використовуються для здійснення платежів, строкові вклади виступають джерелом одержання доходів їх власниками. Кошти клієнти вкладають для одержання досить високих депозитних процентів, рівень яких залежить від терміну вкладу, виду внеску, облікової ставки НБУ, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших факторів.

Визначальним при встановленні величини процентної ставки за строковими депозитами є термін, на який розміщені кошти: чим триваліший термін, тим вища процентна ставка. На величину процентної ставки впливає і частота виплати доходу: чим рідше здійснюються виплати, тим вищий рівень процентної ставки.

Різновидами строкових депозитів є власне строкові депозити і депозити з попереднім повідомленням про вилучення (рис. 14.3).

Рис. 14.3 Класифікація строкових депозитів

Власне строкові депозити повертаються власнику у заздалегідь обумовлений термін. Протягом цього терміну рахунок «заморожений» і банк має кошти повністю у своєму розпорядженні.

Строкові депозити з попереднім повідомленням про вилучення потребують від вкладника попереднього оформлення спеціальної заяви про вилучення коштів.

Однією з форм строкових вкладів є депозитні сертифікати, які широко використовуються в банківській практиці.

ОЩАДНИЙ (ДЕПОЗИТНИЙ) СЕРТИФІКАТ – це цінний папір, в якому вказується вкладена сума, ставка процента, термін погашення та інші умови договору і який засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку суми депозиту і процентів за ним.

Вони поділяються на такі, які можна передавати іншим особам (на пред'явника), і без права передачі (іменні) (рис. 14.4).

Рис. 14.4 Класифікація строкових депозитів

Право передачі сертифікатів іншим власникам оформляється за допомогою передаточного надпису – **індосаменту**.

Доходи за депозитним сертифікатом нараховуються у вигляді:

- процентів на номінал;
- фіксованої премії;
- виграшу;
- дисконту (різниці між ціною розміщення та ціною погашення цінного папера).

Депозитний сертифікат може використовуватись його власником як платіжний засіб і обертатися на фондовому ринку.

Банку вигідно залучати строкові депозити, бо вони є більш стабільними і дають змогу банкові розпоряджатися ними тривалий термін. Незважаючи на зростання процентних витрат, збільшення частки строкових депозитів у загальній сумі зобов'язань є позитивним моментом, оскільки вони є найстабільнішою частиною ресурсів. Саме вони дають змогу кредитувати на більш тривалі терміни, але в результаті за ними сплачується вищий процент.

У зв'язку з тим, що на сьогодні вільних оборотних коштів у підприємств майже немає, у структурі строкових депозитів значною є частка вкладів населення (депозити фізичних осіб). Витрати на залучення вкладів населення дещо нижчі, тому вони є вирішальним елементом стабільних ресурсів банку.

Іншими джерелами банківських ресурсів слугують грошові кошти, які банки запозичують самостійно з метою забезпечення своєї ліквідності. Зростання попиту на банківські кредити, підвищення темпів інфляції, з одного боку, і відносно повільне зростання депозитів – з іншого, обумовили необхідність залучення **банками додаткових джерел**, до яких відносяться:

- 1) кредити, отримані в інших банках (у тому числі, в НБУ);
- 2) цінні папери, які продаються за умов зворотного їх викупу (операції РЕПО);
- 3) позики на відкритому ринку.

Всі ці додаткові джерела отримали назву КЕРОВАНИХ ПАСИВІВ.

Вони дають комерційним банкам можливість бути готовими до непередбачених обставин (наприклад, раптовому відтоку депозитів, або заявам на надання кредитів). Комерційні банки можуть отримувати кредити шляхом придбання резервних фондів центральних банків. Отримання позики у центральному

банку (НБУ) – це традиційна пасивна операція комерційних банків, яка пов'язана з наданням допомоги їм центральним банком у випадку тимчасової недостатності їх ресурсів.

14.3 Активні операції комерційних банків

АКТИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ – це операції, що пов'язані з розміщенням та використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів банків з метою отримання прибутку та підтримання своєї ліквідності.

Основними видами активних операцій комерційних банків є:

- кредитні операції;
- інвестиційні операції.

КРЕДИТУВАННЯ – процес складний та багатогранний, набуває нових й ефективних шляхів застосування й розвитку. У даний час кредитні операції носять рівноправний і добровільний характер і обидві сторони (кредитор і позичальник) виконують активну роль щодо своїх обов'язків і прав, які закріплюються між ними.

Положенням НБУ «Про кредитування» передбачено, що основними джерелами формування банківських кредитних ресурсів є власні кошти банків, залишки на розрахункових та поточних рахунках, залучені кошти юридичних та фізичних осіб на депозитні рахунки до запитання та строкові, міжбанківські кредити та кошти, одержані від випуску цінних паперів.

БАНКІВСЬКИЙ КРЕДИТ – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

У процесі кредитування клієнтів комерційні банки завжди зустрічаються з суперечностями між дохідністю кредитних операцій, ризиками і ліквідністю вкладених у позички коштів. Чим більший дохід приносять позички, тим вищий ступінь кредитного ризику і нижча ліквідність вкладених у кредити активів, і навпаки. Якщо кредитна політика банку буде спрямована тільки на забезпечення високої ліквідності позичок, то він програє в конкуренції з іншими банками у прибутковості, а якщо пріоритетним буде прагнення тільки до високої прибутковості кредитів, то банк втратить платоспроможність, що межує з банкрутством.

Основні правові, фінансові та економічні принципи кредитування знаходять свій прояв у кредитній політиці комерційною банку. Головними елементами ефективного управління кредитами є: ретельно розроблена кредитна політика, якісне управління кредитним портфелем, ефективний контроль за кредитами і добре підготовлений для цієї роботи персонал.

Надання кредитів здійснюється виключно на комерційних засадах з обов'язковим додержанням таких умов:

– позичальнику – юридичній особі – кредити надаються в безготівковій формі шляхом оплати розрахункових документів з позичкового рахунку. Перевага надається такій формі розрахунку, яка передбачає оплату за розрахунковими документами за фактично відвантаженою продукцією (виконані роботи, надані послуги) та акредитивні форми;

– кредити для розрахунків із громадянами за укладеними з ними договорами за здану сільськогосподарську продукцію надаються в безготівковому порядку шляхом перерахування коштів на особові рахунки громадян. В окремих випадках ці кошти можуть видаватися готівкою;

– в окремих випадках кошти в рахунок наданого кредиту можуть бути перераховані на поточний рахунок позичальника для використання їх на цілі передбачені кредитним договором, зі збереженням права контролю банку за цільовим використанням кредиту;

– сума кредиту, що надається позичальнику, знаходиться в межах ліміту, встановленого для відділення (дирекції).

Надання кредитів відноситься до найбільш великої групи статей банківських активних операцій.

Кредити можна класифікувати за такими ознаками:

За сферами спрямування:

- у сферу виробництва;
- у сферу обігу;
- у сферу споживання.

Відповідно вони сприяють розвитку тієї чи іншої сфери.

За порядком надання:

- прямі;
- опосередковані (непрямі).

Опосередкованим є кредит, коли між кредитором і позичальником існує якийсь посередник. Наприклад, продавець продав товар покупцеві в кредит з оформленням операції векселем. А оскільки продавцю для продовження своєї діяльності потрібні кошти, то під цей вексель він може отримати кредит у банку. У цьому разі кінцевим позичальником буде покупець товару, а кінцевим кредитором – банк. Продавець у такому випадку є посередником.

Залежно від цілей, на які необхідний короткостроковий кредит, він поділяється на:

- плановий;
- розрахунковий;
- на тимчасові потреби;
- платіжний.

За укрупненими об'єктами кредитування банківський кредит поділяється на три групи:

1) **кредит в основний капітал** (на технічне переозброєння, реконструкцію і розширення діючих підприємств, будівництво нових підприємств, у тому числі шляхом проведення самим банком лізингових операцій);

2) **кредит в оборотний капітал** (на придбання предметів праці – сировини, матеріалів, палива, тари тощо, на покриття витрат виробництва та обігу, на покриття дефіциту коштів для розрахунків);

3) **на споживчі потреби** (на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво та придбання житла, на споживчі потреби населення тощо).

За характером забезпечення:

- забезпечені товарно-матеріальними цінностями;
- незабезпечені (бланкові).

Залежно від забезпеченості виділяються такі два види кредиту – забезпечені (ломбардні), незабезпечені (бланкові або персональні).

Незабезпечені (бланкові) кредити називаються в банківській практиці **довірчими**, надаються тільки під зобов'язання позичальника погасити позику. Ці кредити пов'язані з великим ризиком для банку, тому вимагають більш пильної перевірки кредитоспроможності позичальника і видаються під більш високі проценти. Незабезпечені кредити банки надають рідко, переважно досить надійним постійним клієнтам («першокласним позичальникам»).

Забезпечені кредити допускають наявність тієї чи іншої **застави**. Забезпеченням кредиту може бути:

- нерухоме та рухоме майно,
- товарно-матеріальні цінності,
- цінні папери,
- гарантія чи поручительство третьої особи,
- страховий поліс,
- переуступка на користь банку дебіторської заборгованості позичальника тощо.

Зокрема, до забезпечених кредитів відносять іпотечні кредити, які надаються під заставу нерухомого майна.

Більшість кредитів, що надаються банками, мають забезпечення. Головна причина, виходячи з якої банки вимагають забезпечення, – це ризик понести збитки у випадку неспроможності боржника повернути позичку в строк. Забезпечення не гарантує повернення позики, але зменшує ризик, оскільки у випадку ліквідації боржника банк стає кредитором, який одержує перевагу перед іншими кредиторами відносно будь-якого майна, яке слугує забезпеченням банківського кредиту.

Забезпечення кредиту надається позичальником при оформленні позики та знаходиться в розпорядженні кредитора (банку) повністю або частково до погашення кредиту.

Позики із забезпеченням поділяються на вексельні (застава векселя), фондові (під цінні папери), іпотечні (під заставу нерухомості).

В основу їхньої класифікації можуть бути покладені різні критерії: економічна сфера застосування, види позичальників, цілі, характер та строк кредиту, предмет кредитування, методи надання та способи погашення, характер та спосіб сплати відсотків, число кредиторів, наявність забезпечення кредиту, і таке інше (табл. 14.1).

Рис. 14.5 Класифікація видів кредиту

Класифікація банківських кредитів за різними критеріями

№ з/п	Критерії класифікації	Види кредитів
1	2	3
1	За сферами суспільного відтворення	- кредит у сферу виробництва; - кредит у сферу обігу; - кредит у сферу споживання
2	За укрупненими об'єктами кредитування	- кредит в основний капітал; - кредит в оборотний капітал; - кредит на споживчі потреби
3	За цільовим призначенням і характером використання позикових коштів	- кредити промисловим підприємствам; - кредити торговельним підприємствам; - сільськогосподарські кредити; - кредити в будівництво; - кредити в інші галузі; - споживчі кредити; - кредити органам влади; - міжбанківські кредити
4	За порядком надання	- прямий; - непрямий (опосередкований)
5	За методами та формами надання	- у разовому порядку; - перманентні кредити; - гарантовані кредити; - відкриття кредитної лінії; - револьверні (автоматично поновлювальні); - контокорентні (поєднання поточного та позичкового рахунку); - овердрафт; - відкриття спеціального позичкового рахунку
6	За кількістю кредиторів	- надані одним банком; - консорціумні (синдикатні) кредити; - паралельні
7	За методами погашення кредиту	- одноразове повернення; - погашення в розстрочку; - погашення достроково (за вимогою кредитора або бажанням позичальника); - з регресом платежів; - після закінчення обумовленого періоду
8	За строками використання і повернення	- строкові (коротко-, середньо- та довгострокові); - до запитання (онкольні); - відстрочені (пролонговані); - прострочені

1	2	3
9	За характером і способом сплати відсотків за кредит	- з фіксованою процентною ставкою; - плаваючою процентною ставкою (ролловерні); - сплатою процентів у міру використання позичених коштів (звичайні позики); - сплатою процентів одночасно з отриманими позиченими коштами (дисконтний кредит)
10	Залежно від забезпеченості	- забезпечені: 1) заставою – майном нерухомим та рухомим, матеріальними та валютними цінностями; 2) ломбардні – цінними паперами; 3) гарантовані третьою особою (гарантія, порука); - незабезпечені (бланкові або персональні)
11	Залежно від ступеня ризику	- стандартні (низько- та середньоризикові); - з підвищеним ризиком

За строками користування банківський кредит поділяється на:

- короткостроковий – до 1 року (та найкороткостроковіші – до 3 місяців, тижневі, одноденні);
- середньостроковий – від 1 до 3 років (в інших країнах – до 5 років);
- довгостроковий (понад 3 роки).

На формування оборотного капіталу переважно використовується короткостроковий кредит, а на капітальні вкладення – довгостроковий.

За строками особливостями використання та повернення розрізняють кредити строкові, до запитання (онкольні), відстрочені (пролонговані) та прострочені.

Строкові кредити – це кредити, що надаються на визначений термін.

Кредити до запитання (безстрокові) видаються банком на невизначений термін. Погашаються вони в міру появи для цього можливостей у клієнта. Але позичальник має погасити такі кредити за першою вимогою банку.

Онкольний кредит – це короткостроковий кредит, який погашається за першою вимогою банку. Він надається клієнтам під забезпечення комерційними та казначейськими векселями або іншими цінними паперами. Погашення цього кредиту позичальником здійснюється з обов'язковим попередженням з боку банку за 2-7 днів. Онкольний кредит вважається найбільш ліквідною статтею активу банку після касової готівки. Процентні ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Відстрочені (пролонговані) – кредити, за якими на прохання позичальника був перенесений (пролонгований) термін погашення.

Прострочені – кредити, які не погашені клієнтом у передбачений кредитним договором термін.

За методом надання розрізняють кредити, які позичальники отримують одноразово, перманентно або гарантовано.

Одноразові кредити видаються на підставі документів, які позичальник

подає банку для розгляду щоразу, коли в нього виникає потреба в позичці.

Перманентні позики переважно надаються клієнтам, які мають постійні кредитні відносини з банком. У цьому разі з позичкового рахунку оплачуються розрахункові документи (платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, чеки тощо) в межах встановленого кредитним договором ліміту кредитування без погодження з банком розміру кожної позички і без оформлення її спеціальними документами.

Гарантійний кредит надається тоді, коли банк взяв на себе договірні зобов'язання надати клієнту в разі потреби позичку протягом певного періоду у визначеному розмірі. Такий кредит може бути обумовлений конкретною датою або настанням певної причини, яка викликає потребу в кредиті.

За формою надання розрізняють кредити, що надаються відповідно до кредитної лінії, револьверні, контокорентні та овердрафт.

Кредитна лінія дає змогу позичальнику використовувати кредит поступово в межах обумовленої кредитним договором суми та терміну.

Револьверні (поновлювальні) – це кредити, які автоматично поновлюються в межах обумовленого кредитним договором розміру (ліміту).

У діяльності комерційних банків з розвинутою ринковою економікою найбільшого поширення набуло кредитування клієнта з його поточного рахунку – **контокорентний кредит**. При цьому кредиті банк відкриває клієнту контокорентний рахунок, з якого здійснюються усі платежі клієнта, в тому числі за рахунок кредиту в межах встановленого ліміту, та зараховуються усі надходження клієнту, в тому числі в рахунок погашення кредиту. Таким чином, контокорентний рахунок поєднує в собі поточний рахунок з позичковим і може мати дебетове або кредитове сальдо. Це зручно як клієнтові, так і банку. Перший має можливість безперервно і без оформлення спеціальних документів отримувати кредит саме на ту суму, яка йому потрібна, а значить, не переплачувати проценти. Для банку спрощується процес кредитування. Банк і клієнт у будь-який момент бачать, чи є на рахунку вільні кошти, чи числиться заборгованість за позичкою.

Овердрафт вважають різновидом контокоренту. Овердрафт – це від'ємне або дебетове сальдо на рахунку позичальника. Окрім поточного рахунку, у разі потреби банк відкриває клієнтові позичковий рахунок, з якого оплачуються розрахункові документи. Розмір кредиту обмежується лімітом, величина якого і строк користування кредитом за овердрафтом визначаються кредитним договором.

Спеціальний позичковий рахунок застосовується банком в окремих випадках, наприклад, при кредитуванні позичальника під заставу векселів.

За методами погашення розрізняють кредити:

1) з **одноразовим поверненням**, коли заборгованість за позичкою погашається у визначений у кредитній угоді день після закінчення обумовленого періоду;

2) **достроково** на вимогу банку чи за бажанням самого позичальника;

3) з **погашенням у розстрочку**, тобто окремими платежами протягом встановленого кредитним договором терміну (наприклад, кредити на капітальні

вкладення) або у міру надходження виручки від реалізації продукції на позичковий рахунок після завершення кожного циклу кругообігу капіталу;

4) з **регресією платежів**, коли кредити були видані під гарантію, поручительство чи інше боргове зобов'язання третьої особи.

За характером нарахування процентів за кредит розрізняють:

– **кредити з фіксованою процентною ставкою**, які характерні для стабільної економіки, однак можуть видаватися на короткий строк і в умовах інфляції;

– **кредити з плаваючою процентною ставкою (ролловерні)**, які застосовуються банками в умовах високих темпів інфляції та при видачі кредитів на тривалий термін з метою зменшення кредитного ризику та уникнення збитків. У цьому випадку, відповідно до кредитного договору, процентні ставки періодично переглядаються і, звичайно, співвідносяться з рівнем облікової ставки центрального банку (НБУ) і темпами інфляції;

За способом сплати процентів за кредит розрізняють:

– у більшості банківських кредитів **процент сплачується через певний відрізок часу** після їх видачі (як правило, 1 раз у місяць). Це так звані **звичайні позики**;

– на відміну від звичайних кредитів, надання **дисконтного кредиту** передбачає утримання позикового проценту (дисконту) при його видачі. Прикладом такого кредиту є обліковий кредит (покупка банком переказних векселів у клієнтів-векселеутримувачів).

За ступенем ризику кредити поділяються на:

– **стандартні** – надаються позичальникам, що раніше своєчасно розраховувалися з банком за позичками і процентами та мають належну фінансову стійкість, яка забезпечить погашення кредиту в майбутньому.

– з **підвищеним ризиком** – до них належать бланкові кредити та кредити, надані клієнтам з нестійким фінансовим становищем або які допускали прострочені платежі у минулому.

Розглянемо особливості короткострокового, середньострокового та довгострокового кредитування.

За кількістю кредиторів банківський кредити бувають:

1) надані одним банком (двосторонні);

2) надані кількома банками (багатосторонні):

– консорціумні (синдиковані);

– паралельні.

У двосторонньому кредиті беруть участь банк і позичальник.

За консорціумного кредиту для кредитування клієнта з метою зменшення ризику чи неможливості надання кредиту одним банком (за недостатності кредитних ресурсів або необхідності дотримання економічних нормативів, установлених центральним банком) створюється банківський консорціум.

При цьому один банк виступає в ролі банку-менеджера, який укладає з позичальником кредитну угоду і надає кредит, а також стягує заборгованість за позичкою і процентами та розподіляє їх між членами консорціуму. За виконання таких функцій банк-менеджер отримує від інших учасників консорціуму комісійну винагороду.

При паралельному кредиті кожен з банків на свою частку в загальній сумі кредиту, який надається одному позичальнику, укладає з останнім кредитний договір.

Процес короткострокового кредитування складається з 4-х стадій:

- 1) програмування кредиту;
- 2) надання кредиту;
- 3) використання;
- 4) повернення банківських позик зі сплатою процентів.

Програмування кредитів дозволяє визначити перспективу кредитно-розрахункових відносин і забезпечити підприємства кредитними грошовими коштами для стимулювання їх підприємницької діяльності та розвитку.

Для отримання кредитів (відкриття кредитної лінії) підприємство укладає з банком кредитну угоду (договір). В договорі визначаються основні умови надання позик, їх розмір, строки та величина процентних ставок. Якщо змінюється кон'юнктура грошового ринку, умови договору можуть переглядатися.

Залежно від особливостей участі в кругообороті капіталу банківські позики поділяються на *авансові* та *компенсаційні*. Якщо на першій стадії кругообороту капіталу позики випереджають власні кошти підприємства, то вони носять *авансовий характер*. При використанні позик на відшкодування коштів, що вже вкладені у господарський оборот, вони носять *компенсаційний характер*.

Серед короткострокових кредитів комерційних банків помітне місце займають *вексельні кредити операції*:

- облік векселів (обліковий кредит);
- застава векселів.

ОБЛІК ВЕКСЕЛЯ – це своєрідна купівля векселя банком. При цій купівлі векселя у векселедержателя банк купує право отримання грошей по векселю по закінченні строку. За те, що банк авансує векселедержателя раніше, ніж наступить строк погашення цього векселя, він стягує з векселедержателя *обліковий відсоток*, або *дисконт*.

ДИСКОНТ – це різниця між сумою, яка позначена на векселі, тобто номінал векселя, і сумою, яку банк сплачує при обліку векселя. По закінченні строку векселя банк пред'являє його боржнику для погашення. Вигода цієї операції для банку – в отриманні дисконту, а для векселедержателя – в отриманні грошей раніше строку його погашення.

ЗАСТАВА ВЕКСЕЛЯ відрізняється від обліку векселя тим, що вексель переходить від векселедержателя до банку не назавсім, а терміново у вигляді застави позички, яка надається банком. По закінченні строку позички позичальник повинен її погасити та сплатити проценти по ній, після чого банк повертає йому вексель. А потім, коли наступить строк сплати по векселю, векселедержатель пред'являє вексель боржнику для погашення.

З вексельним обігом пов'язане надання ще одного кредиту – акцептного. На відміну від облікового кредиту, який надається векселедержателю (одержувачу коштів по векселю), **АКЦЕПТНИЙ КРЕДИТ** надається

векселедавцю (платнику по векселю) і виступає гарантійною послугою.

Гарантійною послугою, крім акцептного кредиту, виступає **АВАЛЬНИЙ КРЕДИТ**. Його призначення – покрити зобов'язання клієнта, якщо він не зможе виконати їх самостійно.

Авальний кредит існує у вигляді **різноманітних форм гарантій або доручень**:

- доручення по кредиту;
- гарантія платежу;
- гарантія постачання;
- гарантія надання позики.

Банківські гарантії покликані компенсувати різні види ризику господарських партнерів клієнта.

Характер **середньострокових та довгострокових кредитів** визначає особливості процедури кредитування. Вивчаючи кредитну заяву потенціального клієнта, банк розглядає кредитоспроможність позичальника, його можливості погасити позику у визначений строк та господарську цілеспрямованість кредиту.

Кредити на довгі строки надаються **під забезпечення** у зв'язку з великим ризиком їх своєчасного погашення. Забезпеченням позички крім *майна* клієнта виступають **гарантії** або **поручительство третьої сторони**. Гарантії можуть мати форму прямої гарантії, страхування або обов'язок узяти на себе частину позики після її надання.

Велику увагу банк приділяє надійності кредитування з точки зору погашення кредиту. У кредитному договорі, як правило, є графік погашення позики.

Рівень процентної ставки по середньостроковим та довгостроковим позикам залежить від кон'юнктури на ринку позичкового капіталу, величини та строків погашення позички, фінансового стану позичальника та перспектив його діяльності. У кредитному договорі встановлюється **фіксована процентна ставка** (на весь строк дії договору), або **змінна (плаваюча) ставка**.

Ці ставки спираються (орієнтуються) на **базову ставку**, яка публікується у пресі в промислово розвинених країнах. Ця процентна ставка є найнижчою і встановлюється для «першокласних позичальників» («прайм рейт»), тобто для найбільш надійних крупних позичальників. Вона є базовою для встановлення інших процентних ставок.

Важливим розділом кредитного договору є обов'язки позичальника – їх кількість і характер залежать від фінансового стану підприємства, кваліфікації його керівництва. Банк вимагає надання балансових звітів підприємствами-позичальниками та іншої інформації. Банк також контролює структуру оборотного капіталу підприємства-позичальника з точки зору ефективності його використання.

Для зменшення ризику банк також вимагає страхування тієї частини ризику, яка піддається страхуванню; заборони передачі у заставу активів підприємства для забезпечення по позичках інших кредиторів; обмеження розміру капітальних вкладень; купівлі цінних паперів.

У світовій практиці довгострокового кредитування важливе місце займають **ІПОТЕЧНІ КРЕДИТИ**, які надаються під заставу нерухомості. Комерційні банки надаючи позички для придбання та будівництва житлових та виробничих будинків, кредитують при цьому усі сфери економіки.

На основі дотримання принципів кредитування виник особливий кредитний механізм, який включає також кредитне планування й управління кредитом, умови та методи кредитування, способи їх кількісного регулювання.

Кредитування здійснюється в межах параметрів, визначених політикою банку, які включають пріоритетні напрями в кредитуванні; обсяги кредитів та структуру кредитного портфеля; граничні розміри кредиту на одного позичальника; методичку оцінки фінансового стану та кредитоспроможності позичальника; рівень процентної ставки тощо.

Кредити надаються тільки на комерційних засадах з додержанням таких умов:

- оцінки установою банку кредитоспроможності позичальника, фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності;
- кредитуються тільки ті види діяльності позичальника, які передбачені його статутом;
- позичальник повинен мати власне майно і брати участь у фінансуванні об'єкта, що кредитується.

Комерційні банки здійснюють свою діяльність в умовах конкуренції, що постійно посилюється. В умовах конкуренції важливим видом активних операцій комерційних банків є їх інвестиційна діяльність.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ означають вкладання коштів у цінні папери підприємств (державних, колективних, приватних) та установ на порівняно тривалий період часу.

Інвестиції банків певними рисами відрізняються від кредитів:

- позика припускає використання коштів протягом відносно короткого проміжку часу з умовою повернення її з виплатою позичкового процента. Інвестування ж означає вкладання грошей з метою забезпечити надходження коштів протягом порівняно тривалого часу до того, як вкладені кошти повернуться до власника;
- при банківському кредитуванні ініціатором угоди, звичайно, виступає боржник, а при інвестуванні – банк, який намагається купити активи на ринку цінних паперів;
- в більшості кредитних угод банк – головний і один з небагатьох кредиторів, тоді як в інвестиційному процесі він, як правило, – один з багатьох кредиторів (інвесторів);
- кредитування пов'язане з особистими відносинами банку з позичальником, інвестування ж є знеособленою діяльністю комерційного банку через різні види цінних паперів багатьох підприємств та установ.

Цілі інвестиційної діяльності комерційного банку полягають у тому, щоб забезпечити собі збереження коштів, диверсифікацію (розподіл інвестиційних грошових коштів між різними об'єктами вкладень з метою зниження ризику можливих втрат капіталу чи доходів); дохід і ліквідність.

Доходність і ліквідність – це основні фактори, пов’язані з інвестиційною діяльністю комерційних банків.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ЦІННІ ПАПЕРИ – це зобов’язання, які обертаються на ринку у вигляді *векселів, облігацій, акцій, сертифікатів тощо*.

Цінні папери можуть бути об’єктом банківських інвестицій за двох умов:

- вони повинні обертатися на ринку;
- слугувати фінансовими зобов’язаннями.

З точки зору отримання доходу, *інвестиції комерційних банків* – це друге джерело банківського прибутку після процентів по кредитах. Доходи від цінних паперів банки отримують у вигляді дивідендів, відсотків, зміни курсової вартості цінних паперів на фондовому ринку.

Комерційні банки особливу увагу приділяють якості цінних паперів, які вони купують.

Між кредитними та інвестиційними операціями комерційних банків існує тісний зв’язок. Банки зобов’язані підтримувати оптимальну структуру своїх активів і залежно від економічної ситуації змінювати її або на користь кредитів, або на користь інвестицій. З ряду причин інвестиції не повинні мати таку ж ліквідність, як позички.

Банківським інвестиціям властиві **фактори ризику**.

Кредитний ризик характерний для цінних паперів, котрі пов’язані з імовірністю того, що фінансові можливості емітента знизяться так, що він буде неспроможним виконати свої фінансові зобов’язання.

Ринковий ризик може виникнути у зв’язку з непередбаченими змінами на ринку цінних паперів або в економіці, в результаті яких привабливість деяких паперів як об’єктів вкладення коштів може бути частково втрачена, а тому їх продаж буде можливий тільки з великою знижкою.

Процентний ризик пов’язаний з фіксацією процента по облігаціях у договірному порядку з моменту їх випуску й відносною свободою коливань ринкових ставок вверх і вниз. Чим більше часу до погашення облігації (або іншого кредитного зобов’язання), тим вищий ризик, пов’язаний з динамікою ставки процента.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА – це діяльність комерційного банку, прямо пов’язана з ризиком від активних операцій з цінними паперами і яка вимагає від керівництва банку визначеної тактики, стратегії та конкретних дій у цій сфері банківської діяльності. Вона спрямована на забезпечення дохідності та ліквідності банківських коштів.

Світова практика випрацювала так зване **«золоте правило інвестицій»**: «дохід від вкладень у цінні папери завжди прямо пропорційний ризику, на який готов піти інвестор заради отримання бажаного доходу».

Таким чином, існує взаємозалежність між основними факторами вкладення коштів в цінні папери – дохідністю, ліквідністю та ризиком. Існує протиріччя між вимогами ліквідності та бажаної дохідності (прибутковості) банківських операцій. Таке протиріччя проявляється фактично в кожній фінансовій операції комерційного банку.

Готовність жертвувати ліквідністю заради дохідності (прибутковості), і

навпаки, означає прийняття банком рішення йти на більший або менший **інвестиційний ризик**.

Один з методів зменшення ризику, пов'язаного з інвестиціями – **ДИВЕРСИФІКАЦІЯ**. Вона означає формування інвестиційного портфелю за рахунок цінних паперів багатьох видів, різної якості і різних строків погашення.

Мета диверсифікації – мінімізувати ризик у випадку неможливості виконання боржником (емітентом) своїх зобов'язань.

Банки намагаються підтримувати відповідну структуру строків погашення цінних паперів. Один з підходів, який використовують чимало банків – підтримка **«сходинкової» структури**. Це означає, що кошти таким чином вкладаються в цінні папери, щоб кожен рік наступав строк погашення (платежу) певної їх частини.

Чимало комерційних банків в інвестиційній діяльності дотримуються **стратегії «штанги»**, її суть полягає в тому, що істотна частка інвестиційного портфелю складається з довгострокових зобов'язань, урівноважених короткостроковими цінними паперами при незначній кількості або відсутності середньострокових цінних паперів. Цей метод базується на висновках фінансових аналітиків банку.

14.4 Фінансові послуги комерційних банків

Комерційні банки надають своїм клієнтам різноманітні **фінансові послуги**:

- обслуговування платіжного обігу;
- обслуговування зовнішньоекономічної діяльності;
- лізингові;
- факторингові;
- довірчі (трастові);
- гарантійні;
- посередницькі;
- консультаційні;
- послуги по зберіганню цінностей.

Обсяг та різноманітність банківських послуг за останні роки збільшується, і це стає важливим джерелом банківського прибутку.

1. Обслуговування платіжного обігу – одна з найдавніших сфер банківських послуг. За дорученням своїх клієнтів комерційні банки проводять готівкові та безготівкові платежі як за рахунок коштів клієнтів, так і на кредитній основі. Умовою користування послугами щодо організації платіжного обігу є відкриття клієнтом у банку поточного рахунку.

Найпоширенішим є безготівковий платіжний обіг, який здійснюється за допомогою **переказів** або **інкасо**.

Платежі за допомогою переказів проводяться банками за дорученням клієнта шляхом списання коштів з його рахунку і зарахування їх на рахунок

вказаної клієнтом особи. Якщо клієнт і його партнер мають поточні рахунки в одному комерційному банку, операція зводиться до дебетування одного рахунку і кредитування іншого. Якщо рахунки відкриті в різних банках, проводяться міжбанківські розрахунки за допомогою системи кореспондентських зв'язків. Такі зв'язки між двома банками будуються шляхом взаємного відкриття один одному розрахункових рахунків. Надходження та списання коштів з міжбанківських операцій сальдуються, а розрахунки між банками здійснюються на базі взаємного заліку надходжень та вимог (*клірингу*).

Поширеним видом послуг комерційних банків по обслуговуванню платіжного обігу є *інкасування векселів і чеків*. Інкасування векселів провадиться банком за дорученням клієнта до настання строку виплати по векселю (його погашення). Воно оформляється інкасовим індосаментом, надписом на векселі, який містить доручення власника векселя банку одержати оплату. Згідно зі строком погашення банк одержує від боржника потрібну суму, гасить вексель і перераховує гроші на рахунок клієнта.

Інкасування чеків означає прийняття банком від свого клієнта чеків, які є розпорядженням на списання коштів з рахунку клієнта в оплату за товар або послуги.

Комерційні банки, виконуючи функції обслуговування платіжного обігу, проводять також інкасування розрахункових документів. Серед них – платіжні вимоги, платіжні доручення, чеки.

2. Обслуговування зовнішньоекономічної діяльності полягає в посередництві банку в фінансових розрахунках між експортерами та імпортерами, а в разі необхідності – в кредитуванні. Посередництво в розрахунках здійснюється на основі кореспондентських зв'язків між банками двох країн – експортера та імпортера, які передбачають існування розрахункового рахунку банку-кореспондента.

При здійсненні експортно-імпортних операцій застосовується схожа на факторинг операція – форфейтинг.

ФОРФЕЙТИНГ – це операція з купівлі боргу, при якій форфейтор (той, хто купує борг) бере на себе зобов'язання відмови звертатися до кредитора при неспроможності стягнення боргу з боржника.

Форфейтинг – це своєрідна форма кредитування експортерів-продавців в процесі купівлі їх векселів при продажу товарів та послуг шляхом комерційного кредиту. У проведенні форфейтингу беруть участь такі сторони:

- експортер – продавець товарів та послуг;
- імпортер – покупець товарів та послуг;
- форфейтор (банк або фінансова компанія).

Форфейтинг з'явився в 60-х роках ХХ століття. Головними причинами і чинниками, що спонукали цей процес були: зростаючий попит на міжнародний кредит та постійна потреба господарюючих суб'єктів у коштах.

Сутність форфейтингу полягає в тому, що форфейтор купує у експортера-продавця товарів та послуг вексель або інший актив, який надав йому імпортер. Експортер акцептує вексель як засіб платежу за товари та послуги і прагне

передати всі ризики та відповідальність форфейтору, який купує вексель в обмін на термінову сплату готівкових грошей. Облік здійснюється за вирахуванням дисконту, після того як форфейтор отримав вексель. Відрахування узгодженої суми здійснюється від номінальної вартості векселя.

При проведенні форфейтингових операцій вексель використовується частіше, ніж інші грошові документи. Це пов'язано з тим, то використання векселя має багаторічний досвід. Цей цінний папір забезпечує швидке та безперешкодне проведення операцій та правову основу, яка закладена ще Женевською конвенцією 1930 року. Використання векселів при форфейтуванні потребує обов'язкового страхування. Це пов'язано з виникненням цілої системи ризиків (комерційних, валютних, політичних).

3. Лізингові послуги відносяться до нових нетрадиційних видів послуг комерційних банків.

ЛІЗИНГ являє собою здачу в оренду на тривалий строк предметів довгострокового використання. Як правило, протягом строку дії договору про лізинг орендар сплачує орендодавцю повну вартість взятого в оренду майна.

Отже, **лізинг** можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, що надається у майновій формі і погашається клієнтом у розстрочку.

На прохання клієнта банк закупає певне майно (устаткування, транспортні засоби, ЕОМ та ін.) і бере на себе практично усі зобов'язання власника. Клієнт, на прохання якого було куплене майно, укладає з банком строковий договір оренди, в якому визначаються, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внеску.

Орендна плата складається з таких складових:

- амортизації майна;
- комісійної винагороди за лізингові послуги, що дорівнює проценту за кредит.

Дохід банку від лізингових операцій включає:

- лізинговий процент;
- залишкову вартість майна до моменту закінчення строку оренди.

Плата за лізингову послугу нижча від позичкового процента, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж брати грошову позику для купівлі дорогого обладнання. Обов'язковою умовою є страхування об'єкту лізингу.

Лізинг є одним з найпривабливіших шляхів отримання на умовах товарного кредиту коштів для здійснення виробничої діяльності, особливо для малого та середнього бізнесу. Ідея лізингу – одна з найстаріших у світі бізнесу.

Термін «лізинг» походить від англійського дієслова «*to lease*», що означає «брати в оренду».

Лізингова діяльність в Україні регулюється Законом України «Про лізинг» від 16 грудня 1997 року.

З економічного погляду лізинг має певну схожість з банківським кредитом, який надається на придбання основних фондів. Кредитні та лізингові відносини між позичальником (лізингоодержувачем) та кредитором (лізингодавцем) будуються на умовах терміновості, платності, поверненості,

матеріального забезпечення (застави).

Разом з тим між банківським кредитом та лізингом є певні відмінності.

Лізинг можна також розглядати з трьох позицій – це *і оренда, і кредит, і інвестиції*.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке майно, що його можна віднести до основних фондів, яке не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень на передачу в лізинг (оренду). До об'єктів лізингу належать: машини та обладнання; засоби обчислювальної техніки; транспортні засоби; виробничі будівлі та споруди; інші основні фонди.

Класичному лізингу притаманний тристоронній характер взаємовідносин між трьома основними **суб'єктами лізингу**: лізингодавцем, лізингоодержувачем, постачальником лізингового майна.

Лізингодавець – суб'єкт підприємницької діяльності, у тім числі банківська (небанківська) фінансова установа, яка передає в користування об'єкти лізингу згідно з договором.

Лізингодавцями можуть бути: лізингові компанії; комерційні банки; філії, підрозділи підприємств – виробників обладнання.

Лізингоодержувач – суб'єкт підприємницької діяльності, який отримує в користування об'єкти лізингу за договором.

Лізингоодержувачами можуть бути юридичні особи, зайняті виробництвом тієї чи іншої продукції; фізичні особи, що займаються підприємницькою діяльністю.

Постачальник лізингового майна – суб'єкт підприємницької діяльності, який виготовляє машини, обладнання тощо і передає власне майно, яке є об'єктом лізингу.

До категорії продавців майна належать:

- виробники машин та обладнання;
- оптово-збутові організації;
- торгові фірми;
- власники майна та інші учасники угоди.

Підприємство-лізингоодержувач також здобуває дуже суттєві **переваги**:

– лізинг дає змогу на 100 % фінансувати придбання основних фондів на відміну від банківського кредиту, де фінансовими ресурсами забезпечується тільки 60-70 % їхньої вартості;

– підприємству простіше отримати майно в лізинг, ніж позику на його придбання; лізингове майно виступає як застава, право власності на нього належить лізингодавцю;

– лізинг дає підприємству більше можливостей для маневрування під час виплати лізингових платежів, оскільки останні здійснюються підприємством, як правило, після отримання виручки від реалізації продукції, що її вироблено на обладнанні, узятому в лізинг;

– зменшується ризик морального старіння обладнання, тому що підприємство бере його не у власність, а в оренду: відтак розширюються можливості оперативного оновлення застарілої техніки без залучення власного капіталу на його фінансування;

- лізингові платежі включають до складу валових витрат, що зменшує оподатковуваний прибуток підприємства-лізингоотримувача;
- плата за лізингову послугу, як правило, нижча від позичкового банківського процента.

Лізинг *залежно від особливостей здійснення лізингових операцій*, може бути двох видів – фінансовий чи оперативний.

ФІНАНСОВИЙ ЛІЗИНГ – це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 60 % вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору.

Майно, передане за договором фінансового лізингу, зараховується на баланс лізингоодержувача з зазначенням, що це майно взято у фінансовий лізинг. Після закінчення строку договору фінансового лізингу об'єкт лізингу, переданий лізингоодержувачу згідно з договором, переходить у власність лізингоодержувача або викуповується ним за залишковою вартістю.

При фінансовому лізингу всі витрати на утримання об'єкта лізингу, пов'язані з його страхуванням, експлуатацією, технічним обслуговуванням та ремонтом, несе лізингоодержувач, якщо інше не передбачено договором лізингу.

ОПЕРАТИВНИЙ ЛІЗИНГ – це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший строку, за який амортизується 90 % вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору.

Майно, передане за договором оперативного лізингу, залишається на балансі лізингодавця. При оперативному лізингу всі витрати на утримання об'єкта лізингу, крім витрат, пов'язаних з його експлуатацією та поновленням використаних матеріалів, несе лізингодавець, якщо інше не передбачено договором лізингу.

Після закінчення строку договору оперативного лізингу він може бути продовжений або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю і може бути повторно переданий у користування іншому лізингоодержувачу за договором лізингу.

Залежно від форми здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Зворотний лізинг – це договір лізингу, який передбачає придбання лізингодавцем майна у власника і передачу цього майна йому у лізинг;

Пайовий лізинг – це здійснення лізингу за участю суб'єктів лізингу на основі укладення багатостороннього договору та залучення одного або кількох кредиторів, які беруть участь у здійсненні лізингу, інвестуючи свої кошти;

Міжнародний лізинг – це договір лізингу, що здійснюється суб'єктами лізингу, які перебувають під юрисдикцією різних держав, або в разі якщо майно чи платежі перетинають державні кордони. Міжнародний лізинг здійснюється відповідно до законодавства України, міжнародних договорів, в яких бере участь Україна, та договорів, укладених суб'єктами лізингу. При здійсненні операцій міжнародного лізингу сплачуються мито, податок на додану вартість

та акцизний податок відповідно до законодавства України.

Одним з найновіших видів міжнародного лізингу є **леверідж-лізинг** – створення довірчої компанії лізинговою компанією і орендаром, яка (компанія) купує устаткування у фірми-виробника і здає його в довготермінову оренду іншим фірмам і компаніям. Вигода для цих компаній і фірм – використання податкових пільг, зокрема пов'язаних з прискореною амортизацією.

Сучасними формами міжнародного лізингу також є **ліз-бек**, за якого лізингова фірма купує за готівку засоби праці у фірми-виробника в іншій країні, а відтак надає їх цій же фірмі в оренду. Міжнародний лізинг поділяється на імпорتنний та експортний.

Імпорتنний лізинг – це купівля устаткування вітчизняною лізинговою компанією у зарубіжних фірм з метою наступної передачі його в оренду вітчизняним підприємствам і компаніям.

Експортний лізинг – форма лізингу, за якої в лізинговому контракті передбачається закупівля лізинговою фірмою засобів праці у національного підприємства-виробника (власника), а відтак надання їх в оренду за кордон іноземному лізингокористувачу.

Лізингоодержувач за користування об'єктом лізингу вносить періодичні лізингові платежі. Лізингові платежі відповідно до законодавства України відносяться на валові витрати виробництва та обігу лізингоодержувача.

Лізингові платежі включають:

- 1) суму відшкодування вартості об'єкта лізингу, що амортизується, на строк, за який вноситься лізинговий платіж – амортизаційні відрахування, (A);
- 2) суму, що сплачується лізингодавцю як відсоток за кредит для придбання майна згідно з договором лізингу, ($П_{КР}$);
- 3) платіж-винагорода лізингодавцю за отримане в лізинг майно – лізингова маржа, ($П_{ВИН}$);
- 4) відшкодування страхових платежів за договором страхування об'єкта лізингу, якщо об'єкт застрахований лізингодавцем, ($П_{СТРАХ}$);
- 5) інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу ($П_{ІНШ}$).

Таким чином, загальна сума лізингових платежів ($ЛП$) складатиме:

$$ЛП = A + П_{КР} + П_{ВИН} + П_{СТРАХ} + П_{ІНШ}$$

4. ФАКТОРИНГ – це купівля банком у клієнта права на вимогу боргу (без права зворотної вимоги до клієнта).

Також являє новий вид нетрадиційних банківських послуг. Як правило, банк купує дебіторські рахунки, пов'язані з постачанням товарів або наданням послуг.

Факторинг виник у 50-ті роки ХХ століття. Він являє собою придбання фактор-фірмою (в ролі якої найчастіше виступають банки) у клієнта права стягнення боргів.

Факторинг здійснюється наступним чином. Банк купує у своїх клієнтів їх вимоги до дебіторів (боржників) та виплачує їм від 70-90% суми боргу у

вигляді авансу. Залишені 30-10% суми банк тимчасово стягує у вигляді компенсації ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає стягнену суму клієнту. За факторні операції банк стягує з клієнта плату, яка включає комісію за послуги по обслуговуванню боргу у розмірі 1,5-3,0% від загальної суми куплених банком рахунків, а також позичковий процент, нарахований на виданий клієнту аванс.

Головна мета факторингу – інкасування дебіторських рахунків клієнта та отримання платежів, що надходять від боржників. За ці послуги фактор отримує комісійну винагороду від загальної суми придбаних рахунків.

Плата за факторингове обслуговування залежить від виду факторингу, фінансового стану підприємства-позичальника, масштабів і структури його виробничої діяльності та надійності покупців. Визначаючи плату за факторинг, ураховують відсоток за кредит і середній термін обороту коштів банку в розрахунках із покупцем.

Факторингова послуга оформлюється шляхом укладання договору між фактором та його клієнтом. У ньому визначаються вид факторингу, розмір кредиту та відсоткова ставка, сума винагороди, гарантія виконання взаємних зобов'язань та матеріальна відповідальність за їх невиконання, порядок оформлення документів.

У міжнародній практиці існують наступні **види факторингового обслуговування**:

- 1) придбання рахунків зі знижкою та зі сплатою фактору;
- 2) прийняття фактором всіх операцій з обліку продажу;
- 3) ведення рахунків дебіторів клієнта;
- 4) підготовка звітів про стан рахунків клієнта та інкасування боргів;
- 5) надання гарантій повної оплати товарів.

При наданні послуг підприємствам та організаціям через факторинг комерційні банки керуються положеннями Національного банку України.

Уступка вимоги кредитором іншій особі передбачає перехід до набувача вимоги прав, що забезпечують виконання зобов'язання, та регулюється Цивільним кодексом України.

Існують різні **види факторингових операцій**:

- відкриті (конвенційні) та закриті (конфіденційні), з правом регресу і без нього,
- внутрішній та зовнішній факторинг,
- повний та частковий факторинг,
- з попередньою оплатою та без попередньої оплати.

При відкритому (конвенційному) факторингу підприємство-постачальник повідомляє підприємство-покупця (дебітора) про те, що права на одержання оплати переуступлено банку або факторинговій компанії. І всі платежі направляються на адресу банку (фактору).

При закритому (конфіденційному) факторингу боржники не повідомлені про посередництво банку (фактора). Закритий факторинг передбачає, що ніхто з контрагентів постачальника не знає про переуступку ним прав на одержання оплати банку чи факторинговій компанії.

Факторинг з правом регресу означає, що банк має право зворотної вимоги до постачальника відшкодувати сплачену суму, тобто постачальник несе кредитний ризик. Це дозволяє банку (факторинговій компанії) повернути підприємству-постачальнику розрахункові документи, від оплати яких відмовився покупець, і вимагати повернення підприємством-постачальником коштів.

Факторинг без права регресу в світовій практиці укладається досить рідко, так як вважається, що вона виправдана лише в тому випадку, коли можливість появи суперечливих моментів або настання неплатоспроможності платника зведена до мінімуму. Від виду операції залежить ступінь ризику, яка визначає і вартість операції (комісійну винагороду банку). Факторинг без права регресу означає, що банк (факторингова компанія) бере на себе весь ризик щодо платежу.

Внутрішній факторинг передбачає, що постачальник, його контрагент та банк перебувають у тій самій країні.

Зовнішній факторинг передбачає, що одна зі сторін факторингової угоди перебуває за кордоном.

Повне факторингове обслуговування включає, крім суто факторингових послуг, надання ряду інших: аудиторських, обліку дебіторської заборгованості, повного управління борговими зобов'язаннями тощо.

Частковий факторинг – це оплата банком (факторинговою компанією) лише рахунків-фактур постачальника.

Факторинг з попередньою оплатою передбачає негайну оплату розрахункових документів постачальника, як тільки їх буде надано банку (факторинговій компанії).

Факторинг без попередньої оплати – це такий вид факторингу, коли банк (факторингова компанія) зобов'язується оплатити передані йому постачальником розрахункові документи лише в день оплати документів боржником.

Переваги факторингу для клієнта:

- більша гарантія своєчасного стягнення (інкасування) дебіторської заборгованості покупця;
- зменшення кредитного платіжного ризику;
- надання продавцю короткострокового кредиту;
- можливість планувати платіжний оборот;
- прискорення оборотності оборотного капіталу;
- покращення кредитоспроможності, оскільки оплата за продукцію (роботи, послуги) здійснюється банком (факторинговою компанією) протягом 2-3 днів з моменту укладення факторингової угоди.

Крім того, банки (фактор-фірми) надають своїм клієнтам додаткові послуги.

Недоліком факторингу для підприємства є вища вартість цієї послуги порівняно зі звичайним кредитом.

5. ДОВІРЧИ (ТРАСТОВІ) ПОСЛУГИ – це вид діяльності комерційного банку за дорученням клієнта.

Вони включають виконання робіт по обліку операцій, збереженню цінностей, розміщенню коштів, фінансовому аналізу тощо. Банки здійснюють довірчі операції для приватних осіб, фірм, благодійних організацій, різних фондів.

ТРАСТОВІ (ДОВІРЧІ) ПОСЛУГИ – це послуги, що ґрунтуються на довірчих правовідносинах, коли одна особа – засновник (довіритель майна), передає своє майно у розпорядження іншій особі – довірчій особі (трасту), для управління в інтересах третьої особи – бенефіціара.

Таким чином, в зазначених відносинах беруть участь 3 сторони:

1) Довіритель майна або цінностей (засновник) – юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала повноваження власника належного їй майна або цінностей відповідно до умов укладеної між ними угоди;

2) Довірена особа (траст) – сторона, яка здійснює управління певним об'єктом. Нею можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або трастові відділи банків. Об'єктом довірчого управління може виступати рухоме та нерухоме майно, кошти, дорогоцінні метали, цінні папери;

3) Бенефіціар – особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Бенефіціара призначає довіритель (сам довіритель майна, третя особа або коло окреслених осіб), залишивши право визначення конкретних бенефіціарів довіреному власнику.

Приватним особам банки надають кілька видів трастових послуг:

- розпорядження спадщиною;
- управління персональними трастами;
- опікунство і забезпечення зберігання майна;
- агентські функції.

Фірмам комерційні банки надають такі види трастових послуг: розпорядження активами, агентські операції, ліквідація підприємств.

Дохід від трастових послуг банків формується за рахунок комісійних винагород, у котрі включаються: щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первісної суми трасту, внесок із суми трасту після закінчення строку дії траст-договору. Ставки внесків і відрахувань диференційовані залежно від видів трастів і пов'язаних з ними послуг з управління трастами.

Умови, на яких здійснюються трастові угоди, діють багато років або мають безстроковий характер. Трастові відносини з фізичними особами діють протягом життя довірителя плюс 21 рік; відносини, які базуються на заповіті – 20-25 років; на пожертвуванні – більше 40 років; а благодійні мають, як правило, безстроковий характер.

Особливу увагу заслуговують довірчі трастові операції фінансових установ, які створюють умови для розпорядження великими (іноді контрольними) пакетами акцій промислових компаній.

Трастові операції передбачають соціальну відповідальність, тому вони знаходяться під контролем держави: законодавча і виконавча гілки влади регулюють ці операції.

До послуг траст-відділу банку, як правило, відносяться:

1. Збереження цінних паперів.
2. Ведення щомісячних бухгалтерських записів клієнта.
3. Одержання платежів від імені клієнта та за його дорученням, включаючи відсотки, дивіденди, орендні платежі.
4. Купівля і продаж цінних паперів за рахунок і від імені клієнта, і проведення розрахунків із продавцями і покупцями.
5. Консультаційні послуги для підприємств, які включають: вибір оптимального портфеля цінних паперів; податкове планування; придбання нерухомості й інших матеріальних цінностей;
6. Персональне консультування громадян: переказ коштів та інших активів родичам і спадкоємцям у країні і за кордоном; планування оптимального розподілу сімейних доходів.
7. Прийняття цільових вкладів громадян і організацій на купівлю нерухомості й автомобілів.
8. Створення пенсійних фондів організацій і фондів асоціацій громадян (частин пенсійних фондів, внески до яких гарантуються акціями фонду) з управління майном і надання інших послуг за дорученням і в інтересах клієнта на правах його довіреної особи.

У практичній діяльності траст-відділів банків прийнято поділяти довірчі операції на дві групи:

- довірчі операції для фізичних осіб;
- довірчі операції для юридичних осіб.

Однієї з функцій банку в сфері трастових операцій є управління персональними трастами, тобто надання трастових послуг фізичним особам. Такі операції виникають як угода між довірительом і довіреною особою та пов'язані в основному з передачею майна цій особі, що надалі набуває права володіння майном в інтересах довірителя.

До трастових послуг, що надаються банками окремим особам, відносяться: розпорядження спадщиною; управління власністю на довірчій основі; виконання ролі опікуна і/або зберігача майна; виконання агентських посередницьких функцій.

Управління майном у формі трасту має юридичну основу: заповіт, спеціальну угоду, розпорядження суду. Найбільш поширеними є заповітний траст, довічний траст та страховий траст.

Заповітний траст передбачає розпорядження майном довіреною особою (банком) та розподіл доходу між отримувачами. При цьому управління здійснюється в інтересах бенефіціара.

Довічний траст передбачає передачу грошей або цінностей в управління банку особою, яка отримує дохід упродовж життя, а після смерті дохід отримують його нащадки. При цьому довіритель укладає угоду з банком та передає йому майно, банк здійснює зберігання, інвестування та має право розпорядження доходом й основною сумою згідно з угодою.

Страховий траст полягає в призначенні банка чи іншої довіреної особи довірительом по страховому полісу.

6. Розвиток гарантійних послуг пов'язаний з тим, що здійснення операцій на фінансовому ринку супроводжується великими фінансовими ризиками, пов'язаними з можливістю отримання суб'єктами ринку збитків, втрат та інших негативних наслідків. З метою управління ризиками та зменшення їх величини використовується механізм *гарантії та поруки*, що забезпечує своєчасність платежу за зобов'язаннями, які виникають на фінансовому ринку між його суб'єктами.

ГАРАНТІЯ – це зобов'язання **гаранта**, що видається на прохання іншої особи – **принципала**, за яким гарант зобов'язується сплатити кредитору принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму.

Гарант має право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачено договором гарантії з принципалом.

Видаючи гарантію, гарант (яким може виступати банк, страхова компанія) повинен переконатися у платоспроможності клієнта, оскільки видача гарантії, по суті, має кредитний характер.

Банки беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів. Банківська гарантія може надаватися і під відповідне забезпечення, тобто супроводжуватися відповідною заставою майна. Банківські гарантії можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту і виставлення акредитива; гарантія платежу; акцептування та авалювання векселів тощо.

Надійність гарантії залежить від спроможності організації-гаранта погасити заборгованість, саме тому дуже важливим є здійснення фінансового аналізу платоспроможності та кредитоспроможності самого гаранта, при цьому від нього можуть вимагати забезпечення.

Порядок оцінювання фінансового стану комерційного банку базується на аналізі його балансу та звітності про прибутки та збитки. З метою формування об'єктивного уявлення про фінансово-економічний стан банку-гаранта розраховують показники якості активів та пасивів, їх ліквідності, а також здійснюють оцінку ефективності функціонування банку.

Об'єктом гарантій можуть бути найрізноманітніші угоди, які пов'язані з розрахунковими, кредитними операціями, зобов'язання за контрактами, у тому числі зовнішньоекономічними.

У міжнародній практиці розрізняють наступні **види гарантій**.

1. За своїми організаційно-економічними формами гарантії можуть виступати у вигляді авалю або гарантійного листа.

АВАЛЬ – це гарантія, згідно з якою особа-аваліст приймає на себе відповідальність за сплату боргів, частіше всього перед власником векселя. Ця згода оформлюється підписом аваліста на лицьовій (зворотній) стороні векселя або на спеціальному гарантійному листі, який прикріплюється до векселя – **АЛОНЖІ**. Наявність авалю збільшує надійність та привабливість векселя.

2. За способом виставлення гарантії діляться на

- **прямі** (гарантія виставляється банком-платником)
- **непрямі** (гарантія виставляється через третій банк).

3. *Залежно від ступеня участі інших гарантів* розрізняють:

- **прості гарантії**, які виставляють організації-гаранти за дорученням своїх клієнтів на користь його контрагента;
- **контр-гарантії** – організація-гарант, частіше банк, звертається до банку-кореспондента з проханням виставити контрагенту його клієнта гарантію та гарантує при цьому банку компенсацію необхідної грошової суми при настанні гарантійного випадку;
- **синдиковані гарантії** – використовуються у випадку великих сум гарантій, тобто коли одна організація-гарант не в змозі оплатити всю суму. У цьому випадку гаранти укладають угоду, відповідно до якої у гарантійному випадку кожна сторона сплачує свою долю гарантійної суми.

4. *Також гарантії поділяють* на платіжні та договірні.

Платіжні гарантії включають гарантування платежів за векселями, акредитивами та інкасовими операціями. Вони широко використовуються при здійсненні розрахунків за комерційними кредитами.

До договірних гарантій відносять тендерні гарантії, які пов'язані з організацією торгівлі; митні гарантії по сплаті експортно-імпортного мита; гарантії, які необхідно здійснити згідно з певним контрактом, та інші.

5. *За способом реалізації* гарантій їх поділяють на умовні та безумовні.

При наданні умовної гарантії гарант сплачує по гарантійному випадку лише у разі виникнення певних умов, тобто у документарній формі підтверджується, що партнер клієнта виконав усі договірні умови (зобов'язання) згідно з контрактом або клієнт, платіж якого гарантується, не виконав своїх зобов'язань.

При безумовній гарантії платіж здійснюється за першою вимогою кредитора без урахування заперечень клієнта. Безумовні гарантії, як правило, виставляються за дорученням великих клієнтів.

При оформленні гарантії гарант укладає з клієнтом угоду по забезпеченню гарантійного зобов'язання, тобто умови виставлення гарантії та її забезпечення, можливості пролонгації гарантії.

6. Серед *посередницьких послуг* банків найбільш розповсюджені:

- посередництво в одержанні клієнтом кредиту;
- посередництво в операціях з цінними паперами, валютою, майном.

Перший вид послуг надається банком тоді, коли сам банк не має можливості задовольнити кредитну заявку клієнта

Посередницькі послуги в операціях з цінними паперами, валютою, майном здійснюються на основі доручення клієнта. Особливої уваги заслуговує посередницька практика комерційних банків при емісії, при розміщенні та організації повторного обігу цінних паперів клієнтів. Посередництво банку в цих операціях здійснюється на основі угоди, яка укладена з емітентом. У випадку великих масштабів емісії, обслуговуючий банк може вдаватись до створення консорціуму.

Консорціум – угода між банками і (або) промисловими підприємствами

для спільного проведення фінансових операцій.

Послуги банку при переводі цінних паперів від одного власника до іншого, тобто при передачі права власності на володіння цими цінними паперами від однієї особи іншій – це **ТРАНСФЕРТНІ ПОСЛУГИ**.

Замовником трансфертних послуг виступають емітенти цінних паперів. У теперішній час перед ними постає безліч проблем, пов'язаних з оперативним обліком цінних паперів та їх власників, повідомленням для багаточисельних акціонерів про діяльність акціонерних товариств і розподіл дивідендів, перереєстрацію власників цінних паперів на вторинному ринку. Дохід банку за посередництво в операціях із цінними паперами утворюється за рахунок різниці в цінах купівлі і продажу.

7. Комерційні банки також надають своїм клієнтам **консультаційні послуги**. Як правило, консультування є видом послуг, пов'язаних з іншими операціями: кредитними, лізинговими, факторинговими, обслуговуванням платіжного обігу та ін.

Банківські послуги можуть включати консультації:

– щодо допомоги підприємствам, організаціям і установам в налагодженні бухгалтерського обліку, складанні бухгалтерської звітності, заповненні розрахункових документів;

– у галузі економічного (фінансового) аналізу;

– щодо вивчення платоспроможності господарюючих партнерів клієнтів;

– організації і повторного обігу цінних паперів;

– вибору напряму інвестування коштів;

– маркетингові послуги;

– розміщення реклами через мережу установ банку;

– послуги із застосування законодавчих актів та інших нормативних документів у капітальному будівництві та проектуванні;

– з питань зовнішньоекономічної діяльності;

– проведення валютних операцій тощо.

Плата за консультаційні послуги включається в плату за основний вид операцій, який супроводжується консультуванням.

8. **Послуги банків по зберіганню цінностей** зумовлені тим, що банки мають спеціально оснащені, важкодоступні для викрадачів приміщення. Ці послуги надаються у двох формах:

– надання клієнтам сейфів для зберігання цінностей;

– зберігання цінностей у сталевій камері.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення комерційному банку, охарактеризуйте його роль у банківській системі?

2. За якими ознаками класифікуються комерційні банки?

3. Охарактеризуйте універсальні та спеціалізовані комерційні банки, специфіка їх діяльності.

4. Які функції виконують комерційні банки, дайте характеристику.
5. Які операції здійснюють комерційні банки. Як вони класифікуються?
6. У чому полягає сутність пасивних операцій банків?
7. Охарактеризуйте джерела власного капіталу комерційного банку.
8. З чого складаються залучені ресурси комерційних банків?
9. Дайте визначення вкладу, які види вкладів (депозитів) розміщуються в банках?
10. Що належить до позичених коштів комерційних банків?
11. У чому полягає сутність активних операцій комерційних банків?
12. Які групи банківських активів виділяються з точки зору їх ліквідності та прибутковості?
13. Охарактеризуйте розрахунково-касове обслуговування банками юридичних та фізичних осіб.
14. Які існують види банківських кредитів і за якими критеріями вони класифікуються?
15. На яких умовах здійснюється банківське кредитування позичальників?
16. Дайте порівняльну характеристику ліміту кредитування і кредитній лінії.
17. Охарактеризуйте контокорентний кредит і овердрафт.
18. Як поділяються кредити за порядком та формами надання?
19. Охарактеризуйте кредити за методами погашення і способом сплати відсотків.
20. Які існують форми забезпечення повернення кредиту? Яким вимогам повинно відповідати забезпечення кредиту?
21. Що означає кредитоспроможність позичальника?
22. Які існують особливості короткострокового, середньострокового та довгострокового кредитування?
23. Охарактеризуйте обліковий та акцептний кредит.
24. Дайте визначення банківським інвестиціям. У чому полягає особливість інвестиційних операцій банків порівняно з кредитними?
25. Які фінансові послуги надають банки своїм клієнтам? За якими ознаками класифікуються банківські послуги?
26. Дайте характеристику лізингових і факторингових послуг.
27. Охарактеризуйте трастові та гарантійні послуги.

МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ

- 15.1 Сучасна система міжнародних валютно-кредитних організацій
- 15.2 Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні
- 15.3 Світовий банк: основи організації, структура та призначення
- 15.4 Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції
- 15.5 Європейський банк реконструкції та розвитку
- 15.6 Банк міжнародних розрахунків

15.1 Сучасна система міжнародних валютно-кредитних організацій

Міжнародні фінансові інститути є елементами системи валютно-кредитних відносин.

Міжнародні валютні відносини як економічне явище стали утворюватись ще в античну й феодальну давнину, спочатку у формі обміну іноземних монет, дисконту внесків, а потім у формі розрахунків між банками різних країн.

Проте цілісна система валютно-кредитних відносин сформувалася лише у другій половині XIX ст., коли розвиток міжнародного поділу праці стимулював процес утворення міжнародних банків та формування міжнародної економіки. Розвиток міжнародної економіки, диверсифікація міжнародних економічних відносин призвели й до ускладнення валютно-кредитних відносин. Результатом цих процесів стала поява:

- міжнародного валютно-кредитного ринку, а загалом і світового господарства;
- міжнародних фінансових центрів.

В нових умовах господарювання відбувається збільшення кількості клієнтів найбільших банків (приватних фірм, інших іноземних банків, урядів іноземних держав тощо), а також обсягів валютних угод, що призвело до зростання міжнародної ролі банків. Але цей процес гальмувався:

- неупорядкованістю міжнародних валютно-кредитних відносин;
- практично некерованістю валютних ринків;
- неоднозначністю й суперечливістю валютної політики різних країн.

Виникає нагальна потреба у заходах міжнародного характеру, що перетворили б досить-таки стихійні валютно-кредитні відносини в упорядковану систему. Необхідно було утворити наднаціональні органи, які б встановлювали «правила гри» на міжнародному валютному ринку. **Такими тимчасовими органами стали міжнародні конференції**, які юридично оформили статус світової валютної системи на основних етапах її розвитку.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ (ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВІ) КОНФЕРЕНЦІЇ – це специфічне явище в інституціональній системі

міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин. **За своєю суттю вони близькі (але не тотожні) міжнародним організаціям.**

Спільним у конференцій і міжнародних організацій є їх призначення – вони є регуляторами світового валютно-кредитного ринку.

Проте **функції конференцій є більш широкими, ніж функції організацій**; часто організація утворюється внаслідок рішень конференції (наприклад, Міжнародний валютний фонд був заснований за постановою Бреттон-Вудської конференції).

Інша відмінність – в термінах функціонування. Конференція – короткостроковий орган; міжнародні ж організації створені для довгострокового функціонування.

Таким чином, **МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ**, не є інститутом у повному розумінні цього слова. Але вона відіграє важливу організаційну роль у формуванні інституціональної системи.

Міжнародними конференціями світового значення були:

- Паризька конференція (1867 р.);
- Генуезька міжнародна конференція (1922 р.);
- Бреттон-Вудська валютно-фінансова конференція (1944 р.);
- Ямайська Угода країн-членів МВФ (1976 р.).

Поява сучасних міжнародних організацій у валютно-кредитній сфері в першій половині ХХ ст. пов'язана з утворенням:

- Банку міжнародних розрахунків (БМР) у 1930р.;
- Міжнародного валютного фонду (МВФ) у 1945 р.;
- Міжнародного банку реконструкції й розвитку (МБРР) у 1945 р.

Найефективніше діють **валютно-кредитні інститути, що з'явилися внаслідок західноєвропейської економічної інтеграції**. Вони стали інструментом валютної політики спочатку Європейських співтовариств, а потім і Європейського Союзу.

Основними елементами валютної інтеграції в Західній Європі є:

- 1) узгоджений режим валют;
- 2) утворення колективної валюти;
- 3) спільні фонди взаємного кредитування тощо.

Регулюючу роль в інтеграційному процесі відіграють державні валютно-кредитні й фінансові інститути. Найважливіші з них:

- Європейський інвестиційний банк (ЄІБ, утворений в 1958 р.);
- Європейський фонд розвитку (ЄФР, 1958 р.);
- Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС, 1973 р.), який потім був трансформований в Європейський валютний інститут (ЄВІ, 1994);
- Європейський валютний фонд (1979 р.).

До 1979 р. в основному була сформована Європейська валютна система (ЄВС), яка призначена надати імпульс економічній інтеграції. ЄВС являє собою сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням валюти в країнах «Спільного ринку» (згодом ЄС).

У 1994 р. утворено Європейський валютний інститут, який розпочав підготовку організації Європейської системи центральних банків і утворення

Європейського центрального банку.

З 1999 р. здійснюється трансформація Європейського валютного інституту в Європейський центральний банк (ЄЦБ), який розташований у Франкфурті-на-Майні. Як підсумок валютної інтеграції в рамках ЄС відтоді діє Європейський валютний союз (ЄВС).

Соціально-економічні й політичні зрушення в світі утворили нову ситуацію у відносинах між Західною і Східною Європою, коли вже ясно визначилася тенденція до зближення всіх європейських країн, в тому числі до економічного. Необхідними стали інститути, що були б інструментами всіх європейських країн. Одним з них став Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР), утворений в 1990 р. практично усіма європейськими країнами, а також США, Канадою, Японією й деякими іншими неєвропейськими державами.

Інтеграційні процеси на рівні регіонів сприяли утворенню регіональних міждержавних економічних угруповань і в інших частинах світу. Становлення валютної інтеграції в цих регіонах вимагало створення відповідних **валютно-кредитних інститутів у вигляді регіональних банків і валютних фондів**. Найбільшими з них є:

- Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959р.);
- Африканський банк розвитку (АфБР, 1964 р.);
- Азіатський банк розвитку (АзБР, 1965 р.);
- Ісламський банк розвитку (ІБР, 1976 р.);
- Арабський валютний фонд (АВФ, 1977).

Банки розвитку призначені для створення сприятливих умов економічного зростання країн, що розвиваються. Крім того, вони повинні сприяти здійсненню політики регіоналізму, зміцненню регіональної політичної солідарності, а також етнічної та конфесійної солідарності (у цьому відношенні взірцеві Ісламський банк розвитку та Арабський валютний фонд).

Згодом стало ясно, що тільки своїми власними силами країни, що розвиваються, через обмеження коштів не в змозі забезпечити міждержавне кредитування й розв'язати регіональні валютно-кредитні й фінансові проблеми. Тому до числа членів більшості регіональних банків входять й розвинені держави. Так, в Міжамериканському банку розвитку, крім 26 латиноамериканських держав, членами є ще США, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Японія, Канада, Франція та ще низка неамериканських країн. Аналогічна ситуація в Міжамериканському банку розвитку. При цьому розвинуті країни посідають ключові позиції в регіональних банках й мають переважаючий вплив на їх політику.

Своєрідними інститутами в структурі міжнародних валютно-кредитних відносин є клуби кредиторів і консультативні групи країн. Найвідоміші й найвпливовіші в міжнародних відносинах – *Паризький та Лондонський клуби кредиторів*.

Паризький клуб утворено у 1956 р. як неформальну організацію урядів країн-кредиторів для розв'язання проблеми заборгованості Аргентини перед приватними банками-кредиторами. Клуб не має чіткої організаційної структури

та членства і формально відкритий для всіх країн, які є кредиторами і здійснюють роботу відповідно до принципів цієї організації.

Членами клубу є переважно розвинені країни – члени ОЕСР. Постійними членами Паризького клубу являються уряди 21 держави: Австралії, Австрії, Бельгії, Великої Британії, Данії, Ізраїлю, Ірландії, Іспанії, Італії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Південної Кореї, Росії, США, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Швеції та Японії. Головою клубу традиційно є представник Міністерства фінансів Франції, а його секретаріат знаходиться у французькому казначействі.

Клуб здійснює нагляд за процесом сплати боргів та веде переговори з країнами-боржниками з питань реструктуризації боргів. Члени Паризького клубу беруть на себе зобов'язання кредитувати один одного в національних валютах, а також – треті країни в рамках спільної угоди про позики. Крім того, вони надають валюту Міжнародному валютному фонду. Клуб розробляє умови позик, приймає рішення щодо пролонгації заборгованості, а також припинення платежів по боргам.

Лондонський клуб – неформальне об'єднання у вигляді форуму, до якого входить майже 1 000 найбільших банків-кредиторів. Діє подібно до Паризького клубу, тобто, клуб не має чітко визначеної структури, у нього немає статуту, він збирається у складі тих банків, які мають найбільші вимоги до країни-боржника, справу якої вони розглядають.

Перше засідання Лондонського клубу відбулося у 1976 р. у контексті переоформлення заборгованості Заїру. Фундаментальним кроком у діяльності клубу було прийняття плану Брейді у 1989 р., в якому визнавалася необхідність полегшення сукупного боргового тягаря за допомогою заходів зі скорочення боргу та його обслуговування. Банки-члени клубу укладають з урядом країни-боржника угоду про умови погашення боргу та його реструктуризацію. Угода про реструктуризацію можлива тільки в тому випадку, якщо країна-боржник приймає програму МВФ щодо структурного управління своєї економіки, виконання якої жорстко контролюється. У 90-ті роки ХХ ст. через механізм Лондонського клубу пройшли такі країни, як Аргентина, Болівія, Бразилія, Болгарія, Мексика, Нігерія, Польща, Філіппіни та ін.

Таким чином, Паризький і Лондонський клуби, формально незалежні організації, тісно координують свою роботу з МВФ. У сфері їх діяльності з 90-х років опинилися країни з перехідною економікою; від рішення клубів багато в чому залежить доля величезної заборгованості та майбутнього кредитування цих країн, в тому числі й України.

В міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносинах зростаючу роль відіграють *консультативні групи провідних країн світу*. Це також своєрідні клуби на міждержавному рівні, які здійснюють загальне регулювання міжнародних економічних процесів, в тому числі й у валютно-кредитній сфері.

Група п'яти (G-5) складається зі США, Японії, Німеччини, Франції, Великої Британії. Утворена в 1985 р. з метою стабілізації курсів національних валют й розробки для цього відповідних заходів.

Група семи (G-7) «Велика сімка» складається з G-5 плюс Канада й Італія. Вона обговорює широке коло економічних проблем. Про неї йшлося в розділі IV.

Група десяти (G-10) сполучає Бельгію, Канаду, Францію, Італію, Німеччину, Японію, Нідерланди, Швецію, Швейцарію, Велику Британію, США (Швейцарія стала одинадцятою вже після сформування групи). Основна мета - вирішення проблем міжнародної валютної системи.

Група двадцяти (G-20) сполучає G-10 і ще 10 розвинутих країн. Мета – співробітництво у вирішенні проблем міжнародної валютної системи. Особливий вид в груповій консультативній системі являє

Група тридцяти (G-30). Це некомерційна організація провідних банкірів, економістів, бізнесменів, створена для обговорення ключових проблем, неофіційного обміну думками, консультацій з економічних питань, в тому числі й валютно-кредитних.

Нарешті регулювання міжнародних відносин у валютно-кредитній і фінансовій сфері здійснюють неспецифічні органи ООН, тобто організації, діяльність яких виходить за межі цієї сфери. В першу чергу, це ЕКОСОП, потім ЮНКТАД та деякі інші органи й організації.

Таким чином, *наприкінці ХХ сторіччя утворилася розгалужена й досить складна інституціональна структура міжнародного валютно-кредитного ринку.*

Інституціональну структуру міжнародного валютно-кредитного ринку складає сукупність міжнародних банків, валютних бірж, валютних фондів, державних установ і міжнародних організацій, через які здійснюється рух капіталу в сфері міжнародних економічних відносин.

Основними структурними блоками є такі групи інститутів:

1. Державні органи та заклади, що контролюють міжнародну валютно-кредитну діяльність країни, – міністерства (фінансів, економіки), національні банки та інші установи.
2. Багатонаціональні банки (БНБ).
3. Валютні біржі.
4. Міжнародні валютно-кредитні організації:
  - Міжнародний валютний фонд (МВФ);
  - Група Світового банку (МБРР, МАР, МФК, БАГІ, МЦУІС);
  - Банк міжнародних розрахунків (БМР);
  - Група Європейських міжнародних банків, організаційно пов'язаних з ЄС (ЄІБ, ЄЦБ);
  - Регіональні банки розвитку;
  - Неспецифічні органи ООН (ЕКОСОП, ЮНКТАД);
  - Клуби кредиторів (Паризький, Лондонський);
  - Консультативні групи (G-5, G-7, G-10, G-20, G-24, G-30, G-77 та ін.).

Отже, можна тепер визначити призначення й основні цілі інституціональної системи валютно-кредитного ринку. Головне призначення міжнародних фінансових інститутів – регулювання міжнародних валютно-

кредитних і фінансових відносин з метою ефективного розвитку світогосподарських зв'язків.

Основні цілі міжнародних інститутів:

- стійкий і поступальний розвиток економіки;
- прискорення міжнародної валютної інтеграції як на регіональних рівнях, так і в глобальному вимірі;
- нормалізація і стабілізація міжнародних валютно-кредитних відносин;
- лібералізація й координація валютно-кредитної політики у відносинах між країнами;
- надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою шляхом надання кредитів і консультативної допомоги;
- збирання й обробка інформації,
- наукові дослідження з проблем міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин.

15.2 Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні

Міжнародні та регіональні валютно-кредитні установи з'явилися у ХХ ст. Вони створені та діють на основі міждержавних угод та покликані регулювати міжнародні економічні відносини. Їх мета – сприяти розвитку зовнішньої торгівлі й міжнародного та регіонального валютно-фінансового співробітництва, підтримувати рівновагу платіжних балансів країн, що входять до них, регулювати курси їхніх валют, надавати кредити цим країнам і гарантувати приватні позики за кордоном.

Міжнародні та регіональні валютно-фінансові організації мають свої цілі, вирішують різні завдання та діють на глобальному та регіональному рівнях. Їх діяльність є важливою складовою світового та регіонального співробітництва й інтеграції. Україна, розвиваючи співробітництво з багатьма з них, намагається інтегруватися у світову економічну систему.

Найважливішу роль серед названих міжнародних організацій відіграють Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), який є головною установою групи Світового банку.

Вказані установи було засновано на Міжнародній валютно-фінансовій конференції, яка відбулася у 1944 р. у Бреттон-Вудсі (США). СРСР та Україна хоча і брали участь у конференції, але не ратифікували угоди про МВФ та МБРР і не вступили до складу цих організацій. Наслідком стала багаторічна ізоляція СРСР та його союзників від світової економічної та валютно-фінансової системи, що значною мірою було зумовлено політичними та ідеологічними мотивами. У 1992 р. у практиці міждержавних валютних відносин сталася досить значна подія: членами МВФ прийнято країни, що входили до колишнього СРСР, у тому числі й Україну. Завдяки цьому фактично завершено процес глобалізації економічного простору валютного регулювання, що здійснюється цією важливою міжнародною організацією.

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД було створено з метою

регулювання валютних відносин між країнами-членами. МВФ повинен відігравати подвійну роль: з одного боку, стежити за виконанням своїми членами визначених правил поведінки в галузі валютно-фінансових відносин, а з іншого – надавати ресурси для фінансування дефіцитів платіжних балансів тим країнам, які цього потребують.

МВФ – міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН. МВФ сприяє міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют, підвищенню ступеня їх конвертованості, підтримує рівновагу платіжних балансів країн-членів Фонду, надає короткострокові кредити країнам-членам Фонду для покриття тимчасового дефіциту їхніх платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень, організовує консультативну допомогу з фінансових і валютних питань.

При наданні кредитів МВФ ставить перед країнами-боржниками деякі політичні та економічні умови, які втілюються у програмах перебудови економіки. Цей порядок називається принципом обумовленості. Як правило, вказані програми охоплюють заходи, що належать до сфери бюджетно-податкової, кредитно-грошової політики, цінового механізму, зовнішньої торгівлі, міжнародних кредитних та валютно-розрахункових відносин. Вони пов'язані зі зменшенням державних витрат, підвищенням податків і ставки позичкового процента, зміною валютного курсу та ін.

Кожна країна-учасниця, вступаючи у Фонд, робить відповідний внесок, який визначається встановленою квотою. Розмір такої квоти, що переглядається з періодичністю у 5 років, розраховується на основі оцінки економічного потенціалу окремих країн у світовому господарстві. Відносно до розміру квот визначається «вага» голосу кожної країни в керівництві Фондом та обсяг її можливих запозичень.

Квота України на кінець 1992 р. становила 0,7 %. Відповідно до цієї квоти вступний внесок для України було визначено у розмірі 911 млн дол США. Згідно з існуючим положенням з визначеної суми лише 22,7 % виплачується у вільно конвертованій валюті (ВКВ), а решта – у національній грошовій одиниці.

Рішенням Ради керуючих МВФ від 22 січня 1999 р. передбачено зростання сумарного капіталу МВФ до 210 943,0 млн СПЗ проти 145 321,0 млн СДР. Унаслідок цього квота України в МВФ зросла з 997,3 млн СПЗ до 1 372,0 млн, що дає змогу помітно розширити обсяг її можливих запозичень у МВФ.

Ставши членом МВФ, Україна водночас увійшла й до структури Світового банку. Їй виділено квоту в 10 678 акцій на загальну суму в 1,3 млрд дол. США. Валютну готівку за членство України в банку на суму 7,9 млн дол. США внесли Нідерланди, що є країною-опікуном нашої держави у цій банківській структурі.

На початку своєї діяльності, наприкінці 40-х років, практично не було розвинутої системи міжнародних фінансових приватних ринків. Тому МВФ був джерелом коштів як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Протягом останніх 40-50-тих років одним з найцікавіших аспектів

економічного розвитку у світі стала дуже швидка інтернаціоналізація приватного фінансового ринку. І сьогодні більшість розвинутих країн не потребують фінансових ресурсів Фонду, бо вони мають доступ до приватних фінансових ринків. Тому МВФ від фінансування всіх країн-членів зараз переключився на підтримку країн, що розвиваються, тобто тих країн, які не мають доступу до приватних фінансових ринків. Відбулась переорієнтація МВФ від статусу, так би мовити, міжнародного банкіра до організації, що сприяє економічному розвитку країн, які самі не в змозі вийти на фінансові ринки і потребують офіційної підтримки Фонду.

Фінансові ресурси МВФ спрямовуються для надання допомоги країнам-членам, які намагаються подолати проблеми платіжного балансу, а також для сприяння у пом'якшенні наслідків реалізації стабілізаційних програм. МВФ надає фінансування як зі своїх загальних ресурсів, так і в межах механізмів пільгового фінансування, управління якими здійснюється окремо. Держави-члени, які користуються загальними ресурсами МВФ, «купають» (тобто позичають) валюту інших держав-членів або СПЗ в обмін на еквівалентну суму у своїй власній валюті. МВФ стягує плату за такі позики та вимагає, щоб держави-члени в межах визначеного терміну «викупили» свою валюту у МВФ (тобто погасили заборгованість), використовуючи для цього валюту інших держав-членів або СПЗ. Пільгове фінансування надається у вигляді кредитів під низькі проценти.

Відносини МВФ з країнами колишнього СРСР, у тому числі з Україною, будуються відповідно до трьох типів програм. Програму першого типу створено спеціально для цих країн та країн Східної Європи. Вона є своєрідною підготовчою програмою, відносно простою у своїх вимогах. Виконання такої програми не потребує складного інвестиційного апарату в країні. Це первісна програма – програма системної трансформації економіки, реалізація якої дає змогу країні і Фонду співпрацювати. Наступний крок – це досить стандартна програма, яка має назву «стенд-бай». Це програма короткострокового фінансування; як правило, вона триває від 12 до 13 місяців і спрямована на здійснення першочергових заходів, необхідних для досягнення макроекономічної стабілізації. Після реалізації цієї програми країна може укласти з МВФ угоду про програму розширеного фінансування. Вона розрахована на три роки і спрямована на закріплення досягнень початкової стабілізації за програмою «стенд-бай». Одночасно значно більше уваги приділяється структурним змінам в економіці, тим елементам, які становлять базу (основу) подальшого економічного зростання.

Розпорядником фінансових ресурсів, наданих МВФ, є НБУ. Отримання цих ресурсів обумовлено виконанням українською стороною погоджених з МВФ критеріїв ефективності, таких як рівень чистих міжнародних резервів НБУ, монетарні показники та дефіцит консолідованого бюджету тощо.

Фінансові ресурси МВФ надаються Україні на досить пільгових умовах: строк сплати 3-5 років, початок оплати – через 3 роки, процентні ставки за кредит – від 3 % до 6,29 %.

Історію співробітництва України та МВФ наведено у табл. 15.1.

Історія співробітництва України та МВФ

Етапи програми	Надані транші та цілі програми
1-й етап - 1994-1995 рр.	Програма системної трансформаційної позики на суму 498,7 млн. СПЗ (\$ 763,1 млн.), метою якої була підтримка платіжного балансу України.
2-й етап - 1995-1998 рр.	Трьох річна програма Stand by, загальна сума кредиту на 1 318,2 млн. СПЗ. (\$ 1 935 млн.). Метою цих кредитів була підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України
3-й етап - 1998-2002 рр.	Програма розширеного фінансування (EFF – Extended Fund Facility), яка передбачала надання кредиту обсягом \$ 2,6 млрд. У рамках цієї Програми EFF Україна отримала 1 193,0 млн. СПЗ (\$ 1 591,0 млн.), які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.
4-й етап - 2002-2008 рр.	Співпраця на безкредитній основі в рамках річної програми «попереджувальний стенд-бай», яка надавала можливість отримати від МВФ зарезервованій кредит у сумі, еквівалентній 411,6 млн. СПЗ (30 % квоти України), у випадку погіршення ситуації з платіжним балансом або валютними резервами країни. Проте, до кінця березня 2005 року співробітництво стало неможливим у зв'язку з не виконання умов програми. 2005-2008 роки: Співробітництво України з МВФ сконцентровано у сфері технічної допомоги.
5-й етап - 2008-2013рр.	Нова дворічна програма співробітництва Stand by загальним обсягом в 802 % від квоти України в МВФ, або 11 млрд. СПЗ (приблизно \$ 16,4 млрд.). 3 млрд. СПЗ були в терміновому порядку зараховані до золотовалютних резервів Національного банку України.
6-й етап - 2014-2016 рр.	Нова позика Stand by обсягом 16,5 млрд. дол. США (10,976 млрд. СПЗ). В рамках цієї програми Україна отримала два транші обсягом \$ 3 млрд. (2,058 млрд. СПЗ) та \$ 1,3 млрд. (914,7 млн. СПЗ), але влітку 2014 року макроекономічні показники, було значно відкореговано через розгортання в Україні масштабної економічної кризи. 11 березня 2015 року МВФ ухвалив заміну програми Stand by на нову, чотирирічну програму «Механізм Розширеного Фінансування» (Extended Fund Facility – EFF) обсягом \$ 17,5 млрд. Кредити МВФ мають за мету допомогти Україні відновити економіку та створити умови для самодостатнього розвитку після завершення програми Перший транш обсягом \$ 5 млрд. за новою програмою було отримано одразу після її ухвалення. Надання другого траншу обсягом \$ 1,7 млрд. (що було повністю спрямовано на поповнення резервів Національного банку) було ухвалено Радою директорів МВФ 31 липня 2015 року. Третій транш в \$1 млрд. було перераховано на рахунок НБУ 16 вересня 2016 року

Кредити, що залучаються від МВФ, використовуються для підтримки курсу національної валюти та для фінансування дефіциту платіжного балансу України і покликані пом'якшити економічні труднощі у процесі проведення

економічних реформ, які дають змогу забезпечити у перспективі економічне зростання в країні. Без проведення програми економічних перетворень фінансова підтримка з офіційних джерел не має сенсу, бо в цьому разі позичкові кошти використовуватимуться на фінансування лише поточних проблем платіжного балансу, які без реформування економіки знову нагромаджуватимуться і перетворюватимуться у додатковий тягар. Значною мірою завдяки співробітництву з МВФ наша країна спромоглася залучити значні кредитні ресурси Світового банку.

15.3 Світовий банк: основи організації, структура та призначення

СВІТОВИЙ БАНК являє собою групу споріднених організацій, тому досить часто говорять про групу Світового банку. До неї входять:

- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР, саме його інколи називають скорочено Світовим банком);
- Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- Багатостороння агенція гарантування інвестицій (БАГІ);
- Міжнародний центр врегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Офіційні цілі членів Групи Світового банку – зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинутих країн до країн, що розвиваються.

Зазначимо, що основна різниця між Світовим банком і МВФ полягає в тому, що МВФ більше концентрує свою увагу на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах, тоді як Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових (за терміном реалізації) проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн. Ось чому, коли йдеться про фінансову стабілізацію в Україні, то це питання насамперед стосується діяльності МВФ. Коли ж мова йде про структурні і галузеві реформи, то тут на перший план серед міжнародних фінансових організацій постає Світовий банк, який концентрує свою увагу на перетвореннях на мікрорівні, на питаннях приватизації, дерегуляції галузевих перетворень, сприяє реформуванню енергетичної галузі, сільського господарства, соціального сектора тощо.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ (МБРР) на початку своєї діяльності був призначений стимулювати приватні інвестиції у західноєвропейських країнах після Другої світової війни.

МБРР надає довгострокові позички країнам-членам та гарантує кредити, які надані цим країнам приватними банками та іншими кредиторами на двосторонній основі. Право брати участь у діяльності банку мають тільки члени МВФ. Право голосу в органах МБРР визначається розміром внеску до його капіталу. Статутний капітал МБРР формується шляхом підписки держав-членів

на його акції. Квоти держав у капіталі банку встановлюються на основі квот у МВФ.

Діяльність банку зосереджена на двох сферах – макроекономічна стабілізація та інституційні зміни. Активніше МБРР діє в інституційній сфері: надає допомогу в здійсненні приватизації, зміні форм власності, упровадженні антимонопольних заходів та ін. ***Позики надаються на 15-20 років, включаючи п'ятирічний термін відстрочення платежів.***

МБРР отримує більшість своїх ресурсів завдяки операціям на світових фінансових ринках. Банк продає бони та інші гарантії заборгованості пенсійним фондам, страховим компаніям, корпораціям, іншим банкам, а також фізичним особам.

Певна частина кредитів банку надається на розвиток малорентабельних галузей з високим строком окупності витрат, куди приватний капітал не вкладається: інфраструктура, сільське господарство. Але без розвитку цих галузей неможливе економічне будівництво у країнах, що розвиваються. МБРР бере високу плату за кредити – на рівні ринкових умов.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку є основною позиковою організацією. Це найбільша установа, що надає позики на розвиток країнам з середнім рівнем доходів, а також відіграє роль головного каталізатора щодо фінансування з інших джерел. Позики Світового банку є досить привабливим джерелом зовнішнього фінансування як дефіциту державного бюджету, так і реформування економіки України. Фінансові умови, на яких Світовий банк надає позики Україні, є вигіднішими, ніж більшість інших зовнішніх джерел запозичення, доступних для України в даний час.

Проекти МБРР в Україні можна поділити на системні та інвестиційні.

Системні проекти призначені для реформування цілих секторів економіки, і гроші за ними траншами направляються безпосередньо в Держбюджет України. А потім вже Мінфін зі свого бюджету повинен передбачити фінансування зазначеної в проекті програми – що і є основною метою кредитів МБРР.

За інвестиційними проектами схема надання коштів МБРР дещо інша. Ще в процесі підготовки проекту визначаються пакети закупівель, які необхідні для його впровадження, та джерела фінансування. Потім створена українською стороною робоча група управління проектом (інколи за участю консультантів МБРР) готує тендерну документацію, оскільки всі закупівлі робляться за принципом проведення відкритих міжнародних конкурсних торгів.

Кредити Світового банку є достатньо привабливим джерелом зовнішнього фінансування. ***За класифікацією Світового банку Україна належить до третьої категорії країн (середній рівень доходів). Для таких країн строк погашення кредитів становить 17 років з пільговим періодом 5 років, протягом яких сплачуються лише відсотки.*** Ставка відсотка може бути фіксованою або плаваючою з прив'язкою до ставки ЛБОР. Проценти за позиками Світового банку, які до цього часу залучені Україною, сплачуються за плаваючою ставкою. З урахуванням загальної маржі Світового банку ставка процентів для України становить близько 6,5 % річних.

Україна стала членом Світового банку 1992-го року. За даними Міністерства фінансів, до початку травня 2016 р. загальний борг України перед Світовим банком становив 5,545 млрд доларів, або 8,26 % від загальної суми прямого і гарантованого державного боргу країни.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ РОЗВИТКУ (МАР) була створена як філія МБРР у 1960 р. з метою зберегти вплив розвинутих західних держав на країни, що розвиваються. МАР надає безпроцентні кредити на строк до 40 років для найменш розвинених країн та до 35 років – для інших країн «третього світу». Погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх використання. МАР надає кредити урядам та приватним організаціям найбільш розвинутих країн, що розвиваються. Право на отримання таких кредитів мають країни з річним доходом на душу населення, що не перевищує 835 дол. США.

МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА КОРПОРАЦІЯ (МФК) була організована у 1959 р. за ініціативою США з метою заохочування розвитку приватних підприємств у країнах, що розвиваються. МФК надає кредити високорентабельним приватним підприємствам без гарантії уряду на строк від п'яти до 15 років за умови, що частину акцій компанії-позичальниці продають МФК. Рівень процентів відповідає процентам, що існують на міжнародних фінансових ринках.

Статутний капітал МФК створено з внесків країн-членів, їх розмір пропорційний частці їх внесків до МБРР. У МФК беруть участь тільки члени МБРР.

БАГАТОСТОРОННЯ АГЕНЦІЯ ГАРАНТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ (БАГІ) здійснює страхування капіталовкладень від політичного ризику на випадок експропріації, війни, зриву контрактів.

МІЖНАРОДНИЙ ЦЕНТР УРЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ КОНФЛІКТІВ (МЦУІК) засновано в 1966 р. для сприяння припливу міжнародних інвестицій шляхом створення умов для припинення й урегулювання спорів між урядами та іноземними інвесторами. За станом на червень 1997 р. членами МЦУІК були 128 країн.

15.3 Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції

Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції мають схожі цілі – це розвиток економіки, економічного співробітництва та інтеграції у регіоні. У них однотипний порядок формування пасивів, однакова форма правління, ідентичні об'єкти кредитування – переважно інфраструктура, сільське господарство, добувна промисловість. Усі вони видають кредити лише країнам-членам.

Поява цих інституцій пов'язана із прискоренням у 60-ті роки розпаду світової колоніальної системи, з поширенням регіонального співробітництва та економічної інтеграції країн, що розвиваються. До найвідоміших регіональних міжнародних кредитно-фінансових установ передусім відносять Міжамериканський банк розвитку (МаБР), Африканський банк розвитку

(АфБР) та Азіатський банк розвитку (АзБР).

МІЖАМЕРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (МаБР) був заснований у 1960 р. як інвестиційна інституція для фінансування країн Латинської Америки. Членами його є 27 країн американського регіону та 17 нерегіональних країн-членів. Більшість голосів у МаБР належить США та іншим західним країнам. Штаб-квартира банку міститься у Вашингтоні. Найвищим органом є рада керуючих, в яку кожна країна направляє свого представника.

Ресурси банку формуються з внесків країн-членів та позичених коштів, що мобілізовані на ринках позичкових капіталів. Банк надає кредити урядам та під їх гарантію приватним підприємствам на звичайних і пільгових умовах, а також гарантії по урядових кредитах. Найбільший обсяг кредитів банк надав країнам «великої трійки» – Аргентині, Бразилії та Мексиці. Ці країни займають три перші місця за обсягом паїв, а їх середній дохід на душу населення на 20 % вищий від загального показника по континенту.

Банк організований у формі акціонерного товариства з капіталом 850 млн дол. Поряд із акціонерним капіталом він має у своєму розпорядженні групу фондів, що входять до нього. Ці установи перебувають під технічним керівництвом банку.

Кредити, що надає МаБР, поділяються на звичайні та пільгові.

Звичайні кредити надають для фінансування рентабельних проектів, тому їх умови більш жорсткі, ніж у пільгових позик. **Строк погашення звичайних позик – від 7 до 20 років.**

Джерелом пільгових кредитів є спецфонди, за рахунок яких фінансуються проекти, що є особливо важливими з соціальної точки зору, але нерентабельні або малорентабельні з фінансового погляду. **За цими позиками беруться знижені відсотки (2-4 % річних). Строк погашення позик –15-40 років.**

АФРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (АфБР) почав операції 1 липня 1966 р., хоча Угоду про його заснування було підписано міністрами фінансів 23 незалежних африканських країн-співзасновників ще у 1963 р.

До 1983 р. банк існував виключно як панафриканська організація. Це відрізняло його від аналогічних інституцій інших регіонів, що розвиваються. У 1978 р. на сесії ради керуючих АфБР було прийнято рішення про залучення до банку неафриканських країн з метою збільшення статутного капіталу, але за умови, що їм належатиме не більше як 1/3 загальної суми статутного капіталу, керівництво залишатиметься в руках регіональних членів, а кредити надаватимуться тільки країнам африканського континенту. Ці умови ставилися з метою збереження африканського характеру банку.

Членами АфБР є 50 незалежних африканських держав і 25 нерегіональних членів. Ресурси АфБР складаються із внесків країн-членів та позичених коштів.

Статутний капітал банку визначений у розрахункових одиницях банку (РОБ), які за курсом еквівалентні СДР. Це дає змогу не перераховувати вартість акцій після чергової зміни курсу долара. Кредити надаються за бажанням боржників у вільно конвертованій або в національній валюті. Вони

використовуються на оплату інвалюотної вартості проекту та звичайно покривають від 40 до 80 % його загальної вартості. Інша частина фінансується урядом, приватними або міжнародними організаціями. АфБР може надавати кредити як урядовим організаціям, так і приватним фірмам країн-членів. При цьому банк не потребує попередніх гарантій уряду країни-позичальника.

Строки погашення та рівень процента залежать від рентабельності проекту, його важливості для розвитку африканської економіки та ін. **Строки надання кредитів – від 5 до 25 років, у тому числі пільговий період становить від 1 до 6 років.** Банк використовує два рівні процентних ставок. Один, вищий – за кредитами, що надаються для промислових об'єктів та інших підприємств зі швидкою окупністю. **Процентна ставка у цьому разі збігається з ринковою. Інша, нижча, стягується за кредитами на здійснення проектів розвитку сільськогосподарського виробництва, зв'язку, електроенергетики та ін. Крім процентів, банк утримує комісійні: установлену комісію в розмірі 1% річних та комісію 0,75% річних з невикористаної частини позики.**

Головна проблема банку – нестача фінансових ресурсів. З метою їх поповнення у 1972 р. було створено Африканський фонд розвитку (АФР). Незважаючи на те, що частка капіталу АфБР у фонді становить лише 2,8%, йому належить 50% голосів. Голоси між іншими членами розподіляються пропорційно їх частці у капіталі Фонду.

АЗІАТСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (АзБР) розпочав свої операції з 1968 р. після ратифікації Угоди про створення АзБР 15 країнами-співзасновницями. Його членами є країни азіатсько-тихоокеанського регіону, а також США, Канада та 13 західноєвропейських країн. У 1986 р. до членів АзБР вступила КНР.

Згідно зі статутом регіональним членам має належати провідне місце у капіталі та у керівництві цією інституцією. Можливість пайовиків впливати на діяльність банку визначається їх участю у статутному капіталі. Згідно зі статутом питома вага будь-якої країни-члена у капіталі банку не повинна перевищувати 0,5 % її ВВП.

АзБР так само, як і інші банки розвитку, кредитує лише частину проекту, а в іншій частині надає гарантії за позиками з інших джерел або залучає кредиторів шляхом укладання угоди про співфінансування. Проценти за позиками встановлюються, як правило, на рівні ставок приватних ринків капіталів. Для деяких країн надаються пільги. **Строк погашення кредитів від 10 до 30 років, за пільговими – до 40 років.** Більшу частку позик (понад 60%) банк надає на розвиток інфраструктури, що створює умови для припливу приватного іноземного капіталу.

Найбільший обсяг кредитів АзБР надав п'яти країнам: Індонезії, Південній Кореї, Філіппінам, Пакистану, Таїланду.

Існують також інші регіональні і субрегіональні банки та фонди розвитку. Найвідоміші з них:

1. Центральноамериканський банк економічної інтеграції, Гондурас.
2. Карибський Банк Розвитку, Барбадос.

3. Андська Корпорація розвитку, Венесуела.
4. Ісламський Банк Розвитку, Саудівська Аравія
5. Фонд ОПЕК з Міжнародного співробітництва, Австрія.
6. Арабський Банк Економічного Розвитку Африки, Судан.
7. Арабський Фонд Економічного та соціального розвитку, Кувейт та ін.

У межах Європейського економічного співробітництва діють кілька регіональних міжнародних валютно-кредитних установ – Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС) та ін.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК (ЄІБ) було засновано у 1958 р. країнами-членами ЄС. Цілями створення Банку проголошувалося довгострокове (20-25 років) фінансування слабо розвинутих регіонів, здійснення спільних проектів країн-учасниць та ін. Банк очолює рада керуючих, до складу якої входять міністри фінансів країн-учасниць та Директорат. Німеччина, Франція, Англія та Італія мають найбільшу питому вагу у статутному капіталі банку, який становить приблизно 15 млрд євро.

ЄІБ може залучати кошти на європейському та міжнародному ринках капіталів за рахунок емісії облігацій. Основні напрями вкладення коштів – розвиток енергетики, транспорту, телекомунікацій. Як правило, кошти ЄІБ доповнюють кошти, що вкладені позичальниками у проект. Кредит може покривати не більш як 50% вартості проекту.

Для сприяння країнам Центральної та Східної Європи у становленні ринкової економіки європейськими країнами було створено у 1991 р. **ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ**.

Країнами Чорноморського басейну (Азербайджаном, Албанією, Болгарією, Вірменією, Грецією, Молдовою, Росією, Румунією, Туреччиною та Україною) засновано **ЧОРНОМОРСЬКИЙ БАНК ТОРГІВЛІ ТА РОЗВИТКУ (ЧБТР)** – регіональний багатонаціональний банк зі статутним капіталом 1 млрд СПЗ. Угода про його створення була підписана цими країнами 30 червня 1994 р. у м. Тбілісі (Грузія). Відповідно до цієї Угоди ЧБТР мав почати діяльність у 1995 р. Однак через брак коштів у країн-учасниць та політичну нестабільність активні переговори та процес ратифікації угоди країнами-учасницями розпочалися лише у 1996 р.

Операційну діяльність розпочато лише з 1 червня 1999 р. Штаб-квартира банку розташована у Салоніках (Греція). Внесок України до статутного фонду ЧБТР – 10 %, що становить 13,5 млн СПЗ (18,15 млн дол США).

ЧБТР створено з метою поглиблення інтеграції та зміцнення зв'язків між країнами Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС). Пріоритетними для банку є питання, що стосуються транспортних сполучень (морських та сухопутних), енергетики, сільського господарства, торгівлі тощо. Банк пропонує країнам ЧЕС технічну й консультативну допомогу у виробленні ефективної економічної політики, засновує спеціальні фонди, сприяє інвестуванню в економічні та соціальні проекти, надає гарантії та бере участь у гарантіях і фінансових структурах державного й приватного секторів, поглиблює співпрацю міжнародних фінансових установ розвитку з національними агенціями фінансів і розвитку країн-учасниць тощо.

15.4 Європейський банк реконструкції та розвитку

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ (ЄБРР) є регіональним міжнародним банком, що розпочав свою діяльність у 1991 р. Банк було створено зі спеціальною метою – сприяти переходу до відкритої економіки, орієнтованої на ринок, та розвитку приватної підприємницької діяльності у країнах Центральної і Східної Європи та країнах – колишніх республіках СРСР.

Відповідно до Угоди про створення ЄБРР він діє тільки в тих країнах, які дотримуються принципів багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки і запроваджують їх у життя. Дотримання цих принципів ретельно контролюється Банком.

Банк розташований у Лондоні, має статус міжнародної фінансової установи, до складу якої входять 60 членів: 58 держав, включаючи всі європейські країни, країни інших регіонів світу (США, Мексика, Австралія, Єгипет, Японія та ін.), Європейський союз (ЄС) і Європейський інвестиційний банк (ЄІБ). Статутний капітал банку становить 20 млрд євро. Кожна країна-член представлена у Раді керуючих та Раді директорів Банку. В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора. Тобто кредити ЄБРР виключаються із суми державного боргу при його реструктуризації.

Головною особливістю ЄБРР, що відрізняє його від інших банків розвитку, є підтримка ним саме приватної підприємницької ініціативи. У цьому положенні виявляється сутність діяльності ЄБРР, яка проголошує, що не менше 60% загального обсягу фінансування Банку повинно спрямовуватися до приватного сектора.

Банк діє у країнах-операціях, число яких становить 26. (Країною-операцією заведено називати ту країну, що є членом ЄБРР і в якій останній здійснює свою діяльність). З метою координації діяльності на місцях ЄБРР відкрив 28 представництв у всіх своїх країнах-операціях, за винятком однієї (Вірменія). Ці представництва беруть участь у процесі розроблення нових проектів і виконанні затверджених, тісно співпрацюючи з місцевими організаціями.

У сучасних умовах організаційна структура Банку дещо трансформується, що виявляється в посиленні діяльності на місцях. Така децентралізація, на думку керівництва Банку, дасть змогу ефективніше реагувати на зміни ринкової кон'юнктури й удосконалювати критерії прийняття рішень. Представництва поєднуються у територіальні відділи. Україна, разом із Румунією, Боснією і Герцеговиною та Хорватією, входить до складу групи Південної і Східної Європи. Діяльністю територіальних груп керує Банківський департамент.

Усі повноваження щодо управління ЄБРР покладені на Раду керуючих на чолі з Головою і двома заступниками. Вона складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками країн-учасниць і представників від ЄС і ЄІБ. Рада керуючих делегує ряд своїх повноважень Раді директорів, яка відповідає за поточну діяльність Банку.

До Ради директорів входять Президент, три віце-президенти і 23 директори. Кожен віце-президент координує діяльність тієї чи іншої територіальної групи. Збори акціонерів проводяться щорічно у квітні-травні почергово у Лондоні (у непарні роки) та в одній із країн-членів банку (у парні роки). Сьомі щорічні збори (1998 р.) відбулися у Києві.

Свою діяльність Банк будує за стратегією керованого зростання, на основі жорсткого дотримання здорових банківських принципів.

Функціями ЄБРР, що визначають пріоритети його діяльності, є:

- сприяння переходу до ринкової економіки та оцінка впливу своїх проектів на процес переходу країн на ринкові умови господарювання;
- підтримка приватної підприємницької ініціативи;
- заохочення спільного фінансування проектів та залучення прямих іноземних інвестицій у приватний та державний сектори;
- мобілізація внутрішнього та зовнішнього капіталу;
- допомога в діяльності інших інституцій.

ЄБРР співпрацює з багатьма міжнародними інституціями, і насамперед із Групою Світового банку (СБ).

ЄБРР здійснює як пряме, так і опосередковане фінансування. Пряме – це фінансування безпосередньо Банком, фінансуються великі за обсягом інвестиції або інфраструктурні проекти як приватні, так і за участі місцевої або центральної влади. Опосередковане фінансування відбувається через фінансових посередників (місцеві банки або інвестиційні фонди).

Залежно від порядку фінансування ЄБРР використовує різноманітні фінансові інструменти.

До інструментів прямого фінансування ЄБРР належать:

1. Кредити. Надаються на конкретні потреби з урахуванням кредито- і платоспроможності позичальника. Кредитний ризик або повністю бере на себе Банк, або частково синдиціюється. Кредит може бути забезпечений майном позичальника або пов'язаний з акціонерним капіталом. Мінімальна сума прямих кредитів, що надаються ЄБРР, становить 5 млн євро, хоча за певних умов сума може бути скоригована – зменшена або збільшена. Середня сума таких кредитів дорівнює близько 22 млн євро, строк кредитів – у середньому 5-10 років.

2. Інвестиції в акціонерний капітал. Банк купує субконтрольні пакети акцій, а також гарантує розміщення випуску акцій. При прямому вкладанні в акціонерний капітал Банк дуже часто назначає свого представника у спостережний комітет для забезпечення прозорості внутрішнього управління, підзвітності керівництва і розробляє чітку стратегію реалізації свого пакета акцій.

3. Гарантії ЄБРР допомагають позичальникам в отриманні доступу до фінансування і розподілу ризиків відповідно до побажань ЄБРР і його партнерів з фінансування. Гарантії на експортні кредити і роздрібні банківські послуги він не надає.

Опосередковане фінансування застосовується для надання незначних за обсягом кредитів. Інструментами його є:

1. Кредитні лінії ЄБРР середньо- і довгострокового характеру фінансовим посередникам, якими є місцеві банки, для задоволення внутрішнього попиту на кредити на умовах ЄБРР.

2. Інвестиції в приватні акціонерні капітали здійснюються банком шляхом підписки на звичайні і привілейовані акції, або в інших формах. Об'єктом вкладень є, як правило, капітали інвестиційних фондів, які надалі самі вкладають ці кошти у приватні середні компанії, або в капітали банків з метою підтримки і розвитку фінансового сектора.

3. Програми розвитку банків. ЄБРР намагається допомогти місцевим банкам набути надійної репутації, яка б допомогла їм працювати на міжнародних фінансових ринках, мати доступ до інвестиційних ресурсів. ЄБРР може виступати у ролі гаранта. Здійснює програму різноманітної технічної допомоги банкам.

4. Співфінансування. Частка інвестицій ЄБРР у проектах приватного сектора, як правило, обмежується 35%. Саме тому Банк виступає у ролі катализатора залучення інших інвесторів.

Основними партнерами ЄБРР у співфінансуванні виступають:

- ***комерційні банки*** – шляхом участі у кредитах ЄБРР, перевідступлення прав, боргових зобов'язань, паралельних кредитів і кредитних ліній;
- ***офіційні партнерські установи*** – державні організації і фінансові установи, спеціально створювані на основі міжурядових угод;
- ***експортно-кредитні агенції*** – на основі прямого фінансування експортно-кредитних та інвестиційно-страхових гарантій;
- ***міжнародні фінансові установи*** – кредитування економічної і соціальної інфраструктур у приватному секторі й кредити під державну гарантію на здійснення великих проектів.

Україна вступила до ЄБРР 13 серпня 1992 р. Мале та середнє підприємництво в нашій країні поки що розвинуте недостатньо, і міжнародне співробітництво з Банком максимально спрямоване на сприяння розвитку цього перспективного сектора економіки. Після вступу України до ЄБРР їй було відкрито кредитну лінію ЄС на суму 130 млн єкю, яку практично відразу було використано.

Пріоритетами діяльності ЄБРР в Україні на сьогодні є:

- підтримка та розвиток приватного сектора;
- зміцнення позицій фінансового сектора;
- сприяння та допомога в реструктуризації та модернізації сектора енергетики;
- розвиток малих та середніх підприємств (МСП);
- сприяння реконструкції та реформам ключових секторів інфраструктури, а саме: секторів транспорту, телекомунікацій та комунальних послуг;
- підтримка підвищення ядерної безпеки.

15.5 Банк міжнародних розрахунків

Найстарішою кредитною інституцією регіонального типу є БАНК **МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ (БМР)**. Банк було засновано у ході реалізації плану Юнга після Першої світової війни 20 січня 1930 р. відповідно до міждержавних угод. Основна мета його створення полягала у врегулюванні проблем платежів Німеччини.

Засновниками БМР стали група із шести центральних банків (Бельгії, Великобританії, Німеччини, Італії, Франції та Японії) і група банків США на чолі з Банкірським домом Моргана. За згодою сторін Банк був розташований у Швейцарії, яка надала йому Установчу хартію, але його діяльність регулюється міжнародним правом. Нова міжнародна організація повинна була сприяти співробітництву центральних банків країн-учасниць і надавати додаткові можливості щодо здійснення міжнародних фінансових операцій. БМР розпочав свою діяльність 17 травня 1930 р. у Базелі. До 1932 р. його учасниками стали ще 19 країн Європи.

Банк міжнародних розрахунків незмінно залишається центральною банківською установою на світовій арені. Він належить центральним банкам країн-членів, контролюється ними, надає чимало суто спеціалізованих послуг центральним банкам як членам БМР, так і іншим центральним банкам.

Одна з основних цілей міжнародної діяльності Банку полягає в зміцненні міжнародної фінансової стабільності. Це визначає місце і роль банку в системі міжнародних відносин: БМР є місцем зустрічі представників центральних банків; є **банком центральних банків** – зберігає їх депозити, які становлять значну частку світових валютних резервів, здійснює розрахунки між ними на кліринговій основі; є агентом або довіреною особою з різноманітних міжнародних фінансових домовленостей.

Членами БМР нині є 41 центральний банк країн Європи, Азії, Африки та США, ряд країн очікують рішення щодо включення їх до БМР.

За правовим статусом БМР є компанією з обмеженою відповідальністю, що має випущений акціонерний капітал. На капітал Банку кожна країна-учасниця в межах свого внеску може здійснити або пряму підписку на акції або продаж їх на відкритому валютному ринку. Усі акції мають рівні права на отримання щорічних дивідендів.

БМР використовує золотий франк виключно як розрахункову одиницю при складанні балансових звітів. Виражені у доларах активи і пасиви конвертуються у золоті франки за фіксованим курсом 208 дол. США за унцію чистого золота (1 золотий франк = 1,94 дол. США), а інші валюти переводяться у золоті франки на основі їх ринкових курсів відносно долара.

Адміністративна структура БМР має три органи: загальні збори акціонерів, рада директорів і правління. До складу Ради директорів входять шість керуючих центральних банків. Сьогодні членами ради директорів є керуючі центральних банків Бельгії, Німеччини, Італії, Великобританії, Франції і голова Ради керуючих ФРС США. Положення Статуту передбачає вибір у Раду ще не більше дев'яти керуючих інших центральних банків-членів. Зараз

вибраними членами є Канада, Нідерланди, Швейцарія, Швеція та Японія. Із числа членів Ради директорів обирається голова і призначається президент банку.

БМР виконує цілий ряд функцій. Зокрема він:

– здійснює широке коло банківських операцій з метою сприяння центральним банкам в управлінні їх валютними резервами, тобто БМР є банком центральних банків;

– слугує форумом (організатором) міжнародного грошово-кредитного і валютного співробітництва, у рамках якого періодично зустрічаються керівники центральних банків;

– виступає інформаційно-дослідним центром з питань грошово-кредитних та валютно-фінансових відносин;

– виконує функції агента та довіреної особи з виконання міжнародних фінансових угод, у тому числі до 1994 р. у рамках ЄС.

Як банк центральних банків БМР виконує важливу функцію координатора діяльності цих банків. Водночас не тільки центральні банки-акціонери, а й інші центральні банки (близько 120), а також різноманітні міжнародні фінансові установи використовують БМР як банк. Крім здійснення взаємних міжнародних розрахунків, він надає усілякі фінансові послуги щодо управління зовнішніми резервами центральних банків.

Крім того, БМР приймає від центральних банків короткострокові вклади (до трьох місяців) в іноземній валюті або золоті. Із цими коштами БМР виконує такі **операції**:

– операції з валютою і цінними паперами (в основному короткострокові державні цінні папери);

– депозитно-позичкові операції (надає центральним банкам забезпечені золотом або депозитами кредити, іноді надає незабезпечені (резервні) кредити на надто короткі строки);

– приймання урядових вкладів за особливими угодами (БМР не дозволено надавати кредити урядам або відкривати їм поточні рахунки);

– інвестиційні послуги управління портфелем цінних паперів;

– операції з купівлі-продажу і зберігання золота;

– інші послуги на світових ринках як агента або кореспондента центральних банків (проміжне фінансування).

Як уже зазначалося, БМР – це своєрідний форум, що сприяє міжнародному співробітництву банків. Він регулярно організовує у себе зустрічі (Базельські зустрічі) представників центральних банків країн-членів та інших центральних банків, співпрацює з Групою десяти. Головна мета цих зустрічей – досягнення високого ступеня взаєморозуміння з питань грошово-кредитного й економічного характеру, функціонування світової валютної системи тощо.

БМР створює можливості для роботи різноманітних комітетів (як постійних, так і спеціальних), що вивчають і обговорюють конкретні питання: проблеми міжнародної заборгованості; упровадження фінансових інновацій,

удосконалення фінансових інструментів, структури фінансових ринків, банківського нагляду, забезпечення ефективності і стабільності систем внутрішніх і міжнародних платежів і розрахунків тощо.

Під егідою БМР і за його підтримки працюють *три комітети з розроблення та погодження нормативних банківських стандартів*:

1. Базельський комітет з банківського нагляду – розробляє мінімальні принципи ефективного банківського нагляду;

2. Базельський комітет з систем платежів і розрахунків – здійснює нагляд за міжнародними розрахунками і розробляє нові механізми міжнародних розрахунків. Найбільш значущими є його рекомендації щодо розрахунків за фінансовими деривативами, урахування системних ризиків тощо;

3. Постійний комітет з євровалют – вивчає і надає рекомендації щодо удосконалення банківського регулювання ринку євровалют.

За роки свого існування БМР перетворився на провідний інформаційно-дослідницький центр з монетарних і фінансових проблем. Він збирає і публікує інформацію про стан на міжнародному ринку банківських і фінансових послуг. Дослідження банку мають прикладний характер. БМР готує міжбанківську базу даних, доступ до якої мають центральні банки. Вона містить інформацію про діяльність центральних банків на зовнішніх валютних ринках та про стан цих ринків.

БМР своєю діяльністю сприяє виконанню міжнародних фінансових угод, надаючи з цією метою посередницькі і довірчі послуги. При цьому він діє як фіскальний агент або банк-депозитарій з міжнародних угод про позики. Так, БМР виконував роль агента приватної системи клірингових платежів і розрахунків в екю при Банківській асоціації екю (БАЕ). Нині він є агентом щодо клірингових платежів у євро. Крім того, Банк може виконувати інші різноманітні функції, наприклад агента з гарантування повернення боргу.

Україна не є учасником БМР. Але Національний банк України розглядає можливості щодо організації співробітництва з БМР. Адже Банк міжнародних розрахунків є великою світовою організацією, яка сприяє міжнародному валютно-кредитному співробітництву, є банком центральних банків.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте Міжнародний валютний фонд і назвіть його головні завдання.
2. Яким чином формується капітал МВФ?
3. За якими програмами співпрацює МВФ з Україною?
4. Надайте характеристику Світовому банку. Які інституції входять до Групи Світового банку?
5. Охарактеризуйте діяльність фінансових організацій, що входять до Групи Світового банку.
6. Які функції виконує МБРР?
7. Як формуються ресурси МБРР?

8. Які проекти кредитує МБРР в Україні?
9. Дайте характеристику міжнародним регіональним валютно-кредитним організаціям.
10. Охарактеризуйте Європейський банк реконструкції та розвитку. Коли і з якою метою було створено цей банк?
11. Які функції виконує ЄБРР?
12. Якими є основні напрями співробітництва ЄБРР з Україною?
13. Охарактеризуйте основні інструменти фінансування, що застосовує у своїй діяльності ЄБРР?
14. Що є спільного між МБРР і ЄБРР?
15. У чому полягає специфіка діяльності Банку Міжнародних розрахунків?
16. Які основні функції виконує Банк Міжнародних розрахунків?
17. Охарактеризуйте комітети з розроблення та погодження нормативних банківських стандартів, що працюють під егідою БМР.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні джерела:

1. Конституція України, прийнята Законом від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Find>
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
4. Про заставу : Закон України від 2.10.1992 р. № 2654-XII (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
5. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
6. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
7. Про обіг векселів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2374-III (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>
8. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 20.09.2001 р. № 2740-III (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 5-93 (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-93>
10. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
11. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова Національного банку України від 15.12.2004 р. № 637 (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0040-05>
12. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : Постанова Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22 (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04>
13. Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою : Постанова

Національного банку України від 06.06.2013 р. № 210. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1109-13>

14. Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : Постанова Національного банку України від 08.09.2011 р. № 306. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11>

15. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01/paran25#n25>

16. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами : Постанова Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03>

Основні джерела:

17. Бандурка О.М. Гроші та кредит / О.М. Бандурка, В.В. Глущенко, А.С. Глущенко. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 368 с.

18. Близнюк О.П., Шевчук І.Л. Гроші та кредит : курс лекцій / О.П. Близнюк, І.Л. Шевчук. – Х. : ДОД ХДУХТ, 2008. – 252 с.

19. Гроші та кредит. навч. посіб. (рек. МОНМСУ України) / І.М. Михайловська, К.Л. Ларіонова – Львів : Новий світ 2000, 2011. – 432 с.

20. Гроші і кредит : в схемах та таблицях : навч. посіб. / К.Ф. Черкашина, Л.Ю. Сисоєва. – Київ. : ЦП «КОМПРИНТ», 2013. – 214 с.

21. Гроші та кредит : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Т.О. Ставерська, І.Л. Шевчук, І.С. Андрющенко – Харків : Видавець Іванченко І.С., 2015. – 88 с.

22. Демківський А.В. Гроші та кредит : навч. посіб. / А.В. Демківський. – К. : Дакор, 2007. – 528 с.

23. Коваленко Д.І. Гроші і кредит : теорія і практика / Д.І. Коваленко. – К. : Ліра-К, 2015. – 360 с.

24. Крупка М.І. Гроші та кредит : навч. посіб. / М.І. Крупка, М.С. Мрочко, Б.М. Вишивана, І.М. Крупка, О.В. Остафіль, С.М. Тесля, К.О. Ільїна, М.І. Петик; Ред. : М.І. Крупка; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 406 с.

25. Савлук М.І., Мороз А.М. та ін. Гроші та кредит : підручник / за наук. ред. М.І. Савлука. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2011. – 589 с.

Допоміжні джерела:

26. Адамик Б. Національний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / Б. Адамик – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 278 с.

27. Базилінська О.Я. Макроекономіка: навч. посіб. / О.Я. Базилінська. – 2-ге видання, випр. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 442 с.

28. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко,

С.В. Науменкові / Центр наукових досліджень Національного банку України. – К. : Знання, 2011. – 504 с.

29. Банківська система 2015 : виклики та перспективи / Національний банк України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>

30. Бова Н.В. Динаміка змін грошової маси та її вплив на формування депозитної політики банку / Н.В. Бова // Молодий вчений. – 2015. – № 10 (25) – Ч. 1 – С. 91-94.

31. Божидарнік Н.В. Валютні операції : підручник / Н.В. Божидарнік. – К. : ЦУЛ, 2013. – 688 с.

32. Бурковська А.В. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції в сучасних умовах : навч. посіб. / А.В. Бурковська. – К. : ЦУЛ, 2014. – 208 с.

33. Васенко В.К. Фінансове посередництво : колект. монографія / В.К. Васенко. – Черкаси : Вид-во ПП Чабаненко Ю.А., 2009. – 450 с.

34. Вишневська В.С. Економічний механізм інфляційного таргетування в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 / В.С. Вишневська. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2016. – 239 с.

35. Вишивана Б.М., Щуревич О.І. Обов'язкові резервні вимоги – монетарний механізм регулювання грошового ринку / Б.М. Вишивана, О.І. Щуревич // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2013. – Вип. 23.10. – С. 165-173.

36. Гальчинський А.С. Теорія грошей / А.С. Гальчинський. – К. : Основи, 2011. – 421 с.

37. Ганусик Ю.Б. Доларизація економіки України та її вплив на інфляційні процеси / Ю.Б. Ганусик // Вісник АМСУ. – Серія : «Економіка». – 2014. – № 1 (51). – С. 29-39.

38. Глуценко С.В. Кредитний ринок : інститути та інструменти : навч. посіб. / С.В. Глуценко; Києво-Могилян. акад. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 153 с.

39. Говорушко Т.А. Функції і роль грошей у сучасній економіці / Т.А. Говорушко, І.П. Ситник //Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 9 (136). – С. 7-11. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_9_4

40. Горбатюк Л.А., Диба М.І. Підвищення рівня монетизації економіки як важливий фактор макроекономічної стабільності України / Л.А. Горбатюк, М.І. Диба // Вісник КЕФ КНЕУ ім. В. Гетьмана. – 2011. – № 2. – С. 42-51.

41. Гриценко А., Кричевська Т. Необхідність і передумови формування монетарної стратегії як форми комунікації центральних банків / А. Гриценко, Т. Кричевська // Вісник НБУ. – 2005. – № 11. – С. 8.

42. Гроші та кредит : методичні рекомендації до виконання індивідуальних завдань для студентів економічних спеціальностей (5 кредитів) / І.Л. Шевчук, Т.О. Ставерська, І.С. Андрющенко / Харківський держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків, 2015. – 43 с.

43. Гудзь Т.П. Банківський нагляд : навч. посіб. / Т.П. Гудзь. – К. : Ліра-К, 2014. – 380 с
44. Еш С.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. / С.М. Еш. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 528 с.
45. Долан Эдвин Дж., Кэмпбелл Колош Д., Кэмпбелл Розмари Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика : Пер.с англ. – М., 1996. – 448 с.
46. Дорофеева Н.В., Комаринська З.М. З історії грошей України : навчальний посібник / Н.В. Дорофеева, З.М. Комаринська. – Львів : Львівський банківський інститут НБУ, 2000. – 165 с.
47. Єпіфанов А.О. Операції комерційних банків : навч. посіб. / А.О. Єпіфанов. – К. : Ліра-К, 2015. – 523 с
48. Євразійські перспективи розвитку банківських систем : монографія / за заг. ред. О. Костюка, М. Лін, Г. Омета. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
49. Історія гривні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
50. Коваленко В.В. Банківська система України : монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 187 с.
51. Коваленко В.В. Вплив монетарних чинників на позиціонування інфляційної складової у діяльності банків : методологічні та практичні аспекти оцінювання / В.В. Коваленко, Є.В. Шепель. – Одеса : Видавництво «Атлант», 2015. – 243 с.
52. Коваленко М.М. Забезпеченість грошима української економіки / М.М. Коваленко // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 3 (38). – С. 251-261.
53. Колесников О.В., Бойко Д.І., Коковіхіна О.О. Історія грошей та фінансів : навч. посіб. / О.В. Колесников, Д.І. Бойко, О.О. Коковіхіна . – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 140 с.
54. Корнєєв В.В. Модифікація форм фінансового посередництва в Україні / В.В. Корнєєв // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 77-85.
55. Кредитування : теорія і практика : навч. посіб. – К. : Знання, КОО, 2010. – 215 с.
56. Круш П.В., Клименко О.В. Інфляція : суть, форми та її оцінка : навч. посіб. / П.В. Круш, О.В. Клименко. – К. : ЦУЛ, 2010. – 288 с.
57. Кузнецова С.А. Банківська система : навч. посіб. / С.А. Кузнецова. – К. : ЦУЛ, 2013. – 400 с.
58. Кузнецова С.А. Монетаризм у хаотично структурованій економіці: фінансові ризики, асиметрія інформації та волатильність / С.А. Кузнецова // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). – Том 1 – С. 233-242.
59. Лисенко Р. Сучасні стратегії грошово-кредитної політики / Р. Лисенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.u-fin.com.ua/analit_mat/gkr/034.htm

60. Медвідь Т.В. Рівень монетизації економіки як важливий індикатор ефективності передавального механізму монетарної політики / Т.В. Медвідь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dspace.uabs.edu.ua/>
61. Методологічний коментар // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10. – С. 175-187.
62. Михайлик О.М., Щербина О.В. Ефективність збалансування грошового ринку : теоретичні підходи та практичні реалії / О.М. Михайлик, О.В. Щербина // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 4. – С. 861-866.
63. Мірошник О.Ю. Особливості застосування інфляційного таргетування, як режиму монетарної політики центрального банку / О.Ю. Мірошник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1502/15mojozi.pdf>
64. Михайловська А.М. Банківські операції : навч. посіб. / А.М. Михайловська. – К. : Ліра-К, 2014. – 648 с.
65. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф.С. Мишкін; пер. з англ. С Панчишин, А. Стацишин, Г. Стеблій. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
66. Національні паперові гроші України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://uk.wikipedia.org/wiki>
67. Нордвік М. Що буде з готівкою / М. Нордвік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/publication/22/36878.html>
68. Носов О.Ю. Державне регулювання грошової системи в трансформаційній економіці України : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.03 / О.Ю. Носов. – Львів : Львівська комерційна академія, 2011. – 50 с.
69. Осипчук Д.Г. Аналіз оптимального виду режиму інфляційного таргетування в Україні / Д.Г. Осипчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/60/8032-analiz-optimalnogo-vidu-rezhimu-inflyacijnogo-targetuvannya-v-ukra%D1%97ni.html>
70. Прасолова С.П. Банківські операції : навч. посіб. / С.П. Прасолова. – К. : ЦУЛ, 2013. – 568 с.
71. Про еволюцію вигляду сучасної української гривні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // Політбоністика // <http://www.ukrcenter.com/library/read>.
72. Романишин В. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / В. Романишин, Ю. Уманців – К. : Атіка, 2005. – 479 с.
73. Рубанов П.М. Еволюція теоретичних поглядів на сутність фінансового посередництва / П.М. Рубанов // Вісник СумДУ. – Серія «Економіка». – 2011. – № 4. – С. 97-101.
74. Рубанов П.М. Види та роль фінансових посередників на сучасному етапі розвитку фінансової системи / П.М. Рубанов // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – №3(15) . – С. 204-209.
75. Рудик Н.В. Монетарна складова системи макрофінансових індикаторів / Н.В. Рудик // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2015. – № 9. – С. 288-295.
76. Рябініна Л.М. Доларизація економіки України та її наслідки / Л.М. Рябініна // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип.

4 (47). – С. 91-97.

77. Рябініна Л.М. Теорія сучасних грошей : монографія / Л.М. Рябініна; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. – К. : УБС НБУ, 2012. – 221 с.

78. Савченко Т.Г. Грошовий ринок : сутність, структура та інструменти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2011_31/11_31_29.pdf

79. Сало І.В. Формування та реалізація кредитної політики банку : монографія / І.В. Сало. – К. : Ліра-К, 2015. – 176 с

80. Скоморович І.Г. Банківські операції : навч. посіб. / І.Г. Скоморович. – К. : Ліра-К, 2014. – 484 с.

81. Сліпченко Т.О. Теоретичний аналіз монетарних режимів та критерії його вибору для України / Т.О. Сліпченко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.10 – С. 232-238.

82. Стельмах В.С. Монетарна політика Національного банку України : сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.

83. Стратегія монетарної політики на 2016-2020 роки / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985218>

84. Тимків С.М. Монетарні інструменти стабілізаційної політики в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук : 08.00.01 / С.М. Тимків. – Львів : Львівська комерційна академія, 2015. – 227 с.

85. Українські банкноти різних часів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://users.uc.iupiu.edu//banknoteworld.com>

86. Уткина О. Необхідність таргетування інфляції в Україні / О.Уткина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econ_2014_12_6.pdf

87. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку : монографія / [Бурденко І.М., Дмитрієв Є.Є., Ребрик Ю.С., Серпенінова Ю.С.]. – Суми : Університетська книга, 2015. – 136 с.

88. Фурман Т.Ю. Система статистичних показників рівня інфляції / Т.Ю. Фурман // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2015. – Вип. 2(4). – Ч. 1. – С. 223-229.

89. Храпкіна В.В., Крутушкіна В.В. Основні інструменти грошово-кредитної політики України в сучасних умовах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfbi/2011_1/02.pdf

90. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / [А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, М.І. Савлук та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.

91. Циганов О.Р. Основи банківської справи : навч. посіб. / О.Р. Циганов. – К. : Ліра-К, 2014. – 404 с.

92. Чеберяко О.В., Лобода А.Б. Економічна сутність та призначення фінансових посередників в Україні / О.В. Чеберяко, А.Б. Лобода // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2014. – № 3. – С. 334-340.

93. Чухно А.А. Природа современных денег, кредита и денежно-

кредитної політики / А.А. Чухно // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 3-4.

94. Шевчук І.Л., Близнюк О.П. Проблемні питання інфляційних процесів в Україні / І.Л. Шевчук, О.П. Близнюк // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : Зб. наук. праць / Редкол. : О.І. Черевко та ін.; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків, 2012. – С. 19-20.

95. Шуст Р.М. Нумізмати́ка : історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навчальний посібник / Р.М. Шуст. – 2-ге вид. – Київ : Знання, 2007. – 376 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/knigi/656-numzmatika-shust-PM.html>

96. Eckstejn, O. Core Inflation, New York: Prentice Hall, 1981.

97. Wozniak, Przemyslaw. Various Measures of Underlying Inflation, CASE-CEU Working Paper, No. 25, Wynne, M. 1999.

98. Inflation targeting and the IMF [Електронний ресурс] // IMF. Monetary and Financial Systems Department, Policy and Development Review Department, and Research Department. – 2006. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2006/031606.pdf>.

Додаткову інформацію для більш ретельного дослідження з дисципліни студент може також знайти на офіційних сайтах державних органів центральної влади, галузевих міністерств або інших інформаційних порталах, зокрема:

№	Власник portalу	Режим доступу
1.	Верховна Рада України	http://www.rada.gov.ua
2.	Кабінет Міністрів України	http://www.kmu.gov.ua
3.	Міністерство фінансів України	http://minfin.gov.ua
4.	Нацкомфінпослуг	http://www.dfp.gov.ua/844.html
5.	Національний банк України	http://www.bank.gov.ua
6.	Асоціація українських банків	http://aub.org.ua
7.	Banknote World - Paper Money Collector	http://www.banknoteworld.com
8.	Електронний журнал «Деньги»	http://dengi.ua/lastjournal.html
9.	Вісник Національного банку України	http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=60949
10.	Бюлетень Національного Банку України	http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127
11.	Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського	http://www.nbuv.gov.ua
12.	Національна парламентська бібліотека України	http://www.nplu.kiev.ua
13.	Наукова бібліотека Київського національного університету ім. Тараса Шевченка	http://lib-gw.univ.kiev.ua

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ТЕМА 1 СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ	5
1.1 Походження і сутність грошей. Гроші як товар	5
1.2 Функції грошей	13
1.3 Еволюція форм грошей і грошових відносин	21
Контрольні питання	25
ТЕМА 2 ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВІ ПОТОКИ	28
2.1 Грошовий оборот та його структура	28
2.2 Форми грошового обороту (готівковий та безготівковий)	33
2.3 Суть та організація грошового обігу. Закон грошового обігу	64
2.4 Грошова маса та методи її вимірювання	70
Контрольні питання	81
ТЕМА 3 ГРОШОВИЙ РИНОК	83
3.1 Сутність та особливості функціонування грошового ринку	83
3.2 Структура грошового ринку та його інструменти	89
3.3 Попит та пропозиція грошей	94
3.4 Графічна модель грошового ринку. Рівновага на грошовому ринку та процент	101
Контрольні питання	102
ТЕМА 4 ГРОШОВІ СИСТЕМИ	103
4.1 Поняття грошової системи та її елементи	103
4.2 Основні типи грошових систем та їх еволюція	106
4.3 Грошова система України	114
Контрольні питання	126
ТЕМА 5 ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ	128
5.1 Загальна характеристика інфляції: соціально-економічна сутність та закономірності	128
5.2 Види інфляції та теоретичні концепції інфляції	131
5.3 Соціально-економічні наслідки інфляції	139
5.4 Державне регулювання інфляції	140
5.5 Грошові реформи	144
Контрольні питання	148
ТЕМА 6 ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ	150
6.1 Сутність валюти та валютних відносин. Конвертованість валюти	150
6.2 Валютний курс: поняття, функції, види. Котирування валют	154
6.3 Валютна система. Види валютних систем та їх еволюція	159
6.4 Валютний ринок. Види валютних операцій	162
6.5 Валютна політика держави: сутність, форми, інструменти	170
Контрольні питання	175

ТЕМА 7 МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ ГРОШЕЙ ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА	177
7.1 Формування пропозиції грошей. Сутність грошово-кредитного мультиплікатора	177
7.2 Грошово-кредитна політика центрального банку	185
7.3 Сучасні стратегії грошово-кредитної політики	198
Контрольні питання	207
ТЕМА 8 РОЛЬ ГРОШЕЙ В ЕКОНОМІЦІ	209
8.1 Зв'язок функцій та ролі грошей	209
8.2 Роль грошей на різних етапах економічного розвитку	212
8.3 Кількісний і якісний аспекти ролі грошей	213
8.4 Еволюція ролі грошей в економіці України	214
Контрольні питання	215
ТЕМА 9 ТЕОРІЇ ГРОШЕЙ	217
9.1 Класична кількісна теорія грошей	217
9.2 Неокласичний варіант кількісної теорії грошей	221
9.3 Кейнсіанська концепція кількісної теорії грошей	224
9.4 Сучасний монетаризм як напрямок розвитку кількісної теорії грошей	227
9.5 Сучасний кейнсіансько-неокласичний синтез у теорії грошей	230
Контрольні питання	232
ТЕМА 10 СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ КРЕДИТУ	233
10.1 Необхідність та сутність кредиту	233
10.2 Функції кредиту	236
Контрольні питання	237
ТЕМА 11 ФОРМИ, ВИДИ ТА РОЛЬ КРЕДИТУ	238
11.1 Форми та види кредиту	238
11.2 Принципи кредитування	245
11.3 Роль кредиту в економіці країни	247
Контрольні питання	247
ТЕМА 12 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕНТА	249
12.1 Позичковий процент, його сутність і роль	249
12.2 Методичні основи нарахування процентів	256
Контрольні питання	260
ТЕМА 13 ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ	262
13.1 Сутність, призначення та види фінансового посередництва	262
13.2 Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Банківська система	272
13.3 Небанківські фінансово-кредитні установи, їх класифікація та характеристика	277
Контрольні питання	284

ТЕМА 14 ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ	286
14.1 Центральні банки, їх походження та функції	286
14.2 Центральний банк України: статус та організаційна структура	290
14.3 Функції та завдання НБУ	296
14.4 Пасивні та активні операції НБУ	307
Контрольні питання	310
ТЕМА 14 КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ	312
14.1 Комерційні банки: поняття та функції	312
14.2 Пасивні операції комерційних банків	314
14.3 Активні операції комерційних банків	324
14.4 Фінансові послуги комерційних банків	336
Контрольні питання	348
ТЕМА 15 МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ	350
15.1 Сучасна система міжнародних валютно-кредитних організацій	350
15.2 Міжнародний валютний фонд і його діяльність в Україні	355
15.3 Світовий банк: основи організації, структура та призначення	359
15.4 Регіональні міжнародні кредитно-фінансові інституції	361
15.5 Європейський банк реконструкції та розвитку	365
15.6 Банк міжнародних розрахунків	368
Контрольні питання	370
СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	372

Навчальне електронне видання
комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимах

ШЕВЧУК Ірина Львівна
СТАВЕРСЬКА Тетяна Олександрівна
БЛИЗНЮК Оксана Павлівна

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

**Курс лекцій
для підготовки бакалаврів
за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(10 кредитів)**

В авторській редакції

План 2016р., поз. 116/

Підп. до друку 26.12.2016 р. Один електронний оптичний диск (CD-ROM);
супровідна документація. Об'єм даних 8,9 Мб. Тираж 100 прим.

Видавець і виготівник
Харківський державний університет харчування та торгівлі
вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4417 від 10.10.2012 р.